

ERZURUM'DAN
ÖLÜMÜNE
KADAR

ATATÜRK'LE
ATATÜRK'LE

BERABER

II. CİLT

MAZHAR MÜFİT KANSU

Birinci baskı : 1968

İkinci baskı : 1986

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XVI. DİZİ — Sa. 6¹

ERZURUM'DAN ÖLÜMÜNE KADAR
ATATÜRK'LE BERABER

II. CİLT

2. baskı

MAZHAR MÜFİT KANSU

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA, 1986

İ Ç İ N D E K İ L E R

Önsöz	IX
Bir kaç düzeltme	XI

VI

ANADOLU VE RUMELİ MÜDAFAA-İ HUKUK CEMIYETİ'NİN KURULUŞU (343)

Vali Reşit Paşa'nın telgrafları.....	345
Mustafa Kemal'in General Harbord'a söyledikleri.....	345
Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Dahiliye Nazırı'na çektiği telgraf	348
Abdülkerim Paşa ile muhabere hakkında Mustafa Kemal Paşa'nın ilk mütaleası	352
Ferit Paşa nihayet istifa ediyor.	354
Bozkır hâdisesi ve üç mesele.....	354
Ferit Paşa Kabinesinin düşmesi.....	364
Sahibi olmıyan bir telgraf.....	370
Yunus Nadi Bey'le Mustafa Kemal Paşa'nın yazışması..	375
Cemal Paşa ile yazışma	380
Millete beyanname, Padişah'a telgraf	384
Dört maddelik yeni teklif ve pazarlık.....	390
Ahmet İzzet Paşa'nın telgrafı.....	393
Dahiliye Nazırı Şerif Paşa'nın beyannamesi.....	394
Milletvekili seçimleri hakkında Heyet-i Temsiliye'nin kararı	400
“Kahrolsun işgal” demek uygun değilmiş	402
İstanbul Gazetecileri Cemiyeti Başkanı ile Paşanın görüşmesi ve Ruşen Eşref'in yazıları.....	407

Amasya'da Salih Paşa heyeti ile görüşme.....	414
Salih Paşa'nın teklifi.....	419
Sivas'ta üç beş kişinin fırsattan istifadesi	429
Mustafa Kemal soruyor	431
Adapazarı Akyazı'sındaki hâdise	434
Ankara Valiliği.....	439
Kolordu Kumandanlarıyla Sivas'ta toplantı	442
Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa'nın arası niçin açılmıştı ?.....	446
Yahya Kaptan'ın öldürülmesi meselesi ve Mustafa Ke- mal Paşa.....	452
Suriye'deki Fransız Yüksek Komiserinin temsilcisi geliyor.	459
Mustafa Kemal Paşa'nın tek ümidi gençlikti.....	471
Ankara yolculuğuna hazırlık.....	481
Bayburt'ta şeriat ilân ediliyor.....	485
Ankara'ya gitmezden evvel Ankara'da neler oluyordu ?	488
Alevî ve Bektaşî reisleri ile görüşme.....	492
Mustafa Kemal Paşa Hacı Bektaş sarayında.....	493
Ankara'da hazırlıklar ve Mustafa Kemal Paşa'yı karşılama.	497
Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi.....	503
Rüstem Bey'in düello teklifi.....	509
Kumandanlar meselesi	511
Milletvekilleri Ankara'ya geliyor.....	527
Mustafa Kemal Paşa ile bir sabah sohbeti.....	530
İsmet Bey'le İstanbul'a gidiyoruz	534
Padişah Vahidettin ile görüşmem.....	538
Misakı Millî	541
İki mektup.....	542
Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin istifası.....	545
Salih Paşa Kabinesi ve Kuvay-ı Milliye büyüklerinin tutuklanması emri.....	550
Nihayet İstanbul işgal altına alınmıştı.....	553
İstanbul'da durum ve Anadolu'ya kaçış.....	557
Rodos'ta bir hâdise.....	560
Ankara'ya varış ve teori ile gerçek.....	566

VII

BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILMASI (569)

Ayaklanmalar	574
Cepheler	578
İstanbul fetvasına karşı fetva ve Mustafa Kemal Paşa'nın idamına dair Divan-ı Harp kararı.....	580
Birinci Meclisin birinci günü.....	586
Mecliste ilk kabul edilen mühim maddeler	590
Bursa hâdisesi.....	591

VIII

CUMHURİYETİN İLÂNI (595)

DİZİN (601)

Ö N S Ö Z

Birinci cildini 1966 da yayınladığımız Rahmetli Mazhar Müfit Kansu'nun "*Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*" adlı anılarının ikinci cildini de Türk okuyucularına sunmuş bulunuyoruz. Esere her ne kadar "*Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*" adı verilmişse de, Rahmetli anılarını ancak Cumhuriyet'in ilânına kadar getirebilmiş, ondan sonraki 15 yıllık olayları yazamamıştır. Son Telgraf gazetesinin son tefrika altına koyduğu not şöyledir :

"Mazhar Müfit Kansu'nun hatıratının ikinci kısmı burada bitmiş bulunuyor. Millî tarihe büyük hizmet sağlayan bu hatıratın üçüncü kısmı da vardır. Muharriri tarafından henüz hazırlanmakta bulunan bu kısmı da yine ayrıca Son Telgraf, sayın okuyucularına arz etmeyi kendisi için başarılı bir hizmet sayacaktır."

Ne yazık ki, gazete bu vaadini yerine getirememiştir.

Anıların Atatürk'ün Büyük Nutku'ndan alınmış olan parçaları genellikle kısaltılmış olduğundan bunların önemli olanları Nutuk'tan olduğu gibi alınarak tamamlandığı gibi, Birinci Büyük Millet Meclisi üyelerinin listesi de kaynaklara başvurularak ikmal edilmiştir.

Eserin bu cildi birinci cildin devamı olduğundan sahife numaraları devam ettirilmiş ve sona konmuş olan dizin her iki ciltteki ad ve kavramları içine almıştır.

Esere Mazhar Müfit Kansu'ya ait 5 parça belgenin fotokopileri ile Rahmetli'nin son resimlerinden biri eklenmiştir.

ULUĞ İĞDEMİR

Türk Tarih Kurumu Genel Müdürü

BİRKAÇ DÜZELTME

Bu eserin birinci cildinde göze çarpan bazı yanlışların aşağıdaki yolda düzeltilmesini dileriz :

1) Erzurum Kongresine Pasinler delegesi olarak katılan Dursun Beyzade Cevat Bey'in (Cevat Dursunoğlu) hizmetleri bu cildin çeşitli yerlerinde belirtildiği halde, kongre delegeleri arasında adı geçmemektedir, listeye Cevat Bey'in adının da katılması.

2) Bayburt delegesi Alemdarzade Tefvik Bey'in adı Ahmetzade ve yine Bayburt delegesi Zahit Efendi'nin adı Zahir diye yazılmıştır, düzeltilmesi.

3) Alucra ilçesinin adı yanlışlıkla Elvecda diye yazılmıştır.

4) Birinci cildin 88 inci sahifesinde Erzurum kadısı Hacı Mehmet Hurşit Numanoğlu'nun Kilisli olduğu yazılmıştır. Hacı Hurşit Efendi Rize'nin Hemşin bucağındandır.

5) Yine birinci cildin 95 inci sahifesinde "Elhac Hurşit Efendi bilâhare Sivas'ta bulunan Temyiz Mahkemesi azalığına kadar yükselmiş ve Temyizde henüz işe başlamak üzere iken ecel-i mev'udu ile irtihal-i dar-ı beka eylemiştir" denilmektedir.

Temyiz Mahkemesi o tarihlerde Sivas'ta değil, Eskişehir'de idi. Rahmetli Hurşit Efendi Eskişehir'de kaplıcaya girmiş ve sıcağa dayanamıyarak kaplıcada rahmete kavuşmuştur. Mezarı da Eskişehir'de Şeyh Edebalı türbesi yanındadır.

Bu düzeltmeleri bize göndermek lütfunda bulunan Sayın Cevat Dursunoğlu'na ve Rahmetli Hurşit Efendi'nin oğlu Eczacı Sayın Selâhattin Numanoğlu'na teşekkürlerimizi sunarız.

VI

ANADOLU VE RUMELİ MÜDAFAAI HUKUK CEMİYETİ'NİN KURULUŞU

Birinci milli teşekkülümüz olan Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum kongresinde kabul olunan Vilâyatı Şarkıye Müdafai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin yerine teşekkülünü Sivas kongresi 7 Eylül 1335 de kabul etmişti.

İstanbul gayri meşru hükümetiyle muhaberatı resmîyenin ve münasebatın kat'ına Heyeti Temsiliye'ce karar verilmesi üzerine (11 Eylül 1335) teşekkül eden cemiyetin kanun dairesinde, hükümetçe tescili hususu nazarı dikkatten dūr tutulmayarak hemen Sivas valiliğine istida ile müracaat ve bu istidaya bir de beyannâme raptedilmişti.

Mücadelei milliye tarihinde gördüğü hizmetlerle, tarihî bir mevki alan cemiyet için Sivas valiliğine verildiğini yazdığım istida ve beyannâmeyi tarihî bir yadigâr olmak üzere aynen yazıyorum :

SIVAS VİLÂYETİ CANİBİ ÂLİSİNE

Atufetlü efendim hazretleri,

Anadolu ve Rumeli'de müteşekkil bilumum millî cemiyet ve Reddi İlhak heyetlerinin Sivas'ta mün'akit kongre kararıyle "Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti" namıyla bir cemiyet teşkil ettiklerine dair olan beyannâme merbuten ita kılındı. Mukabilinde cemiyetler kanunu mucibince muktazi ilmü-haberin itası müsterhamdır. Olbapta emrû ferman hazreti menlehül emrindir. 12 Eylül 1335

Kongre Reisi
MUSTAFA KEMAL

Polis Müdüriyetine

13 Eylül 1335

Tahkik ve beyan olunmak üzere Kısmı adli riyasetine

Merbut beyannâmede esamisi muharrer zevatın cünha ve cinayetle mahkûm olduklarına ve hukuku medeniyeden iskat edildiklerine dair polis dairesi kısmı adli şubesinde bir kayda tesadüf olunamamış olduğunun arziyle polis müdüriyeti aliyesine takdim olunur. 13 Eylül 1335

Kısmı Adli Reisi
FAHRİ

Muktezasının icra ve evrakın iadesine müsaade buyurulmak üzere huzuru samîi cenabı vilâyetpenahiye takdim olunur, ferman.

Polis Müdürü
TEVFİK

Mührü resmî ile mahtum nizamnâme alınarak rabt ve hifzedilmek üzere polis müdüriyetine iade. 15 Eylül 1335

KISMI İDARİ RİYASETİNE

Beyannâme

Anadolu ve Rumeli'de müteşekkil bilumum Müdafaa-i Hukuku Milliye ve sair millî ve vatanî, millî cemiyetlerle Reddi İlhak heyetlerinin Sivas'ta 4 Eylül 1335 tarihinde akdettikleri umumî kongre kararıyle "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" namı müştereki altında olmak ve hukuku milliye ve menafii Osmaniyeyi müdafaa etmek üzere birleşmiştir.

Mezkûr cemiyetin Heyeti Temsiliye'si üçüncü ordu müfettişliğinden ve silki askeriden müstafî Mustafa Kemal Paşa ve Bahriye Nazırı sabıkı Hüseyin Rauf Bey ve üçüncü kolordu kumandanlığından ve silki askeriden müstafî erkânı harp miralay Refet Bey ile Erzurum mebusu sabıkı Raif Efendi ve Trabzon mebusu sabıkı İzzet ve Servet Beyler ve Erzincan meşayihî nakşibendiyesinden şeyh Hacı Fevzi Efendi ve Beyrut valii

esbakı Bekir Sami Bey, Bitlis mebusu esbakı Sadullah Efendi, Mutki aşiret rüesasından Hacı Musa ve erkânı harbiye miralaylığından mütekait Vasıf ve Bitlis valii sabıkı Mazhar Müfit ve Ankara mebusu sabıkı Ömer Mümtaz ve Hüsrev Sami, sabık mutasarrıflardan Hakkı Behiç ve Niğdeli Ratıpzade Mustafa Bey'lerden mürekkep cemiyetin şimdilik merkezi idaresi Sivas'ta bulunmak ve Rumeli ve Anadolu'nun her tarafında şubeler küşad edilmek üzere bir cemiyet teşkil edilmiş ve müteşekkil bulunan milli cemiyet ve Reddi İlhak heyetleriyle birleşmiş olduğuna dair olan işbu beyannâmemiz cemiyetler kanununa tevfikân ita kılındı. 11 Eylül 1335

Heyeti Temsiliye namına
M. KEMAL

Müdafaai Hukuk Cemiyeti ve Heyeti Temsiliye'si de işte bu uretle yâni cemiyetler kanununa tevfikân teşekkül etmiş ve resmî müsaadesi alınmış bulunuyordu.

Eylülün yirmi beşinci günü idi. Öğle yemeğinden sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın odasında, Paşa, Bekir Sami, Ömer Mümtaz, Hüsrev Sami, İbrahim Süreyya Bey'ler ve ben toplanmıştık. Aramızda görüşüyorduk. Ömer Mümtaz Bey, elinden düşürmediği sigara ağızlığına birbirini müteakip bir yenisini takıyordu.

Vali Reşit
Paşa'nın
Telgrafları

Sigara dumanından odanın içinde göz gözü görmez hale gelmişti. Mustafa Kemal Paşa :

— Kapıyı açalım, duman içindeyiz ve tam yarım saat sigara içmeyelim.. dedi.

Fakat kahveler gelince, ilk önce kendi dayanamadı :

— Kahve sigarasız olur mu ?

Diyerek ilk sigarayı yaktı.

Bekir Sami Bey Sivas'a gelen Ceneral Harbord'dan bahsederek Paşa'ya sordu :

Mustafa
Kemal'in
Ceneral
Harbord'a
Söyledikleri

— Bunlar ile görüşmekten müsbet bir netice çıkacak mı? Mustafa Kemal Paşa :

— Dün de mülâkat hakkında arkadaşlara malûmat vermiştim. Tekrar edeyim. Ceneral Harbord heyetine, harekâtı milli-

yenin maksat ve gayesi, teşkilâtı milliyenin neden ve nasıl zuhur ettiği, anasını gayri müslimeye karşı olan hissiyat ve muamelât ile ecnebilerin menfi propagandası hakkında uzun izahat verdim. Hangi ecnebi devletini kastedtiğimizi sordu. Ben de, bu hususta isim tasrih etmeme hacet olmadığını, bunu kendisinin pek âlâ bildiğini ve bilmesi gerektiğini söyledim. Güldü ve sonra da, fakat millet ve siz her türlü çalışmada ve fedakârlıkta bulunmanıza rağmen muvaffak olamazsanız ne yapacaksınız? dedi.

Ben de millet ve biz yok, vahdet halinde millet var. Biz ve millet ayrı ayrı şeyler değiliz. Ve şunu kat'î olarak söyliyeyim ki, bir millet mevcudiyet ve istiklâli için her şeye tevessül eder ve bu gaye uğrunda her fedakârlığı yaparsa, muvaffak olamaması mümkün değildir. Elbette muvaffak olur. Muvaffak olamaz ise o millet ölmüş demektir. Şu halde millet yaşadıkça ve her türlü fedakârlıkta bulundukça muvaffak olamaması hatıra gelmez ve böyle birşey mevzuu bahis olamaz, dedim. En mühim görüşmelerimiz bunlar idi. Ceneral'in maksadı aslîsinin ne olduğunu anlamak cihetine gitmedim ve buna ehemmiyet vermediğimizi şöylece bir göstermek istedim. Mülâkatımızın sonunda Ceneral Harbord cevaplarımı tasdik etmiş olarak elimi sıktı ve:

— Anladım, bu azimde bulunan bir millet muvaffak olur, dedi.

O esnada Hüsrev Sami Bey Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti için hükümete verilen istida ve beyannamenin muamelesi tamam olup olmadığını sordu. Tamamlandığını söyledim. Tam bu sırada emirber Ali odaya girerek, vali Reşit Paşa'nın geldiğini haber verdi. Paşa :

— Buyursunlar.. dedi. Ve Reşit Paşa odaya girdi. Mustafa Kemal Paşa :

— Buyurun heybetli Vali Bey Paşa hazretleri..

Diyerek yanındaki boş iskemleyi gösterdi.

Reşit Paşa, Mektebi Mülkiyenin üçyüz dört veya daha bir sene evvelki mezunlarından. Evvelâ maarif hizmetinde ve sonra da mesleki aslîsi olan dahiliye işlerinde çalışmış, ilânı hürriyette (Siroz) Serez mutasarrıfı bulunuyordu. İlânı hürriyetten sonra Edirne valisi olmuştu. Ben de o tarihte Edirne vilâyeti Uzunköprü (Hüseyin Ergene) kaymakamı olmuştum. Valimizle çok iyi görü-

şürdük ve bilhassa çok iltifatta bulunuyordu. Uzunboylu, cüseli, uzun siyah sakallı, çok iyi kalpli, memleket ve vatani için her şeyini feda eder bir zattı. Hattâ İttihat ve Terakki zamanında Serez'den Padişaha o meşhur ilk telgrafı çeken Reşit Paşa idi. Gerçi biz Sivas'a gelmeden evvel, Fransızların "kongre Sivas'ta olursa buraları işgal ederiz" tarzındaki blöfünü, bize bildirerek kongrenin başka bir mahalde in'ikadını tavsiye ve maamafih nihaî hükmü Mustafa Kemal Paşa'ya bırakmış olmakla beraber, salâbet ve dürüstlüğünden hiçbir şey kaybetmemişti. Yalnız vali Reşit Paşa değil, Sivas sabık mebusu Rasim Bey de Fransızların bu tehdidini bir hakikat gibi telâkki ederek Erzurum bahsinde kaydettiğim gibi, o da, Erzurum mebusu Hoca Raif Efendi'ye vali paşanın telgrafını teyit eden bir telgraf çekmiş idi. Fakat biz Sivas'a gelince, vali paşa tamamen bize rabtı kalb etmiş ve bizimle fedakârane çalışmağa başlamıştı.

Paşa hal ve hatır sorduktan, kahve, sigara ikram ettikten sonra yine Ceneral Harbord'dan bahis açıldı. Reşit Paşa :

— Ceneral ve maiyeti vilâyeti ziyaret etti.

Diyerek şu izahatı verdi :

— Ben de kendilerine iadei ziyaret ettim. Ceneral, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları çok metin, fedakâr ve vatanperver adamlar, memleketlerinin istiklâl ve hürriyeti için çalışıyorlar. Muvaffak olacaklarına az çok kani oldum, dedi. Ben de az değil, çok kani olmanızı rica ederim, zira bütün millet, kül halinde beraberdir. Ve Heyeti Temsiliye'ye tamamen merbuttur. Hepimiz onlarla beraberiz, elbette muvaffak olacağız dedim. Evet, evet dedi.

Sonra da şundan, bundan görüştük. Anladığıma göre, bu heyet mücadelei milliyeyi yakından tetkik ve ne yapıldığını görmek ve anlamak için gelmiş bulunuyor.

Bekir Sami Bey, bu baptaki mütaleasını söyledi ve :

— Amerikalılar, herhalde neler yaptığımızı ve teşebbüsümüzün ciddi netice verip vermiyeceğini anlamak için gelmiş bulunuyorlar.

Dedi. Rauf Bey de :

— Teşebbüsümüzün ciddî olduğunu ve muvaffak olacağımızı onlar da bilirler. Her halde bir defa da gözleriyle vaziyeti görmek ve Heyeti Temsiliye ile temasa geçmek istiyorlar.

Dedi. Bunu takiben, arkadaşlardan bazıları odalarına gittiler. Zira, gece, Heyeti Temsiliye müzakeratı sabahın üç buçuğuna kadar devam etmiş ve bu sabah da saat onda yine heyet toplanmış olduğundan hepimiz uykuya muhtaçtık.

Odada Ömer Mümtaz, İbrahim Süreyya, Hüsrev Sami ve ben kalmıştık. Reşit Paşa da oturuyordu.

Sivas Valisi
Reşit Paşa'nın
Dahiliye
Nazırına
Çektiği
Telgraf

Reşit Paşa'nın hidematını takdir eden Mustafa Kemal Paşa, sözü Dahiliye Nazırı Âdil Bey'le cereyan eden muhabereye intikal ettirdi. Reşit Paşa'ya :

— Yazdığınız ve aldığımız telgraflar, tarihî bir vesikadır.

Dedi ve sonra bize hitap ederek :

— Siz gördünüz mü bu telgrafları bilmem. Aman şunları bir daha okuyalım. Benim pek hoşuma gider. İstanbul hükümetinin malûmunuz olan zihniyet ve tarzı idaresine bir canlı misaldir bunlar.

Diyerek hemen emirber Ali'yi çağırdı :

— Hayati'ye söyle, Reşit Paşa'nın Dahiliye Nazırı ile olan muhabelerine ait dosyayı getirsin.

Emrini verdi. Bu telgrafları aynen görmedikse de, hulâsa suretiyle biliyorduk.

Hayati Bey, biraz sonra dosyayı getirerek paşanın önündeki masa üzerine koydu. Paşa içinden bir telgraf sureti aldı. İbrahim Süreyya Bey'e :

— Şunu lütfen oku da bir defa daha dinliyelim.

Dedi. Süreyya Bey okudu. Süreyya Bey'in okuduğu bu telgraf Reşit Paşa'nındı. Bilâhare Dahiliye Nazırı Âdil Bey'in cevabını ve bu cevaba, Reşit Paşa'nın tekrar verdiği cevap da okundu.

Bu telgraflar üzerine görüşülmekteyken Reşit Paşa:

— Paşam dedi, birinci telgrafı yazarken yanınızdaydım. Ben yazdım, siz tashih buyurdunuz. Sonra çektim. Bu cesaret sizden alınmıştır. Zaten bütün işlerimizde ilhamı hep zatı âlinizden alıyoruz, dedi.

Hakikaten tarihî kıymet taşıyan bu telgrafların suretlerini berveçhi âti kaydediyorum :

DAHİLİYE NAZIRI ÂDİL BEYEFENDİYE

“Zatı âlileri ile Mamuretülaziz valisi Galip Bey arasında teati olunan telgraflar kongre heyetince elde edilmekle aynen makamı vilâyete tevdi edildi. Bu telgrafların suretini zîre dercediyorum: Verdiğiniz emir, Galip Bey'in deruhte ettiği vazife, doğrusu behtü hayretimi mucip oldu.

Bir taraftan bendenizin infisalimin aslı olmadığını tebliğ ile şahsımı iğfal ve bir badirei uzmaya ilka ediyorsunuz. Diğer taraftan da Müslümanları birbirine kırdırmak için tertibatı cina-yetkâranede bulunuyorsunuz.

Sizi bu türlü tertibata sevkeden sebep nedir? Bir türlü anlamıyorum. Buraca padişahına isyan etmiş bir kitle mi var idi ki eşkiyadan mürekkep bir kuvvei tedibiye göndermeğe ihtiyaç görüyorsunuz? Ve böyle vâhî teşebbüsâtı hainanenin mümkünülcira olacağına nasıl kanaat edebiliyorsunuz? Evvel ve âhir arzettiğim veçhile dahili vilâyette muhilli sükûn ve asayiş ufak bir hareket bile yoktur.

Maksadınız Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'i tutmak ve kongreyi dağıtmak ise, buna imkân olmadığını evvelce arzetmiştim.

Şimdi yine bu iş için ahali arasında mukatele açmağa, memleketi ateşe vermeğe, büsbütün elden çıkarmağa sebep olmak ve binnetice vatan ve millete karşı ihanet cürmü teşkil eder.

Bendeniz öyle anlıyorum ki, zatı âliniz hırsıcah ile hakikati görmüyorsunuz ve hakikati söyliyeneri sevmiyorsunuz. Anları susturmak, ezmek istiyorsunuz.

Bilerek, yahut bilmiyerek düşmanların ekmeğine yağ sürüyor, memleketi felâkete sürüklüyorsunuz. Şu hal ve vaziyette bulunan bir nazıra artık itimadım kalmadı. Bugüne kadar her mesuliyeti şahsen deruhte ederek idarei umur ettim. Fakat, bu dakikadan itibaren bendeniz makamı vilâyette iken Harput ve Malatya müslümanlarının Sivas Müslümanlarıyla ve buradaki anasırı gayri müslime ve ecnebiye ile mukatele etmeleri gibi hazin ve hûnün bir manzaraya tahammül edebilecek kadar vicdansız olduğumdan buna müsaade edemeyeceğim. Bu baptaki mesuliyetin tamamen size râci olduğunu arzederim efendim.

10. 9. 1335

Sivas Valisi
REŞİT

SIVAS VALİİ SABIKI REŞİT PAŞA
HAZRETLERİNE

C — Kongrenin orada akdedeceğini bildirdiğiniz içtimaattan düveli itilâfiyece emsali sabıkası gibi hasıl olacak sui tesirâtı azîme ve bundan vatan ve milletçe tahaddüs edebilecek mazarratı vahîme şayanı endişe olduğundan bu baptaki telgrafnâmeî vâlâlarına cevaben nazarı dikkati âlinizi vaktiyle celp ve bu teşebüsün sureti münasebete men'i esbabının istihsalini dirayet ve hamiyeti aliyelerine terketmiştim.

İki şıkkı muhtevi olan cevapnâmeî malûmu vâlâları üzerine Galip Bey'in icrayı memuriyeti hususuna meclisi vükelâ kararıyle iradei seniyei cenabı hilâfetpenahî şerefsudur buyuruldu.

Vatan ve milletin maruz olduğu mehaliki azîmeyi teşdit etmekte olan harekâtı vakiadan sarfı nazar edilmesi hakkında evvel ve âhır icra olunan tebligat ve tekidatı nazarı dikkate almayarak muktezayı siyasete münafî vatan ve milletimiz hakkında cidden mehaliki dâî harekâta ısrar edenler tarafından Galip Bey'e taarruza kıyama kadar varılması mülâhazasına binaen, mücerret böyle bir münasebetsizliğin men'i vukuu için Galip Bey'in lüzumu kadar muhafız ile birlikte azimet etmesi muvafıkı ihtiyat görülmüştü. Ve birkaç muhafız ile gitmek isteyen Galip Bey'e böyle bir taarruza maruz kalmamak için muhafızların ihtiyaten tezyidi miktarı ve yüz, yüz elliye iblâğı tavsiye olunmuştu.

Bu kadar cüz'î bir miktar maksadı vazıhan tâyine kâfildir. Bunu tefsir ve tevile imkân yoktur. Galip Bey'den suretini naklettiğiniz yolda bir telgrafnamede alınmamıştır. Bu bapta zatı vâlâlarıyla teati ettiğimiz telgraflarla mütalea ve suretini nakleyediğiniz telgrafnamem dikkatle kıraat olunduğu halde bu defa yazdığımız telgrafnamenin ne kadar nâbeca ve şahsî mesleğini ve vicdanını pek iyi bildiğiniz bir hâdimi kadîmi millete karşı kullandığınız tâbiratın ne derece nâseza olduğunu elbette teyakun ve iradei seniyei cenabı hilâfetpenahî hükmü âlisine mutavaat lüzumunu takdir edersiniz. Hiç kimsenin uhdei inhisarında olmayan hamiyeti vataniyeden nasibim, lehülhamd hiç kimseden aşağı değildir." 10. 9. 1335

Dahiliye Nazırı
ÂDİL

DAHİLİYE NAZIRI ÂDİL BEYEFENDİYE

C — 10 Eylül 1335. Evvelâ infisalim hakkındaki iradei seniyei hazreti hilâfetpenahînin resmen tebliğini rica ederim. Saniyen sureti mevsukada haber alındığına göre valii lâhik Galip Bey'in Sivas'a beraber girmek üzere Malatya'da bir takım eşkıya ve eşirrayı başına toplamak ihanetinde bulunduğu görülmesi üzerine derdestine teşebbüs olunmuş ise de, refakatinde bulunan İngiliz binbaşısı Noel, Malatya mutasarrıfı Bedirhanilerden Halil ve mazharı teshilât olmaları için tarafı devletlerinden yedlerine vesika verilen Kâmuran ve Celâdet ve Diyarbakir'li Cemil Paşa zade Ekrem Bey'lerle beraber Kâhte istikametine doğru firar etmişler ve el'an takip edilmekte bulunmuşlardır.

Şu hale göre, Galip Bey'in buraya vürudu vakte muhtaç ve belki meşkûk olduğundan bu hakayiki hâki pâyi şahaneye arzettiikten sonra azlim hakkında şereftaallûk buyurulacak iradei seniyenin şayanı itimat bir nazır tarafından resmen tebliğiyle beraber, bundan sonra katiyen mesuliyet kabul edemiyeceğime mebni iradei hilâfetpenahîye mutavaaten işden çekilmek üzere kime tevdi vekâlet edeceğimin yine o nazır tarafından emir ve iş'arına müsaade buyurulmasını istirham ederim efendim."

Sivas Valisi
REŞİT

Bu telgraflar ve muhabere sırasında telgrafhanede hazır bulunan ve Dahiliye Nazırı Âdil Bey'in, oynamakta olduğu rolü gören Mustafa Kemal Paşa, kendi namına olarak hemen bir telgraf yazmış ve Âdil Bey'e çektirmiştir. Bu telgrafın sureti de şuydu :

DAHİLİYE NAZIRI ÂDİL BEY'E

10. 9. 1335

Milleti Padişahına maruzatta bulunmaktan menediyorsunuz. Alçaklar, caniler! Düşmanlarla millet aleyhinde tertibatı hainanede bulunuyorsunuz. Milletın kudret ve iradesini takdirden âciz olduğunıza şüphe etmiyordum. Fakat vatan ve millete karşı hainane ve mezbuhane harekette bulunacağınıza inanmak istemiyordum.

Aklınızı başınıza toplayın. Galip Bey ve hempaları gibi bülehanın ahmakça olan mevhum vaadlerine kapılarak ve Mister Noel gibi milletimiz ve vatanımız için muzir olan ecnebilere vicdanınızı satarak irtikâp ettiğiniz denaetlerin, milletçe tatbik olunacak mesuliyetini nazarı dikkatte tutunuz. Güvendiğiniz eşhas ve kuvvetin âkibetini öğrendiğiniz zaman, âkibetinizle mukayeseyi unutmayınız.

MUSTAFA KEMAL

Abdülkerim
Paşa ile
Muhabere
Hakkında
Mustafa
Kemal
Paşa'nın İlk
Mütaleası

27 – 28 Eylül 1335 de gece yarısına bir saat kala başlayıp ta sabahın yedi buçuk, sekizine kadar devam eden Mustafa Kemal Paşa – Abdülkerim Paşa telgraf muhaberesinin Paşa üzerinde nasıl bir intiba hasil ettiğini merak ediyorduk.

28 eylül akşamı saat yediye yakın, Mustafa Kemal Paşa'yı koridorda gezerken gördüm. Düşünceliydi. Beni görünce:

— Arkadaşlar nerede?

Dedi.

— Biraz hava almak üzere gezmeğe çıktılar. Ben de gidiyorum.

Dedim. Bunun üzerine Paşa :

— Biliyorsun ya, Kerim Paşa bizi dün gece sabahlara kadar uğraştırdı, durdu. Başım ağrıyor, gel birer kahve içelim, görüşelim..

Teklifinde bulundu. Beraberce odaya girdik, Paşa'ya:

— Bu uzun muhabereden ben birşey anlamadım Paşam..

Dedim. Mustafa Kemal Paşa:

— Gel oturalım da ben anladıklarımı söylüyeyim..

Dedi.

O sırada İbrahim Süreyya Bey'le Hüsrev Sami Bey de odaya girdiler. Paşa:

— Akşam uykusuz kaldık. Uykusuzluk bir şey değil, ona alıştık, fakat Kerim Paşa'nın fikrini bir türlü açık söylemek istemiyerek tumturaklı bir üslûp ile bizi saatlerce meşgul etmesi hakikaten yorucu ve can sıkıcı oldu.

Dedikten sonra, her birimize birer iskemle gösterdi. Oturduk, hava soğuktu. Sobayı yaktırmak istedik. Odunlar yaştı ve bir türlü yanmıyor, oda dumana boğulmuş bulunuyordu.

Müzakere salonu gece içtimalı için ısınmış olduğundan Paşa:
— Haydi, çocuklar salona gidelim bari..

Diyerek ayağa kalktı, biz de kendisini takip ederek salona geçtik. Kahveleri orada içerken, muhaverelerimiz şöylece devam etti :

Mustafa Kemal Paşa — Abdülkerim Paşa'nın bu uzun muhaberesinden ne anladınız?.

Hüsrev Sami Bey — Bir sürü kelimatı tumturakıye.

İbrahim Süreyya Bey — Her halde bir tarafın emir ve arzusuyla bir anlaşma plânı gibi bir şey.

Mustafa Kemal Paşa — Evet, gûya Ferit Paşa kabinesiyle aramızda bir itilâf husulüne çalışıyor. Size Kerim Paşa ile muarefemi anlatayım:

Paşa, benim eski bir arkadaşımıdır; namuslu ve iyi bir zattır. Selânik'te ben kolağası iken o da binbaşıydı. İkimiz de erkânı harptik. Arkadaşlığımız senelerce devam etti. Kendisi tarikat mensubünindendi. Ekseriya tekkelere giderdi. Fakat hangi tarikatten ve kime mürit olduğunu bilmezdi. Kendisini manevî bir derece olarak: "Hazreti evvel" diye kabul eder ve görüştüklarine, birer derece verir: "Hazreti aktap" derdi. Bana da: "Kutbul-aktap" ünvanını vermişti. Muhaberemizin başında bu ünvanlarla birbirimizi anlardık.

Selânik'te o zaman Hadi Paşa ordu müfettişiydi ve Kerim Paşa'yı severdi. Bütün Anadolu ve Rumeli'den her gün Ferit Paşa kabinesinin çekilmesi hakkında yazılmakta olan binlerce telgraf üzerine, anlıyorum ki, Padişah ve Ferit Paşa sıkıştılar Hadi Paşa, vasıtasıyla Kerim Paşa'yı ortaya atarak, gerek beni, gerek Ali Fuat Paşa'yı Selânik'ten tanınması sebebiyle imdatlarına yetiştirmek istiyorlardı. Yâni gerek Padişah, gerek Ferit Paşa artık milletin azim ve iradesi karşısında Kuvayı Milliye müdiranı ile, yâni Heyeti Temsiliye ile anlaşmaktan başka çare kalmadığını anladılar. Bunun için de muhafazai mevki şartıyla itilâf için Kerim Paşa'yı bir vasıta olarak buldular. Netice, Padişah da, Ferit Paşa da sıkışık bir halde, kaviyyen söyliyebilirim ki, Ferit Paşa, mevkiini terk ıztırarındadır. Görürsünüz bir hafta zarfında çekilecektir."

Bu mütaleayı biz de kabul ettik ve aynı mütalea ve düşünce-de olduğumuzu söyledik. Bundan sonra Paşa, Kerim Paşa'nın,

telgraf muhaberatında kullandığı, lugata bakmaksızın veya derviş olmaksızın anlaşılamiyacak, acayip kelimeler üzerinde şakalar yaptı ve gülüştük.

Yemek zamanı gelmiş olduğundan, hep beraber kalktık. Aşağı kata, yemek salonuna indik.

Şunu da söyleyeyim ki, Heyeti Temsiliye zamanında Sivas'ta mektepte içki memnu idi. Akşamcılık, müskirat istimali gibi haller gayri vâki'di.

Yalnız, ara sıra Bekir Sami Bey, oturduğu evde davet yapar ve orada müskirat kullanılırdı. Fakat, Paşa bu davetlere iştirak etmez, karargâh olan mektepten ayrılmaz ve binaenaleyh mektep dahilinde müskirat kullanılmamasına dikkat ve itina edilirdi.

**Ferit Paşa
Nihayet İstifa
Ediyor**

Paşanın görüş ve mütaleası hafta dolmadan tahakkuk etmişti. Ferit Paşa istifa etmişti. Kerim Paşa bu muhaberatı Padişaha arzylemiş ve netice kendiliğinden gayri kabili içtinap hale girmişti.

Kerim Paşa'nın Kara Vasıf Bey'e yazdığını kaydettiğim mektubunda da bu noktanın böylece cereyan ettiği esasen anlaşılıyordu. Maahaza, bu bahsin tafsilâtına girişmeden arada 28-29 Eylül 1335 gecesi Heyeti Temsiliye müzakeresini arzetmeliyim. Bu gecenin ruznamesi de bir hayli yüklüydü ve gecenin üç buçuğuna kadar müzakeremiz devam etmişti. Bu müzakereyi aynen not defterimden naklediyorum :

**Bozkır
Hâdisesi ve
Üç Mesele**

28 - 29 Eylül 1335.. Bu geceki müzakeremiz de uzun sürdü. Şimdi dağıldık. Saat gece üç buçuk. Bu geceki müzakeremizin ruznamesi şu bahisler idi:

1 — Trabzon'dan alınan haberler. 2 — Sait Paşa'nın Konya kolordu kumandanlığına İstanbul tarafından gönderilmesi. 3 — İzmit meselesi. 4 — Bozkır hâdisesi.

Birinci mesele hakkında Mustafa Kemal Paşa şu izahatı verdi: İstanbul'da lâzım gelenler ile mülâkatta bulunmak üzere Trabzon'dan, İstanbul'a bir heyet gönderilmesi teklifi vardır. Tafsilât vereyim: Trabzon'da âmâli milliyeye mugayir harekâtı artan vali Galip Bey, vilâyeti devre çıkmış. Bir hafta evvel Ardas'a gelmiş, biliyorsunuz ki, Kâzım Karabekir Paşa'nın vali ile Ardas'ta görüşmesi de evvelce düşünülmüş idi. Bu mesele üzerinde Kâ-

zım Paşa ile makine başında görüştüm. Bu görüşmenin sebebi ise Trabzon'dan gelen bir telgraf idi. Evvelâ bu telgraf okunsun, telgraf okundu, sureti şudur:

“Sivas'ta Şarkî Anadolu Heyeti Müdafaai Hukuk Cemiyeti Mümessiline;

Hükümetimizin bizden kat'ı rabita etmek ıztırarında kaldığı surette bizim hükümetimizden fekki irtibat etmemiz esası üzerine tertip edilmiş olan Şarkî Anadolu vilâyatı Müdafaai Hukuk Cemiyeti nizamnamesinin dördüncü maddesinin sarahatına muğayir ve menafii milliyeyi muhil olan altı maddeyi kabul etmiyoruz. Mâruzatımızın zâtı şahaneye iblâğı ciheti ise, bir heyeti seferiye ile temin olunabilir kanaatindeyiz. Müracaat meselesi için muhaberati resmîyenin bersabık icrasına mümanaat edilmemesi kâfidir. Meselenin cihati sairesi hakkında İzzet ve Servet Bey'lerin telgraflarını tasvip ettiğimizi maalihtiram arzeyleriz.”

18. 9. 1335

Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi

RIZA

Belediye Reisi

HÜSEYİN HAMDI

Bu telgraf üzerinde Kâzım Paşa ile aramızdaki muhabere de şudur: Hüsrev Bey'e (elyevm sefîri kebîr) şunu da lütfen okuyunuz, dedi.

Hüsrev Bey okumağa başladı :

— Amerikalıların Erzurum'dan gitmesinden sonraya tâlik ettim. Trabzon valisi ile dün gece makina başında görüştüm. Hülâsasını arzedeceğim. Burada makina başında, Kâzım Rüştü, İbrahim Talî, Saffet ve Mustafa ve Fahri Bey'ler vardır. Ordaki zevatın da bildirilmesi rica olunur.

Vali bendenizle görüşmek için mukaddeme olarak şayanı dikkat bir dereceden sonra esasa girişti. Şu vaziyetin ıslahı için çareler taharrisinde olduğunu söyleyerek şu sualleri sordu:

1 — Bu hal devam ederse, siyasî, malî, iktisadî ve idarî vaziyetimiz ne olacaktır?

2 — Dersaadetin sükûtu devam ederse ne gibi tedabiri müessire düşünölmektedir. Mülkü milletin selâmet ve saadeti

düşünüldüğü cihetle bu gayeye vusul için ne gibi mevani tahaddüs edebileceği düşünüldüğü?

3 — Üçyüz yirmidörtte Selânik iş'ararı ve otuz bir martta hareket ordusu muamelâtı ve Mahmut Şevket Paşa'nın teminatına rağmen bilâhare bir şekli garip hudusu acaba şüpheaver bir masebak teşkil etmez mi? Gerek ordu, gerek vilâyat canibinden, kabineye ademi itimat meselesi, daha başka yolda, tutturulmuş olsa idi, acaba daha müessir olmaz mı idi? Salâtin içinde bir mevkii mümtaz işgal eden Şevketmeap efendimize daha başka yolda tedabirle mâruzatta bulunularak emniyeti şahaneleri celbedilemez miydi?

Bunlara karşı verdiğim cevap şudur:

1 — Bu hal devam ededursun evvelâ her, ferdi millet ve hükümet vazifei namus ve hamiyeti pâyimal, yani ihanet eden bu hükümeti istifaya dâvet ve icbar etmeli.

2 — Dersaadetin sükûtu devam edemez. Çünkü Padişahımız efendimiz hazretleri bu kabinenin ihanetine muttali olunca, bunları bir dakika mevkiinde tutmayacak ve âmâli meşruai milliyeye istinat eder akıl ve tedbire bihakkın mâlik meşru bir kabineyi işbaşına getirecek ve bunlar da siyasî, iktisadî vesair tedbirleri yapacaktır. Zâtı şahaneleri bu ihanete muttali olmak için vaziyet, vesaiti muhtelif ile, hâkipayi hümayûna arzedilmiştir.

3 — Bugünkü vaziyetin üçyüz yirmidört ve otuzbir mart vaziyetleriyle mukayesesi mümkünütasavvur bile değildir. Bugün millet hakkı meşruunu müdafaa ve istimal ediyor. Maksat diktatörlük ihdas etmekse, buna artık bu memlekette imkân tasavvur olunamaz.

Padişahımız efendimiz hazretlerine karşı ubudiyet ve sadakatimiz pek derin ve lâyezaldır. Bunun içindir ki vecaibi tazim ve ubudiyete tevfiği sadakatle şikâyetlerimizi hilâfetpenah efendimize arz ettik.

Bundan başka, vali İstanbul'a açıkca müracaata davet olunmuş ve Ömer Fevzi haininin (Erzurum kongresinde bu zattan bahsolunmuştur) derdesti esbabının istikmalî diyerek bu gibi hainlerin beyanname taliki ve saire gibi zehrü âfet saçmamaları hususlarının temini temenni olunmuştur.

Vali İstanbul'a bir heyet gönderilerek keyfiyetin hâkipaye arzını ve bu heyetle kendisinin de gitmesini teklif etmişse de, bizim vesaiti muhtelifle ile arzı keyfiyete tevessül ettiğimize göre bu fikrinden nükül etmiştir.

Bu heyetin gitmesi ve buna saray ahvaline vâkıf olan Gümüşhane murahhası Zeki Bey'in de ilâvesi teklif edilmektedir."

Bunlar okunduktan sonra, Mustafa Kemal Paşa sözüne devam etti :

1 — Torul'da bulunan kaymakam Halit Bey'den de şifre aldım. Dersaadet'e bir heyet îzamı muvafık olacağı ve bu heyete Servet ve Zeki Bey'lerin ithali ve terki halinde memnunen kabul edeceklerini Zeki Beyin ifadesine atfen bildiriyor.

Ben de böyle bir heyetin İstanbul'a gönderilmesi muvafık olamayacağını cevaben Halit Bey'e yazdım. Ve Halit Bey de 24 - 25 tarihli telgrafında kolordunun davetini kabul etmediğinden Galip Bey'i mahfuzen bu gece Erzurum'a gönderdim diyor, lütfen bu baptaki mütaleanızı bildirin.

Uzun uzadıya görüşüldü. Galip Bey'in harekâtı, Dahiliye Nazırı Âdil Bey'den farklı olacağı cihetle valinin harekâtı milliyemize müdahalesinin sureti kat'iyede men'i ve belediye reisiyle heyeti merkeziye reisi imzalarıyla çekilen telgrafın, vatanperverliği malûmu cihan olan Trabzon halkının malûmatı tahtında olmadığı cihetle bu hususta teyakkuz ve dikkat olunması takarrür etti, bu hususta bilâhare telgraflar da tea'i olundu.

2 — Sait Paşa ve Bozkır meseleleri de müzakere edildi.

Hükümeti merkeziyenin Konya'ya kolordu kumandanı diye gönderdiği Sait Paşa'nın İstanbul'a iadesine ve firarî vali Cemal Bey'in tertip ettiği Bozkır hâdisesi için de civar kolordular tarafından tedabiri lâzime alınması kararına varıldı. Bu karar veçhile Sait Paşa, İstanbul'a iade edilmiş ve Bozkır hâdisesinin de önüne geçilmiştir.

3 — İzmit meselesi; her tarafta teşkilâtı milliyeye çalışılmaktayken, İzmitte teşkilâtın inkişaf edememesi esbabı hakkında İzmit mutasarrıfı Suat Bey'le görüşülmesi ve neticenin Heyeti Temsiliye'ye bidirilmesi için Mustafa Kemal Paşa'nın muhabere ve himmeti rica edildi.

Bu müzakerelerden birkaç gün sonra, evvelce de bahsedildiği veçhile Trabzon halkının ve bilhassa malûmatı olmaksızın,

Mustafa Kemal Paşa'nın dediği gibi, oradaki mevcudiyeti milliyeyi şahıslarında temsile kalkışan ve bu menfi cereyanı tevlitte âmil olan vali Galip Paşa'nın müdahaleleri kırıldı. Trabzon vatanperver ahalisinin tercümanı efkârı olarak 1 teşrinievvel 1335 tarihinde Ferit Paşa'ya çekilen yukarıda suretini yazdığım belediye reis ve âzalarının imzalarını havi telgraf ta, halkın vatanperverliğini ve bizimle hem efkâr olduklarını isbat eder. Bütün muhalefeti vali ile bir iki zatın çıkardığı ve bütün Trabzon'luların Kuvayi Milliyeye merbut olduğu tezahür etmiştir. Sonraları da güzel ve vatanperverane hareketleriyle bunu bir kat daha teyit etmişlerdir.

Kemal Paşa, İzmit mutasarrıfı ile makine başında görüşmüş ve bir taraftan da fırka kumandanı Asım Bey'le de telgraf başında görüşerek neticeyi Heyeti Temsiliye'ye bir müzakere esnasında "Kararımız veçhile işte bildiriyorum" diyerek :

— Suat Bey'i telgraf başına çağırarak, tebligatımızın yapıp yapılmadığını sordum. Cevaben : "Mutasarrıf tebligatı almış; ihtilâf olmasın diye ahaliyi serbest bırakmış, menfi sayiat varmış, Heyeti Temsiliye'den izahat ve maksat İttihadı Terakkî hükümetini ihya olup olmadığını anlamak istiyorlarmış. Kendisi de neticesi meçhul bir maceraya kimseyi sevkedemezmiş, teenni ve ihtiyat edilmesi taraftarı olduğunu tecrübesi üzerine beyan edermiş."

İşte İzmit mutatasarrıfı Suat Bey'in makine başındaki ifadesi hemen hemen bundan ibaretti.

Ben de şu cevabı verdim. Elindeki telgraf suretini aynen okudu. Nutukta da aynen yazılan bu telgraf, Heyeti Temsiliye'de okunmuş ve daima bana bu gibi vesikaların suretlerini veren kâtip Hayati Bey, Heyeti Temsiliye'de okunduğu için, gerek bunun ve gerekse fırka kumandanı Asım Bey'le olan muhaberatın birer suretini vermişti. Mutasarrıf Suat Bey'e yazılan telgraf:

"Suat Bey'e :

C — İzmit'te zerre kadar itilâf ve şürişe meydan vermemek esas vazifeniz olduğu gibi, tarafımızdan da hassaten rica edilmiş bir husustur.

Teşkilât ve harekâtı milliyemizin maksat ve mahiyeti meşruasını gerek zâtı âlinize ve gerek İzmit'te birçok zevata ve bütün dünyaya karşı yazmış ve yazmakta bulunduğumuz beyannâme

ve izahnamelerle en garazkâr düşmanlarımıza bile anlatmış olduğumuza şüphemiz kalmamıştır.

Artık ancak avamın kıylü-kalinden başka bir mahiyeti olmayan dedikoduların itayi karar hususunda müessir olabileceğine imkân tasavvur etmiyoruz.

Bundan başka, ahalinin istizaha lüzum gördüğü noktalar varsa, bunlar neden derhal istizah olunup halli mesele edilmemiş bulunuyor?

Zatı âliniz, bitaraf mevkiinde kalmayı tercih buyuruyorsunuz. Halbuki takip ettiğiniz hattı hareket kat'iyen bitaraflık olamaz. Çünkü zatı âliniz, milletin meşru harekâtına karşı bitaraflığınızı iddia eylediğiniz halde, harekâtı ihanetkâranesiyle gayri meşru ve bizatihî mâdum Ferit Paşa kabinesinin memurluğunu ifa etmekle meşgulsünüz.

İttihatçılığın ihyasiyle iştilal edecek sathî beyinlilerden olmadığımızı, zatı âliniz pek güzel takdir buyurabilirsiniz. Zatı âlinize pek hâlisane ve fakat bütün kat'iyetiyle şunu arz ederim ki, zatı âliniz henüz Ferit Paşa kabinesine itimat beslemiyorsanız bunu Dahiliye Nezaretine resmen bildirmelisiniz.

Eğer milletin hükmü ve arzusu hilâfına olarak Ferit Paşa kabinesine itimadınız mevcutsa, İzmit ahali muhteremesini harekâtı meşruai milliyesinde serbest bırakmak üzere derhal mevkinizi terk ile İstanbul'a hareket ediniz.

Bu iki noktadan herhangi birine ademi riayetiniz halinde hakkı âlinizde vukuu memul halin müsebbip ve mesulü yine zatı âliniz olmuş bulunacağını kemali samimiyetle iblâğı bir vazifei vicdaniye addederim.

Hey'eti Temsiliye namına

MUSTAFA KEMAL

Suat Bey'in bu telgrafa verdiği cevap ise şöyle idi :

MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA

İzmit

2-10-35

“C – Kulunuzu itidalle dinleyiniz efendim. Bendeniz iyi ifade edemedim. Maksadınızın ulviyet ve meşruiyetinden zaten bah-

sedilemez. O tamamiyle malûmdur. Buranın menfaati maddiye düşünen ve belki de cismen ve kalben zayıf bulunan şehir halkı bunun askerlik masraf ve zahmetini düşünmekten kendisini alamaz. İşte hep mesele budur efendimiz. Bu fikirler hep birden evvelki gün ortaya çıktı. Dün davet ettiklerim savuştular. Ortada memurlar kaldı ki bu suretle hareket hiç doğru değildir.

Bitaraflığım meselesine gelince: noktai nazarınız doğrudur. Fakat bunu bendeniz kendi nefsim için düşünmüyorum. Başında bulunduğum memleketin harekâtını hüsni idare için düşünüyorum. Bunda faideli değilsem ve Ferit Paşa kabinesinin vicdanıma tetabuk etmeyen bir emrini ifa etmiş isem, yani efendimiz bu fikirde iseniz, bunu Adapazarı zannıma göre serbestçe tashih eder. Bendeniz mevkiimi terk ile İstanbul'a hareket etmem. Çünkü bunu nefsim için büyük bir zül addederim. Ahali ise o kadar serbest, o kadar fikir ve kanaatine sahiptir ki tarif edemem. Yalnız hakkımda vukuu memul halin müsebbip ve mesulü yine kendim olacağım hakkındaki emri devletlerinin açık olarak bildirilmesini istirham ederim. Çünkü sizi o kadar serbest vicdan sahibi olarak tanırım ki, bunu hiçbir vakit tahkir veya tehdit derekesine indiremem. Hissiyatım bunu kat'iyen meneder. Bir de askerî ve inzibatî arkadaşlarımla tereddüdünü izaleyi bendenize mi tahmil buyuruyorsunuz? Yoksa zatı saminiz mi idare edeceksiniz? Bunları gayet samimi ve açık arz ediyorum. Bundan sonra bizi yarınki cuma namazı içtimana kadar halimize bırakınız. Ferit Paşa'ya kimbilir kaç defa kalemlerimle hücum eden bendenizi ne kadar fena nazarla görüyorsunuz efendim.

ALİ SUAT'

Buna Mustafa Kemal Paşa şu cevabı vermiştir :

“Bütün beyanatınızı kemali itidal ile dinledim. Maksadı umuminin ulviyet ve meşruiyeti muhakkak ve müsellemlerle olunca istihsali netayıç için tevhibi kuva ve teşriki mesai tabiî ve her türlü mevaniin ref' ü izalesi sehil olur. Bütün Anadolu'nun yekvücut ve beş kolordunun yekpare olarak müştereken temini hayatı devlet ve millet için başladıkları ve âsarı nafiası iktitaf olunmakta bulunan bir emri hayırda İzmit gibi melcei vatanperveran olan bir şehirde ne asker, ne memur ve ne de her-

hangi bir vatanperverin hariç kalmasını zaten tasavvur etmiyoruz. Bu bapta fazla izahat ve istizahata lüzum kalmadığı kanaatiyle yarınki cuma namazı içtimasına kadar intizar eylemeyi münasip görüyoruz. Zati âlinizi fena nazarla gördüğüm hakkındaki zan doğru değildir. Çünkü vicdanımız muhtarip olmaksızın verebileceğimiz hükümler ancak netayici fiiliyeye mualâktır efendim.”

O tarihte İzmit fırkası kumandanı bulunan Asım Bey'le de muhabereye başlanarak şöyle yazılmıştı :

“Orada yapılması elzem olan bazı hususat Heyeti Temsiliye kararıyla tebliğ ve neticesi hakkında itayı malûmat olunması rica edildiği halde, henüz cevap alınmamış ve bazı menabiden alınan malûmatta, ihtimal İstanbul'a kurbiyet dolayısıyla olacak, âsârı tereddüt gösterildiği bildirilmiştir. Kabinenin sukut edeceği ve belki de sukut etmiş olması muhakkaktır. Milletın azım ve iradesi her türlü tereddüdün fevkinde haizi salâbettir. Avrupa devletleri bile bu iradei âliye karşısında hürmetkâr vaziyetini almıştır. Kat'î mütalea ve kararınıza muntazırız”.

Heyeti Temsiliye kararıyla Birinci Fırka kumandanı Asım Bey'e tebliğ kılınan ve neticesi hakkında malûmat talep edilen mevad şunlardı :

“1 — Kolordunuz kumandanı zata, Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'nın Elâziz valisi Ali Galip Bey'e, Dahiliye Nazırı Âdil Beyle beraber Malatya ahali-i islâmiyesini Sivas ahali-i islâmiyesine karşı mukateleye ve istihlâsı vatani istihdaf eyleyen harekâtı milliyeyi imhaya ait talimatnamenin suretiyle irtikâb-ı hiyanet ve ihanet eylediğinden kendisinin gayrı meşru olduğunu ve derhal nezaret mevkiini terk etmesi lüzumunu ihtar eylemesini bildirmek lâzımdır. Eğer Kolordu kumandanı bu hareketi merdane ve vatanperveraneyi yapamıyacak veya yapmak istemeyecek bir zat ise doğrudan doğruya zatı âlii vatanperverilerinin işbu vazifei milliyeyi ifa buyurmalarına intizar olunur,

2 — Bütün millet ve ordunun ıskattan ibaret olan talebi meşruu zatı şahanece is'af buyuruluncaya kadar İzmit hükümeti mülkiyesi ile beraber kumandanlık dahi Ferit Paşa kabinesi ile resmî münasebetini kat'ederek milletın hareketine peyrev olacaktır.

3 — İngilizlere karşı harekâtı vakiamızın tamamen ahvali dahiliyemize ait olup kendilerine karşı hiçbir maksadı mahsumuz bulunmadığı izah edilecek ve anasırı hıristiyaniyenin bir gûna tereddüt ve tevahhuşuna mahal bırakılmayacak surette ciheti mülkiye ile müştereken her türlü tedabiri inzibatiye ittihaz olunacaktır,

4 — Fırkanızın mevcudu her yerde olduğu gibi terhis edilmiş halde bulunmadığından bir gûna dağdağaya meydan verilme-yerek ve seferberlik tarzında olmayarak mevzii milli müfrezeler teşkiliyle takviyesi esbabına tevessül olunacaktır. Fırkanızda kırk beş kadar ümera ve zabitan bulunduğu tahminine nazaran o havalide külliyetli milli müfrezeler teşkilâtı sehil olur. İşbu teşkilâtı milliyenin bilhassa İzmit - Kandıra hattıyla bunun garbında Üsküdar'a doğru teşmili icap eder,

5 — Her ihtimale karşı İzmit civarında Birinci Fırkanın ve bilcümle kumandan ve zabıt arkadaşlarımızın bulunacakları vaziyetin tedbirli ve ihtiyatkâr olması lüzumunu hatırlatırım. Harekâtı milliyemize ve ahvali dahiliyemize fiilen müdahale edecek olan ecnebi kuvvetlerine karşı namuskârane ve merdane mukabelede asla tereddüt gösterilmeyecektir. Bu gibi avhvalde müdafaanın menafii memleket için muzır olabileceği fikrine asla iltifat olunmamalıdır. Hakkını gasb ve şeref ve mevcudiyetini tahkir ettirenlere hak ve şeref verebilecek hiçbir âlicenâp düşman yoktur,

6 — İstanbul ile muhtelif vasıtalarla irtibat tesis ve temin olunmak lâzımdır. Bu suretle evvelâ Üsküdar'da namuskâr zabitanımız ve merd ordumuzun tahtı müzaharetinde kuvvetli teşkilâtı milliye yapılmak için zatı âlileriyle Birinci Fırkanın bilcümle zabitan arkadaşlarımızın sarfı himmet eyliyeceklerine emniyetim berkemâldir,

7 — Eskişehir civarında Kuvayı Milliye ile birlikte bulunan Garbî Anadolu Umum Kuvayı Milliye Kumandanı Fuat Paşa Hazretleriyle, Ankara'da Yirminci Kolordu Kumandan vekili Kaymakam Mahmut Beyle, Kastamonu havalisi kumandanı Miralay Osman Beyle ve Bursa'da Elli Altıncı Fırka Kumandanı Bekir Sami Beyle tesis ve muhafazai irtibat buyurmaları münasip olur. Bursa'da Bekir Sami Bey'le sık sık muhabere ve ora

vaziyeti hakkında doğrudan doğruya bizi dahi tenvir buyurmanızı rica ederiz. Bâlâdaki ricalarımızın alınıp icabatına tevessül buyurulduğuna ve netayicine dair itayı malûmat buyurulmasını rica eder, muhabbetle gözlerinizden öperiz kardeşim.”

Fakat bu tebligata cevap alınamadı. Hattâ Rauf Bey de, ben de Asım Bey'i tanıdığımızdan, yazılan şeylerde kendisine hususî olarak hürmetlerimizi de sunduk.

Mesele mühimdi, Mustafa Kemal Paşa Teşrinievvelin ikisinde Asım Bey'i tekrar makine başına çağırdı, konuştu ve kat'i kararını beklediğimizi söyledi.

Kumandan Asım Bey, makine başına çağırıldığı vakit, fırka zabitanına, harekâtı millie tezahüratı vatanperveranesinin esbap ve menşeiini izah ile meşgul olduğunu ve tebligatımızın İstanbul'da kolordu kumandanına bildirildiğini, fakat hâlâ cevap alınmadığını ve bu cihetle keyfiyeti kolorduya şifreli telgrafla tebliğ ve tekit ettiğini ve bir taraftan da mutasarrıf Suat Bey'le müftü, ulema ve eşrafı beldeyi de toplayarak tebligatımızın heyete tebliğ ve tevdiini kararlaştırmışlarsa da, maatteessüf eşrafı beldenin bulunmadıklarını ve bu cihetle cuma günü öğle namazından sonra saat üçte camide birleşilmesi, orada bulunanların ekseriyetiyle talep olduğundan, ol veçhile karar verildiğini, irşadatta bulunduğu ümera ve zabitanın da yarın camide hazır bulunacaklarını ve yarınki içtimada, ümera ve zabitanın, eşraf ve ahaliye karşı, kendilerinin ve ailelerinin maişetleri ve vefatları vukuunda geriye kalacak efradı ailelerinin istikballerinin eşraf ve ahali tarafından temininin kaviyyen vaad ve taahhüt edilmesini ve içtihatlarında bitaraf veya muhalif olanların kendi içtihatlarında kalmasını dermeyan ettiklerini, gerek bu hususta ve gerekse hususatı sairede içtima edecek heyetin cevabını arzedeceğini ve menafii âliyei vataniye için çalışıldığını izhar ve isbata uğraşan işbu tezahüratı milliyenin vatana hâdim olmasını Cenabı Haktan temenni eylediğini ve gerek Paşa'ya, gerekse Salâhattin Bey'in iltifatnamelerindeki Rauf ve Mazhar Müfit Bey'lerin teveccüh ve iltifatlarına teşekkür eylediğini bildirdi.

Hulâsasını yazdığım bu uzun telgraftan, henüz işe başlanmadığını, bir takım şartlar dermeyan edildiğini, keyfiyetin kolordudan istizan olduğunu ve fakat cuma günkü içtimada neti-

cenin taayyün edeceğini anladık. Buna karşı verilen cevapta maksadın gayet vazih ve meşru olduğu, bunda kimsenin bitaraf ve bhusus muhalif kalması tasavvur olunamayacağı, meselenin fırkacılık olmadığı, ahalinin zabitanaya teminat vermesi de lüzumsuz olduğu, Anadolu'nun hiçbir tarafında bu gibi kuyud ve şarta hiç kimsenin tâbi tutulmadığı ve buna lüzum da görülmediği, Ferit Paşa'nın yarın çekilmesi ihtimal dahilinde olduğundan, yarınki içtimadan sonra Padişah'tan ve yeni kabine teşekkül ederse yeni kabine reisinden, kabinenin âmâlî milliyeye mutavaatkâr ve bitaraf zevattan terkinin istirham edilmesi ve sükûnet dairesinde Heyeti Temsiliye kararıyla yazılan hususatın nazarı dikkatte bulundurulması hususları bildirildi.

**Ferit Paşa
Kabinesinin
Düşmesi**

Makine başında Asım Bey'e: "Padişah'tan veya tayin ettiği takdirde yeni kabine reisinden kabinenin âmâlî milliyeye mutavaatkâr... ve ilâahiri..." cümlelerini yazarken (2 Teşrinievvel 1335 saat 3.40) telgraf durdu. Araya biri karıştı. Bu araya giren ve muhabereyi kesen kimdir, diye söylenmekte iken telgraf memuru: "Efendim, mühim bir servisi alıyorum" dedi.

Mühim servis ne olabilirdi? Makine başında bulunan arkadaşlarla birbirimizin yüzüne bakıyor ve bu mühim servisin Ferit Paşa kabinesinin sukutuna dair olmasını da gözlerimizle birbirimize adeta ifham ediyorduk.

Servis şuydu: "Paşa Hazretleri, İstanbul'da hususî arkadaşlar söylediler. Tekmil akşam gazeteleri yazıyormuş, Ferit Paşa ahvali sıhhiyesine mebni istifa etmiş, Tevfik Paşa kabineyi teşkile memur buyurulmuş. Daha sabahtan söyleniyordu. Fakat teyyüt etmemişti. Şimdi teyyüt etti efendim."

Paşa: "Bu servisi kim veriyor?" diye sordu, fakat anlamağa vakit kalmadı. Memur: "Efendim, devam ediyor" diyerek servisin mütebakisini almağa başladı. Bunu yazanlar Ankara telgrafçılarıymış ve servis de şöyle devam etti:

"Biz, Ankara telgrafçıları! Paşa Hazretlerinin hakipâyine arzı tazimat eyleriz. Vatanımızın başına bir kâbusu belâ olan bu kabinenin devrilmesi için milletin başında bulunup muvaffak olmasını tebrik ederiz, lütfen söyleyiniz."

Sair alınan kat'î haberlerle de kabinenin yâni Ferit Paşa ve arkadaşlarının sukût ettiği tahakkuk etti.

Yalnız kabinenin Tevfik Paşa tarafından olmayıp, Birinci Ferik Âyan Meclisi âzasından Ali Rıza Paşa tarafından teşkil edileceği, Ali Rıza Paşa'nın Padişah tarafından sadrazam nasp ve tayin edildiği anlaşıldı.

Derhal Heyeti Temsiliye toplandı, bazı kararlar ittihaz edildi.

Evvelâ keyfiyet bilcümle vilâyat ve müstakil livalar heyeti merkezilerine, belediye riyasetlerine bir telgrafla bildirildi. Ve bu telgrafın bir sureti yeni sadrazama da, malûmatı olması için yazıldı. Telgraf aynen şudur :

“1 — Vatan ve milletin temini halâs ve selâmeti için ihaneti tahakkuk eden Ferit Paşa kabinesinin ıskatiyle yerine kuvayi milliyeye müstenit ve âmâli milliyeye tamamen mutavaatkâr ehil zevattan mürekkep bir kabinenin ikamesi hususunda milletin teşkilâtı meşruasına müsteniden vuku bulan teşebbüsâtı azimkâranesi ve zatı akdesi padişahiye istirhamatı mütevaliyesi neticesi olarak Ali Rıza Paşa hazretlerinin tahtı riyasetinde bir kabine teşekkül etmiştir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi tarafından vukubulan müracaat üzerine müşarünileyh yarın öğleden sonra saat ikide meclisi vükelânın içtimaı esnasında heyetimizle makina başında görüşeceklerini vaad buyurdular. Erzurum ve Sivas kongrelerinde tayin ve tesbit edilen teşkilât ve makasadı meşruai millete riayetkâr olduğu takdirde kuvayi milliye'nin yeni kabineye muzahir ve Ferit Paşa'nın sebebiyet verdiği ihtilâfın külliye'nin zail olacağını arz ve meclisi millinin in'ikadiyle mürakabe-i filiye başlayıncaya kadar mukadderatı millet hakkında bir gûna taahhüdata girilmemesi ve sulh konferansında tayini mukadderatı millet ve memlekete memur olacak murahhasların sabıkı gibi nâehillerden tayin edilmeyip, milletin bihakkin âmâlini müdrük ve itimadına mazhar ehli vukuf ve iktidardan intihap buyurulması esasının kabul buyurulması rica edilecektir. Bu bapta başkaca mütalâaları varsa, yarın zevale kadar sür'ati iş'arı temenni olunur.

2 — İşbu tamim vilâyat ve elviye-i müstakile heyeti merkezilerine tebliğ olunmuştur.

Anadolu ve Rumeli
Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi namına
MUSTAFA KEMAL”

Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya da, aşağıda yazılı hususatin, heyetimizce katı ve sarih olarak arz edildiğini ve hükümeti ceditce tasvip edilip edilmeyeceğini anlamak lâzım geldiğini sorduk :

“1 — Hükümeti cedidenin, Erzurum ve Sivas kongrelerinde tayin ve tesbit edilen teşkilât ve makasıdı meşruai millete riayetkâr kalması,

2 — Meclisi millinin in'ikadiyle mürakabei fiiliye başlayınca-ya kadar mukadderatı millet hakkında bir gûna taahhüdi kat'î ve resmîye girilmemesi,

3 — Sulh konferansında tayini mukadderatı millet ve memleket memur olacak murahhasların sabıkı gibi nâhillerden tayin edilmeyip, milletin bihakkin âmâlini müdrük ve itimadına mazhar ehli vukuf ve iktidardan intihap buyurulması,

4 — Bu esasatta tamamen itilâf hasıl olduğu takdirde milletin vicdanından doğmuş ve bilcümle Düveli İtilâfiyece meşruiyeti ve kudreti tanınmış olan teşkilâtı milliyemizin hükümetin müzahiri olacağı ve bu suretle hükümetin temini mukadderatı millet ve memleket hususunda sulh konferansında vuku bulacak teşebbüsatının daha emin ve müessir olacağı tabiidir.

Bu defa bu nıkatı esasiyede bir mutabakat hasıl olduğu anlaşıldıktan sonra, hâdisatı ahîre sebebiyle hasıl olan ahvali gayri tabiiyenin izalesi maksadiyle bazı maruzatı tâliyede bulunmaklığımıza müsaadei Sadaretpenahileri istirham olunacaktır.

3 Teşrinievvel 1335”

Fakat vaad hilâfında sadrazam Ali Rıza Paşa'nın, tahlif için saraya gideceğinden bu sorgularımıza ertesi gün cevap verileceği anlaşıldı.

Heyetimiz, daha ilk gününde bu hareketten, kabinede bir tereddüt olduğuna şüphe etmeğe başladı.

Müzakereden sonra tedbirler alınmak muvafık görüldüğü gibi bilûmum vilâyat ve müstakil mutasarrıflıklara, Müdafaai Hukuk Cemiyeti heyeti merkezilerine ve belediye riyasetlerine, Onüçüncü Kolordu, Onbeşinci Kolordu ve Niğde'de Onbirinci Fırka, İzmit'te 1 inci Fırka kumandanlıklarına ve Torul'da Üçüncü Fırka kumandanı Halit Bey'e, Heyetimizce teklif olunan hususat aynen bildirildi ve hükümet ile millet arasında

mutabakat husulü tamamen tebliğ edilinceye kadar kemafissabık muhaberatı resmîyenin münkatî bir halde bulundurulması Heyeti Temsiliye kararile tebliğ olundu.

Ve aynı zamanda umum kolordu kumandanlarına ve harekâtı milliyeye müzahir vali ve vali vekillerine de, şu telgrafın Harbiye ve Dahiliye Nazırlarına çekilmesi rica olundu :

“Dahiliye Nazırının harekâtı ihanetkâranesine âlet olarak ahaliyi bilfiil teslih ve mukateleye kıyam eden Konya valisi Cemal ve Elâziz valisi Ali Galip ve Malatya mutasarrıfı Halil beylerin tevkifleriyle divanı harbe tevdileri ve Trabzon valisi Galip, Kastamonu sabık valileri İbrahim ve Ali Rıza beylerle Ankara valisi Muhittin Paşa'nın istihdam olunmaması ve hukuki kanuniyei milliyeye tecavüz etmediklerinden ve harekât ve âmâlî milliyeye muzaheretlerinden dolayı azledilen Sivas valisi Reşit Paşa'nın memuriyeti asliyesinde ipkası ve Bitlis valii sabıkı Mazhar Müfit, Van valii sabıkı Haydar Bey'lerin derhal münhal vilâyata tayin ve istihdamları talep olunur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai
Hukuk Cemiyeti Heyeti
Temsiliyesi namına
MUSTAFA KEMAL”

Bunlardan başka, umum vilâyat ve kolordu kumandanlarının ve müstakil mutasarrıflıkların Sadrazama ve kezalik 3 üncü, 20 inci, 15 inci ve 13 üncü kolordu kumandanlarıyla 20 inci Kolordu kumandanına ve Konya'ya gönderilen Refet Bey'e de Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın ordulara yapacağı tebliğe cevaben, karşılık olmak üzere iki telgraf hazırlandı, bunların tebliği Heyeti Temsiliye'ce kararlaştırıldı.

Sadrazama şöyle yazılacaktı :

“Ahalii islâmiyeyi teslih ve yekdiğeri aleyhine mukateleye sevke kıyam eyleyen ve orduyu inhilâl ettirmek ve binnetice vatani müdafaasız bırakmak için emir verdiklerinden ve ordunun esrarını, şifreleri çalmak için tertibatı fiiliye ittihazı suretiyle fâşeden ve Kanunu Esasî ahkâmınca taarruzdan masun olan muhaberatı hususiyei millete mâni olan nuzzârı sabıkadan Ali Kemal Bey, Süleyman Şefik Paşa ve Dahiliye Nazırı Âdil Bey'in Millet

Meclisinin küşadında, divanı âliye tevdi edilmek üzere hiçbir tarafa firarlarına meydan verilmemesini ve Posta ve Telgraf Müdürü Umumiyesi Refik Halit Bey'in aynı esbaptan dolayı derhal tevkifiyle mahkemei aidesine tevdiini kanunun masuniyet ve kudsiyeti namına talep ederiz.”

Kumandanların, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya vuku bulacak resmî tebliği üzerine çekecekleri telgraf sureti de şudur :

“Zatı devletlerinin harekâtı milliyei meşruanın bidayetinden beri büyük bir kanaat ve imanla başında bulunduğunuz malûmumuzdur. Harbiye Nezaretini teşrifleri memnuniyetle karşılanmıştır. Muvaffakiyeti devletlerine bütün ordu ve tekmil Kuvayi Milliye müzahir olacaktır. Mahza temini muvaffakiyetleri maksadiyle âtideki hususatın sür'atı mümkününe ile tatbikini rica ederiz:

1 — Cevat Paşa ve yahut sabık Birinci Ordu müfettişi Fevzi Paşa'yı Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetine,

2 — Galatalı Miralay Şevket Bey'i ve yahut Yusuf İzzet Paşa'yı İstanbul'daki kolordu kumandanı ve İstanbul muhafızı, Yusuf İzzet Paşa İstanbul muhafızı ve Galatalı Şevket Bey Yirmi Beşinci kolordu kumandanı suretinde olabilir.

3 — Miralay İsmet (İnönü) Bey'in Harbiye Nezareti müsteşarlığına,

4 — Fırka kumandanı Kaymakam Kemal Bey'in Polis Müdüriyeti Umumiyesine tayinine delâlet.

5 — Ordu üzerinde suitesir yapmış olan ve Harbiye Nezaretini âtil ve kıymetsiz bir hale duçar eden ve iadei rütbeleri meclisi milliden geçmeksizin ve fikri mahsusı siyasî ile istihdam edilmekte bulunan mütekaidinin derhal asıllarına irca ile mühim ve hassas makamların emniyetli ellere tevdiî lâzımdır.

Üçüncü Kolordu kumandanı sabıkı Miralay Refet Bey, bilâ sebep istifaya mecbur edildiğinden bu muamelenin tashihiyle kendisinin elyevm bulunduğu Konya'da Onikinci Kolordu kumandanlığına tayini ve Fuat Paşa'nın hakkındaki muamelenin tashihi ile Yirminci Kolordu kumandanlığında ipkası ve Fuat Paşa'nın yerine tayin edilen Hamdi Paşa ve Onikinci Kolorduya tayin edilen Sait Paşa derhal asıllarına irca olunmalıdır.

İlk fırsatta müfettişliklerin ihyasiyle Şarkî Anadolu'daki kolorduların, On Üçüncü Kolordu da dahil olduğu halde, Kâzım Karabekir Paşa'ya ve Garbî Anadolu'daki kolorduların, İstanbul ve Edirne de dahil olduğu halde, Ali Fuat Paşa'ya tevdi ve şimdilik iki müfettişlikle iktifa olunması münasibi mütalâa kılınmıştır.

Heyeti Temsiliye namına
MUSTAFA KEMAL''

Fakat bu telgraflar meselesinde Heyeti Temsiliye'ce cereyan eden müzakerede, yeni hükümete bu gibi nasp ve tayinler hakkında talepte bulunmak iyi olup olmayacağı uzun uzadıya münakaşa edildi.

Nihayet kumandanların, ciheti askeriye ait taleplerini havi yukarıdaki telgraf müsveddesini Mustafa Kemal Paşa bizzat yazdı. İsimler üzerinde münakaşa edilmiyerek tamamen muvafık görüldü ve neticede bu telgrafların, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın muvaffakiyetini ve millet ve vatanın saadet ve selâmetini temin edecek mahiyette bir talepten ileri geldiği fikri, Heyetçe kabul olundu.

Heyeti Temsiliye Âzasından Hoca Raif Efendi mezunen ve mazereti meşruasına mebnî Erzurum'a ve Şeyh Fevzi Efendi daha evvel kezaik Erzincan'a gittikleri gibi, Erzurum Kongresi'nde Heyeti Temsiliye âzalığına intihap olunan Trabzon'lu İzzet ve Servet Beylerle, Mutki aşiret reisi ve Bitlis mebusı sabıkı Sadullah Beyle bir defa olsun Heyeti Temsiliye'de teşerrüf edemedik. Gelmemişlerdi. Mutki aşiret reisi Hacı Musa Bey'in mazereti meşruası bizce malûm ise de, diğerlerinin mazereti olup olmadığı bizce meçhuldür. Yalnız Heyeti Temsiliye'den Niğde'li Ratıpzade Mustafa Efendi arkadaşımız hastalanmış ve memleketine giderek vefat etmişti. Çok iyi bir arkadaş ve hamiyetli, vatanperver bir zattı. Şu halde Heyeti Temsiliye'de Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Bekir Sami Bey, Ömer Mümtaz Bey, ben, Hakkı Behiç, Hüsrev Sami Bey'ler kalmıştı. Kara Vasıf Bey İstanbul'a gitmiş, Refet Bey de Konya'ya vazife ile gönderilmişti.

Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye müzakeresinde son günlerin hâdisatı müzakere edilirken şu mütaleada bulundu: "Evvelâ Sadrazam Paşa'dan gelen şu telgrafı okuyayım" diyerek, elindeki kısa telgrafı okudu:

SIVAS'TA MÜDAFAAİ HUKUK CEMİYETİ
HEYETİ MÜMESSİLESİNE

“C : 2 ve 3 Teşrinievvel 1335: Erzurum ve Sivas kongrelerinde tayin ve tesbit edildiği telgrafnamelerinde beyan buyurulan teşkilât ve makasidın neden ibaret olduğu heyeti vükelâya gayrı malûm olduğundan icabı keyfiyet tetkik edilmek üzere evveleminde mezkûr kongreler mukarreratının âcilen iş'arı mütemnendir efendim.

Sadrazam
ALİ RIZA”

Paşa, bunu okuduktan sonra gülerek :

— Hâlâ mı kongre mukarreratını istiyorlar? Hâlâ mı bilmiyorlar? Kuvayi Milliye'nin murahhası sıfatıyla heyeti vükelâya Harbiye Nazırı olarak dahil olan Cemal Paşa'nın makasidı milliyeyi bilmemesine imkân var mı? Seleflerinin sukutuna sebep olan kongrelerin mukarreratını bilmemelerine hayret edilmez mi? Benim anladığıma göre, zaman kazanmak ve bize karşı hiç taahhütte bulunmuyarak kim bilir ne gibi tedbirlerle milleti kandırmak ve husul bulan birliği ve irtibatı gevşetmek istiyorlar, dedi.

Müzakere neticesinde sadrazâmın talebini yerine getirmek için kongre beyannamesinin aynen ve nizamnamenin bazı akşamının, yani teşkilâta ait mevadının cevaben bildirilmesi münasip görüldü. Bu kongrenin evvelce bahsettiğim ve suretini yazdığım beyannamesi aynen ve telgrafla bildirildi; fakat yeni kabine ile henüz muhabere devam etmekte olduğu, talep olunan malûmatın verildiği ve buna cevap alınıncaya ve netice taayyün edinceye kadar muhaberatı resmîyenin men'i hususunun lâzım gelenlere tebliği kararlaştı. Ve kolordu kumandanlarıyla vilâyata ve müstakil mutasarrıflara, Müdafaaî Hukuk Cemiyetlerine o yolda iş'arda bulunuldu ve Kastamonu, Samsun, Ankara, Sivas, İzmit, Elâziz, Bolu, Diyarbakır, Trabzon, Konya telgraf başmüdürlerine de muhaberatı resmîyenin iş'arı ahîre kadar eskisi gibi münkatı bulundurulacağı da tebliğ edildi.

Sahibi olmayan bir Telgraf

Bu işler görülmekte iken 4 Teşrinievvel 1335 tarihli ve yalnız tarihin üstünde Sadaret yazılı bir telgraf geldi. Bu telgraf İstanbul'da sadaret telgraf merkezinden yazılmıştı. Fakat

Heyetçe bu telgraf pek acaip görüldü; çünkü bunu yazan kimdir, kime yazılıyor? bu cihetler tasrih edilmiyordu. Bit-tabi Heyetçe bu telgraf kabul edilmedi ve Sivas telgraf merke-zinin, sadaret telgraf merkeziyle görüşerek bu cihetleri anlaması lüzumlu görüldü. Sivas merkezince, telgrafnamenin muhatabı kim olduğuna ve kimin tarafından yazıldığına dair imza olmadığından Heyeti Temsiliye'nin bu telgrafı kabul etmediğinin ve telgraf su-retinin merkezde mevkufl kaldığının icap edenlere bildirilmesi, diye yazılan servise "Bize üzerinde Sadrazam Paşa'nın cevabıdır serlevhasıyla Âmetci Bey verdi, kopyası telgrafhanededir, siz Paşa hazretlerine böyle veriniz" cevabı gelmişti. Fakat yine :

— Heyeti Temsiliye'ye hitap etmediği ve kimden geldiği meçhul olduğu cihetle kabul edilmiyor, denildi,

Nihayet heyeti vükelânın dağıldığını, Âmetci Bey'in gittiğini ve şehir telefonu olmadığından sabah resmen birşey yazdıracak-larını söylediler.

— Telefonla Sadrazam Paşa'ya bildiriniz.

Dememize karşı da :

— Sadrazam Paşa'ya anlatamayız.

cevabı geldi ve nihayet kongre merkezi denilen bizim ikamet ettiğimiz mektepte telgraf merkezi bulunduğundan Babiâli telgraf müdürü Hüseyin Hüsnü imzasıyla "kongre merkezi mü-düriyetine" diye şu telgraf geldi :

"Erenköy'ünde ikamet buyuran Sadrazam Paşa Hazretleri telefonla arandı ve saat yirmi biri yirmi beş geçtiği halde bu-lunamadı. Cereyanı muhabere bizzarur yarın arzedilecektir efendim."

Ve İstanbul Telgraf müdürü Tevfik imzasıyla de, saat yirmi biri yirmi beş geçeye kadar telefonla arandıkları halde Sadrazam Paşa Hazretlerinin konaklarından cevap alınamadığı bildiriliyor ve :

— Biraz sonra yine arayacağım, cevap alırsam derhal bil-diririm. Alamazsam sabahı beklemek zaruridir, deniliyordu.

Serlevhası olmayan ve imzası bulunmayan telgrafın suretini aldığım 5 Teşrinievvel'de bu telgrafın Sadrazam tarafından ve Heyeti Temsiliye'ye hitaben ve cevaben yazıldığı İstanbul'dan bildirilmişti. İmzasız ve muhatap tayin etmeyen bu telgraf şuydu:

“Tahtı riyasetimde teşekkül eden heyeti celilei vükelâ, milletin âmâli veçhiyle vatan ve memleketin saadet vâ selâmetini temin için azmi kat’î ile sarfı mesai etmek hususunda tamamıyla müttehidülefkârdır. Camiai Osmaniyenin temini ve istiklâli millînin muhafazası ve makamı muallâyı hilâfet ve saltanatın masuniyeti Kanunu Esasî ahkâmınca bütün milletin kuvvet ve iradesine istinaden temin olunacağı bîştibah bulunduğu gibi, mütareke tarihindeki hudut dahilinde kalan bilcümle arazi ve bilâdi Osmaniyenin esası mütareke olan Wilson prensiplerine tevfikân doğrudan doğruya ziri idarei saltanatı seniyede ipkası ve hudut dahilinde kalıp ekseriyeti azîmei islâmiye ile kalıp meskûn bulunan vahdeti mülkiyenin inkısamını men’ ile bu topraklar üzerindeki hukukî tarihiye ve ırkıye ve diniye ve coğrafiyemizin bu suretle hakk u adle muvafık bir karar ittihazının temini dahi hükümeti hazıracâ maksudı kat’î ve meclisi millînin inikadına kadar mukadderatı millet hakkında bir gûna taahhüdi kat’î ve resmîye girilmemesi ve sulh konferansına gönderilecek murahhasların âmâli milliyeyi müdrîk ve mazharı itimat, erbabı rüyet ve iktidardan intihap olunması tabiidir.

Memleketimizde usulî meşrutiyet icabınca hâkimiyeti millîye cari bulunmasıyla vazifesini bihakkin müdrîk olan hükümeti hazıra, milletin kararını istihsal etmeksizin mukadderatı memleket hakkında karar ittihaz edemeyeceği cihetle, hükümet intihabatın bir an evvel icrası için her türlü teşebbüsât ve tevessülâta müracaat ve meclisi mebusanın tesrii in’ikadı zımında lâzım gelen teshilâtı ifaya gayret etmekte olup ancak hükümetin rehberi harekâtı, ahkâmı kanuniyeye tamamen riayetle hilâfı ahvalin men’ ve izalesinden ibaret olduğundan, ahvali gayri tabiiye ve gayri kanuniyenin devamı Devleti Osmaniyenin merkezi ile Anadolu’yu yekdiğerinden tefrike münce olarak birçok avakibi vahimeyi tevlit ile eliyazübillâhi taalâ payitahtın bekasını tehlikeye ilka ve aksamı memalikin işgal altına alınmasını intaç ve binaenaleyh vahdeti mülkiyeyi ihlâl edeceğinden, hükümeti hazıra, tarafınızdan vaz’iyet olunan devairi resmîyenin tahliyesi ve muamelâtı hükümete iras olunan sektenin ref’i ve edna halelden bile masuniyeti vacip olan nüfuzı hükümete riayet olunması ve ecanip ile münasebatı siyasiyeye girilmemesi ve mebusan intihabında ahalinin hürriyetine katiyen tecavüz olunmaması hususlarının tarafınızdan taahhüt edilmesini talep ediyor.”

Heyeti Temsiliye bu telgraf hakkında şöyle düşündü :

— Bu telgrafta ne, kime yazıldığına dair izahat ve ne de imza var. Demek oluyor ki Sadrazam Paşa Hazretleri Heyeti Temsiliye'yi muhatap tanımıyor ve Heyetle imzası tahtında resmî bir muhabereye yanaşmıyor. Maamafih bizim teklifimizi, yani kongre mukarreratı veçhile üç teklifi nazarı dikkate alıyor ve bunu tabîi buluyor ve bu mukarreratı temine gayret ettiklerini bildiriyor.

Fakat bir taraftan da bizim harekât ve icraatımıza gayri tabîi ve gayri kanunîdir demek istiyor ve işgal olunan devairi resmiyenin hemen tahliyesini ve muamelâtı hükümetteki müdahalenin kaldırılmasını ve nüfuzı hükümete riayet olunmasını ve echebilerle münasebatı resmiyede bulunulmamasını ve intihabı mebusanda tecavüzde ve ahalinin hürriyetine müdahalede bulunulmaması için taahhüt istiyor ve nihayet mevcudiyet ve faaliyetimizi kaldırmak arzu ve emelinde olduğunu bildiriyor.

Düşündük, acaba biz hangi resmî devairi işgal ve vaz'iyet ettik? Böyle bir şey yok; yalnız Sivas valisi mekteplerin tatili dolayısıyla bizi lisede misafir etmişti. Bundan maksadın ne demek olduğu meydandadır.

Yeni hükümet evvelâ Heyeti Temsiliye'yi mektepten atarak bizim nüfuz ve haysiyetimizi kırmak, kendi nüfuzunu mukaddem olarak göstermek istiyordu. Her ne olursa olsun, biz buna ehemmiyet vermiyerek hulâsasını yazacağımı yukarıda arzettiğim şu cevabın verilmesini muvafık gördük. Cevap hulâsası şudur:

1 — Tekliflerimizin kabul ve tasvip edildiği anlaşıldı, buna teşekkür ederiz.

2 — Bazı mevad hakkında bizden taahhüt istiyorsunuz. Taahhüt istediğiniz noktalar hakkında fikir ve mütalâamızı bildirdik. “Son zamanda hâdis olan ahval ve gayri kanunî harekâtın devamı ilââhiri..” deniliyor. Bunun müsebbibi biz değil. Ferit Paşa'dır. Ferit Paşa'nın tamamen keyfî ve gayri kanunî harekâtı. Sukutiyle, bu gayri meşru ve gayri kanunî ahval ve harekât da sukut etmiş olması lâzım gelir ve bunun için de lâzım gelen kat'î tedbir ittihaz edilirse yeni kabinenin şikâyet ettiği gayri tabîi ve gayri kanunî ahval de bizatihi zail olur.

3 — Cemiyetimizin kabineye taahhüdât ve yardımda bulunması için evvelâ kabine teşkilâtı milliyemizi kabul ettiğini

kat'i ifade etmelidir. Bu olmadıkça karşılıklı emniyet hasıl olamıyarak, ahval ve harekâta yekdiğerini nakzeder haller zuhur edebilir.

Nihayet bazı talep ve tekliflerde bulunduk. Onlar da şunlardır :

1 — Memlekette sükûn ve asayişin mevcudiyeti ile harekât ve âmâlî milliyenin tamamen meşru olduğunu resmen bir beyanname ile ilân ve hükümetin milletin birliğine iltihak ettiğini gösteriniz,

2 — Sakıt hükümetin harekâtı ihanetkâranesine iştirâk eden rüesanın mahkemeye tevdi ve harekâtı millîye aleyhinde binbir türlü roller, hâdiseler zuhura getiren valilerin artık hizmeti devlette istihdam edilmemeleri için karar ittihazı, bilâkis millî harekâta iştirak ve o yolda milletle beraber çalışanların memuriyetlerine iadesi,

3 — İadei rütbeleri meclisi millînin tasdikine iktiran etmiyen mütekaidînin eski vaziyetlerine ircaı,

4 — Eski nazırlardan Ali Kemal ve Âdil Beylerle, Süleyman Şefik Paşa'nın meclisi millî küşadında divanı âliye sevkedilmek üzere firarlarına meydan verilmemesi, Posta ve Telgraf müdiri umumisi Refik Halit Bey'in derhal tevkifiyle mahkemei aidesine tevdi,

5 — Harekâtı millîyeye iştirâk veya harekâtı millîyeyi terviç etmiş olanlar aleyhindeki takibat ve tazyikata nihayet verilmesi,

6 — Matbuatın ecnebi sansüründen kurtarılması.

Hulâsasını arzettiğim uzun cevabî telgrafımızda payitaht ile Anadolu'nun yekdiğerinden tefrikine Heyeti Temsiliye veya ef-radı milletin sebep vermiş olmadığını, ancak Ferit Paşa hükümeti, Paris sulh konferansında Vilâyatı Şarkıye'yi muhtariyeti haiz Ermenistan olmak üzere kabul ve Toros hudut gösterilerek iki üç vilâyeti terk etmiş ve ekser yerlerde mütareke hilâfına birçok işgaller vâki iken, haysiyet ve istiklâli devlet karşısında seyirci kalmış olduğundan ve mevcudiyeti millîye ve istiklâlini muhafaza için müdafaaya çalışan kongre âzasını tenkil maksadiyle Mamuretülâziz ve Malatya'da bir takım eşkıya cem'ine kalkışarak Sivas ve Mamuretülâziz vilâyetleri halkı arasında muke-

tele esbabını ihzar emrini verdiğiinden gayri meşru bu icraata sebep olmuştur.

Ecnebinlerin işgalinden bahsolunuyor. Halbuki teşkilâtımız işe başladığı tarihtenberi ecnebinler tarafından hiçbir taraf işgal edilmediği gibi, bilâkis Merzifon ve Samsun gibi yerler de tahliye edilmiştir.

Vahdeti milliyeyi, Heyetimiz değil, Ferit Paşa kabinesi ihlâl eylemiştir. Ecnebinler ile siyasî müzakereler gayri vâkidir.

Münasebetimizin resmî şekilde değil, ancak Kuvayı Milliye aleyhinde sabık hükümetin neşriyatının sıhhat ve ademi sıhhatini tahkik için gelen ve İstanbul'da meşru bir hükümet göremiyen Düveli İtilâfiyenin bize gönderdiği bir takım siyasî memurlar ile temaslar suretiyle vâki olup, bunun da âmali milliyeyi ve teşkilâtı milliyenin vüs'at ve kudretini onlara göstermek, bu suretle celbi hürmet ve itimadı temin maksadından ibaret idüğü ve muhaberatı resmîyenin inkıtânının, muamelâtı hükümete sekte iras ettiği meselesinin de, Padişah'a maruzatta bulunmağa mâni olan ve Padişah ile millet arasında bir sed teşkil eden Ferit Paşa kabinesinin ahval ve harekâtı gayri meşruasında devamının bir neticesi olduğu yazılmıştır.

Bu telgraf da kezalik Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye'si namına Mustafa Kemal imzasıyla çekilmiştir. Ve bu telgrafın sonu da: "Milleti tatmin edecek sarih ve muvafık bir cevap alınacak zamana kadar temini makasıdı milliye için, milletçe ittihaz edilmiş olan tedabiri fiiliyeye, kemakân devam zaruretinde kalınacağını bilcümle vilâyat ve müstakil elviye ile mülhakatından aldığımız kararlar üzerine, kemali katiyetle arz ederiz" diye bitmekte idi. Ve bir taraftan şehremaneti ile matbuata da bu telgraflar ve tekliflerimiz, aynen yazılmış ve neticenin de tebliğ edileceği bildirilmişti.

Teşrinievvelin altıncı günü akşamı Heyeti Temsiliye'ye Mustafa Kemal Paşa o gün Yunus Nadi Bey'le makine başında ceryan eden muhabereyi aynen okudu ve dedi ki:

— Yunus Nadi Bey arkadaşımız vukubulan davet üzerine Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile görüşmüş, Paşa, Heyeti Temsiliye ile hükümet arasında itilâf hasıl olmadığından bahisle hükümet her şeyi kabul ettiği halde Heyeti Temsiliye'nin ihtilâf çıkardığını söylemiş ve Yunus Nadi Bey'in, bizimle muarefesinden dolayı teli-

Yunus Nadi
Bey'le Mustafa
Kemal
Paşa'nın
Yazışması

fi beyn için tavassutunu teklif etmiş olacak; her ne olursa olsun, aramızda bir itilâf husulüne saik olan ve mühim olan bu muhaberat hakkında size etrafiyle tafsilât vereceğim. Ve ilâve etti :

— Harbiye telgrafhanesinden Cemal Paşa'nın beni telgraf başına davet ettiğini haber verdiler; ben de bizim makine başına gittim, hazırım dedim. Telgrafçı : “Sizinle görüşecek Yunus Nadi Bey de makine başındadır ve Harbiye Nazırının yaveri Cevat Rifat Bey de beraberdir” dedi; ben de : “Harbiye Nazırının beni telgraf başına davet ettiğini söylemişlerdi. Hakikî davet sahibi kimdir? Nazır Paşa mı, yoksa Yunus Nadi Bey midir?” diye sordum. Sualime Yunus Nadi Bey :

“ Nazır Paşanın müsaadesiyle ve yaveri vasıtasıyla Harbiye telgrafından sizi aradık.” dedi. Muhabereye, bu suretle başladık. Yunus Nadi Bey'in : “Hükümetle teşkilâtı millîye arasında ahengi ittihat husulünün gecikmeyeceğine hükmetmiştim. Fakat bir iki noktada hâlâ ihtilâf bulunduğunu anladım. Bu halin devamı dahilen ve haricen iyi olmayacağından bazı maruzatta bulunmayı vazife addettim” mukaddimesinden sonra, şimdi okuduğum telgraf geldi. Bunun hulâsası şu oluyor :

1 — Ferit Paşa kabinesinde bulunmuş bazı zevatın yeni kabinede bulunmaları suinazarla görülmesin; Abuk Paşa, Ferit Paşa kabinesinin sukutunda rol oynamıştır,

2 — Rıza Paşa hükümeti, meclisi millîye kadar devam edecek bir intikal devresi hükümetidir,

3 — Âmâl ve metalibi milliyenin kâffesini hüsni telâkki ve hüsni intaca sa'yeylemek hususunda, hükümeti hazıra ufak bir şüpheye bile mahal vermemektedir. Hususiyle Cemal ve Abuk Paşa'ların hükümette, teşkilâtı milliyenin birer murahhası ve kâfili gibi telâkki olunmalarında tereddüde mahal yoktur. Ve sonra da, eşhasa taalluk eden kısımda tamamen bizimle hemhis olmakla beraber, “biraz itidal tavsiyesine cesaret edeceğim” diyerek, muvaffakiyeti milliyenin, intikamcuyane bir tefsir ile şaibedar olmaktan masun bulundurulmasının mühim olduğu mütalâasını beyan etti. Ve hükümeti hazıra ile temasında, teşkilâtı millîye metalibinin tamamıyla icra ve infazına azmettiklerini anladığını da ilâve etti ve Cemal Paşa bugün neşrolunacak beyan-

namede bu cihetin musarrah olduğunu, fakat beyanname lisanı resmî hükümetle yazıldığından surî birkaç kelimeye ehemmiyet verilmemesini de söyledi, dedi. Yunus Nadi Bey mütalâama intizar ettiğini söylediğinden ben de şu cevabı verdim. Ve şimdi de size arz ediyorum.”

Bu cevap aynen okundu. Heyetçe de muvafık görülmele beraber, imza yalnız Mustafa Kemal'di. Çünkü, daha evvel Heyeti Temsiliye'de müzakere edilmediğinden Heyeti Temsiliye namına imza konulamaması tabî idi.

Nutuk'ta zikir ve beyan edilen bu hususat ve telgraf, heyetimizce de görüşülmüştü. Telgrafın ehemmiyeti cihetiyle ben de aynen yazıyorum. Çünkü bu gibi vesaik inkılâp tarihinde ehemmiyeti haizdir. Bazı hakikatler vardır ki, zihinlerde iyi intiba ve istikrar bulmak için daima tekerrürü faydalıdır.

Bu telgraf, yeni hükümetin, Heyeti Temsiliye ihtilâf çıkarıyor, iddiasına bir cevap teşkil etmesi cihetiyle de mühimdir. Paşa'nın bize okuduğu telgraf şudur :

YUNUS NADİ BEYEFENDİ'YE

“Heyeti Temsiliye’ce Sadrazam Paşa Hazretlerine vuku bulan teklifatı esasiye ve taliye ve müşarünileyhin Heyetimize verdiği cevap ve bilhassa bu cevabın son fıkraları manzuru âlî niz oldu mu? Beyanat ve müta’âatı aliyelerinden bu yazıları görmemiş olduğunuza ve tekliflerimizin, mahiyet ve samimiyeti tamamen anlaşılmamış olanlar tarafından zatı âlî nize hikâye edilmiş olduğuna hükmediyoruz. Bu sebeple, esas hakkında burada müdavelei efkârı müşkül görüyoruz. Yalnız şahsî olan mütalâai aliyelerinde bazı noktaları tenvir maksadiyle, berveçhiâtî sıra ile itayî izahat olunur :

Yeni kabine ile teşkilâtı milliyemiz arasında, ahengi ittihat husulünün gecikmeyeceğine, biz de hüküm vermekte idik. Bunun teahhuru sebebini bizde değil, yeni kabinenin dört gündemberi göstermekte olduğu tavrı müteredditte aramak lâzımdır. Yeni kabine ile aramızda ihtilâf olduğunu dahi bize bildirmemiştir. Yeni kabinede ipka edilen eski nazırların namusları hakkında şüphe etmemekle beraber, eski kabinenin harekâtı cinayetkâranesine bilerek veya bilmeyerek iştirak eylemiş oldukları,

nazarı dikkatte tutulacak mühim bir noktadır. Abuk Paşa'nın kabinenin iskatında yapmış olduğu rol meçhulumüzdür. Biz, neticeyi temin eden kuvveti pek iyi biliriz. Bizim maksadımız, bu hükümeti tasavvur buyurulduğu gibi intikal devresi hükümeti gibi telâkki etmek değildir. Bilâkis mukadderatı milleti takrir edecek ve sulhu yapacak en mühim bir heyet olabilmesini temenni ederiz. Menafii esasiyei milliyemizde ağıyarın bizce hiç ehemmiyeti yoktur. Biz, hattı hareketimizi ağıyarın dedikodusuna uydurmak zaafını merdut görenlerdeniz. Dahilî ve haricî vaziyete bütün vuzuhu ile vâkıfız. Attığımız hatve tesadüfî değil, amîk düşüncelere ve metin esaslara ve umum milletin teşkilâtı muntazamaya tâbi kuvvei hakikiyesine ve azmü iradesine müstenittir. Millet, hâkimiyetini bütün mânasiyle bütün cihana tanıtırmağa kararı kat'î vermiştir.

Bunun için de her yerde, her türlü tedabir alınmıştır. Hükümeti hazıranın âmal ve metalibi milliyeyi hüsnî telâkki ve intaca sa'y eylesini talep ederiz. Çünkü başka türlü icrayı hükümet edemez. Abuk Paşa'yı bilmiyoruz, fakat Cemal Paşa'dan teşkilâtı milliyemizin murahhası olmaktan başka bir şeye intizar etmeyiz¹. Ve nazır olur olmaz kendilerinin herkesten evvel bilâ vasıta bizimle temasa gelip vaziyeti hakikiyeyi anlayacağını ve ona göre hükümetle teşkilâtı milliyenin noktai nazarlarını tevhide tevessül edeceğini ümit ediyorduk. Halbuki henüz böyle bir temastan müçtenip olduğu görülüyor. Bizim yeni kabineye karşı vuku bulan tekâlif ve metalibimiz, şahsî ve indî olmayıp bilcümle vilâyat ve elviyei müstakile ile mülhakatının ve beş kolordu kumandanının ve teşkilâtı milliyeye sadık rüesayı memurinin Heyeti Temsiliyemize bildirdikleri tekliflerin, Heyeti Temsiliyemizce hükümeti mümkün olduğu kadar müşkül vaziyete sokmamak ciheti nazarı dikkate alınarak istihraç edilmiş hulâsatül-hulâsasıdır. Ve bu tekâlif ve metalipte tasavvur ve tasvir buyurduğunuz mehazir yoktur. Hükümet, Heyeti Temsiliyemizle, samimî ve ciddî münasebet ve müdavelei efkârda bulunduğu takdirde, vuku bulmuş olan metalip ve teklifatın hükümetçe kabili tatbik olabilecek

¹ Heyeti Temsiliye'ce değil, muhabereden kendi arzusu anlaşıldığından emri vâki olarak murahhas denilmiştir.

şekil ve zamanını takrir etmekte hiçbir hail yoktur. Yalnız Sadrazam Paşanın, Heyeti Temsiliye'mize 4 Teşrinievvel'de vukubulan cevabî telgrafındaki son fıkralar calibi nazarı dikkattir. Eğer teşkilâtı meşruai milliyemiz ve bunun re'si idaresinde bulunanlar gayri meşru ve gayri kanunî tanınmak zihniyeti idame olunacak ise, hiç bir imkânı itilâf bulunamayacağına şüphe yoktur. Bugün neşredileceğini bildirdiğiniz beyannamede, teşkilât ve harekâtı milliyemiz hakkında, her ne sebep ve suretle olursa olsun münekkidane bir lisan kullanıldığı takdirde ve bu suret surî birkaç kelimeye münhasır kalsa bile, tarafımızdan, derhal her türlü itilâf imkânı münselip olmuş telâkki edilecektir ve zaten hükümeti merkeziye, Heyeti Temsiliye ile tamamen anlaşmadıkça, beyannamesi hiçbir taraftan alınmayacaktır. Belki İstanbul'a münhasır kalabilir.

Heyeti Temsiliyemiz, bilcümle vilâyât ve elviyei müstakile namına mahallerinde milletin ârâyi umumiyesiyle intihap olunmuş mümessillerden müteşekkil Erzurum ve Sivas'ta içtima eden heyeti umumiyeler tarafından tefrik ve intihap olunmuş bir heyeti meşruai milliyedir.

Kabiliyet ve kudreti temsiliyesi de âsârı fiiliyesiyle meydana dadır. Meclisi Mebusanın içtima ile bilfiil mürakabeye başlayacağı güne kadar, Heyeti Temsiliye'nin mukadderatı millet ve memleketle alâkadar bulunması zarurîdir. Hükümetin, heyetimiz ile temas ve münasebeti samimiyesi bittabi kendi mevki ve kudretini takviye edecektir. Aynı ayrı istikametlerde yüründüğü takdirde, menafii memleket ve millet için calibi mehazir olacağı tabîdir.

Biz, bugünkü kabinede, bilhassa vücutları memleket ve millet için nafi olacağına kani bulunduğumuz bazı zevatın, sabıka olduğu gibi, birer birer kabineden çıkarılması tarzındaki son usul kabine manevralarına maruz kaldıklarını görmek istemeyiz.

Sivas'ta mün'akit bulunan Heyeti Temsiliye, hükümetle bizzat doğrudan doğruya, en samimi temasta bulunmağa hazır ve müheyyadır. Bu vazifeyi, başkalarına tevdi etmek salâhiyetine malik değildir. Hükümetle itilâfı tam hasıl olduğu takdirde, temasın teshil ve temini için başka çareler de düşünülebilir. Hulâsa, müşevveş vaziyetin âcilen bertaraf edilmesi, evveleminde

hükümetin kendisine arz ve teklif ettiğimiz tarzda bir beyan-
namesinin, surî kelimelerle değil, samimi bir lisan ile neşrine
ve tekâlifi sairenin hüsni tekâkki edilip infaz edileceğine dair
sadaretin maruzatımıza doğrudan doğruya cevap ita etmesiyle
mümkün olacaktır. Yoksa, hâlen Refik Halit Bey tarafından
telgraflarımız ve beyannamelerimiz kontrol, sirkat ve tevkif edi-
lirken hükümetin samimiyetinden bahsolunması, bize pek garip
geliyor.

Hükümet, bu mütereddit vaziyetinde, birkaç gün daha devam
edecek olursa, millet nazarında henüz taayyün edemiyen emniyet
ve itimadı büsbütün selbe sebebiyet verecektir. Her taraftan
aldığımız telgrafnamelerde, hükümeti cedidenin şayanı emniyet
olup olmadığına dair sualler sorulmaktadır. Arzı ihtiram ederim
kardeşim.

MUSTAFA KEMAL”

Paşa, Yunus Nadi Bey'in bu izahatla hakikî vaziyeti anladığı-
nı ve Cemal Paşa'yı irşada çalıştığını kaviyyen zannettiğini
de ilâveten söyledi.

Heyet, her ne olursa olsun, mevcut tedabirin devam ve mu-
hafazasına karar verdiğinden, bütün vilâyat ve müstakil mutasar-
rifliklere ve hattâ bazı kazalara, yeni kabinenin bilvasıta makine
başında muhaberatta bulunduğu ve kabinenin mündericâtı
bizce meçhul bir beyanname neşredeceğinin, fakat teklifat ve me-
talibi milliyeyi terviç edip etmediğini hâlâ kat'î olarak bildirme-
diğinden kabinenin her türlü tebligatının iş'arı ahire değin telgraf-
hanelerce alınmamasının tamimi lüzumunu da muvafık gördü.

Cemal Paşa
ile Yazışma

Bu suretle 6 Teşrinievvel 1335 tarihli bir telgrafla keyfiyet
tamim olundu. 7 Teşrinievvel 1335 te tekrar içtimamızda, Har-
biye Nazırından gelen telgraf okunduktan sonra buna verilecek
cevap da hemen hazırlandı. Harbiye Nazırı Cemal Paşa beş
maddeli olan bu telgrafta :

“1 — Kabine sizinle müttehidülefkârdır. İradei milliyenin
hâkimiyetini kabul eder, ancak bir intikam kabinesi olmaktan
tehaşi eder. Kabahatlıların tecziyesini şekli kanunîde icra etmeyi
muvafık görüyor,

2 — Zarara uğramış valilerin mağduriyetlerini ref' ve tazmin, ehil olanların intihap, bilhassa tayin ve ordunun şeref ve intizamını iade etmeyi tamamen deruhte eder,

3 — Devletin harice karşı şeref ve haysiyetini iade için iradei milliyeye ve Heyeti Temsiliye'ye istinat edecektir,

4 — Heyeti Temsiliye'nin murahhası sıfatiyle ve bütün samimî ve hürmetkâr bir hisle arz ediyorum ki, Heyeti Temsiliye'nin hem hariç ve dahile karşı hâkim mânasını vermeksizin kabineye müzahir halinde kalmasını ister ve bu büyük kuvvetin faydasını takdir eder; evveleminde telgrafların müteakabilen serbest keşidesini ve müceddeden ve ipkaen tayin olunacak vali ve kumandanların hemen hareket edebilmesini ve bilhassa kabul edilen yeni intihabı mebusan kanununun tevzi ve ilân edilebilmesini pek faydalı görür,

5 — İradei milliyeye mugayir harekâttan tevakki olunacağını taahhüt edersem teferruatının, şekil ve zamanı kalır ki, pek kolay olacağına itimadım vardır. İstihlâsı vatana matuf gayenin husulüne elbirliğiyle hemen çalışabilmek için, teferruat üzerinde ısrar olunmamasını, muaveneti devletlerini bekler . . . ve bütün rüfekayi kirama da arzı hürmet eylerim.

Harbiye Nazırı

CEMAL”

diyordu.

Bu telgraf üzerine, biz de memnun olduk ve hemen cevabımızı vermek üzere her maddeye cevaplar hazırladık.

1 — İradei milliyenin hâkimiyeti esasının kabulü madde-sine millet namına teşekkür edilmesi,

2 — Bu maddeye de teşekkür edilmesi ve bu madde için bizim maruzatımızın tasrihi; yâni âmâli milliyeye muhalefet ve harekâtı milliyeye aykırı hareketten dolayı millet tarafından işten el çektirilen vali ve kumandanların, muvakkat da olsa, tekrar memuriyetlerine iadeleri bittabi mahallerince kabul edilemeyeceğinden, bu suretle nüfuzı hükümetin kırılacağı ve hükümete karşı riayetsizlik olacağı endişesininin zikredilmesi,

3 — Müttehidin ve müttefikin vatan ve milletimizin saadet ve selâmetini temin bizim için de esas olduğundan bunun da mucibi şükran olduğu,

4 — Bizim de, Kabinenin ciddiyet ve samimiyeti mukabilinde, Heyeti Temsiliye'nin dahil ve harice karşı hiçbir zaman hâkim bir vaziyet almayacağı, bilâkis müttehiden kabul olunan nıkâtı nazar dairesinde, hükümetin nüfuzunu, kuvvetini arttırmak ve takviye etmek, vatan ve milletin selâmeti noktasından hayırlı olacağından bunu vazife bileceği, ve gelen telgraftan her noktada mutabakat ve itilâf hasıl olduğu anlaşıldığından muhaberat hususundaki takayyüdatın ref'edileceği, ancak Heyetimiz Anadolu ve Rumeli teşkilâtiyle irtibat mecburiyetinde olduğundan merakiz ile servis tarzındaki muhaberatı telgrafiyenin devamına müsaade buyurulması ve hükümet evamirini neşir ve tebliğ başlایnca, bir gûna hâdiseye tesadüf edilmemek ve bu suretle de hükümet nüfuzu kırılmamak için Heyeti Temsiliyemizce lâzım gelenlere tebligatta bulunabilmek için kırk sekiz saat kadar bir müddet bırakılması ve Heyeti Temsiliye'ce yapılacak tebligata esas olmak ve millete emniyet gelmek için neşredilecek kabine beyannamesinin neşrinden evvel mahrem olarak bir suretinin bize lütfedilmesi, zira bu beyannamede istimal edilecek bir kelimenin milletçe suítefehhümata sebep olacağı ve bizi bu suretle müşkül mevkie sokabileceği hususlarını ve hepimizin Padişah'a takdim olunacak arizai şükranıye ile millete yapacağımız tebligat suretlerini evvelce arzedeceğimizi ve bunların muhteviyatı hakkında kabinenin herhangi bir mütalâa ve noktai nazarını hürmetle nazarı dikkate alacağımızı, madem ki esasatta itilâf hasıl olmuştur, teferruat hakkında samimiyetinizden şüphe etmediğimizden, bu suretle kendiliğinden mutabakatı efkâr hasıl olacağını ve kabinenin mazharı muvaffakiyet olmasına ve vatanın tahlisine matuf olan gayenin bir an evvel husulüne çalışacağımızı samimiyet ve teminat ile söylememiz ve bütün buradaki arkadaşların bilmukabele selâm ve hürmetlerinin takdimi.

İşte Heyetimizin hazırladığı cevap buydu. Hemen bu madde-
lere tevfikân da telgraf hazırlandı ve çekildi.

Bu telgrafımıza hemen o gece cevap geldi. Bu cevaptan beyannamenin bize neşirden evvel gösterilmek istenmediği anlaşıldı. O halde biz de bilmukabele, Padişah'a yazacağımız arizai şükranıye ile millete ait beyannamemizi neşirden evvel kabineye arzetmiyerek yazdık. Cemal Paşa'ya biz de bu telgrafı alır almaz hemen o gece derhal cevap yolladık. Cemal Paşa, telgrafında:

“C. Madde 1 — Zatı devletlerine ve rüfekayı kirama âcizleri hâr ve samimî teşekküratımı takdim ile kesbi mübahat eylerim. Kabine âzayı kiramı bu hissi hürmette tamamen müşterek ve Sadrazam Paşa Hazretleri gözlerinizden öperler,

2 — Teşkilât noktai nazarından vukubulacak servis tarzındaki muhaberata kabine müsaade etmiştir,

3 — Ahalinin efkârını tatmin için beyannamenin tesrii neşrine zaruret hasıl olmuş ve nıkatı lâzimeye dikkat olunmuştur,

4 — Zâtı Hazreti Padişahî'ye yazılacak maruzat ile tēbligat suretine ait kabine mütalâasını almak mevaiddi devletlerinin icrasına başlandığını gösterir; bu hal mucibi fahrım oldu. Yeni intihabı mebusan kanunu intihap zamanını kısaltmak ve mebus adedini azaltmamak ve tarzı intihabı kolaylaştırmak esasına müstenittir. Bu esaslara göre, intihap bu ay gayesinde hitam bulacaktır. Zatı devletlerine ve rüfekayı kirama hürmeti kâmilemin takdimine müsaade buyurulmasını rica ederim.

Harbiye Nazırı
CEMAL”

diyordu.

Buna cevaben “İltifatı devletleri rüfakayı âcizanemce mucibi şükran oldu. Ve bilmukabele Sadrazam Paşa Hazretlerine ve kabine âzayı kiramına arzı tevkirat ederiz hükümeti millette hüsni itilâf ettirmek hususundaki delâlet ve gayreti hamiyetkâranelerinden dolayı da zatı devletlerine umum arkadaşlar namına arzı şükran ederim. . . .” dedik. Bu Cemal Paşa, Mersinli Cemal Paşa'dır.

Erzurum kısmında Cemal Paşa'dan da bahsetmiştim. Bu zat, İkinci Ordunun vaktiyle merkezi olan Edirne'de erkânı harbiye kolağası idi. O zaman aramızda pek samimî bir ahbablık vardı. Çok hamiyetli ve hoşsohbet olup, daha o zaman Abdülhamit aleyhinde gizlice çalışırken beraber hasbihallerde bulunurduk. Ve Abdülhamid'in zulmüne delâlet etmek üzere birbirimizi gördüğümüz zaman “hâlâ mı hâlâ” diye selâmlaşırđık.

Nihayet bir gün Cemal Bey: “Bu günlerde tepemde kara bulutlar dolaştığını hissettim, al şu kâğıtları ve gazeteleri icabında yak” diye evrakı muzirre adı verilen bir kısım gazete ve evrakı bana vermişti.

Ertesi gün, Cemal Bey'in hanesinde taharriyat icra edileceği şuyu buldu. Bir hafiyenin jurnaliyle mahvedilmek isteniliyordu. Fakat o zaman ordu matbaası müdürü ve İttihat ve Terakki zamanı mebus olan Ferecek'li yüzbaşı Süleyman Bey de gerek Cemal Bey'le ve gerekse benimle iyi görüşür olduğundan, İkinci Ordu müşiri ve Edirne valisi olan Müşir Arif Paşa'nın Cemal Bey'in hanesinin taharriyatından biraz evvel "Cemal'e haber ver, evinde taharriyat olacak" diye büyük bir iyilik ve hamiyet göstermiş ve Süleyman Bey'in de bunu haber vermiş olduğunu, binaenaleyh hanesinde bir şey bulunamayacağını ve bulunmadığını Süleyman Bey bana söylemişti. Bunun doğru olup olmadığını kati'yetle kestiremezsem de, bazı delâile ve bilhassa Süleyman Bey'in pek doğru bir zat olmasına göre, doğru olduğuna bir dereceye kadar kanaat getirmiştım.

Cemal Bey'in hanesinde bir şey bulunamamasına rağmen, mabeynin mumailiyyin Diyarbekir'e ve yahut Elâziz'e (hatırım-da kalmamış) teb'idi hususundaki iradei seniye üzerine Cemal Bey Edirne'den teb'id ve nefyedilmişti.

İttihat ve Terakki devrinde mahalli menfasından gelmiş ve ordu kumandanlığına ve nihayet mücadeleli milliyet zamanı Konya'da ordu müfettişliğine ve sonra da Harbiye Nezaretine irtika etmiş ve nihayet mebus olmuştu. Bu hamiyetli ve vatanperver zatın şu evsafı bergüzidesini burada da yâdetmeyi bir vazife bilirim.

Cemal Paşa'nın yazdığı telgrafından sonra, padişaha yazılacak arizai şükriyeye ve millete yazılacak beyanname metni müzakere edildi.

Bunlar Teşrinievvelin yedisinde müzakere edildi ve telgrafları da aynı tarihte çekildi. Beyanname, takip olunan yolun isabet ve muvaffakiyeti ve vahdetin muhafazasıyla aynı suretle devam edilmesi ve milletin bu bapta tenvir ve kuvvei mâneviyesini takviye ve tezyit hususlarını havi ve Padişah'a da bir teşekkürü mutazammındı.

Suretleri, Nutuk'ta da vardır. Fakat bu gibi tarihî vesikaların sureti benim vesaik defterimde de kayıtlıdır. Ben de yazıyorum :

**Millete
Beyanname,
Padişaha
Telgraf**

BEYANNAME

“Haricî ve dahilî felâketlerin tehdidi altında hukuki tabiiyesiyle mukaddesatının mahfuziyetini temin gayesi etrafına toplanan büyük milletimiz, bugüne kadar hâkimiyeti milliyeyi ayaklar altına alan birkaç şahsın husumeti hainanesi karşısında kalmıştı. Millete istinat edememek itibariyle haddi zatında hiçbir kuvvet ve ehemmiyeti olmayan eşhası mezkûrenin her nasılsa re'sikâra gelmiş bir hükümet şeklinde olması, bu mahiyetinden bir ehemmiyeti resmiye almasını intaç ediyordu. Bu sebeple şimdiye kadar milletin vahdeti mânevîyesi noksansız olmakla beraber, hükümeti merkeziyenin bu vahdeti milliyeye dahil olmamış bulunması yarü ağyara karşı milletin değil fakat devletin vahdeti umumiyesini na tamam olarak gösteriyordu. Lâkin bugün Cenabı Hakka ve kendi hakkına istinat eden büyük milletimizin gösterdiği imanı mutlak karşısında hailler sukut edip, nihayet aynı gayei istihlâs etrafında devletimizin de vahdeti umumiyesi tamam oldu. Bu muvaffakiyeti milliye, iki safhada tecelli etti: Bunların birincisi milletin âmâlî meşruasına kesbi ittıla eden hilâfetpenah efendimizin Ferit Paşa kabinesini derhal iskatıyla ve ikincisi de Ali Rıza Paşa Hazretleri riyasetinde teşekkül eden yeni heyeti vükelâ tarafından âmâlî milliyemizin meşruiyeti ve Kuvayı Milliye'nin hâkimiyeti esasatı kabul edilerek milletin hükümet arasında bir itilâfın tam olmasıyla tahakkuk etti. Bu itilâfa binaen bugünden itibaren bütün teşkilâtı milliye ve Heyeti Temsiliyemiz her iki tarafça müşterek ve bütün milletçe mültezem nazarımızın teminiyle âmâlî milliyemizin istihsalinde yeni heyeti vükelâya muzahir ve muavin olacak ve muhaberatı resmiye üzerine mevzu olan memnuiyeti ref'edecektir. Bu vazifenin ifasında teşkilâtımız hiçbir yerde, hiçbir kimse tarafından hükümetin vezaif ve icraatı kanuniyesine karşı hiçbir müdahaleye kat'iyen meydan vermiyecek ve bu suretle teşkilâtı milliyenin bütün hedefi mesai ve faaliyeti vatanın emri istihlâsında mütmerkiz kalacaktır. İstihlâsın ve bunun istihsalinde hükümetin vezaifi resmiyesine mukabil milletin de pek büyük ve pek mübrem vezaifi milliyesi olduğunu nazarı itibara alan cemiyetimiz, hükümetçe musaddak olan nizamnamesi ahkârına tevfikân teşkilâtı umumiyesini taazzuv ettirerek vezaifi milliyenin intizamı ifasını temin etmeyi

elzem addetmektedir. Ve esasen bu büyük ve millî gayeden başka hiçbir maksat takip etmeyen heyetimiz, her türlü menafîi şahsiyeden ve fırka ihtirasatından da münezzehtir olduğundan, ilân etmiş olduğu esasatı milliyeden hiçbir sebep ve bahane ile hiçbir zaman inhiraf etmeyecek ve en büyük hissei faaliyetini Kuvayi Milliye'nin şimdîye kadar olduğu gibi, bundan sonra da asayiş ve sükûni tam içinde tevzinine hasredecektir. Ve en mühlik şeraiti tarihiye altında bile vekarı millisinden ve herkesin hukukuna riayetdeki hasaili mevrusesinden zerre kadar ayrılmamış olan milletimizin bundan sonra da aynı tarz ve harekette sabit kalacağına ve bu suretle bu mübarek topraklara sahip olmaktadır liyakati medeniyesini bütün cihana tasdik ettireceğinde şüphe yoktur. 7 Teşrinievvel 1335

Anadolu ve Rumeli Müdafai
Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi
namına

MUSTAFA KEMAL”

Aynı tarihle Padişah'a da bir telgraf çekildi.

SÜDDEİ SENİYEİ HİLÂFETPENAHİYE

“Sadai milleti boğmak suretiyle memleketin her tarafında yükselen feryadı umumînin hâkipayı şahanelerine vusulünü menederek hem milletini, hem padişahını iğfal etmekten çekinmemiş olan sabık kabinenin müracaat ve şikâyeti milliye üzerine iskatiyle yerine metalibi milliye dairesinde temsilîyeti umur edecek bir heyeti vükelâ ikame buyurulması, milletin süddei seniyelerine karşı olan ubudiyet ve sadakati mevrusesini teyit etmiş olmakla şükranı umumîyi bütün milleti mutfaları namına atebî felek mertebî şehriyâriyelerine ref'a cür'etyap oluruz. Katıbai ahvalde emrû ferman şevketlû, kudretlû, mehabetlû hilâfetpenah efendimiz hazretlerindir.

Anadolu ve Rumeli Müdafai
Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi
namına

MUSTAFA KEMAL”

Şimdiye kadar yeni kabine ile muhaberatımız hep Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile olurken birinci defa Sadrazam Paşanın imzasıyla ve Heyeti Temsiliye serlevhasıyla bir telgraf aldık. Ali Rıza Paşa bir türlü Heyeti Temsiliye'ye hitap etmemekte iken bu defa bu ısrardan vazgeçmesi falihayır addedildi. Yazdığı telgraf, bizim 7 Teşrinievvel tarihli Padişaha yazdığımız teşekkür telgrafının mucibi memnuniyet olduğu zemininde idi.

ANADOLU VE RUMELİ MÜDAFAAI HUKUK CEMİYETİ HEYETİ TEMSİLİYE'SİNE

“7 Teşrinievvel 1335 tarihiyle atebey ulyai mülûkâneye takdim olunan telgrafname manzûrî âlî buyurularak zat ve makamı akdesi şahanelerine karşı milleti sadıkları namına teyit edilen hissiyatı sadakatkarî mucibi memnuniyeti cenabı şehriyari olmuş ve devlet ve milletin kariben saadet ve selâmete vusulüne dua buyurulmuş olduğu tebliğ olunur.”

Sadrazam

ALİ RIZA

8 / 9 Teşrinievvel 1335 gecesini Heyeti Temsiliye müzakeratı tam saat bir buçukta bitti. Bu gece, yeni kabinenin tavrı hareket ve faaliyeti vesairesi hakkında görüşüldü. Kabinenin neşrettiği beyannamenin, bize göndermeğe vakit yokmuş gibi, yani neşrinden evvel bize gönderilmesi ricasına karşı derhal neşri zaruretinden bahisle gönderilmemesinin ve bizim de mukabeleten beyannamemizle Padişah'a yazılan teşekkür telgrafını neşrinden ve çekmeden evvel kabineye göndermeğe karar verişimizin ne gibi neticeler husule getireceği yarı şaka yarı ciddî görüşülmekte iken Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'nın 8 Teşrinievvel 1335 tarihli bir telgrafını okudu : “Heyeti Temsiliye'den Paşa ile Rauf Bey'in ve bu kabilde zevatı müessirenin mebus olduktan sonra da, hükümete karışmıyarak daima Meclisi Millîdeki grupun başında nafiz ve kabinenin şekil ve tertibi ve ricalinin kıymet ve hüviyeti ne olursa olsun daima Meclisi Millî içinde nafiz ve mürakıp bulunmayı en mühim bir karar addederim.... Bir emelin, bir grupun en yüksek ve en muktedir tanınmış ricali kendi dairesinden çıkıp da hükümet işine karışınca Meclisi Millî daima zayıf kalmış ve müteaddit cereyanlar karşısında sürüklen-

miş veyahut parçalanmıştır.” diye mütalâa beyan ve kat’î bir kararla mücehhez bulunmamız kemali hürmetle istirham ediliyordu.

Bu mütalâa üzerine lehte ve aleyhte mütalâalar, fikirler bildirildi. Ben Kâzım Karabekir Paşa’nın mütalâasına şu suretle iştirak ediyordum. Dedim ki: Her hangi bir işin başında bulunanları ve inkılâba önyak olanları vatanî hizmetlerinden dolayı tarih tabiidir ki hürmetle yâdedecektir. Bu şeref onlar için kâfidir; bu zevat hükümet içine bilfiil girince, bir nezaret kabul edince, hükümet işlerinin neticei icabatı olarak, herkesi memnun etmek kabil olamayacağından o nezaretten düşünce evvelki hasenatını kaybedeceği ve bu cihetle müessislerin şerefli kalmaları için memuriyet kabul etmiyerek, daima kabineyi mürakabe de bulunmak üzere hariçte kalmaları fikrindeyim.”

Mustafa Kemal Paşa, uzun mütalâasını serd ve Nutuk’ta da bertafsil beyan olunduğu veçhile dedi ki: “Evet, bir memlekette hiçbir teşkilât ve meclis yokken ve meclis olunca da mecliste böyle bir teşkilât ve kudreti milliyeye istinat eder bir grup yokken, hükümet teşkiline veya teşekkül edecek hükümete dahil olmak hevesi doğru olamaz ve bu hali, memleket menafiine hizmetten ziyade şahsî hırs ve menfaate atfetmek de isabetsizlik olmaz. Fakat mecliste taazzuv etmiş siyasî bir grubun en müessir âzasının, nâfiz ve murakıp kalması da bir karar addolunamaz.

Hükümetin kuvvetli bir grup âzası meyanından, yâni, birinci derecede olmıyanlardan hükümet yapmak ve bu suretle zayıf hükümeti birinci derecedekilerin talimatıyla yürütmeğe kalkışmak, bence doğru olamaz.

İttihat ve Terakki rüesasının elinde baziçe olan sadrazamlardan ve kabinesinden millete olan zararlar çoktur.”

Bu hususta birçok mütalâalar serdedildi ve netice bir karara bağlanmadı. Bu mesele, ileride tekrar mevzuubâhs olacaktı. Ve böylece kaldı.

Heyeti Temsiliye müzakeratı bitince biz yine mutad şekilde görüşmek üzere Paşa’nın odasında iddik. Paşa, bu arzettiğim mesele hakkında daha uzun mütalâalar ve fikirler serdiyle, doğrusu beni de neticei münakaşada mütalâasına uyar bir şekle getirdi.

Hüsrev Sami, şiddetle Paşa’nın fikrini müdafaa ederek dedi ki :

— Hakikaten İttihat ve Terakki bir müddet hükümete girmedi, birçok sadrazamlar ve kabineler geldi geçti ve nihayet bizzat hükümeti kendi teşkil etmek mecburiyetinde kaldı.

Ben — Pekâlâ, hükümeti kendi teşkil etti de ne oldu? Muvaffak olabildi mi? Bilâkis hükümete girenler millet nazarındaki eski prestijlerini kaybetmediler mi?

Hüsrev Sami Bey — Evet amma, ahval ve hâdisat ve zaman değişmiştir, şimdi o zaman değildir.

Paşa, uzun süren bu münakaşayı kapadı :

— Şimdi bunu bırakalım, ileride düşünülecek bir meseledir, dedi.

Sonra kabineye dair söz açıldı.

Mustafa Kemal Paşa — Yeni hükümet bizim teklif ve taleplerimizi kabul etti gibi görünmekte. Halbuki ben bu kabinenin içinde Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa gibi zevatın bulunmasını pek iyi görmüyorum. Bakalım, bu zat bir şey çıkaracak mı? İleride görürüz. Çünkü, tekliflerimizde valiler hakkındaki taleplerimizin hâlâ mevkii icraya konulmadığını görüyoruz.

Ben — Evet, fakat beni tayin etseler bile, artık memuriyet kabul edemem.

Mustafa Kemal Paşa — Yeni intihap var, mebusluk da kabul etmiyecek misin? Eğer arkadaşlarımız mebusluk kabul ederlerse ben de beraberim.

Hüsrev Sami Bey — Niçin kabul etmesinler? Paşa da muvafık görürlerse ben de kabul ederim.

Ben — Bu cihet arkadaşlarımızın kararına mütevakkıftır.

Mustafa Kemal Paşa — Biz mebus olmalıyız. Mecliste bulunmalıyız, âmâl ve arzuyu millîyi bizim kadar bilen yoktur. Beni intihap ederlerse kabul ederim. Fakat, kendim namzetliğimi koyacak değilim.

Hüsrev Sami Bey — Hodbehod biz de koyamayız. Bizi ancak Heyet namzet gösterirse olur.

Bu sırada emirber Ali odaya girdi, Paşa'ya hitaben :

— Efendim yarına kömür yok, odun da yok! dedi.

Paşa gülerek :

— Bana ne söylüyorsun; Mazhar Müfit Bey'e müracaat et! cevabını verdi.

Ali :

— İki gündür söylüyorum, alınmasına emir vermiyor., dedi.

Mustafa Kemal Paşa bana hitaben :

— Yahu, niye emir vermiyorsun? Bak, yarın kömür, odun yokmuş.

Diyerek, Ali'ye döndü :

— Yarın emir verir, haydi sen git, bize birer kahve pişir.

Ali çıktıktan sonra Paşa :

— Anladım, galiba yine para tükendi! dedi.

Ben — Onun gibi bir şey, biraz kömürle bir iki araba odun almak çaresine bakarız.

Kahveler geldi. İçtik.

Ben — Hakikaten bu para meselesi ne olacak?

Dedim. Paşa da :

— Kapa bu bahsi, şimdi yatacağız. Uykumuz kaçmasın, yarın görüşürüz... dedi.

Ne görüşeceğiz? Paşa muvafakat etmiyor! Para çaresi, bankalardan ödünç para almak! Bahusus o zamanki rejiden ve bankalardan biraz ödünç para alınabilir idiye de, Paşa, bankaları yağma ediyorlar, Celâli eşkıyaları diye aleyhimizde propagandalara başlarlar, cümlesini düstur ittihaz ettiğinden, hiçbir taraftan, yâni müessesatı maliyeden para alamıyorduk.

**Dört Maddelik
Yeni Teklif
ve Pazarlık**

Yeni kabine ricamıza rağmen, kendi beyannamesini neşirden evvel mütalâa edilmek üzere bize göndermediğinden, biz de beyannamemizi onlara göndermeksizin neşretmiştik.

Beyannamemizi gazetelerde okuyan hükümet, bu beyannameye zeil olmak üzere tekrar neşir ve ilânı için bize dört maddeyi havi ve 9 Teşrinievvel 1335 tarihli bir telgraf çekti. Bu telgrafta :

“Bugün bazı gazetelerde beyanname suretinin derc edilmiş olduğu görüldüğünden tadilâta imkân kalmadı. İlâveten teklifi mutasavver olan dört maddenin Heyeti Temsiliye'ce vesaiti muhtelifle ile tamimi kabinece pek lüzumlu görülmektedir.

1 — İttihatçılıkla münasebet bulunmadığı,

2 — Devleti Osmaniyenin Harbi Umumi'ye karışmasının doğru olmadığı ve müsebbipleri aleyhinde tayini esami suretiyle bazı neşriyat icrası ve haklarında takibat ve mücazâtı kanuniye tertibi,

3 — Harp esnasında yapılan her nevi cinayat faillerinin cezai kanuniyeden kurtulmıyacıkları,

4 — İntihabatın serbest cereyan edeceği.

Bu maddelerin tavzih ve tamimi dahililen ve haricen bir takım sui telâkkiyatın önüne geçeceğinden memleketin menafii âliyesi icabı olarak sureti mahsusada hüsni telâkkisi rica olunur. İhtiramlarım efendim.”

Harbiye Nazırı
CEMAL

denilmekteydi. Heyeti Temsiliye'ce bu telgraf üzerine verilen karar ve Heyetin noktai nazarı şuydu :

Heyetin, kabine hakkında hissi hürmet ve hüsni zan beslediği, binaenaleyh müdavelei efkâr ve mütalâada bulunmak suretiyle samimiyet ve sâfiyeti rehber edindiğine kanaat olunduğu,

1 — Düveli İtilâfiyenin, Rum ve Ermenilerin siyasetlerine âlet olan Ferit Paşa kabinesinin saadeti memlekete matuf her nevi harekât ve teşebbüsâtı umumiyetle İttihatçılıkla itham ettiği, halbuki teşkilâtı milliyenin İttihatçılıkla hiçbir alâkası olmadığının mükerreren ilân edildiği ve bazı vatansızların bu husustaki propagandalarına karşı, temas ettiğimiz ecnebilerce bunun gayri varit olduğunun anlaşıldığı ve hattâ beyan edilen sui telkinat ve propagandayı ref' ve izale maksadiyle Sivas umumî kongresinde ve birinci celsesinde ve hattâ kongre müzakereye başlamadan evvel İttihat ve Terakki Cemiyetinin ihyasına çalışılmıyacağına dair bütün murahhasların tahlif edildiği ve bu yemin suretinin de neşir ve ilân kılındığı ve bilhassa ecnebiler ile temasta buldukça bu husustan ehemmiyetle bahsolunarak ve elyevm de bu bapta beyanat ve izahatta bulunulmakta olduğu, maamafih her fırsat düştükçe beyanat ve neşriyattan geri kalınmıyacağı, şu kadar ki, bunun esas mahiyeti ehemmiyeti mahsusayı haiz olduğundan kabine ile teatii efkâr ve kabinenin kanaatini anlamak maksadiyle mütalâamızı arzetmeyi lüzumlu gördüğümüz ve İttihatçılık düşmanlığını esas itibariyle doğru görmediğimiz, çünkü İttihatçılardan idare ve sui istimleri ile memleketi harabiye sürükleyenlerden bir hizbi kalil vardır ki bizim nazarımızda ve millet nazarında asıl mucibi mücazat ve müttehem olanların bu kısım olduğu, yoksa İttihat ve Terakki mensubinden olup da fena-

lığa âlet olmamış namuslu zevatın umumiyetle sui zan altında kalması ve bhusus her millette olduğu gibi, iyi ve fenayı bihakkin temyiz kuvvet ve kudretinde olmayan sınıflı halkın müttehem addedilmesini doğru görmediğimiz ve bunun memleketin asayiş ve intizamı dahilisi itibariyle tehlike olacağını düşündüğümüz ve buna binaen kabinenin bu maddeden esas maksadının ne olduğunu bilmek üzere izahatta bulunulması,

2 — İkinci maddeyi münakaşaya kabiliyetli gördüğümüz ve bu baptaki mütaleamızın şu olduğu: Memleketi harabiye sürükliyen ve bugün milletin ademi memnuniyetini celbeden Harbi Umumî'ye iştirâk etmemek şayanı arzuydu. Fakat bunda imkânı maddî mevcut muydu?

Ademi iştirak, müsellâh bitarafılığı ve Boğazların seddini icap ettiriyordu. Fakat, mevkii coğrafimiz ve İstanbul'un sevkulceyşi vaziyeti, Rusların İtilâf hükümetleriyle birleşmesi, bizim seyirci kalmamıza müsait miydi?

Müsellâh bitarafılık için para, silâh ve sanayimiz ve lâzım olan vesaitimiz mevcut muydu? Bilhassa, İngilizlerin ve İtilâf Devletlerinin para vermemesi keyfiyetinden sarfınazar, gemilerimizi zapt ve bahrî inşaata ait yedi milyon liramızı da gasp ve Düveli İtilâfiyenin harbe duhulümüzden dört ay evvel hükümetimiz zararına olarak bir Ermenistan cumhuriyeti teşkiline karar verdiklerini ilân etmiş olmaları, Bolşeviklerin neşrettiği gizli muahedattan anlaşıldığına göre İstanbul'un Çarlık Rusyasına vâdedilmiş olması gibi esbabı mülahimme, harbe girmeliğimiz zararlı ve gayri kabili içtinap olduğuna göstermez mi?

Şu halde, harbe girmeyi bir cinayet addetmenin ve milleti dört beş kişinin bazıca olacak derkeye düşürmenin, ve addetmenin, bize lehimize faydayı mucip olacağı şöyle dursun, bilâkis Ferit Paşa'nın Paris'te Avrupa'dan merhamet dilermek gibi sakim fikirleriyle serdeylediği zelil beyanatına Clemenceau'nun verdiği hakareti cevabın bir kere daha iştirilmesine sebep olabileceği ve şu halde merdane bir surette hakikati söylemenin ve kahramanca harbeden milletimizin mağlubiyetinin neticei zaruriyesine katlanmakla beraber, bunu cinayet telâkki ve bu yüzden itham ve tecziyesini kabul etmemenin daha muvafık bir prensip olacağı, şu kadar ki ilânı harp gayri mesul olan Padişah'ın hakkı olduğuna ve o

zamanki kabine ilânı harpten dört ay sonra meclisi millide verdiği izahat üzerine alkışlanarak itimat kazandığına göre, mesele divanı âlinin tetkikinden geçmeden harp müsebbipleridir diye, ithamlara kalkışmak doğru olamayacağı ve gerçi Harbi Umumi'ye girip girmemek ve yahut girilmesi zarureti karşısında zamanını intihap etmek hususlarında da başka mütalâalar bulunduğu; bizim mütalâatımızı düşman noktai nazarına cevap olmak üzere iltizam ettiğimiz,

3 — Harp esnasındaki sui idareleri meydana çıkarılıp mesullerin tecziyesini ve mesuliyetin büyük ve küçüklere seyyan olduğunu ve kanun devrinin bitaraf ve kemali adil ve hakkaniyetle başladığını görmek ehassı âmâlimizdir. Fakat bu cihetin kâğıt üzerinde ve reklâm şeklinde beyhude münakaşalar tarzında neşrinden ziyade, bilfiil tatbikatiyle yarü ağyara izharını daha muvafık ve faydalı görüyoruz.

İşte, dört madde hakkındaki mütalâamız bundan ibaret olup bunun cevaben Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya bildirilmesi takarrür etmiştir.

7 - 8 Teşrinievvel 1335 tarihli, açık imza Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın ve şifre edilmiş imza Ahmed İzzet olmak üzere gelen bir telgraf da mütalâa edildi. İzzet Paşa bu telgrafında, yeni kabinedeki arkadaşlarını ziyaret ve istizahı ahval ve teatii efkâr ettiğini ve vâkıf olduğu bazı ahval üzerine mütalâatını, revabıtı muhadenet ve uhuvveti askeriye binaen bildirmekte olduğunu, kuvva ve harekâtı milliyenin tesirâtı nafiasının cümlece tasdik edildiğini, ancak bu hizmetin semerat ve netayicini iktitaf etmek için hakimane ve kanunî bir idareye lüzum olduğundan hükümet ve milletin ikilikten ayrılarak vahdeti kâmile şekli irae etmesine ihtiyacı âcil olduğunu ve kabinedeki zevatin hulûsi niyet ve itidali fikrinden emin olduğunu ve kabinenin devamı memuriyetine imkân bırakmayacak dahilî bir vaziyetin siyaseti hariciye üzerine tesirâtı meş'ume yapacağını, mebusanın bir an evvel intihap ve meclisin cem'i için hükümetçe tedabiri seria ittihaz olunmakta ve bugünkü hükümet beyannamesinden muhafazai vatan emrindeki azim ve niyeti civanmerdanelerinin hükümetçe sureti telâkkisinin istinbat olunacağını ve fakat vükelâdan bir zatın dün gösterdiği, Kastamonu vali vekilinden gelen bir

Ahmet İzzet
Paşa'nın
Telgrafı

telgrafnamede bazı memurların tayin ve tecziyesi gibi hususatta hükümeti merkeziyeye emredilmek gibi bir vaziyet olduğunu söylüyor ve bu misillü adamlara vesilei hareket ve faaliyet verilmemesini, hulâsa memlekette vahdetin teminini ve kavanini esasiye dairesinde hükümetle rabıta tesisini tavsiye ve rica ediyordu.

Heyetçe müzakere neticesinde hiçbir fikir izhar edilmemesi, mülâyim ve itiminanbahş cevap verilmesi kararlaştı.

Hulâsai karar şuydu : Telgrafın ehemmiyetle nazarı dikkate alındığı ve harekâtı milliyenin tesirâtı hakkındaki hüsnî telâkkiye teşekkür edilmesi ve hidematı milliyenin hakimane bir tarzda idame edileceği ve kanunî bir idarenin teessüsüne çalışılacağı ve maksadımızın bir devrei kanuniye küşadına matuf olduğu, hükümet ve millet noktai nazarından itilâf hasıl olduğundan devamına emin olduğumuz, kabine ile beraber bulunmanın, vaziyeti dahiliyemizi siyaseti hariciye üzerinde nafî ve müessir kılaacağı, bazı yerlerde arzu hilâfında bazı vukuatın zuhuru zarurî ahvalden bulunduğu ve bilhassa Kütahya, Bilecik, Eskişehir gibi mahallerde masum halkın maruz bulunduğu tazyik ve tahzir insaf ile mülâhaza olunursa şikâyet edenlerin hakları sabit olacağı, bu vaziyeti elîmenin müsebbibi sabık hükümetin miskinliği olduğu cihetle harekâtı milliyeye taarruz ve itabın haksız olacağı, Kastamonu vali vekilinin de mazur görülmesi lâzım geleceği ve çünkü kabinenin mütereddit gibi görünen tavrı iptidaisi birkaç gün daha devam etmiş olsaydı, bu gibi müracaatların memleketin her tarafından vâki olacağına tabî idüğü, maamafih icap edenlere tebliğâtı lâzimedede bulunularak tedabir alınacağı zımındaydı. Ve bu karara tevfikân Harbiye Nazırı Cemal Paşa vasıtasıyla İzzet Paşa'ya cevap yazıldı.

Dahiliye
Nazırı Şerif
Paşa'nın
Beyannamesi

Yeni kabine ile itilâf için, Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Heyeti Temsiliye arasında muhabere vukubulmakta iken, Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa, sinsi sinsi Ferit Paşavari harekete geçmişti.

Bu zat, Mektebi Mülkiyeden mezundu ve akıllı olduğu rivayet ediliyordu. Ancak Damat Paşa hazretleri galiba bizleri Mustafa Kemal Paşa'nın dediği gibi "dağî, bağı, Celâlî eşkıyası" telâkki ederek gafil ve bir sürü maceraperest cahil adamlar zannediyor ve kendisince manevralar çevirmek istiyordu.

Paşa'nın, Ferit Paşa'nın denaetkârane hareketini takip etmekte olduğunu ve edeceğini anlamış olan Heyetimiz de, buna karşı daha dikkatli ve ciddi bulunuyordu.

Şurası şayanı hayrettir ki, bu akıllı denilen paşa, Kuvayi Milliye harekâtını, bizim çalışmamızı Ferit Paşa kabinesini iskat için ve memlekette muhilli asayiş ahval ve şuriş husule getirmek maksadiyle nifak ve şikak olarak tavsif ediyordu.

Bu hale teessüflerde bulunuyordu.

Hükümete itaat ve muzir harekât dediği harekâtı milliyeden feragat edilmesi ve ancak körü körüne bu gibi paşaların kabinesine, emrine tâbi olmağı telkin için beyanname neşrediyor, bu beyanname heyeti merkeziyece nazarı dikkate alınarak okunmuş ve maksadın ne olduğu anlaşılmış olduğundan bizimle itilâf eden yeni kabine erkânı mühimmesinden Damat Şerif Paşa'nın bu itilâfta yeri olmadığı, sözleriyle meydana çıkıyordu.

Beyanname tahlil edilmeden evvel aynen suretini, sonra da Heyetimizin bu beyanname üzerindeki mütalâalarını yazacağım. Nutuk'ta da, bu suretle yazılmış ve münakaşası yapılmıştır. Çünkü beyannamenin aslı görülmeden, okunmadan, tahlil ve münakaşa etmek ve Heyetimizin bu beyannamenin ne gibi fıkraları üzerinde ehemmiyetle durduğunu ve hükmünü anlatmak vazıh bir keyfiyet olamaz.

BEYANNAME

“Vatan ve milletin elyevm geçirmekte olduğu şu buhranlı devirde hükümeti hazıra Cenabı Hakkın tevfiyatı ilâhiyesine ve Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerinin ruhaniyeti celilesine istinaden padişahımız ve hilâfetpenah efendimiz hazretlerinin teveccühi hümayunlarına ve milleti Osmaniyenin müzaheretine itimat ile mesuliyeti deruhte ederek saadet ve selâmeti mülkü milleti temin için azmi kat'î ile ifayı vazifeye mübaşeret etmiştir. Heyeti vükelâyı hazıra mütecanis ve hututı easasiyede mütehidülefkâr olup hiçbir fırkaya mensup olmadığı gibi, muhtelif siyasi grupların hiçbirine dahi temayül etmez. Fakat vatan ve milletin saadet ve selâmetine matuf olan gayede hepsinden muaveneti mâneviyeye intizarda bulunur. Eyyamı ahîrede Anadolu'da zuhur eden ahval İzmir'in bigayri hakkın işgaliyle onu takip

eden vakayii fecianın ve Anadolu vilâyatı şarkıyesi mukadderatı hakkında işaa edilen rivayatın efkârı ahalide hasıl ettiği tesirat neticesi olup maksat ise hukuk ve hududi Osmaniye'nin muhafazası olduğuna ve hükümet de şu histe müşterek bulunduğu binaen vukua gelen sui tefehhümatın zevaline şu iştirâk hissi kâfildir. Milletın büyük küçük hiçbir tabakasında ve memleketin hiçbir noktasında bu ulvî maksada mugayir bir fikir ve mülâhazanın bir mevkii olamıyacağı aşikârdır. Hususiyle hissi vatan ve hulûsi niyet ve samimiyet rehberi hareket olunca, sui tefehhümatın ortadan kalkmasına mâni bittabi zail olur. Hükümetin düsturi emeli cümlece mutâ' olan Kanunu Esasî ahkâmıdır. İradei milliyenin tecelligâhı olan meclisi mebusanın sürati mümkinine ile halli akdemi vezaifimiz ve intihabatın kemali hürriyet ve selâmetle cereyanı ve mukadderatı memleketin ve vükelâyı millet vesatetiyle tayini ahası âmâlimiz bulunduğundan intihabatın aksar tarik ile icrası esbabına tevessül olunmuştur. Menafii hayatiyei vatanın temini, hükümetin yekvücut bir kitle teşkil eden millete istinaden konferans huzuruna çıkmasına mütevakıf olmakla ihtilâfatın tesirâtı muzirrei hariciyesi bütün vatandaşlar tarafından teslim edileceğinden hükümet mutmaindir. Şeref ve haysiyeti Osmaniye memlekette hissi adalet ve müsavatın hükümran olmasında bulunmakla bilâ tefriki cinsü mezhep hiç kimsenin kanunen mahfuz olan hukuki şahsiye ve medeniyesine bir gûna taarruz vukua gelmemesine sarfı mesai edilecek ve muhafazası begayet mültezem olan intizamı içtimaiyeye asla hâle getirilmemesine itina olunacaktır. Hükümet efkârı âmnenin makesi olan matbuatın memlekete büyük hizmetler edebileceğine kani ve herhalde menafii vataniyei vikayeye her zamandan ziyade itina etmesine muntazırdır. Mesalihi devletin hüsni cereyanı kavanin ve nizamatı mevcudenin tamamen tatbikine vabeste olmakla, memurinin bu noktaya aleddevam riayetkâr olmaları lâzımdır. Hilâfı kanun ahval vuku bulmuş ise bunların dahi yine kanun dairesinde tashihine müsarat olunacaktır. Wilson prensiplerinden bihakkin istifade olunarak Devleti Osmaniye'nin müttehit ve padişahının etrafında müçtemi bir devleti müstakile olarak temini bekası için hiçbir teşebbüsten geri durulmıyacaktır. Zaten düveli muazzamanın hissiyatı nasafetkâraneleri ve hakikaten gittikçe tavazzuh etmekte olan Avrupa ve Amerika efkârı

âmmesinin itidalperverliği de bu bapta emniyetbahıştır. İn'ikadı sulhun bir an akdem tesriiyle hali tereddüde nihayet verilmesi menafii vatan icabından olmakla bu hususta dahi teşebbüsâtı lâzimeye iptidar olunacaktır.

Sureti aynen bâlâya muharrer beyannamei resmiyenin merkezce mülhakat ve vilâyette hemen neşir ve tamimi mütemnendir.”

7. 10. 1335

Dahiliye Nazırı

MEHMET ŞERİF

Dahiliye Nazırı Şerif Paşa'nın 2 Teşrinievvel 1335 tarihini taşıyan, vilâyata ve elviyei müstakileye tamim edilen bir telgrafı vardı ki daha bu ilk tebliğinde bazı cümleler bizde şüpheler uyan-dırmıştı.

Mustafa Kemal Paşa ile bu hususta görüşmekteyken, Paşa ile şöyle bir muhaveremiz cereyan etmişti:

Mustafa Kemal Paşa — Şerif Paşa'nın valilere tebliğini gördün mü?

Ben — Hayır, fakat ilk tebliğ malûm, ötedenberi, avatıfı celilei hazreti Padişahîden Dahiliye Nezareti uhdei âcizaneme tevcih buyurulmakla... diye başlar, kanuna ve nizamata riayet, bilâ tefriki cinsü mezhep, hukuki medeniye vesaireye taarruzdan içtinap, asayişe ve halkın huzuru saadetine dikkat.... diye her nazırın yazdığı ve kopyası Babıâlîde mevcut beylik telgrafın bazı cümlelerini altüst etmekten ibarettir. Şerif Paşa'nın da bu an'aneye riayeten çekmiş olacağı bir tamim olacak.

Mustafa Kemal Paşa — Evet amma, bu telgrafta bize de az çok tariz var. Dur, şunu vilâyetten getirtelim, okuyalım dedi ve vali Reşit Paşa'ya, okuyup iade etmek üzere bu ilk telgrafın gönderilmesi için yaver Muzaffer Bey'i gönderdi.

Bulduğumuz binaya hükümet dairesi yakın olduğundan az bir zamanda Muzaffer Bey telgrafı getirdi ve Hüsrev Sami, İbrahim Süreyya Bey'leri de çağırtdı. Telgraf okundu. Doğrusu ben bu telgrafa pek de ehemmiyet vermediğimden:

— Alelusul arzettiğim gibi bu telgraf.. dedim.

Arkadaşlar daha ziyade dikkatle dinlemiş olacaklar ki, İbrahim Süreyya Bey:

— Bu alelusul değil, bazı cümleler, tamamen bizi tenkit mahiyetindedir

dedi. Paşa, Süreyya Bey'i tasdikle :

— Baksanıza ne diyor: "... efradı milletin bir vifakı tam halinde olması, devletin menafii hakikiyesi icabatından bulunduğu halde, bir müddettir dahili memlekette âsarı nifak ve şikak runüma olması, müşkülâtın bir kat daha tezayüdünü müstelzim olmak itibariyle pek ziyade şayanı teessüftür... muvaffakiyet ... hükümetin telkinatına mutavaatla, menafii memlekete muzir harekâttan mücanebet edilmekle hasıl olacağından hemen merkez ve mülhakata bu dairede icrayı vesaya olunarak..." Bu ne demektir?

Hükümete mutavaat ediniz, muzir harekâttan içtinap ediniz, telkininin ilk telgrafta memlekete neşrini istiyor. Hayati Bey'i çağırtdı: "Bu telgrafın suretini al ve aslını vali paşaya gönder !" emrini verdi. Ben de suretini almak için müsaade aldım. Hattâ Paşa:

— Sen de al. İlerde bu vesaik bizde kaybolursa, senden, sende kaybolursa bizden almak suretiyle iki tarafta da bulunması faydalı olur, dedi. Ve suretini aldım. Bu telgraf büyük Nütuk'ta da vardır. Sureti şudur :

Bâbıâli

2. 1. 1335

SIVAS VİLÂYETİNE

"Padişahı hilâfetpenah efendimiz hazretlerinin âsarı teveccühi hümayunları olmak üzere Dahiliye Nezaretine tâyin buyurularak tevfikatı samedaniyeye müsteniden ifayı vazifeye mübaşeret ettim. Memleketin elyevm içinde bulunduğu müşkilâtı iktiham ile vatan ve milletin selâmetini ve istikbalini temin için bütün efradı milletin bir vifak ve ittihadı tam halinde olması, devletin menafii hakikiyesi icabatından bulunduğu halde bir müddettir dahili memlekette asarı nifak ve şikak runüma olması müşkülâtın bir kat daha tezayüdünü müstelzim olmak itibariyle pek ziyade şayanı teessüftür. Heyeti cedidei hükümet, hukuk ve menafii âliyei memleketi müdafaa ve muhafaza için bütün mesaisini sarfetmek emeliyle gelmiş olup ancak bu hususta husulî muvaffakiyet vifak ve hizmetin avdetiyle her tarafta muhafazai sükûna gayret ve

hükümetin telkinatına mutavaatla menafii memlekete muzir harekâttan mücanebet edilmekle hasıl olacağından hemen merkez ve mülhakata bu dairede icrayı vesaya olunarak ve ahvali vilâyattan peyderpey malûmat itasına ve mebusan intihabatı muamelesinin tesriiyle netayicinin inbasına himmet buyurulması bilhassa tavsiye olunur.”

Nazır
MEHMET ŞERİF

Beyanamedeki bazı cümleler üzerinde Mustafa Kemal Paşa şöyle mütalâada bulundu :

1 — Heyeti vükelâyı hazıra mütecanismiş, hiçbir fırkaya mensup değilmiş, muhtelif siyasi grupların hiçbirine temayülü yokmuş, hepsinden muaveneti mâneviyeye intizar ediyormuş,

2 — Mukadderatı memleketin vükelâyı millet vesatetiyle tâyini ahassı âmalmiş,

3 — Wilson prensiplerinden istifade olunacak ve Padişah'ın etrafında müttehî ve müçtemi bir devleti müstakille olarak temini beka için hiçbir teşebbüsten geri durulmayacak ve düveli muazzamanın hissiyatı nasafetkâraneleri, tavnazzuh etmekte olan efkârı âmme itidalperverliği de emniyetbahş imiş.

Bu üç madde üzerinde münakaşa edildi. Bunlardan çıkan mâna, birincisinde hükümet Heyeti Temsiliye ile beraber değildir. Çünkü bu Heyet teşkilâtı milliyeyi elde ediyor, bu gibi fırkalara temayülü bile yokmuş. Fakat hangi fırkadan olursa olsun, meselâ Hürriyet ve İtilâf fırkasından, Muhipler Cemiyetinden, Kızıl Hançercilerden, Niğebancılardan intizar ettiği muavenet kadar bizden de o kadar bekliyor.

İkinciden de, Sivas'ta toplanan birkaç kişi mukadderatı milletle alâkadar oluyor ve millet namına söz söylüyor; kendilerine bir de Heyeti Temsiliye ismini takmışlar, vazifeleri değilken millet ve memleketin işlerine karışıyorlar; bunları dinlemek lâzım, çünkü bunlar vükelâyı millet değil.

Üçüncüde Wilson prensiplerinden ve ecanibin nasafetinden bahsolunuyor. Bunlar milleti iğfal ve meskenete irca edecek şeyler değil midir? Hangi Wilson prensibi? Wilson prensipleri demek, Suriye, Filistin, Irak, İzmir, Adana'da vuku bulan işgalere seyirci kalmak mı demektir?

Biz bu fikirde idik. Fakat biz yine yeni kabineye müzaherete karar verdik ve bunu Heyeti Temsiliye kararıyla her tarafa bildirdik. Fakat hükümetin arzusu gibi teşkilâtı milliyeyi lâğvetmiyoruz, Heyeti Temsiliye'yi kaldırmıyoruz. Çünkü Şerif Paşa'nın kabinede hâkim vaziyette olduğundan ve bu beyannamesiyle valilere yazdığı telgraftan şüpheleniyoruz. Arzularına tevfikan Heyeti Temsiliye fesholunamaz. Çünkü Damat Şerif Paşa'nın hâkim olduğu bu kabineyi Padişah'ın fikirlerini tatbikte serbest bırakmıyacağız. Gerçi Cemal Paşa kabine hakkında itimadımızı kazanmak için uğraşiyor, çalışıyor ise de fiilî bir netice hasıl olmuyor.

Milletvekili
Seçimleri
Hakkında
Heyeti
Temsiliye'nin
Kararı

Heyeti Temsiliye mebus intihabı meselesini müzakere ederek şu karara vasıl olmuş ve bu karar her tarafa, Balıkesir'de Fırka kumandanı Kâzım Bey'e (General Kâzım Özalp, Milletvekili) ve Konya'da Refet Bey'e (Refet Paşa, Milletvekili), Bursa kumandanı Bekir Sami Bey'e vasair merakize tebliğ edilmiştir. Ve bununla beraber teşkilâtı milliyenin tevsiî ve faaliyete devamı vesaire hakkında da tebliğat yapılmıştır. Bu tebliğatın hulâsası: Cemiyet namına namzet gösterilmemesinin prensip olarak kabul edildiği, şu kadar ki Cemiyet namına gösterilmemekle beraber mebus olmak arzusunda bulunanların Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin esaslarını ve kararlarını kabul etmiş zevattan olması ve bu gibi zevatın kendileri tarafından Cemiyet namına namzetliklerini koyabilecekleri ve teşkilâtı milliyenin taazzuvuna devam olunmakla beraber Müdafaai Hukuk Cemiyeti teşkilâtına dahil heyetlerin veyahut eşhasın ne suretle olursa olsun merkezi hükümetten taleplerde bulunmamaları için icap edenlere tebliğat ve nasayihate bulunması ve heyeti merkezîyelerin irtibatı muhafaza bakımından Heyeti Temsiliye ile muhaberede bulunmaları ve mebusların âmali milliyeyi mecliste temin edecek zevattan olması ve hulâsa Heyeti Temsiliye'den kimsenin Cemiyet namına namzetliğini koymıyacağı ve Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti namına şahsan namzetlikleri koyacakların isimlerini mensup oldukları liva heyeti merkezîyesi vasıtasıyla doğruca Heyeti Temsiliye'ye bildirmeleri lüzumundan ibarettir.

12 Teşrinievvel 1335 tarihinde Heyeti Temsiliye, Nigehban, Halâskâr vesair isimler ile evvelâ cemiyetler hakkında gelen

müracaatlar ve Sivas'taki İradei Milliye gazetesinde yazılan bir tezahürat vakası, hükümetin bu baptaki iş'arati ve teşkilâtımızın taazzuvu ve Meclisi Mebusanın içtima mahallinin tayini meselesi, Amasya mülâkatı gibi hususatı müzakere etti.

Evvelâ muhtelif namdaki cemiyetler hakkında her taraftan gelen müracaatlardan, bu Nigehban cemiyetinin faaliyetinin orduyu ve teşkilâtı sınırlendirdiğini anladık. Bu cemiyeti teşkil edenlerin, İstanbul'da Kiraz Hamdi Paşa, Erkânı Harbiye Miralayı Refik Bey, Binbaşı Kemal Bey, Bandırma Sevkıyat Reisi Binbaşı Hakkı Bey ve erkânı harp Nevres Bey gibi zatlar olduğu ve bunların bir kısmının ordudan matrut ve bir kısmının tekaüde sevk edilmiş kimseler olduğu anlaşıldı. Bunlar kendilerine vatan ve milletin nigehbanı süsünü vererek İkdâm gazetesine bir muhtıra da neşretmişlerdi. Bu gazeteyi gördük ve muhtırayı da okuduk. Gazete 23 Eylül 1335 tarihli ve (8123) numaralı idi. İkdâm koleksiyonlarında bu nüsha bulunur ve muhtıra okunabilir. Müzakere sırasında Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nazırı Cevat Paşa zamanında bu cemiyet hakkında takibata başlandığını, fakat tebeddül hasebiyle arkası gelmediğini ve binaenaleyh bu menbaı fesadın kökünden sökülüp atılması ve müsebbiplerinin şediden tecziyesi ve neticesinin orduya tamiminin elyevm Harbiye Nazırı olan Cemal Paşa'dan talep edilmesini dermeyan etti. Bu fikir muvafık görüldü ve hemen 12 Teşrinievvel 1335 tarihiyle Cemal Paşa'ya âtideki telgraf yazıldı. Bu telgraf Nutuk'ta da vardır.

HARBİYE NAZIRI CEMAL PAŞA HAZRETLERİNE

“İkdâm gazetesinin 23 Eylül 1335 tarih ve 8123 numaralı nüshasında münteşir Askerî Nigehban Cemiyeti'nin muhtırası pek muhakkak olarak orduyu hümayun ümera ve zabitanının calibi nefret ve heyecanı olduğu ve bu bapta mâfevk kumandanlar tarafından protesto ve şikâyetnameler gönderilmek ve bu ihanete biran evvel hâtime verilmesini talep etmek gibi teşebbüslerde bulunmak istendiği istihbar edilmektedir. Filhakika Cenabı Hakka bin kere şükürler olsun padişahına sadık, kavanini askeriye muti, her türlü siyasî cereyanlardan müberra olan Osmanlı ordusu bugün vatan ve milletin yegâne

nighbanı olduğunu vahdeti fikriye ve zaptüraptı askerîsi ile cihana göstermekle vaziyeti dahiliye ve hariciyemizi temin eylemektedir. Kavanini devlete mugayir, payıtahtı saltanatı seniyede Harbiye Nezaretinin gözü önünde askerî bir cemiyeti fesadiyenin icrayı faaliyet etmesi ve hattâ beyannamelerinin sahaifi matbuata kadar geçmesi bütün ordunun tezyidi infialine ve zaman geçtikçe hiç şüphesiz makamı nezaretpenahilerine kadar usulsüz müracaatlara ve belki de tedabiri müteakabileye kalkışarak vatan ve millet için gayri kabili telâfi felâketlere sebebiyet verecektir. Buradaki malûmata nazaran bu mugayiri kanun cemiyeti fesadiyenin re'sikârında Kiraz Hamdi Paşa, hırsızlığından dolayı matrut Erkânıharp Miralayı Refik Bey, sabık Halâskâr Grupundan Binbaşı Kemal Bey, Bandırma sabık Sevkıyat Reisi topçu binbaşılardan Hakkı Efendi ve henüz bu cemiyetle kat'ı rabıta edip etmediği malûm olmıyan matrut erkânı harp binbaşılardan Nevres Bey gibi eşhas olup âzası da seyiyatları yüzünden ordudan tardedilmiş veya tekaüde sevk edilmiş kesân ile ahlâksızlıklarıyla tanınmış mahdudülmiktar eşhastan ibaret bulunmaktadır.

Malûmu samileri olduğu veçhile Cevat Paşa hazretlerinin zamanı nezaretlerinde bu cemiyete karşı Harbiye Nezareti takibata başlamış, fakat sonra tebeddülâtan dolayı arkası bırakılmıştı. Binaenaleyh, bu menbaı fesadın hemen kökünden sökülüp atılmasını, mensubininin ibretenlissairin olacak surette tecziye ve bu icraat ve takibattan orduyu hümayunun resmî tamimler ile haberdar kılınmasını fedakâr ve namuslu heyeti zabitanımızın teskini ezhanı, ordunun temini inzibatı noktai nazarından hayati ve müstacel bir mesele addeylediğimizden muvaffakiyeti nezaretpenahileri noktai nazarından arzını vecibe addederiz.”

Heyeti Temsiliye namına

MUSTAFA KEMAL

Bu telgraf üzerine Harbiye Nazırı Cemal Paşa, gayet kısa, iki kelimelik, 14. 10. 1335 tarihli telgrafıyla: “Bu kat'î ve mukarrerdir” cevabını verdi.

“Kahrolsun
İşgal” Demek
Uygun
Değilmiş

“Kahrolsun işgal” demek, hükümetin siyaseti hazırasına muvafık değilmiş. İradei Milliye gazetesinin bu gibi yazıları da siyaseti hazıraya mugayirmiştir. Bunu Sivas valisine telgrafla ya-

zan Dahiliye Nazırı damadı hazreti şehriyarî Mehmet Şerif Paşa hazretleri..

Mesele şudur: İngilizlerin Merzifon ve Samsun'u tahliye etmeleri, Ferit Paşa kabinesinin de sukutu cihetiyle, Sivas ahalişi bir fener alayı tertip etti. Bittabi nutuklar söylendi. Tezahüratta bulunuldu.

Galeyana gelen halk, "kahrolsun işgal" diye bağırdı, Sivas'ta çıkan İradei Milliye gazetesi de bu tezahüratı yazdı. Dahiliye Nazırı Şerif Paşa, gazetede okuduğu bu tezahürat üzerine, böyle yazıların ve halkın "kahrolsun işgal" diye bağırmalarının, hükümetin siyasetine muvafık olmadığını valiye telgrafla bildiriyor.

Dahiliye Nazırının bu telgrafını görünce, biz de sinirlendik. Mustafa Kemal Paşa:

— Ne garip ve şayanı hayret bir siyaset! Acaba hükümet işgali şayanı takbih görmüyor mu? Yoksa görmüyor da işgali alkışlayacak bir siyaset mi takip ediyor? Yoksa "kahrolsun işgal" deyince memleketin daha ziyade işgaline mi sebebiyet verilecektir? İşgal ve tecavüz karşısında sükût etmek, bu işgal ve tecavüzden memnun olmak mı lâzımdı? dedi.

Şerif Paşa'nın "kahrolsun işgal" denilmemesi hakkındaki emirleri doğrusu hepimizi söylenmeğe mecbur etti. O halde "yaşasın işgal" diyelim, nazır paşa hazretleri ve ecanip de memnun olsun. Çünkü "kahrolsun işgal" demek, hükümetin siyaseti hazırasına mugayir, âlâ, "yaşasın işgal" de demek olmayacak, bunu millet kabul etmez. Sükût edeceğiz.. İşgale, tecavüze karşı hissiz kalacağız. Paşam bilmelidir ki, biz buraya hissiz kalmak, vatan ve millet işgal altında tecavüzlere maruzken, "ne yapalım talihimiz böyleymiş" diye, meskenet içinde bulunmak için gelmedik.

Nihayet, Cemal Paşa'ya bu hususta bir telgraf yazıldı: Vatanın kısmen olsun tahliyesi ve Ferit Paşa kabinesinin sukutu üzerine milletin tezahüratını ve bu yolda izharı hissiyat etmesini çok muvafık ve makul bulduğumuzu ve milletin bu hissiyatına istinaden hükümetin haksız işgalleri ve vukubulan müdahaleleri resmen protesto etmesini beklediğimizi söyledik. Ve, acaba hükümetin bu hususta dediği siyaseti hazıra nedir? Ve, takip edilen siyasetin Heyeti Temsiliye'ce malûm olmayan kısımları mı vardır? Varsa tenvirimizi rica ettik ve dedik ki :

Halkın, Ferit Paşa kabinesinin sukutu ve İngilizlerin Samsun'u tahliye eylemeleri tebşirâtı üzerine 4 Teşrinievvel gecesi icra ettikleri tezahürâtı milliye ve fener alayı tafsilâtından bâhis İradei Milliye gazetesi istihbarına atfen Dahiliye Nazırı Şerif Paşa'nın Sivas vilâyetine olan bir tebliğinde Sivas halkının izharı şadümanî eylemelerini tabî bulduklarını, fakat "kahrolsun işgal" gibi yazılar hükümetin hali hazır siyasetine gayri muvafık olduğu için icap edenlere nasayıhte bulunulmasının tavsiye olduğunu, valinin reyimizi istimzaç için heyetimize müracaatından anladık. Halkın itimadını tezelzülde vikaye için Dahiliye Nezaretinin bu tebligatının halka ilân edilmeyerek muhafazai mahremiyette kalmasına karar verdik, dedik. (13 Teşrinievvel 1335 tarihiyle)

Buna 18 Teşrinievvel 1335 tarihli bir cevap geldi. Telgrafın bazı cihetlerini çok mânidar gördük. Mânidar gördüğümüz cihetleri ve bu baptaki mütalâamızı arzede bilmek için evvelâ cevap telgrafının okunması lâzımdır. Nutuk da bunu aynen yazmıştır.

TELGRAF

Harbiye

18. 10. 1335

"C. — 13. 10. 1335. Hükümetin programında Heyeti Temsiliye'ce meçhul kalmış hiçbir nokta yoktur. Yalnız âmalı milliye dairesinde tedviri umur mesuliyetini tahammül eden hükümeti merkeziyenin harekât ve icraatında icabatı siyasiyeyi kollamak ve Sivas Kongresi mukarreratında teyit olduğu veçhile ecanibe karşı daha mihmännüvazane ve mülâyimane hareket eylemek ıztırlarında olduğu Heyeti Temsiliye'ce de takdir buyurulur ümniyesindeyim.

Milletin izharı hissiyat eylemesi ne derece müstahsen ve hükümetin teşebbüsâtı siyasiyesinde muvaffakiyetine ne mertebe müzahir ise mukadderatı memlekete hükmedecek olan sulh konferansında hayırhah zahırlere ihtiyacımız da olmertebe bâhirdir. Bu cihetle âmalı milliyeyi tahsil vazifesinde idarei merkeziyenin daha müteenniyane hareket mecburiyetinde olduğu, hususiyile

teşebbüsâtı milliyeyi suitefsir faaliyetlerinin henüz kuvvetten düşmediği şu zamanlarda işaret eylediğim ihtiyatkârlıkların nabemahal olmadığı tasdik buyurulur itikadındayım. Yoksa haksız ve lüzumsuz işgallerin ref'i emrinde resmî, gayri resmî teşebbüsattan bir an bile hâlî kalınmadığını temin eylerim. Harekâtı ahîrei hudapesendanesiyle cihan efkârı umumiyesine karşı isbatı âsarî rüşd eylemiş olan milleti necibenin haizi itimadı bulunan hükümeti hazıra, icraatı vakiasında âzadeser kaldıkça harice karşı daha fazla ismaî kelâm eyliyebileceği bedihiyatına karşı Heyeti muhteremei Temsiliyeden icraatı hükümete daha ziyade mürevviçkâr bulunmalarını rica ederim.”

Harbiye Nazırı
CEMAL

Şimdi bu telgraftan bizim anladığımız şudur: “Âmalı milliyeye dairesinde tedviri umur mesuliyetine tahammül eden hükümet, harekât ve icraatında icabatı siyasiyeyi kullanmak, ecanibe karşı daha mihmännüvazane ve mülâyimane hareket eylemek ıztırarındadır.”

Mustafa Kemal Paşa :

— Bundan, ne anlıyorsunuz?

dedi. Biz cevaba hazırlanmaktayken tekaddüm ile :

— Süngülerini milletin kalbgâhına saplayan ecanibi misafir diye gösteriyor ve bunlara misafirlik icabı mihmännüvazane ve mülâyimane harekette mecburiyet görüyor. Öyle değil mi? Bu ne mütalâa? Âmalı milliyeyi böyle mi anlıyorlar?. Ve ihtiyatkârlıktan bahisle, teşebbüsâtı milliyenin zarar verdiğini ima ediyor ve bu yüzden fenalık hasıl olduğunu, bunu tamir için alınan tedbirlerin nabemahal olmadığını söyleyerek, bize de evet dedirtmek maharetini gösteriyor. Ve sonra da, biz isbatı rüşteden milletin itimadını haiziz, hükümet harekâtında serbest kaldıkça ecanibe daha ziyade ismaî kelâm eyleriz, bu cihetle Heyeti Temsiliye daha ziyade hükümetin icraatına mürevviçkâr olmalıdır, diyor. Yani, madem ki millet isbatı rüşd etti, sizin millet namına delâlet ve irşadınıza ihtiyaç yoktur, diyerek millet namına fuzulî müdahalelerde bulunduğumuzu ima ve o suretle telâkki ediyor ve hükümeti serbest bırakmadığımız cihetle harice ismaî kelâma mâni olduğumuzu ima ediyor.

Evet, millet Erzurum ve Sivas kongreleriyle ve bu kongrelerde ittihaz olunan mukarrerat ve bunların tatbikiyle vahdet ve tesanüt kesbetmeğe başlamakla ve Ferit Paşa kabinesini iskatla rüştü isbat eder âsar göstermiştir, lâkin bu kadarla kalınamaz. Biz, rehberlikte bulunmak vazifei vicdaniyesini terkedemeyiz. Hükümeti serbest bırakırız, fakat bir şartla: millet meclisine müstenit millî bir kabinenin memleket ve milleti bihakkin tekeffül ettiğine kanaat getirmekle. Yoksa millet “kahrolsun işgal” diye şikâyetle bulununca, içinde hain bulunan bir heyetin eblehane ve cahilâne ve miskince hareketlerinin seyircisi olarak milletin “kahrolsun işgal” diye olan âvazei şikâyetini boğamayız.

Sonra, hükümet milletin itimadını haizdir, diyor; bu da bir yalan. Milletin hükümete itimadına ne ile hükmediyorlar? “Kahrolsun işgal” demeyi men'e kalkışan bu heyete nasıl itimat ederler? Eğer bu kabine, millet meclisi huzurunda itimat reyî alıyorsa, o zaman, milletin itimadını haiziz, diyebilirler. En mühimmi, milletin itimadını haiziz, dedikleri zaman, yalnız devlet riyasetini telvis etmekte olan hain Vahdettin'in itimadını haiz bulurlar.

Eğer Heyeti Temsiliye'nin itimadını millet namına itimat telâkki ediyorlarsa o halde milletin vasıtai itimadı olan Heyeti Temsiliye'yi aradan çıkarmağa neden çalışıyorlar?

Paşa'nın bu mütalâası üzere zikrolunan cümleler, maddeler birer birer müzakere edildi. Bu telgrafın, kabinenin fikir ve emelinî meydana koyduğuna ve bütün bunların kabinede hâkim olan Şerif Paşa'nın eseri olduğuna hükmeder gibi olduk. Ve buna cevap vermeğe de lüzum görmedik.

Bazı arkadaşlar, zaten ecanibe karşı mülâyimane muamele lâzımsa da misafirperverlik ve mihmännüvazlık diye işi meskenet derecesine getirmek gibi bir hale razı olamayacaklarını ve Sivas Kongresinde teyit olunduğu veçhile ecanibe karşı daha mihmännüvazane ve mülâyimane hareket eylemek gibi bir meskenet kararı da olmadığını söylediler. Bu müzakere neticeleri ve bu yazdıklarım Mustafa Kemal Paşa tarafından Nutuk'ta da beyan edilmiştir.

9 Teşrinievvel 1335 tarihinde İstanbul'da neşredilmekte olan gazeteler mensupları Matbuat Cemiyetini teşkil etmişlerdi ve bu cemiyetin reisi Velit Bey, Tasviri Efkâr, Vakit, Akşam, Türk Dünyası, İstiklâl gazeteleri namına, efkârı umumiyeyi tenvir için bazı suallerde bulunmuştu.

İstanbul
Gazetecileri
Cemiyeti
Başkanı İle
Paşa'nın
Görüşmesi ve
Ruşen Eşref'in
Yazıları

Velit Bey'i pek eskiden tanırım. Çok seviştığımız bir arkadaştı. Hamiyetli, gayyur, vatanperver bir zattı. Hattâ şunu da arz edeyim ki, biz İstanbul matbuatıyla görüşmek üzere telgraf başına davette bulunduğumuz zaman, telgrafhanede İngiliz askerleri nöbet beklemekteymiş ve hiçbir gazeteciye telgrafhaneye girmeğe müsaade etmiyorlarmış.

Bu sıkı yasağa rağmen, bir gün Velit Bey'i makine başında bulduk. Görüştük ve bizim bir iki muhabir gönderilmesi talebine Velit Bey derhal muvafakat etti ve elyevm Atina sefiri kebiri Ruşen Eşref Bey'i Tasviri Efkâr namına Sivas'a gönderdi.

Tasviri Efkâr naşiri efkârımız oldu. Ruşen Eşref Bey Sivas'ta epeyce bir müddet kaldı. Heyeti Temsiliye'nin mesai ve teşkilâtı milliyenin azim ve iradesi ve gayesi hakkında mufassal mektuplarla İstanbul efkârı umumiyesini tenvir eylediği gibi, Heyeti Temsiliye'den her birimizin, nasıl vakit geçirdiği, ne yaptığı hakkında Tasvir'e yazdığı mektuplar pek hoş ve hattâ kendimi kendimden ziyade bilecek tarzdaki yazıları fevkalâdeydi.

Tasviri Efkâr'ın 1335 senesi Teşrinievvel ve Teşrinisani ayları koleksiyonlarında bu mektuplar vardır. Hattâ benden bahseden bir mektubunda: "Bir eli bıyığında, diğer elinde otuz üçlü bir tesbih, muttasıl sınırlı hatvelerle koridorda mütemadiyen dolaşan birini görerseniz, bu Mazhar Müfit Bey'dir" diye yazışı üzerine beni bu âdetten, gezinmeden feragat ettirmişti. Kendisine "A Ruşen Eşref Bey, beni gezintiden düşünmeden vazgeçirdiniz." dedim. Cevaben: "Ben o yazıyı sizi tasvir için yazdım. Yoksa gezinmeyiniz, düşünmeyiniz demedim. Maamafih sizi bir yerde oturur görüp görüşmek de mümkün olamıyor !., diyerek bir hayli gülüştük.

Ruşen Eşref Bey'in Sivas'a gelmesi, bizde hoş bir tesir husule getirmişti. Hasretini çektiğimiz İstanbul'dan ve İstanbul ahvaline, İstanbul hükümetinin gidişine, Padişah'ın harekâtı nalâyikasına, İstanbul'da harekâtımızı bihakkin takdir edemiyen ve gayemizin ne olduğunu bilmiyerek ve hemen her gün bir bulgur pilâvı ile fasulyeden ibaret yemeğimizi bilmeden aleyhimizde

bulunanların, “Celâli eşkıyaları, bankaları soymuşlar” şu ve bu tarzdaki dedikodularının nereden geldiğine ve bu menfî propagandaların müsebbiplerinin kimler olduğuna vè saireye dair malûmat alıyor, hasbihallerde bulunuyorduk.

Ben, bir gün Ruşen Eşref Bey'den bahsolunurken, vatansever bir zat olduğundan ve yazılarının yüksekliğinden bahsediliyorken Mustafa Kemal Paşa'ya: “Ruşen Eşref Bey'i gördüm, İstanbul'u görmüş gibi oldum” dedim. Paşa da: “Sahih, bize epeyce neşe de getirdi. Kendisiyle görüşmekten zevk alıyoruz” demişti.

İstanbul'daki yukarıda isimlerini yazdığım gazetelere, neşriyata, esas noktai nazarlara icap eden cevap ve malûmat Heyeti Temsiliye namına verildi.

Bu cevap evvelâ Nutuk'ta aynen vardır. Vesaikim meyanında suretini bulamadım. Yalnız not defterimde hulâsası vardır. O hulâsa da şunlardır:

“1 — Hututî esasiyemizden üç nokta üzerinde itilâf ettik. Bunlar hükümetin resmî beyannamesinde zikredilmiştir. Birincisi, Erzurum Kongresince ve Sivas'taki umumî Kongrece kabul edilen nizamname ve beyannamedeki esaslar dairesinde âmâlî milliye hükümetçe hattı hareket olacak ; ikincisi, Meclisi Mebusan toplanıncaya kadar hiçbir taahhüdi kat'îye girilmiyecek; üçüncüsü, sulh konferansına itimadı milliye mazhar erbabı iktidar ve liyakat gönderilecek. Bu üç noktayı hükümet kabul etmiştir,

2 — Heyeti Temsiliye ile hükümetin ayrı ayrı hareketiyle devletin iki taraflı bir şekilde görülmesini doğru görmüyoruz. Ferit Paşa zamanında bu kabineyi gayri-meşru gördüğümüzden millet meşru bir kabine görmek için çalışmıştır. Hiçbir zaman ikinci bir baş olmadık. Ve elyevm faaliyetimiz kanunun hâkimiyetini temin noktai nazarından ibaret olup bu cihetle iki başlı görünen vaziyetin ıslahına çalışmaktayız ; yoksa iki başlı hükümet diye sui telâkki ve tefsir edilmemelidir,

3 — Hükümet kat'î bir taahhüt altına girmemeli, diyoruz, çünkü milletin haberi olmadan bu gibi taahhüdatı muzır görmüyoruz. Nitekim Ferit Paşa vilâyatı şarkıyede bir Ermenistan teşkilini kendi reyile taahhüt etmek istemiştir. Böyle fena hallere ve tamiri müşkül, mülkü millete muzir taahhüdata meydan verme-

meğe çalışıyoruz. Hükümetin menafii milliyeye muvafık teşebbüsünü mendedecek değiliz. Düveli muazzamanın hakkımızdaki mukarreratını tadile hükümet teşebbüste bulunabilir, fakat Meclisi Mebusan'ın reyî olmaksızın kendi kendine sulh konferansı kabul ve imza edemez,

4 — Heyeti Temsiliye hükümet mahiyetinde değildir. Bu cihetle devletlerle resmî bir münasebata girişemez. Biz ancak hükümetin âmali milliyeye muvafık hareket ve noktai nazarını müdafaa için resmî değil, gayri resmî ve hususî teşebbüslerde bulunabiliriz,

5 — Hükümetin umuru devlette muvaffak olup olamayacağına şimdilik kat'iyen kestiremeyiz. Bunu icraat gösterecektir. Maksadımız evvelâ millî esasatın kabul edilmesi idi. Hükümet bunu kabul etti. Cemiyetimiz siyasî bir fırka değildir. Reisi vükelânın tayin ve intihabatında âmîl olmadık ve olamayız,

6 — Bu madde ve mesaili daha vazîh anlamak arzusunda iseniz Sivas'a bir iki zat gönderilmesi muvafık olur,

7 — Yeni bir kabine teşkili için Heyeti Temsiliye şimdilik hiçbir fikir ve mütalea dermeyer edemez,

8 — İradei Milliye gazetesindeki neşriyat, sair devletler için aleyhtarlık değildir. Cereyan eden ahvalden halkı haberdar etmek içindir. Eğer aleyhtarlık telâkki edilen yazılar varsa, hukuki milliyeye vâki tecavüzata karşı tabii olan bir müdafaadır.”

10 teşrinisani 1335

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına

MUSTAFA KEMAL

İşte bu esas üzerine ve Matbuat Cemiyeti reisi Velit Bey vesatetiyle İstanbul'daki Tasviri Efkâr, Vakit, Akşam, Türk Dünyası ve İstiklâl gazetelerine cevap yazıldı.

Velit Bey 13. 10. 1335 tarihli bir telgrafla doğruca Paşa'ya müracaatla sırf gazetesi için Kuvayi Milliye'nin vaziyeti hakkında mümkün mertebe sarîh malûmat istemiş ve bu malûmatı ajans vasıtasıyla Avrupa'ya da çektirilmesine çalışacağını bildirmiş. Paşa bu suallerinin cevabını yaver Cevat Abbas Bey'e not ettir-

mekteyken tesadüfen ben de yanındaydım. Hemen ben de sualleri ve cevapları yazdım. Sualler 21 madde idi.

S. 1 — Kuvayi Milliye'nin vücuda gelmesinin ilk sebepleri nedir?

C. 1 — Milletın maruz kaldığı muamelâtı hakşikenane.

S. 2 — Teşkilâtı milliye ne vakit başladı?

C. 2 — Akabi mütarekede vatanın her tarafında hemen aynı zamanda.

S. 3 — Bugün kaç vilâyete hükmü şamildir?

C. 3 — Bugün Anadolu ve Rumeli vilâyatında teşkilâtı milliyeden mahrum bir yer kalmamıştır. Hükmü umum vatana şamildir.

S. 4 — Teşkilâtı milliyenin başlıca erkânı kimlerdir?

C. 4 — Teşkilâtı milliyenin erkânı, masuniyet ve istiklâli vatan için kalbleri çırpınan milletin umum güzide evlâtlarıdır.

S. 5 — Maksadı aslisi nedir?

C. 5 — Maksadı asli vatanın tamamisini, milletin istiklâlini temin etmektir.

S. 6 — Maksadı aslisini istihsal için başlıca teşebbüsâtı nedir?

C. 6 — Kuvayi Milliyeyi âmil ve iradei milliyeyi hâkim kılmağa azmi kat'î ile karar vermiş olan bütün efradı milleti câmi bulunan teşkilâtımızdır. Nizamname ve beyannamemizde aynen musarrahtır.

S. 7 — İntihabat hakkında fikri nedir?

C. 7 — İntihabata gayrimeşru bir gûna müdahalede bulunmayıp milleti serbest bırakmaktır. Yalnız Cemiyetimiz, esasatını kabul edenlerin intihabatta muvaffak olmalarını temenni eder.

S. 8 — Anadolu'da intihabat tamamiyle serbest yapılabilecek midir?

C. 8 — Evet yapılacaktır.

S. 9 — İntihabı nisbî esası kabul olunur mu?

C. 9 — Bu defaki intihabatın mevcut kanuna tevfiikan icrası zaruridir ve zaten bu yolda da başlanmıştır. Temsili nisbî usulü, meclisi millinin halledeceği bir meseledir.

S. 10 — Avrupaca teşkili mutasavver Ermenistan hududu hakkında ne düşünöyorsunuz?

C. 10 — 30 Teşrinievvel 1334 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan aksamı vatandan bir karış toprağın Ermenistan hükümetine ilhakına millet kat'iyyen razı değildir.

S. 11 — Sizce Ermenistan hududu ne olabilir?

C. 11 — *(Onuncü maddede cevap verilmiştir).*

S. 12 — General Harbord ile ne mülâkat ettiniz?

C. 12 —

S. 13 — Kuvayi Milliye'nin ikinci, üçüncü derece uzviyetleri içinde bazı İttihatçılar vardır deniliyor, ne dereceye kadar doğrudur?

C. 13 — Cemiyetimizde İttihatçı olarak kimse mevcut değildir. İttihatçılık tarihe karışmıştır. Hükümeti merkeziyenin, Garbın hatayı siyasisi onların ihyasına sebebiyet vermediği takdirde, millet bunun ihyasını derhatır bile etmiyecektir. Buna dair Heyeti Temsiliye'nin yeni bir beyannamesi bu gece Matbuat Cemiyeti Riyasetine keşide edilecektir.

S. 14 — İttihatçıların Kuvayi Milliye üzerine tesir etmesi kabil midir?

C. 14 — Kuvayi Milliyemizin hâkimi müessiri bihakkin millet ve makasıdı âliyei milliyedir. Başka hiçbir fert veya cemaat müessir olamaz.

S. 15 — İntihabattan sonra, Kuvayi Milliye ne şekilde kalacaktır?

C. 15 — Kuvayi Milliye'nin şekli âtisi, meclisi millî emniyet ve serbestî ile vazifei teşriye ve mürakabesini ifaya muvaffak olduktan sonra bir kongre ile tayin edilecektir. Bu husus nizamnamemizin son maddesinde musarrahtır.

S. 16 — Müstakbel hudutlarımız sizce ne olabilir?

C. 16 — Mütakbel hududumuz, bizce, 30 Teşrinievvel 1334 tarihinde mütareke akte edildiği günde fiilen sahip kaldığımız huduttur.

(S. 17 ve cevabı altıdadır)

S. 18 — Mebus intihabı için namzetliğinizi vazedeceğiniz söyleniyor; doğru mudur? Nereden mebus çıkmak istiyorsunuz?

C. 18 — Mebusluğa namzetliğimi vaz'etmedim ve etmiyeceğim ve fakat millet herhangi bir yerden beni mebusluğa intihap ederse maalfitihar kabul ederim.

S. 19 — Rûfekanız meyanında başka kimler mebus olmak arzusundadır?

C. 19 — Rûfekam da aynen benim gibi düşünmektedirler.

S. 20 — Şehrinizde İtilâf mümessilleri var mı? Onlarla hali temasta mısınız? Size karşı vaziyet ve tavırları nedir? Harekâtı millîye hakkında ne düşünüyorlar?

C. 20 — Şehrinizde İtilâf mümessilleri yoktur, ancak muvakkaten gelip geçen Avrupa ve Amerika devletlerine mensup memurini siyasiye ve askeriye ile vukubulan hususî mülâkatlarda teşkilât ve harekâtı milliyemizin mahiyeti meşruasını tamamen tasdik ve takdir eylemişlerdir.

Paşa Velit Bey'in suallerinden, 12. suali teşkil eden "General Harbord ile ne görüştünüz?" ve 21. suali teşkil eden "İstanbul mümessili tayin ettiğiniz Vasıf Bey ne zaman gelecektir, talimatı nedir?" sorularına cevap vermeyi münasip görmedi.

On yedinci sual "Muhtasaran tercümei halinizi bildirir misiniz"di. Paşa'nın, bu suale karşı bizzat Cevat Abbas Bey'e yazdığı tercümei hali en doğru olduğundan, Mustafa Kemal Paşanın kendi lisanından çıkan bu tercümei hali aynen yazmaktan kendimi alamadım :

C. 17 — Paşanın tercümei hali muhtasaran bervechi maruzdur : Rumî 1296 tarihinde Selânik'te tevellüt ederek rüştiye tahsilini Selânik'te, idadî tahsilini Manastır'da, Harbiye ve Erkânı Harbiye tahsillerini Dersaadet'te ikmal ile 1320 senesi erkânı harbiye yüzbaşılığı ile neş'et etmiş ve 1323 senesine kadar Suriye'de kolağası olduktan sonra 1327 senesine kadar Makedonya'da bulunmuşlar, bu müddet zarfında ordu erkânı harbiyesinde, redif fırkası erkânı harpliğinde, ordu ve kolordu erkânı harbiyesinde ve Selânik zabitan talimgâh kumandanlığında ve şimendifer hattı müfettişliğinde ifayı vazife eylemişlerdir. 31 Mart hâdisesi üzerine Selânik'ten Dersaadet'e hareket eden kuvvetlerin erkânı harbiye reisliğinde ve 1326'da Arnavutluk'ta icra edilen harekâta Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın erkânı harbi olarak bulunmuş, ve 1910 Picardie manevralarını takip için Fransa'ya azimet etmiştir. 1327 senesinde Erkânı Harbiyei Umumiye dairesine memur edilmiş ve oradan İtalya muharebesi münasebetiyle Trablusgarb'a

giderek bu harbin nihayetine kadar Cirenaica mıntıkasında Derne kuvvetleri kumandanlığını ifa etmiş ve bu esnada Balkan muharebesi başlamış ve Bulgarların Çatalca hattına geldikleri bir zamanda İstanbul'a avdet ederek Gelibolu'da Kuvayi Mürettebe Erkânı Harbiyesi Harekât Şubesi Müdürü ve Bolayır kolordusu erkânı harbiye reisi olarak Balkan Harbi'ne iştirakle Edirne üzerine mezkûr kolordu ile hareket etmiş ve Dimetoka ve havalisinin istirdadında bilfiil bulunmuştur. Balkan Harbini müteakip Sofya, Belgrad, Çetine ataşemiliterliklerini ifa etmek üzere Sofya'ya memur ve orada kaymakamlığa terfi edilmiştir. Harbi zailin ilânını müteakip Tekfurdağı'nda yeni teşekkül eden Ondokuzuncu Fırka kumandanlığına tayin olunmuşlardır. Maydos ve havalisi mıntıkası kumandanlığını ifa ettikten sonra mezkûr fırka ile bu mntakada buldukları sırada Arıburnu kuvvetleri kumandanlığını deruhte eylemiş ve bunun neticesinde miralaylığa terfi etmişlerdir. Bilâhare Anafartalar Grupu kumandanı olmuş ve İngilizlerin çekilmesi üzerine Altıncı Kolordu kumandanı olarak Edirne'ye ve orada bir ay kadar kaldıktan sonra Diyarbakir, Bitlis, Muş havalisine aynı numara ile kolordu kumandanı olarak gitmiş ve mezkûr cephede mirlivalığa terfi ettirilmişlerdir. Tahaşşüt eden İkinci Ordu dahilinde Bitlis ve Muş'u beş gün muharebeden sonra Ruslardan istirdat eylemiş ve bir müddet sonra İkinci Ordu kumandanlığı vekâletine ve az bir müddet sonra Hicaz kuvvei seferiyesine ordu kumandanı olarak tâyin olunmuşsa da Şam'a kadar gittikten ve Sina cephesini teftiş eyledikten sonra Medine'ye gitmelerine hacet görülmediğinden İkinci Ordu kumandanlığına asaleten tayin edilerek Diyarbakir'e avdet olunmuş ve 1333 senesinde Halep'te tahaşşüt eden ve General Falkenhayn'ın tahtı idaresinde bulunan grupa dahil olan Yedinci Ordu kumandanlığına tâyin edilmişlerdir. Müşarünileyh ile harekâtı harbiyede aralarında ihtilâfı nazar hasıl olduğundan ve hükümet de noktaî nazarlarını terviç etmediğinden mezkûr ordu kumandanlığından istifa ve müteakiben tayin kılındığı İkinci Ordu kumandanlığını da kabul etmiyerek İstanbul'a avdet etmişlerdir. Bu müddet zarfında veliaht bulunan zatın refakatinde olarak Almanya karargâhı umumisine ve Alman garp cephesine seyahat eylemişlerdir. Veliâhdın padişah olmaları üzerine şifahî ve musırrane irade ile Falkenhayn'ın mağlup bıraktığı Nablus

civarındaki Yedinci Ordu'ya tekrar gitmiş ve vürudundan on beş gün sonra vukubulan umumî İngiliz taarruzunda bu orduyu Haleb'e kadar ricat ettirdiği sırada padişaha fahrî yaver olmuştur. Halep muharebesini müteakip Yedinci ve Adana havalisinde bulunan İkinci ordulardan mürekkep Yıldırım Grubu kumandanlığını deruhte ve badelmütareke İstanbul'a avdet eylediler. Son zamanda, malûm olduğu veçhile Üçüncü Ordu müfettişliği ile şarkî Anadolu'da buldukları esnada 8 temmuz 1335' te silki askeriden istifa etmişlerdir.

**Amasya'da
Salih Paşa
Heyeti ile
Görüşme**

İstanbul hükümetince, Heyeti Temsiliye ile görüşmek üzere Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın Anadolu'ya hareketinin tensip edildiğini, Harbiye Nazırı Cemal Paşa 9 Teşrinievvel 1335 tarihli şifreli telgrafla bildirmişti.

Salih Paşa'nın rahatsızlığı sebebiyle uzun yolculuğa hacet bırakmamak için mümkün mertebe İstanbul'a yakın bir mahalli mülâkat tesbitini ve İstanbul'dan deniz tarikiyle hareketi münasip görüldüğünden ona göre bir mahal tayinini ve Heyeti Temsiliye'den kimlerin bu mülâkatta bulunacağını ilâveten beyan ve sual etmekteydi.

Müzakereden sonra, ertesi günü mahalli mülâkat olarak Amasya'yı tesbit ettik. Ve görüşmek üzere Heyeti Temsiliye'den Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Bekir Sami Beylerin Amasya'ya azimetlerini muvafık gördük. Ve derhal yine o gün bu kararı telgrafla bildirdik. Salih Paşa'nın İstanbul'dan hareket edeceği günün ve Amasya'ya hangi tarihte vasıl olabileceğinin, heyetimiz azalarının da o tarihte Amasya'da bulunabilmek için, vakit ve zamanında bildirilmesini istedik.

Aldığımız malûmata göre Salih Paşa, 15 Teşrinievvelde İstanbul'dan hareket edecek ve ancak 20 Teşrinievvelde doğru Amasya'ya muvasalat edebilecekti. Bizim murahhaslarımız da 16 Teşrinievvelde Sivas'tan hareket edecekti.

Bu müddet zarfında, Amasya'da görüşülmesi muhtemel olan mevad hakkında kolordu kumandanlarının fikir ve müta-lâaları sorulmuştu.

Sorulan mevad, hükümetin siyaseti hariciyesi ve dahiliyesi ile ordu'nun istikbaline aitti. Kumandanlardan müta-lâalar geldi. Ve yine bu sırada bazı mahallerde görülen tereddüt, Ferit Paşa

kabinesinin sukutiyle hemen zail olmuş olduğundan teşkilâta ehemmiyetle devam hususu, memurini mülkiye ve askeriye ile teşkilât merkezlerine bildirildi. Ve hakikaten memurini mülkiye ve askeriye erkânı bu hususta büyük faaliyet ve gayrette bulundular.

Ali Fuat Paşa, Miralay Kâzım Bey (Kâzım Paşa, Özalp), Bursa'da miralay Bekir Sami Bey ve diğer vali ve kumandanlar elbirliğiyle çalışıyorlar, teşkilâtımız daima inkişaf ediyor ve ilerlemekte bulunuyordu.

Bir de Meclisi Mebusanın nerede içtima edeceği meselesi bizi çok meşgul ediyordu.

Bu hususta Mustafa Kemal Paşa çok evvelden "Meclis toplanmalı, fakat İstanbul'da değil, Anadolu'da" diyordu. Ve Paşa, meclisin İstanbul'da toplanmasının zararlı ve mantıksız ve maksatsız bir hareket olacağını dermayen ederek ilâve ediyordu:

— Fakat, bu hususta salâhiyettar olanları ve efkârı umumiye hakikaten imale etmedikçe bu fikir yürüyemez. Şu halde biz, İstanbul'da içtimanın mahzurlarını anlatmalıyız. Ve bir de gayei milliyemizin Rum ve Ermeniler aleyhinde olduğunu göstermeğe çalışan Ali Kemal, Mehmet Ali Beyler'in faaliyeti ve Ermeni patrikhanesinde içtimalar yapıldığı ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın da bunlarla beraber olduğu hakkında Harbiye Nazırı Cemal Paşa vasıtasıyla hükümeti merkeziyenin nazarı dikkatini celbetmeliyiz, diyordu.

Aynı zamanda, Meclisi Mebusan açıldıktan sonra Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin vaziyeti siyasiyesi için ne fikirde bulduklarını hükümetten sorduk. Ve Meclisi Mebusanın İstanbul'da toplanmasında ne gibi faydalar tasavvur edildiğini ve bahusus işgal altında açılacak meclisin selâmeti için kezalik ne gibi inzibatî tedabire tevessül edilmek düşünüldüğünü de teşkilâtın heyeti merkeziyesinde bulunan Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı Miralay Şevket Bey'den sorduk.

Evvelâ Amasya içtimasında mevzuubahs olması vâridi hâtır olan mesail hakkında vâki sualimize kumandanlardan gelen cevaplar vardı. Tabii bu cevaplar Müdafai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye'sine geliyor ve okuyorduk. Bunların suretleri

Nutuk'ta ve bende de vardır. Fakat uzun olan bu cevapların hulâsasını arzetmeği muvafık gördüm.

Yirminci Kolordu kumandanı Mirliva Ali Fuat Paşa cevabında: Hükümetin siyaseti hariciyede muvaffak olamaması, felâketten felâkete düşmesi ecanip ile dahildeki hıristiyanların ve bunlara müzahir bazı müslim hain siyasilerimizin yüzünden olduğu ve bu cihetle çok zayıf kaldığımız, kuvvetlenmedikçe bu felâketlerden kurtulunamayacağı ve kuvvetlenmek demek umuru hariciye ve dahiliyemizde müzaheretten başka bir şey düşünmeyen kuvvetli ve zengin ve asrî bir dosta ihtiyacımız olduğu, iş başına padişaha ve millet ve vatana sadık hüsnüniyet sahibi olanların getirilmesi, umuru inzibatiye ve asayişle mütevaggil memurinden bazılarının elân hain oldukları ve derhal tebdilleri ve vatan hainlerinin uzun bir maziden beri hiçbirine ceza verilmediği ve padişahı, milleti, vatani hainlerden kurtarmak gerektiği, ordunun istikbaline gelince, galiplerin, mağlupları ordusuz bırakmak istedikleri ; umuru dahiliyesini bir hayli zaman daha tanzim edemeyecek olan Devleti Osmaniyenin diğer mağluplara nazaran daha fazla bir orduya ihtiyacı olduğunun galiplerce de malûm bulunduğu, seferde büyük bir orduya esas olacak büyük ve müteaddit karargâhlı mebzul kıtaati fenniye ve diğer taraftan da asayiş ve talim ve terbiye temin edecek derecede karargâhlı kıtaati fenniye, teşkilâtı hâzıra olarak, üç müfettişlikten ibaret dokuz fırkalı bir ordu kabul edilmesi hususlarından bahsediliyordu.

Diyarbakir'de 13. K. kumandanı Cevdet Bey'in telgrafı mufassaldır. Evvelâ, mütarekedenberi sık sık kabinelerin değişmesi ve Harbiye Nezaretine de bir düzine nazır gelip geçmesi ve bunun sebebi, âmali milleti ihmal ederek bir kuvvete istinat etmemeleri ve cebin bir siyaset takip etmeleri ve düşmanların sözü ile hareket etmek yüzünden millet ve ona zahîr olan ordunun şüphe altında bırakılması, bu suretle millet ile hükümetin arası açıldığı, devletin, milletin azim ve iradesine istinat etmesi ve bu suretle cesurane ve müdebbirane bir siyaset takip etmesi ve millet meclisinin küşadı hakkındaki vaadını infazı ve saniyen, İstanbul Düveli İtilâfiyenin tahtir tesirinde bulundukça meclisin İstanbul'da toplanmasının mahzurlu olduğu, İstanbul'da kadınları bile İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne ithal eden müessiratın mebuslarımız üzerinde de mühim tesir yapabileceği cihetle meclisin

memleket dahilinde bir yerde toplanması ve İstanbul'daki Kürt Taali Cemiyeti gibi, camiai Osmaniyeyi parçalamağa hizmet eden, âzalarının vicdanlarını sattıkları delâil ile anlaşılan cemiyet ve fırkaların ifsadına ve düşman parasiyle çıkan muharrik gazetelerin muzir neşriyatına nihayet verilmesi ve Malatya mutasarrıfı Halil Rami Bey'in Kürt cemiyetinin ve Ermeni patrikhanesinin muavenet ve tesiratiyle Malatya'ya geldiğini alenen söylemiş olduğu ve Kürt istiklâlini hazırlamağa çalıştığı ve Faik Âli Bey'in de kendilerini burada İngiliz'lerin tayin ettirdiğini müftehirane söylemesi, bu fikirde olan bir valinin ne iş göreceği bedihî olduğundan bu misallerden dersi ibret alınarak yakında hiçbir tesirata kapılmamak ve sulhün akdine kadar yerli bir büyük memur gönderilmemesi ve Refik Halit, Ali Kemal Beylerle Süleyman Şefik Paşa gibi şahısları mühim makamlara getirecek sadrazamlar gelmemesi ve Padişah'ın hiç mesabesinde olan fırkalara iltifat buyurulamaları ve fırka mesailinin fevkinde bir muavazene temin buyurmaları ve Padişah mukarriplerinin vatanperver zevattan intihabı, milletin ahvalini yakından görerek Padişah'a arzı malûmat etmek üzere asker olan şehzadegânın muhtelif mıntakalarda orduda hizmetleri elzem görüldüğü, matbuat sansürünün kaldırılması ve zarurî ise tahfifi, hilâfetin Âli Osmanda kalması ve Arabistan ve askerlik hakkında da bazı mütalâaları bildirmekte idi.

Yirminci K. kumandan vekili Mahmut Bey de, siyaseti hariciyemizde istiklâli tam talebi, manda kabul edilmemesi ve istilâ hırsı olmıyan bir devletin iktisadî ve fennî muavenet ve müzaheretini temin etmek, mütehasıslar, müşavirler, muallimler celp ve Avusturya - Macaristan'dan idarei dahiliyede mütehasıslar getirtmek ve mütarekeden beri padişahı eyyamı merasimde ademi ziyaretle ubudiyet ve tâbiyetlerini kat'eden patriklerin eski imtiyazlardan bahse hakları kalmadığı ve orduların tensik ve ıslahı hakkında bazı askerî mütalâatı havi idi.

Erzurum'dan K. 15 kumandanı Kâzım Karabekir Paşa da: Siyaseti dahiliyemiz hakkındaki esasatın kongrelerde hemen aynen takrir edildiğini, Erzurum'da kat'iyen bir milis ordusu kabul edilmiyerek mutlaka daimî bir ordunun mevcudu ne olursa olsun bırakılmasını, mevcut kadrolarının azaltılmamasını ve İtilâf Devletlerinin mütareke ahkâmınca silâh teslim etmelerini

istemelerinin muhtemel olduğunu, komşu devletlerin, Gürcülerin ve bilhassa katliâmda berdevam bulunan Ermenilerin hudutları ve terki silâh keyfiyeti takrir ve tesbit edilmedikçe daima maruzı tehdit olanların, yani halkımızın bir tek silâh vermeğe bile müsaade etmeyeceklerini ve memaliki müstahlisemizde bir hayli Rus mühimmatı bulunduğunu, bunların sahilde teslimi için vesait istediklerini, halbuki meselâ Erzurum'da anbarda mevcut mühimmatın yirmi bin arabalık olduğunu, bunların itasına ne vesaiti nakliyemizin ve ne de paramızın kifayet etmeyeceğini ve bu hususta dikkatli davranılmasını ve nihayet bunlar harben alınmış esliha olup milletimizin hakkı olduğunu yazıyordu.

İşte kumandanlardan gelen mütalâat bunlardı. Heyeti Temsiliye murahhasları olan Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Bekir Sami Bey, Sivas'tan 16 Teşrinievvelde hareketle 18 Teşrinievvelde Amasya'ya vasıl oldular. 20 Teşrinievvelde Salih Paşa ile müzakereye başlandı, 22 Teşrinievvelde hitam buldu.

Salih Paşa'ya, geçeceği iskele ve kasabalarda ve Amasya'da fevkalâde tezahürat yapıldı. Hattâ Kastamonu Müdafaai Hukuk Reisi Reşit Bey. "Selâm ve iltifatı âlileri Salih Paşa hazretlerine tebliğ ettirildi. Teveccühi âlilerinden müteşekkir ve hakkında Kuvayı Milliye tarafından yapılan mutantan istikbalden memnun kaldığını cevaben söylemiş oldukları maruzdur." diye Paşa'ya bir telgraf çekmiş, bunu Paşa Sivas'ta bize okudu. Bittabi Heyeti Temsiliye'den Hüsrev Sami ve ben Sivas'taydık. Sivas'ta Heyeti Temsiliye işleriyle meşgul olacaktık. Bir hâdisе zuhuriyle (ileride bahsedeceğim) gerek biz ve gerekse karargâha mensup arkadaşlarla, valinin bu hâdiseden vaktinde haber alarak mâni olamadığımızdan dolayı, Mustafa Kemal Paşa'nın telgraf başında, hâdisе için "Heyeti Temsiliye arkadaşlarımızın ve karargâha mensup zevatın, valinin buna mâni olacağına kani idim, maatteessüf ben oradan ayrılınca siz de uykuya daldınız arkadaşlar" itabına uğradık¹.

Nihayet Amasya mülâkatı hitam bulunca, murahhaslarımız hemen Sivas'a geldiler. Yalnız Bekir Sami Bey Tokat'taki çiftliğine gitmiş; birkaç gün sonra gelecekti.

¹ Bu telgraf muhaberesinin devamı ileride yazılacaktır.

Paşa, bize mülâkatı olduğu gibi anlattı. Bir Heyeti Temsiliye müzakeresinde şu tafsilâtı verdi:

— Müzakere üç gün devam etti. İkişer nüsha olarak beş kıt'a protokol yapıldı. Bunlardan üçü, bizde kalanlar Salih Paşa tarafından ve onda kalanlar bizim tarafımızdan imza edildi. Diğer iki kıt'a protokol ise mahrem addedildi ve imza olunmadı. Size anlattığım gibi, fakat bu mülâkat neticesi olan mukarreratı kolordulara bildirelim, dikkat edilmesini rica edelim. Teşkilâtı milliye'nin ve Heyeti Temsiliye'nin, kabine tarafından resmen tanınmış bir mevcudiyeti siyasiye olduğunu ve müzakeratımızın resmiyetinin ve neticelerine riayete mecbur olduğumuzun tarafeynce resmen taahhüt edildiğini teyit hususu bence esastı.

Müzakerat neticesinin protokol olduğunu, hükümeti merkeziyenin murahhası olan Bahriye Nazırına kabul ve imza ettirmek mühimdi.

21 Teşrinievvel 1335 tarihli protokol, hemen hep Salih Paşa'nın teklifleriydi. Kabulünde beis görmediğimiz maddelerden ibarettir ki, aynen okuyorum, dedi.

Biz de dikkat ve merakla, sigara içmeyi unutarak dinlemekteydik.

Salih Paşa'nın tekliflerini muhtevi, 21 Teşrinievvel 1335 tarihli protokol okundu; ben de, gerek bunun, gerekse diğerlerinin, ehemmiyetine mebni suretlerini bermutad hemen aldım.

PROTOKOL

Salih Paşa'nın
Teklifi

“Askerin siyasetle meşgul olduğu fikri verilmemeli ve hattâ askerler siyasetle iştigal etmemeli,

1 — İttihatçılığın, İttihat ve Terakki fikrinin memlekette tekrar uyanması ve hattâ alâiminin meşhut olması siyaseten gayet muzirdir. Çünkü bütün İtilâf devletleriyle gayri müslim tebaa bu meslek ve bu fikrin aleyhindedirler ve bu halin vatan için mucibi felâket olacağını ve konferansa fena tesir edeceğini, mümessiller yekzeban olarak beyan etmektedirler. Muhit ve zaman suitevil, suitefehhüme gayet müsait olduğundan en ufak bir hareket ve halden dahi tevakki lâzımdır,

2 — Hükümetle teşkilâtı milliye arasında nıkatı esasıyece itilâf hasıl olmuş ve asla tebayün ve ihtilâf kalmamıştır. Binaenaleyh

hükümetin mevki ve kudretine halel getirecek edna müdahaleden içtinap selâmeti memleket noktai nazarından elzemdir. Şu halde kavanini mevcude ahkâmına itıbaı meslek ittihaz etmiş olan hükümete karşı filânın azli, filânın tâyini, filânın cezalandırılması gibi mutalebattan sarfı nazar olunması icap eder,

3 — İntikam politikası takip etmiyecekleri vuku bulan taahhütleri iktizasından bulunduğu vaktiyle teşkilâta muhalefet etmesinden dolayı tevkif edilmiş kimseler varsa bunların ıtlakı ve bunlar meyânında ef'ali memnua mürtekibi olanlar hakkında müddeiumumilikçe icra olunacak takibatı kanuniyeye muhalefet olunmaması iktiza eder,

4 — Tehcir dolayısıyla irtikâbı cürm edenlerin kanunen mücazâtı adlen ve siyaseten elzemdir,

5 — Harbe iştirâkimizin musip olup olmadığı hakkındaki içtihadı hükümet taarruz etmez. Fakat iştirâkin musip olduğuna dair olan içtihadatın şimdilik ketmi selâmeti memleket icabındandır. Çünkü isabeti içtihadını ilân edenler Düveli Mütelifeye düşman ve Alman dost addolunarak mucibi tevahhuş oluyor,

6 — İntihabı mebusanın serbestii cereyanı, aleyhimizde vukubulacak itirazat ve müdahalâtın men'i ve tebaa beyninde melhuz ihtilâfatın selbi için lâzım ve selâmeti vatan için elzemdir. Çünkü müdahale vukuu bâisi kıylûkal olmakla beraber, meselâ meşhur İttihatçıların mebus intihabı İtilâf Devletlerinin itiraz, hattâ müdahalelerini mucip olabileceği cihetle intihabatın reyî ahaliye terki muktezidir. İsbet de ondadır. Zaten meclisi mebusanda muhalif fırkalara da lüzum vardır,

7 — Galeyanlı nümayişler ve makalelerden sarfı nazar olunması,

8 — İhlâli asayışı mucip hâlâta meydan verilmemesi ve evvelce köprüde adam vurulmak gibi harekâtın kendi tensipleriyle yapılmamış olduğunun ilân edilmesi,

9 — Hükümetin ne leh ve ne aleyhinde bir şey yazılmaması.”

21 Teşrinievvel 1335

Bahriye Nazırı
SALİH HULÛSİ

Bu protokol, Paşa'nın dediği gibi, kabulünde bir beis olmayan mevaddan görüldü. Gerçi bazı noktalarına itiraz edildiyse de, kabulünü reddedecek bir mahiyette değildi. Kabul ettik.

İkinci, 20 Teşrinievvel 1335 tarihli protokol, uzun süren bir müzakerenin hulâsa zaptı imiş. Müzakerede, tarafeyn hilâfet ve saltanat hakkında teminatı müteakabilede ve sonra Sivas Kongresine nakli kelâm ile 11 Eylül 1335 tarihli beyannamedeki maddeler hakkında müzakerede bulunmuşlar ve:

1 — Beyannamenin birinci maddesi müştreken kabul olunmuş; bu madde hudut meselesidir. Yani hududumuzun asgarî bir talep olmak üzere temini için müştreken çalışılması ve Kürtlerin istiklâli için yapılmakta olan tezvîratın önüne geçilmesi muvafık görülmüş ve işgal altında bulunan Kilikya'nın ve Aydın vilâyetinin anavatandan ayrılması mümkün olamayacağı kat'iyetle kabul edilmiş. Edirne ve Meriç hududunun terkine kat'iyen muvafakat edilemeyeceği de kabul edilmiş, fakat bunlar da meclisi millînin vereceği karar muta' olacaktır, denilmiş.

2 — Beyannamenin dördüncü maddesindeki anasırı gayri müslimeye hâkimiyeti siyasiyemizi ihlâl edecek mahiyette imtiyaz verilmiyeceğine dair olan kısım uzun ve ehemmiyetli müzakere-leri mucip olmuş, anasırı gayri müslimeye istiklâlimizi rahnedar edecek bir imtiyaz verilemeyeceği kabul edilmiş, bu da meclisi millînin rey ve kararına muta' olacaktır, kaydiyle neticelenmiştir.

3 — Fennî ve sınaî, iktisadî ihtiyacımız için memleketimize sermaye verecek bir devletin maliyemiz üzerinde bir hakkı mürakabe talebinde bulunmasıyla bunun derecesi şümulü tâyin edilemeyeceğinden bu cihetin de mütahassıslarca esaslı bir surette düşünülerek ondan sonra meclisi millî tarafından kabul edilecek bir suretin muvafık olacağı kabul edilmiş.

4 — Sivas Kongresi'nin mukarreratı sairesi de meclisi millînin kabulüne iktiran etmek şartıyla esas itibarıyla kabul olunmuş.

5 — Sivas Kongresi'nin teşkilâta ait on birinci maddesi ve Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin vaziyeti mevzuubahs olmuş ve iradei milliyeyi hâkim kılacak olan meclisi millînin yazifei teşriye ve mürakabesine bihakkin sahip olduktan sonra, Cemiyetin şekli ve alacağı vaziyetin bir kongre ile tayin edileceği zaten maddede musarraha olduğundan, bunun Erzurum ve

Sivas kongreleri gibi hariçte ayrı bir kongre halinde olması da meşrut değildir, denilmiş.

Cemiyetin programını kabul eden mebuslar, Cemiyet nizamnamesinde musarrah olan murahhaslar olacağından bunların husûî bir içtimainın kongre makamına kaim olabileceği ve nihayet meclisin İstanbul'da içtimai, tamamen emniyette ve serbest olarak çalışması şart olduğu mütalâasında bulunmuş ve bunun bulunduğumuz şeraite göre temin edilip edilmeyeceği düşünülmüş.

Nihayet, hali işgalde bulunan İstanbul'da mebusanın vazifelerini bihakkin ifa edemeyecekleri meselesi müzakere olunarak sulhun akdine kadar ve muvakkat bir surette Meclisi Mebusanın Anadolu'da ve hükümetin tensip edeceği emin bir mahalde içtimai muvafık görülmüş ve meclisin emniyeti tam görülünce Cemiyet Heyeti Temsiliye'sinin ilgası, teşkilâtî hazıra ve hedefi mesaisinin ancak kongre makamına kaim olacak içtimai mahsusta tâyini söylenmiş.

Ve intihabatta Heyeti Temsiliye'ce müdahale vâki olmadığı da ilâveten beyan olunmuş; mebuslar meyanında İttihat ve Terakki'ye mensup seyyiatlı eşhas bulunduğu takdirde bunların mebus olmasına meydan verilmemesi için Heyeti Temsiliye'ce irşat suretinde telkinatta bulunulması muvafık olacağı mülâhaza olunmuş ve Heyeti Temsiliye'nin bu baptaki tavassut sureti de üçüncü protokol ile tesbit edilmiş.

Ve bu sırada üçüncü protokola ait Salih Paşa'nın 22 Teşri-ni evvel 1335 tarihli teklifini Paşa aynen okudu :

“İçtima edecek heyeti mebusan meyanında şahsiyetleri İttihatçılığın mesavisiyle alâkadar ve tehcir ve taktil mesailiyle ve menafii hakikiyei millet ve memlekete münafi sair mesavi ile lekedar olan kimselerin bulunması caiz olmadığından, bu cihete mâni olmak için mümkün olan esbaba tevessül edilebilir. Bu tarzı tevessül hukukî şahsiye ve ahkâmı kanuniyeye tecavüz mahiyetinde olmamalıdır. İstihdaf olunacak maksat nezih ve bitaraf zevatın intihaplarını tercih ve bedhahan ve ecanibin bir gûna itiraz ve müdahalelerine meydan vermemek için memleketimizde mevcut bilcümle fırakı siyasiyeden ve anasırı hıristiyaniyeden intihabata iştiraki temin ile içtima edecek meclisin sıfatı temsiliyesinin her noktai nazardan bütün memlekete şumulü-

nü isbat etmektir. Bu bapta zamanı teşebbüs teahhur etmiş olduğundan bundan sonra alınabilecek tedabir ile tamamen temini maksadın mümkün olamayacağı vâridi hâtır olmakla beraber azamî neticenin istihsaline bezli gayret olunacaktır.”

22 Teşrinievvel 1335

Bahriye Nazırı

SALİH HULÛSİ

Bundan sonra, Mustafa Kemal Paşa, önündeki Amasya mülâkatına ait dosyayı karıştırarak:

— Şimdi gelelim mahrem telâkki edilerek imza edilmeyen dördüncü protokola, dedi.

Niçin mahrem, sualine de Paşa, şu cevabı verdi:

— Bu mahrem protokol imza edilmeyerek, yani Salih Paşa güya bir taahhüt altına girmiyerek aramızda mahrem olarak kabul edilmiştir; bir bakıma göre de madem ki mahremdir, imza da konulamazmış. Mahrem protokolun, yani dördüncü protokolun muhteviyatı :

1 — Bazı kumandanların tardına ve bir kısım zabitanın divanı harbe tevdilerine dair sadır olan iradei seniye ve evamiri sairenin tashih olunması,

2 — Malta'ya nefyedilmiş olanlar hakkında kendi mehakimi aidemizde takibatı kanuniye yapılmak üzere Dersaadet'e celpleri esbabına tevessül,

3 — Ermeni zalimlerinin de mahkemeye verilmesi [Meclisi Mebusana terk olunacaktır],

4 — İzmir'in tahliyesi için hükümeti merkeziye tarafından yeniden protesto yapılması ve icap ederse hafi talimat ile ahaliye mitingler akdettirilmesi,

5 — Umum Jandarma kumandanı, Merkez kumandanı, Polis Müdürü ve Dahiliye Müsteşarının tebdilleri [Harbiye ve Dahiliye nezaretlerince],

6 — İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin [kapı kapı dolaşıp] ahaliye kâğıt mühürlettirmelerine mâni olmak,

7 — Ecnebi parasiyle satın alınmış cemiyetlerin faaliyetine ve bu gibi gazetelerin muzir neşriyatına nihayet verilmesi [bilhassa zabitan ve memurinin bu gibi cemiyetlere intisap eylemelerinin kat'iyen men'i],

8 — Aydın Kuvayi Milliyesinin takviyesi ve işlerinin teshil ve temini [bu husus Harbiye Nezaretince tanzim olunur. Donanma Cemiyeti'nin 400.000 lirasından lüzumu kadarı hükümet tarafından bu maksada tahsis kılınabilir],

9 — Harekâtı milliyeye iştirâk etmiş memurların umumca sükûnet ve emniyeti tamme husulüne kadar yerlerinden kaldırılmaları ve âmali milliyeye muhalif hareket etmelerinden nâşi millet tarafından işten el çektirilmiş memurunin yeni memuriyetlere tayininden evvel sureti hususiyede müdavelei efkâr edilmesi,

10 — Garbî Trakya muhacirlerinin sevk ve naklinin temini,

11 — Acemi Sadun Paşa ve maiyetinin sureti münasebede ikdarı,

Beşinci mahrem protokol sulh konferansına gidecek zevatın isimlerini gösteriyor. Bu hususta esasa riayet şartıyla hükümet serbest bulunacaktı, yani gidecek olanların erbabı iktidar ve liyakatten ve vatanperver ve hamiyetli zevattan olması şartıyla hükümet serbest olacaktı. Düşündüğümüz murahhaslar şu zevattı :

Murahhas: Tevfik Paşa hazretleri, reis; murahhas: Ahmet İzzet Paşa hazretleri, askerî murahhas; murahhas: Hariciye Nazırı, siyasî murahhas; murahhas: Reşat Hikmet Bey, siyasî murahhas.

Heyeti mütehasşısı :

Hâmit Bey, maliye; Miralay İsmet Bey, askerî (İnönü); Reşit Bey, umuru siyasiye: mühendis Muhtar Bey, umuru nafia; Miralay Ali Rıza Bey, bahriye; Rafet Bey, istatistik; Emiri Efendi, tarih; Münir Bey, hukuk müşaviri; mütehasşıs bir zat, umuru ticariye; mütehasşıs bir zat, mezahibi muhtelif imtiyazatına vakıf.

Heyeti tahririye :

Reşit Saffet Bey (Maliye kalemi mahsus müdiri esbakı); Şevki Bey, Salih Bey, Orhan Bey, Hüseyin Bey (Robert Kolej Türkçe muallimi).

Mahrem protokollar da bunlarmış. Paşa'nın Amasya mülâkatı hakkındaki bu beyanatı ve okuduğu vesikalar bittikten sonra Paşa izahata devamla şöyle dedi :

— Arkadaşlar, bu müzakereler meyanında en mühim bir mesele daha vardır ki, o da meclisi millinin mahalli içtimaı idi. Zaten bu müzakerelerde en mühim noktanın bu olduğu şüphesiz nazarı dikkatinizi celbetmiştir. Gerçi İstanbul'da toplanmak, meclisi mebusanı İstanbul'da açmak caiz olamayacağı hakkında kanaatimizi uzun uzadıya anlattık. Salih Paşa da bu mütalâamızı kabul ve tasdik etti. Fakat bu kabul ve tasdik şahsî olup, kabine namına söz veremeyeceğini de söyledi. Şu kadar ki, kabine erkânını bu fikre iştirâk ettirmek için çalışacağını vâdetti ve şayet buna muvaffak olamazsa, yani kabine erkânı meclisin İstanbul'da in'ikadında ısrar ederse, kabineden çekilmekten başka yapacak bir şey olmadığını beyan etti.

Filhakika zamanı gelince, Salih Paşa bu fikri kabineye kabul ettiremedi. Kabine, meclisin behemehal İstanbul'da in'ikadı hususunda ısrar etmiş; fakat Salih Paşa da muvaffak olamadığı takdirde kabineden çekilmek hakkındaki sözünü yerine getiremedi. Kabineden çekilmedi. Belki bilmediğimiz mücbir bir sebep vardı.

Zira, Salih Paşa İstanbul'a gider gitmez, 21 Teşrinievvel tarihli protokolün en mühim noktası olan meclisi mebusanın mahalli içtimaı hakkında hükümetle aramızda münakaşa başlamıştı. Bu hususta bizim Cemal Paşa'ya, hükümetin de Cemal Paşa vasıtasıyla bize yazdıkları telgrafları tekrar Mustafa Kemal Paşa nezdinde müzakere ve mütalâa ettik.

Bu münakaşa ve mütalâalar yalnız hükümetle değildi; bütün memleketin ve İstanbul teşkilâtının bu mesele hakkında fikirlerini anlamak icap ediyordu.

Paşa, bu müzakere sırasında İstanbul'la olan nühaberelerin tarihlerini sordu :

— İstanbul'dan sorduk, telgrafın tarihi neydi?
dosyayı karıştırarak:

— 13 Teşrinievvel 1335
dedim. Paşa :

— Ya cevabı? dedi, ben de :

— 20 Teşrinievvel 1335.

dedim ve suretlerini de çıkardım. İstanbul'un cevabının hulâsası şuydu:

“Mebusanın İstanbul’da toplanmasında hiçbir mahzur ve ve tehlike yoktur. Düveli İtilâfiyenin herhangi bir hareketinin cihan medeniyetine karşı sui tesir yapması imkân dahilindedir; fakat kuvvei teşriye hali hazır salâhiyetinin tevsiine teşebbüs ederse Padişah’ın meclisi feshetmesi cihetine gitmesi ve muhaliflerin tehlikeli vaziyet almaları ve Düveli İtilâfiyenin bundan bilistifade zatı âlinize (Mustafa Kemal Paşa’ya) ve zevatı saireye taarruz etmeğe ihtiyarları muhtemeldir.” Ve akdi sulha kadar bizim İstanbul’a ayak basmamamız ve mebus olmamaklığımız tavsiye olunuyor.

Paşa, tekrar dedi ki:

— Kara Vasıf ve Şevket Beylerin 30 Teşrinievvel 1335 tarihli telgraflarında teşkilâtımıza mensup olanların mütalâaları ve bir çok zevatın da buna inzimam eden fikir ve mütalâaları hep meclisin İstanbul’da toplanması merkezindeydi. - Bu telgraf da görüşülerek fikir ve mütalâalarına müracaat edilen zevatın isimleri de zikrolunuyordu.

Bu zevat, Ahmet İzzet Paşa, Sadrazam, Harbiye Nazırı, Erkânı Harbiye Reisi, Nafia Nazırı gibi yüksek zevatla programlara bihakkın sadık ve hâdim olan ve sadakatiyle beraber, mühim bir kuvveti bulunan göz tabibi Esat Paşa ile ve Rauf Ahmet Bey’di. Efkârın müttehit olduğu noktalar şunlarmış:

1 — Meclisi Mebusanın mutlaka İstanbul’da içtimai zaruridir. Yalnız biz, İstanbul’a gitmemeliyiz. Sadrazam Ali Rıza Paşa, meclisin huzuru vicdanla ittihazı karar edebileceğini ecanipten söz alarak vâdetmiş, fakat bizim için teminat almak mümkün olmayacağından mebus olsak bile mezun olarak veya hut mebus olmayarak daha âli ve mahubı kulup kalmamız muvafık olurmuş.

Bu madde içinde hükümet, aktedilecek muahadede temsili nisbîyi ekalliyetlerin hukuku namına kabule mecburmuş, meclisi millînin ekalliyetlerin de iştiraki için dağıtılıp tekrar toplanması ümit ediliyormuş ve hükümet hakikaten hüsnî niyet sahibi ve müstağni imiş. İkinci maddede Kemal Paşa “Mümkün mertebe sosyalist ve birkaç temiz Hürriyet ve İtilâfçı mebus çıkarmaktan bahsediliyor. Bu ne demek, sosyalist filân bizim anlayamayacağımız, müşevveş bir zihniyetin ifadesidir” diye hiddetlendi, ve,

“sosyalist, bilmem nelist bilmiyoruz, vatan, millet ve milliyetçilik biliyoruz” dedi.

Üçüncü madde hükümeti müşkülâta düşürmemek, dördüncü madde “Bize zararı dokunacakları her suretle temin ve elde etmek istiyorum; her taraf da bana bunu tavsiye ediyor. Meselâ Ref’i Cevat ve sosyalistler..” gibi mütalâaları havi idi.

Nihayet şu kararı da verdik. Bu karar, 29 Teşrinievvel 1335 tarihinde zabıtnamede aynen mukayyettir. Karar: Başta sadrazam Ali Rıza Paşa olmak üzere cümlesinin âciz, nazarı şahanede bir mevki tutmak istiyen zevattan oldukları, kısmen harekâtı milliyeye lehdar ve kısmen de aleyhtar buldukları, maahaza zatı şahane ilk fırsatta bunları ıskat ile gizli istibdadı idame edecek bir zihniyet getirmek istiyeyeceği cihetle meclisi millî teşekkül edip vezaifi teşriyesini ifaya mübaşeret edinceye kadar, Heyeti Temsiliye’nin bu kabineyi muhafaza etmesinin vatan ve millet için hayırlı bir suret olacağı kabul olundu.

Bu kararın tatbiki için çalıştık ve İstanbul’daki teşkilâtımızın bize bildirdiği malûmatı Harbiye Nazırı Cemal Paşa’ya yazdık. Ve bütün kumandanlara bu istihbarat ve Cemal Paşa’ya vukubulan iş’arat tamamen bildirildi.

Bu tamim, Ankara ve Erzurum, Diyarbekir, Sivas, Konya kolordu kumandanları Ali Fuat Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Cevdet Bey, Salâhattin Bey, Fahrettin Bey ile Amasya’da fırka kumandanı Cemil Cahit, Torul’da kaymakam Halit ve 61 inci Fırka kumandanı Kâzım ve Bursa fırka kumandanı Bekir Sami, Edirne kolordu kumandanı Cafer Tayyar, Mardin’de fırka kumandanı Kenan Bey’lere yazılmıştır.

Hulâsa şudur :

1 — Kiraz Hamdi Paşa’nın mabeyne giderek iki üç gündür saatlerce huzuru şahanede kaldığı ve âtideki kararın ittihaz edildiği:

Teşkilâtı milliyeyi imha için Müşir Zeki Paşa riyasetinde bir kabine teşkili, Kiraz Hamdi Paşa Harbiye, Prens Sabahattin Hariciye, Tevfik Hamdi Dahiliye, Eşref, Mahir, Sait ve sairinin diğer nezaretlere tâyini, Sadrazam Ali Rıza Paşa’ya, Padişah’ın bugünlerde istifa teklif edeceği. Bizce de Cemal Paşa vasıtasıyla sadrazam Ali Rıza Paşa’nın kat’iyen istifa etmemesinin bildi-

tarzı faaliyet ve Paris sulh kongresinin müsbet veya menfi bir karar vermesine karşı tarzı hareket gibi bazı mühim meseleler hakkında müzakerede bulunmak üzere, sizce bir mahzur yoksa, mintakai âlilerini teftiş bahanesiyle Teşrinisaninin yedi ve onuncu günü arasında Sivas'ta bulunmak üzere hareketinizin iş'arını rica ederiz. (Cevdet Bey'e de: Vaziyeti ahireden dolayı Diyarbekir'den ayrılmak imkânı yoksa erkânı harbiye reisini göndermek menutu reyî âlileridir.)

Aynı zamanda, Edirne kolordu kumandanı Cafer Tayyar Bey'e ve Balıkesir'de kumandan Yusuf İzzet Paşa'ya, Bandırma fırka kumandanı Kâzım Bey'e, Bursa fırka kumandanı Bekir Sami Bey'e de "Berayı müzakere Ali Fuat Paşa geldi. Kâzım Karabekir Paşa da geliyor, zâtı âlilerini bu'diyeti mesafe ve mintakanızın ehemmiyetinden nâşi davete cesaret edemedik. Görüşmelerimizi size de arz ederek kıymettar mütalâalarınızı istifsar edeceğiz" denildi.

Bu telgraflar tabîi Heyeti Temsiliye namına olarak çekilmekte idi. Davet ettiğimiz zevat gelmezden evvel, yani Mustafa Kemal Paşa Amasya mülâkatında iken Sivas'ta vukua gelen bir hâdiseden evvelce muhtasaran bahsetmiş ve buna ait tafsilâtı ileride vereceğimi yazmıştım.

Bu vak'a şudur :

Sivas'ta Şeyh Recep ve rüfekasından Ahmet Kemal ve Celâl isminde üç şahıs, gece telgrafhaneye girerek kendilerine mensup bir telgrafçı vasıtasıyla Bahriye Nazırı Salih Paşa'ya ve Yaveri hazreti şehriyârî Naci Beyefendi'ye birer telgraf çekmişler, bu telgrafta :

"Aylardan beri memleketimizde cereyan eden hali anlamak ve mahiyeti meseleye vukuf peyda etmek üzere merkezi vilâyete kadar ihtiyarı zahmet buyurmanızı menafii mülk ve millet namına cümleten istida ve mülkü millet namına makine başına teşriflerini kemali ubudiyetle istirham eyleriz".

İmzalar : An evlâdı Şemseddini Sivasî, Recep Kâmil, Zaralızade Celâl; ulema, eşraf, tüccar ve esnaftan mürekkep yüz altmış mühürü havidir. İlyas zade Ahmet Kemal.

Ve aynı zamanda Mustafa Kemal Paşaya da şu telgrafı yazmışlar:

Sivas'ta
Üç Beş
Kişinin
Fırsattan
İstifadesi

“Ahalimiz padişah ve hükümet efkârını bizzat Salih Paşa’dan ve yahut emin bir lisandan işitmedikçe aradaki ihtilâfa hallolunmuş nazariyle bakamıyacaktır. Binaenaleyh iki şıktan birini ihtiyara mecburiyetimizi arzederiz.

İlyaszade Zaralızade An evlâdı Şemseddini Sıvasî

A. Kemal Celâl

Recep Kâmil”

Biz, telgrafhanede nöbetçi zabiti vardır, diye endişede değildik. Bunu haber alınca, Mustafa Kemal Paşa’ya “Şeyh Recep ve rüfekasının zatı devletlerine çekilmek üzere telgrafhaneye şimdi verdikleri telgraf sureti aynen berveçhi zir arz olunur. Bu bapta topçu binbaşısı Kemal Bey ayrıca tahkikat icra etmektedir” diye yazdık. Paşa’nın bize söylediğine göre, Telgraf ve Posta Başmüdürü de şöyle bir telgrafla arzı malûmat etmiş:

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİNE

“An evlâdı Şemseddini Sıvasî Recep, İlyaszade Ahmet Kemal ve Zaralızade Celâl imzalarıyla yazılan telgrafnameleri takdim ederim. Bu telgrafnameler gece getirilmiş ve memurlarımız ihafe edilerek yazdırılmıştır. Her ferdin şeraiti mahsusa dairesinde telgraf yazmağa hakkı derkârdır, ancak makine odasına rast gelenin girmesi memnu bulunmak şöyle dursun memurların tehdit ve ihafesi gibi haysiyet ve vekarı hükümeti rencide edecek harekâta içtisar etmek doğrusu kanuna isyan mahiyetindedir. Keyfiyeti vilâyeti celileye arzettim, ve memlekette tesisi intizam için çalışmakta olan zatı devletlerine de arzı hal ederim. İhtiramat ve tazimatı mahsusamın kabul buyurulması müsterhamdır.”

Başmüdür

LÛTFİ

İş bu kadarla kalmamış, telgrafhaneye âdeta gece baskını yapan bu kimseler, Dersaadet merkez şefine de “Lisanı umumiden arzolunan ve selâmeti mülk ü millet namına takdimi istirham olunan telgraflarımızı tevkif eden haini din ve devlettir. Nihayet kan dökülmesine sebep olacaktır. Sem’i şahaneye isal için azmimiz kat’idir. Cevap bekliyoruz” diyerek şu telgrafı yazmışlar:

MABEYİNİ HÜMAYUN BAŞKİTABETİ CELİLESİNE

“Delâleti âlileriyle takdim kılınan arizai çakeranemizin cevabına selâmeti mülk ü millet namına makine başında intizar ediyoruz:

“Mabeyni hümayun başkitabeti delâletiyle süddei merahim zübdei Cenabı Hilâfetpenahiye:

Memleketimiz bulunan Sivas'ta Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namıyla teşekkül eden kongre heyeti reisi Mustafa Kemal Paşa, itimatnamei hümayunlarını hâmil bulunduğunu işaa ile memleketimizde setri seyyiat etmek isteyen bir hizbi kalilin iştirâkiyle iradei milliyeyi temsil suretinde gösteriyorlar. Halbuki halifei zîşanımız ve sevgili padişahımıza her suretle muti ve merbutiyeti tammemiz muktezayı din olduğundan Bahriye Nazırı Salih Paşa ile seryaveri hazreti şehriyari Naci Beyefendi'nin Amasya'ya izamlarını istihbar ettik. Ahali arasında husule gelen heyecanı teskin için ulema, eşraf ve tüccardan iki yüzü müteceviz imzayı havi davetiye telgrafımıza cevap alamadık. Efkârı umumiyenin ne merkezde olduğunu bizzat müşahade buyurmak üzere Sivas'a kadar gönderilmesini rumali ubudiyet ve kemali tehalükle tazarru ve niyaz ederiz. Olbapta ve katıbeî ahvalde emrû ferman padişahımız efendimiz hazretlerindir.”

Mustafa Kemal Paşa, bizi telgraf başına çağırdı ve şunları sordu :

Mustafa
Kemal
Soruyor

“1 — Şeyh Recep, Ahmet Kemal ve Celâl imzalarıyla mabeyini hümayuna çekilen telgrafnameyi gördünüz mü?

2 — Telgrafhanede nöbetçi zabiti yok mu?

3 — Cümlelizin mevcudiyetine rağmen böyle bir küstahlık nasıl vukubuldu? Bahusus bu mecaninin teşebbüsleri cümlelize malûm bulunuyor. Salih Paşa ve Naci Bey'e hitaben üç imza ile telgraf hazırladıklarını biz buradan işitmiştik. Sizin bundan haberiniz yok mu idi?

4 — Ecaniple beraber İtilâf ve Hürriyetçilerin bir takım harekâtı hıyanetkâraneye teşebbüs ettiklerine dair dün tamimen vukubulan tebligat alınmadı mı?

5 — Tazyik ve ihafe edilen telgraf memurlarının hemen icap edenleri, vali Paşa'yı ve diğer alâkadarını haberdar etmeme-

lerinin ve nöbetçi zabitanın bunda gaflet göstermesinin sebebi nedir?

6 — Başmüdür Bey'in itayi malûmat eylemesi üzerine ittihaz edimiş tedabir nedir?"

Bu suallere Hüsrev Sami Bey'le müşterek, şu cevapları verdik :

1 — Şeyh Recep ve rüfekasının çektiği telgrafları vakayı haber aldıktan sonra gördük ve size de derhal suretlerini yazdık.

2 — Telgrafhanede nöbetçi zabitanın olup olmadığını tahkike başladık.

3 — Bir gece yarısı telgrafhaneyi âdeta basan bu adamların harekâtını ancak ertesi sabah haber verdiler. Salih Paşa ve Naci Bey'e çekilecek telgraftan ve hazırlandığından malûmatımız yoktu; olsaydı, böyle olmazdı. Madem ki siz orada haber almışsınız, bu haberi derhal bize bildirmek icap etmez mi?

4 — Öyle bir tamim bize gelmedi.

Vali Paşa ile görüştük. Mesele şöyle cereyan etmiştir: Evvelâ Amasya'da bu meselenin izam edildiğini ve mübalâğalı aksettiğini, Amasya ile cereyan eden muhabereden anlamış. Halk aldatılmış. Sivas'ta vaktiyle menfiyen bulunan Salih Paşa madem ki Amasya'ya kadar gelmişler, buraya da davet edelim. Vaktiyle burada menfi iken dostluk hasıl etmişler. Bu yolda propaganda ile bir kısım ahaliyi aldatarak malûm telgrafnameyi hazırlamışlar ve imza da ettirmişler. Görüşmek ve bir hatırlamak üzere bu telgraf yazılmıştır, denilerek imza toplamışlar.

Vali bunu haber almış, kendileri de makamı vilâyete gelerek böyle bir telgraf yazacaklarını söylemişler, vali bunun münasip olamayacağını, bir takım dedikoduyu mucip olacağını, bundan sarfınazar olunmasını bir saat kadar esbap ve delâili ile anlatmış. Kendileri de buna kanaat getirmiş gibi görünerek gitmişler.

Halbuki, evvelki gece, gece yarısı Şeyh Recep, Ahmet Kemal, Zaralızade Celâl telgrafhaneye gelerek makine odasına girmişler ve Salih Paşa'ya yazılan telgrafı çekirmek istemişler; memur, Salih Paşa'nın daha Amasya'ya gelmediğini, geldiğinde çekmek üzere telgrafı bırakmalarını söylemiş ve bunun üzerine ısrar ve tehditte bulunmuşlar. Fakat telgrafın çekilemeyeceğini anlayınca kendilerine mensup bir memuru kandırarak zatı şahaneyeye ve

İstanbul muhabere sermemuruna hitaben, telgrafhanede tertip ettikleri telgrafları yazdırmışlar.

Gece yarısı telgrafhanede cereyan eden bu vakadan gerek telgraf memurları, gerekse sair tarafından hiçbir makama malûmat verilmemiş, ancak ertesi sabah telgraf başmemuru valiye evvelâ telefon, sonra da resmî bir tezkereyle haber etmiş. Evvelâ vali de bize haber verdi, fakat biz valinin haberinden evvel işten malûmat aldık, telgrafhaneye giderek tahkikata başladık. Ve sonra da valiyi ziyaret ettik.

Vilâyet, Recep ve Ahmet Kemal ve Celâl'i derdest ettirmiş. Polisçe tahkikat yapıldıktan sonra ve hattâ adliye memurları da gece yarısına kadar dairede bulunarak evrakı kendilerine verildi ve kanunen tevkif müzekkereleri verilerek, tevkifhaneye gönderildiler ve bu yüzden memlekette sükûn ve asayişin muhtel olması gayri melhuzise de ihtiyaten takyîdat icrasıyla devriyeler arttırılmıştır ve memleket hali tabîidedir.

Bütün bu hâdisenin alâkadar memurların kayıtsızlığı yüzünden ileri geldiği meydandadır. Bunları söyledik. Paşa cevaben dedi ki:

“1 — Telgrafhane tamamen kontrol altına alınacaktır. Bir zabıt kumandasında bir manga asker ikame edilecektir. Vaki olduğu gibi telgrafhaneyi işgal ve memurini tazyik ederek vahdeti meşruai milliye aleyhinde tahdişi ezhanı mucip ve asayiş muhil teşebbüsatta bulunacak hainler kat'iyen menedilecektir. Bu gibi harekâtı asayiş şikenanede haddi kanuniyi tecavüz ve askere taarruz edenlere karşı bilâ tereddüt her nerede olursa olsun istimali silâh edilecektir.

2 — Küstahane harekâta mütecasir olanlar hakkında temini inzibat noktai nazarından erkânı harbiye reisinin dermeyer eylediği esbaba binaen firarlarına mahal verilmeksizin derhal icabı hal yapılacak ve neticesi bir iki saate kadar bildirilecektir. Ancak bu hususta karar vermek için orada mevcut zevattan hiç birinin teşebbüs almayıp, istizana kalkışması cidden mucibi teessüf görülmüştür. Bu karar bir taburu Sivas'ta bulunan Beşinci Fırka kumandanı Cemil Cahit Bey tarafından tabur kumandanına emredilmiştir. Oraca bu kararın sürati tatbikine hiç olmazsa delâlet buyurulması niyaz olunur.

3 — Sivas'ta temini inzibat için uyanık olarak bütün alâkadarınca tedabiri kat'iyeye ve şedide alınması lüzumunu arz ederim.”

Biz de cevaben “Ciheti askeriyeğe ait hususat hakkında verdiğiniz emrin ifa edileceğinde şüphe yoktur. Eşhası malûmenin firarına meydan verilmemiş, elyevm hapishanededirler” dedik.

Paşa, hususî olarak Osman Tufan (merhum Osman Paşa) ve Recep Zühtü Bey'lere de vaziyeti takip ve verilen emrin tatbik olunup olunmadığı ve müsamaha görülürse bizzat müdahale ve eşhası malûmenin tevkifi ve saire hakkında talimat verdiğini söyledi.

Netice, bu vaka da böylece söndü. Fakat ben not defterimde Şeyh Recep'in ceza görüp görmediği hakkında bir şey yazmamış ve bundan bahsetmemişim. Lâkin Nutuk'ta Mustafa Kemal Paşa :

“...hükümeti merkeziyenin Şeyh Recep ve rüfekasını tecziye etmiş olduğunu, bittabi, farzetmediniz. An evlâdı Şemseddini Sivasî diye imza atan bu miskin ve âdi şahsın bundan sonra da düşman âleti olarak irtikâp eyliyeceği habasetlere tesadüf edeceğiz.” diyor.

**Adapazarı
Akyazı'sındaki
Hâdis**

Paşa Amasya'dan avdetinden sonra, Amasya mülâkatı vesaire hakkında tafsilât verdiği zaman, kendisi Amasya'da iken bir de Adapazarı kazasında Akyazı taraflarında vukua gelen hâdisatı ve ittihaz olunan tedabiri de anlattı:

“Adapazarı'nın Akyazı cihetine İstanbul'dan talimat ve para ile sonradan hüviyeti anlaşılan Manyas'lı ve zabıtlıktan matrut Bekir isminde biri gelir, Talustan Bey'le beraber, Sapanca'nın Avçar köyünde Beslân isminde bir tahsildar ile birleşirler.

Süvariye otuz, piyadeye on beş lira vâdiyle başlarına atlı ve piyade bir takım eşhası toplıyarak Adapazarı kasabasını basmağa karar verirler.

Adapazarı kaymakamı Tahir Bey, İzmit'ten gelen bir binbaşı ve tedarik ettiği yirmi beş atlı ile bunlara karşı gider, Lâtife köyünde karşılaşılır. Maksat ve hareketlerini sorar. “Zatı padişahînin hayatta ve makamı hilâfette olup olmadığını öğrenmek için Adapazarı'na makine başına gelmek istiyoruz. Mustafa Kemal Paşa'yı padişah kabul edemeyiz” cevabını verirler. Kaymakam İzmit mutasarrıfına makine başında “merkumların

İstanbul'da mühim zevatla temasları olduğunu ve hattâ Padişah'ın bu hareketten haberdar bulunduğunu söyledi. Bekir'in: "İngilizler bir hafta müddet tayin etti, beş gün geçti, iki günümüz var, işi tâcil edelim" diye beyanatta bulunduğunu, Birinci Fırka kumandanı Mustafa Âsım Bey mufassal bir telgrafla bildirdi.

Ben, hemen İzmit fırka kumandanının Adapazarı üzerine ve Ali Fuat Paşa'nın Düzce üzerine kuvvet göndermelerini ve Adapazarı kaymakamına ve gerekse İzmit'te Birinci Fırka kumandanı Âsım Bey'e, 23 Teşrinievvel tarihiyle, tedabiri şedide ve serianın tatbikinde tereddüt edilmiyerek izalei mazarratlarının ve harekâtı mefsedetkâranelerinin men'ini yazdım ve bu malûmatı Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya da bütün etrafiyle ve 'hükümeti seniyece bu gibi ef'al ve harekâtı mefsedetkâraneye karşı vakit ve zamanında tedâbiri müessire alınmayıp, mesele teşkilâtı milliyeye temas eylediği takdirde en şedit tedabire tevessülde kendimizi mazur göreceğimizi arzederiz' diye bildirdim.

Alınan tedabir sayesinde İzmit'ten sevk edilen müfreze, millî kuvvetle birleşerek, toplanmış ve toplanmakta olan eşhası şerireyi dağıtmış, tahsildar Bilâl ve İhsan, Hasan Çavuş derdest edilmiş, fakat Bekir İstanbul'a firar etmişti.

Bu karar ve keyfiyeti ve merkurun yeniden hareketi mel'unanede bulunması ihtimalini de Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya bildirdim. Kaymakam Tahir Bey'in telgrafında, Beslân ile İhsan Çavuşun müşevvikler ve mürettepler meyanında oldukları için divanı harbe verildikleri, fakat İzmit'te İngiliz İbrahim denmekle maruf bir şahsın nâzımı olduğu da tahakkuk ederek gerek bu ve gerekse Talustan Bey'in yeğeni Kâmil ve Kayalar'dan Tahir hakkında muvakkat tevkif müzekkeresi verilmiş ve İbrahimin derdesti mutasarrıflığa yazılmış olduğu bildirilmiştir."

Bu İngiliz İbrahim denilen zat, ben İzmit mutasarrıfı iken meclisi umumî azasındandı. Mısırdaki ziraat tahsil etmiş, İngilizceye vâkîf, çok açık fikirli, münevver sayılırdı. Hattâ encümeni daimîye âza da seçilmişti. O zamanlar pek vatanperver ve hüsnühal ashabından görünen İbrahim Bey, işgal zamanı mahiyeti asliyesini açıklamıştı. İngilizlerin himayesi altında İzmit ve havalisinde birçok fenalıklar ve hainane hareketlerde bulunduğu işitmekle beraber, harekâtı vakiasını ve İzmitlilere yap-

tığı fenalıkları, bana da İzmit'teki dostlarım birer birer yazmışlardır.

Meğer bu zat, benim mutasarrıflığım zamanında mahiyeti asliyesini iyi saklıyan birisiymiş. Eline fırsat geçince yapmadığı fenalık kalmamış.

Bekir hâdisesi hemen bastırılmışken bir de Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey tarafından gelen bir telgrafta, yeni bir vak'adan bahsolunuyor ve bu husustaki iş'aratının hükümeti merkeziyece câyi kabul bulmadığından bahsederek diyordu ki: Bandırmalı Çerkeslerden Bekir Sıtkı isminde bir şerir beraberinde iki zabıt, kırk müsellâh arkadaşı olduğu halde Adapazarı civarındaki Abaza köylerine gelerek halkı hareketi milliye ve hükümeti hazıra aleyhine teşvik ve birçok paralar da sarfetmiş ve işte ecnebi tahrikâtı olması da muhakkak bulunmuştur.

Bu meseleler üzerine İstanbul'a vukubulan müracaatlar ve yazılar, neticesiz kalıyordu. Ve buna Mustafa Kemal Paşa'nın dediği gibi: "Hükümet işine müdahale addediyorlar, halbuki bu gibi mesailde hükümeti ikaz ediyoruz. Bu da mı müdahale telâkki edilecek? Hükümetin gözü önünde cereyan eden bu hâdisatı vaktinde söndürmiyerek beklemek, safdilâne bir tevekkül demektir ki, biz buna kapılamayız."

Mustafa Kemal Paşa, Amasya'dayken, Çanakkale Mevkii Müstahkem kumandanı Miralay Şevket Bey'den aldığı bir telgraftan da bahsetti. Bu telgraftan İstanbul merkezinin bir ümitsizliğe doğru gittiğini söyledi ve esbabını ve telgrafı şöyle hulâsa etti :

— Nigehbancılar ve Hürriyet ve İtilâf, İngiliz Muhipler Cemiyeti bir blok teşkil etmişler; Blok, Ali Kemal ve Sait Molla gibi eşhas da anasırı gayri müslimeyi Kuvayi Milliye aleyhine tahrik ediyor.

Rum ve Ermeni patrikhaneleri de mümessillere müracaat etmişler, hattâ bu hususta (Mustafa Kemal Paşa'ya hususî olarak verilen malûmatta :)

"Ermeni Patriği Zaven Efendi, Neologos gazetesinde neşrettiği bir mektupta harekâtı milliyeden dolayı Ermenilerin muhaceret etmekte olduklarını ilân etmiş ve Şevket Bey'in telgrafında maslup Kâzım'ın kardeşi Hikmet, buradan aldığı talimata göre,

adam toplamaya ve Kuvayi Milliye aleyhine harekete başlamış; Değirmendere'de bu suretle adam toplanmakta imiş ve Geyve'yi basmak niyetinde ve kararında imişler. Karacabey'de böyle hareketler görülüyor. Bursa'da Gümülcine'li İsmail de çeteler tertip ile Kuvayi Milliye aleyhine harekete başladı ve Adapazarı ve İzmit'te teşkilâtın tevsine erkânı harbiye yüzbaşlarından Cemal Efendi memur edildi. Kuvayi Milliye aleyhinde tertip olunan çetelerin harekete başlaması, muhalif blokun alenî hareketi, Niğebancılarının bir günde hapisten çıkarılması, polis müdürünün muhalif bulunması, hattâ makamâtı mühimmede aleyhtarlar bulunması, bizim partinin mağlûbiyetiyle neticeleneceği fikrini veriyor” denilmekte idi.

Bu ahval birer birer nazarı dikkate geçirilerek müzakere neticesinde Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey'e ve İzmit fırkası kumandanı ve İzmit mutasarrıfına, Bursa fırka kumandanı Bekir Sami Bey'e Heyetimiz namına lâzım gelen telgrafların çekilmesi münasip görüldü.

Bolu mutasarrıfı Haydar Bey'e :

“Zatı âlileriyle teması ile müştereken takarrür ettirilecek bir plân dahilinde hareket lüzumunun gerek İzmit mutasarrıflığına gerekse İzmit'te birinci fırka kumandanlığına bildirildiği” yazıldı ve İzmit mutasarrıfı ile Birinci Fırka kumandanına da aynı suretle ricada bulunduk.

Bursa fırka kumandanı Bekir Sami Bey'e de Gümülcine'li İsmail'in tertip ettiği çetelerin tamamen tenkili hususu yazıldı.

Miralay Şevket Bey'in bir başka telgrafında: “Adapazarı ve civarındaki mebdei isyan ile bundan nasıl istifade edileceği hakkında, Padişah, Ferit Paşa, Âdil Bey, Sait Molla, Ali Kemal den mürekkep bir grupun tasavvuratını havi mektubu kurye ile yola çıkaracağız. Hikmet meselesine gelince : Amasya'dan Adapazarı'na gelen Çerkez Hikmet isminde bir zat, İzmit ve civarı ve Adapazarı'nda ötedenberi kendisine ve ailesine muhalif olan Sait Bey ve sairenin Kuvayi Milliye teşkilâtını kabul ve tatbik ettiklerini ve umum havali halkının iltihak ettiklerini haber alır.

Bunlar, Kuvayi Milliyeye istinaden Hikmet tarafına biraz nümayiş de yaparlar. Hikmet Bey, Amasya'dan geldiğini, Mus-

tafa Kemal Paşa'yı tanıdığından bahisle, ancak kendisinin teşkilât yapmağa mezun olduğunu söyleyerek Sivas'la muhabere etmek ister. Öbür taraf mâni olur.

Zaten Mahmut Şevket Paşa vakasından idama mahkûm olan ve vaktiyle firar ederek elde edilemeyen Hikmet, İttihat ve Terakki'ye de muhalif olup karşısındakilerin İttihat ve Terakki zamanında sahibi mevki ve servet olduklarını bildiğinden **Kuvayi Milliye** taraftarlarına muhalefete başlar, Sait Molla derhal İngilizlere haber verir, Hikmet'i elde ederler, hıristiyanlar aleyhine bir isyana teşvik ederler. Bu hususa müteallik elde edilen evrak Fransa ve Amerika mümessillerine ve Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya da verilmiş, hükümet âzasına emniyet olmadığından Sadrazama şifahen hususî olarak arzedilmiş. Hikmet, İstanbul'da imiş, görüşmüşler, hakikat şöyle tesbit edilmiş:

“A — Hikmet, Kuvayi Milliye'yi kendisi teşkil edemediğine müteessir.

B — Muhaliflerinin yaptığı bir teşkilâta dahil olmağı küçüklük addediyor.

C — Muhalifler bu teşkilâttan kuvvet alarak şahsî menfaatler temin ediyorlarmış ve tahakküme başlamışlar.

D — Hikmet'in muhalifleri veya Kuvayi Milliye'yi temsil edenler İttihatçı imiş. Eğer Heyeti Temsiliye, Adapazarı ve İzmit'e 'Kuvayi Milliye teşkilâtından bazı eşhasın menafii şahsiyelerini temin ve tahakküme başladıklarını haber aldık. Bu gayri meşru hareketi takbih ve reddederiz' diye bir telgraf yazarsa Hikmet de badema muhalefet etmiyecektir.”

Miralay Şevket Bey'in bu telgrafı üzerine İzmit, Adapazarı, Bursa, Konya, Balıkesir heyeti merkeziyelerine: “Kuvayi Milliye mensubiyetleri iddiasıyla bazı eşhasın menafii şahsiyelerini temin için tahakküm etmek gibi harekâta buldukları haber alındı. Gayri meşru ve kanunî harekâtın teşkilâtı milliyede yeri yoktur. Bu gibiler hakkında hükümetin kanunu tatbik edilecektir” diye yazıldı. Maamafih bu telgraf yalnız Hikmet'in muhalefete geçmesi için değildi; esasen böyle, teşkilâta mensubum diye menafii zatiyeleri için hareket ve tahakküm etmeğe kalkışanları kanunen cezalandırmak ve bu gibi ahvalden içtinap etmek ve buna meydan verilmemek hususları daima nazarı dikkatte tutulan bir meseledir.

Mustafa Kemal Paşa, Amasya mülakatı için Amasya'da buldukları sırada Ankara defterdarı iken vali vekilliği vazifesini de görmekte olan Yahya Galip Bey'den 15 Teşrinievvel 1335 tarihli, şifreli bir telgraf geldi. Paşa'yı Sivas'ta zannettiklerinden telgraf buraya gelmişti. Bu da Sivas'a gelen diğer bu gibi telgraflarla beraber Amasya'ya gönderildi. Paşa'nın avdetinde biz de Yahya Galip Bey'in şifreli telgrafından haberdar olduk. Paşa telgraf başında cereyan eden muhabereden ve bu bapta alınan telgraflardan bize malûmat verdi. Ankara ile Amasya arasında makine başında bu hususta epeyce uzun muhabere de olmuş.

Yahya Galip Bey: "Mukadderatımızı, milletin mukadderatını bilmeyen bir hükümete ve ne de rastgele gönderilecek valilere terk edemeyiz. Mahut Ferit Paşa kabinesinin tayin edip de gönderemediği Bitlis Valii Sabıkı Ziya Paşa'yı¹ buraya ve Suphi Bey'i de Konya'ya vali tayin etmek suretiyle hükümeti merkeziye ilk adımını attı. Meclisi Mebusan teşekkül etmeden hariçten kimse'nin hiçbir memuriyete getirilmemesini evvelce arzemiştik. Hükümeti merkeziye buraya yeniden vali göndermekle buradaki harekâtı milliyeyi söndürmek istiyor demektir. Siz nasıl askerlikten istifa ile bir ferdi millet gibi çalışmağa karar verdinizse ben de buradan çekilerek aynı suretle milletimin vazifesini ifaya karar verdim. Vali gelinceye kadar vekâleti kime tevdi edeceğimi lütfen bildiriniz" diyor.

Bir taraftan da o zaman müftü olan merhum Diyanet İşleri Reisi Rifat Efendi ile ileri gelenler ve Ankara'lılar heyecana gelerek hükümeti merkeziyeyi protesto etmişlerdi. Bu heyecan üzerine makine başında nasayihi lâzimedede bulunularak valinin ademi kabulünün hükümetin nüfuzunu kıracağından vesaireden bahsedilmişse de, Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'unda bu meseleden bahsederken dediği gibi, işin doğrusu Ankara'lılar haklı idiler. Ferit Paşa'nın tayin edip de gelemeyen valiyi yeni kabine yine Ankara'ya göndermeğe kalkmıştı. Keyfiyet İstanbul'a yazılarak vüruduna intizaren vaziyetin idaresi kolordu kumandanı Mahmut Bey'den rica edildi.

Vali tayin edilen Ziya Paşa Mektebi Mülkiye mezunlarından olup ben Fatih Rüştüyesinde okurken bu zat Mülkiyenin son sı-

¹ Ben Bitlis valiliğini terk ile Erzurum'a geldiğim zaman Ferit Paşa tarafından yerime gönderilmişti.

fında idi ve aynı zamanda haftada iki saat bize coğrafya dersi verirdi. Sonra Edirne vilâyeti dahilinde bazı kaymakamlıklarda bulunmuş ve valiliğe kadar yükselmiştir. Bitlis'e yerime vali gelmişti; fakat ancak yirmi, yirmibeş gün kadar kalarak istifa ile İstanbul'a gitmek üzere, biz Erzurum'da iken o da Erzurum'a geldi. Kendisiyle görüştüm, ihtiyarlığı hasebiyle Bitlis'te tahammül kendisi için mümkün olamayacağından istifa ettiğini söyledi.

Pek fena bir adam değildi. Bitaraf gibi görünüyordu. Lâkin Ferit Paşa kabinesinin valisi olması görüldüğü gibi olmadığını isbata kâfi idi. Ne gariptir ki yeni kabinenin Dahiliye Vekili Şerif Paşa, Ferit Paşa valisini Ankara'ya tayin ediyordu.

Tayin değil, Ferit Paşa'nın tayin edip de Ankara'nın kabul etmediği bir zatı, mutlaka Ankara'ya göndermek inadında bulunuyordu. Ankara'lılar, Ferit Paşa'nın tayin ettiği valiyi elbette kabul etmezlerdi.

Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Ankara'lıların kendisine çektikleri telgraf üzerine Amasya'da bulunan Paşa'ya "Ankara Belediye Reisi ve Müftü efendi hariçten gelecek valiyi kabul etmeyeceklerini, Ankara'ya, Ankara'dan vali tayin edilmesini iddia ediyorlar. Her tarafın bu gibi metalipte bulunması, hükümeti müşkül mevkie sokmaktadır : Bêdhâhân ve anasırı saire bu gibi ahvali türlü türlü tefsir ediyor. Hükümete müzaheret vadi üzerine bu gibi hususların men'ini rica ederim. Nasbı iradei seniyyeye iktiran eden valinin hareketi icap edeceği tabiidir." diye bir telgraf çekmiş; Paşa bunları anlatırken kendi mütalâasını da söyledi.

Bu mütalâa, Nutuk'ta da vardır. Diyordu ki :

"Kabinede bulunanlardan bazılarının çekilmek için bahane aradıklarını anlıyoruz. Dahilî ve haricî düşmanlarla Padişah'ın da beraber olarak, kendi noktai nazarlarını süratle tatbik edecek bir başka kabineyi getirmeğe niyet ettiklerini anlamaktan gafil değiliz. Bu sebeple Ali Rıza Paşa kabinesi ehveni şerdir. Ferit Paşa kabinesi düştükten sonra, yeni kabine ile, bazı taraflardan çabuk anlaşılması için vukubulan tavsiyeleri nazarı dikkatten dur tutamazdık. Bu cihetle lüzumunda biraz fedakârlık yapmak zarurî idi."

Cemal Paşa'ya Amasya'dan şu cevap verilmiş : İstanbul'da İngilizler ve İngiliz Muhipler Cemiyeti, İtilâf ve Hürriyet ve

Nıgehbanlılar ve sairenin birleşerek Anadolu'da teşkilâtı milliyeyi ihlâl ve hükümeti iskat için teşebbüse giriştikleri, Adapazarı ve Bursa'da son günlerde bu teşebbüsün fiiliyatı görüldüğü ve Konya'ya gönderilen vali Suphi Bey'in, İngiliz Muhipler Cemiyeti İstanbul heyeti idaresi âzasından olduğunu Konya'da bulunan Refet Bey'e ifade eylemiş bulunduğunun şuyuu ve Ankara'ya tayin olunan Ziya Paşa'nın meslek ve namusu hakkında bir şey denilemezse de ehliyet ve iktidarı meşkûk görüldüğü, Ankara vilâyeti ise teşkilâtımızın ve harekâtı milliyemizin en mühim merakizinden biri olup, henüz vaziyet tavazzuh edip sükûn ve emniyeti tamme husul bulmadan tamamen mücerrep olmayan bir valinin tayininin tabii tereddüdü mucip olduğu; gerçi Ankara vali vekili ve kumandanı ile Heyeti Temsiliye arasında cereyan eden muhabere üzerine, hükümetin evamirine ve icratına münkad olmak tabii ise de, ahalinin, tasavvur ettikleri tehlikeye karşı verilen teminatı gayri kâfi görerek, emniyeti tammeme husulüne kadar kendilerince âmali milliyeye mutavaati mücerrep bulunan vali vekilinin devamı memuriyetini elzem addederek doğruca hükümete müracaat ettikleri; "son iş'arı devletleri üzerine" Ankara'da icap edenlerle görüşüldüğü ve mahzur olsa da nüfuzı hükümeti muhafaza için Ziya Paşa'nın kabulüne çalışıldığı, fakat halkı tatmin mümkün olamadığı, Dahiliye Nazırı Paşa hazretlerinin, vaziyetin ehemmiyetini, düşmanlarımızın nasıl iblisane sarfı mesai eylemekte olduklarını takdir buyurdıklarında şüphe olmadığına göre, yeni teşrif buyurmuş olmalarından dolayı lâyıkı istihdam olan memurini tanımakta mazur olduğu, eski Dahiliye Vekili Âdil Bey'in de, müteşarı olan Keşfi Bey'in hâlâ müteşarlık makamında bulunmasının nazarı dikkate alınarak rüesayi memurinin intihap ve tayininde basiret gösterilmesi lüzumunun aşikâr bulunduğu, bildirilerek Ziya Paşa'nın şimdilik îzam olunmamasının temin buyurulmasına delâleti rica edilmişti.

Buna bir cevap gelip gelmediği hakkında not defterimde bir kayıt yoksa da, Ankara'ya gelmek üzere Eskişehir'e kadar gelen Ziya Paşa'nın yoluna devam edemiyerek Eskişehir'den İstanbul'a döndüğüne Yahya Galip Bey'in vali vekâletinde devam ve ifayı vazife etmekte olduğuna dair bir yazı vardır. O yazı şöyledir :

“Ankara valiliği meselesi hakkındaki notlarıma ilâve olarak yazıyorum : Nihayet Eskişehir’e kadar gelebilen Ankara valisi Ziya Paşa, Ankara’ya varamıyarak geldiği yere, yani İstanbul’a avdet etmiştir. Çünkü, kendisine Ankara’ya kabul edilemeyeceği bildirilmiştir. Vali vekilliği, defterdar Yahya Galip Bey’in uhdesinde kemafissabık kalarak, vazifesine devam etmektedir.”

**Kolordu
Kumandanla-
riyle Sivas'ta
Toplantı**

Evvelce de bahsettiğim veçhile, kolordu kumandanlarıyla Sivas'ta bir içtima yaparak vaziyeti gözden geçirmek ve bilhassa meclisi mebusan'ın İstanbul'da mı, yoksa Anadolu'da mı içtimai meselesi hakkındaki müdavelei efkârda bulunmak ve Paris sulh konferansı hakkında da görüşmek takarrür etmiş ve kumandan paşalara o yolda iş'aratta bulunulmuş, Teşrinievvelin yirmi dokuzunda Onbeş, Oniki, Yirmi ve Üçüncü kolordu kumandanlarının Sivas'ta yapılacak içtimada bulunmaları rica edilmiştir.

Yalnız, Diyarbekir kolordu kumandanı ile Edirne'de kolordu kumandanı Cafer Tayyar Bey ve Bursa'da Yusuf İzzet Paşa ve Balıkesirde Kâzım Paşa (Mebus), Bursa'da Bekir Sami Bey, gerek uzaklık, gerekse vaziyetleri icabatı davet edilmemiş, fakat mukarreratın kendilerine bildirileceği yazılmıştı.

Ali Fuat Paşa Ankara'dan Sivas'a geldi. Kâzım Karabekir Paşa'ya, Ali Fuat Paşa'nın geldiği ve hareketi haberine hasretle muntazır olduğumuz bildirildi. Kâzım Karabekir Paşa da Erzurum'dan geldi.

Şu halde, Sivas'ta Ali Fuat ve Kâzım Karabekir paşalarla Konya kolordusu namına da Erkânı Harbiye Reisi Miralay Şemsettin Bey ve Sivas'ta kolordu kumandanı olan Salâhattin Bey ve İstanbul'dan celbedilen Kara Vasıf Bey ve Heyeti Temsiliye'nin iştirâkiyle müzakerata başladık. Ruzname, evvelâ meclisi mebusan'ın mahalli içtimai ve meclisi mebusan'ın içtimaidan sonra gerek teşkilâtı milliye ve gerekse Heyeti Temsiliye'nin alacağı şekil ve Paris sulh konferansında müsbet veya menfî bir karara karşı alacağımız vaziyet ve merkezi hükümetin neresi olması lâzım geleceği gibi hususatı havi idi.

İçimizde Heyeti Temsiliye'ye dahil olmadığı halde reyinden istifade edilmek üzere bazı zevat da vardı. Meselâ Rüstem Alfred Bey gibi.

Evvelâ Mustafa Kemal Paşa, meclisi mebusan'ın Anadolu'da içtimâ hakkında İstanbul teşkilâtımızdan, yani Çanakkale Mevkii Müstahkem kumandanı Şevket Beyefendi ile Kara Vasıf Bey'den gelen telgrafları ve bunlara verilen cevapları okuttu. Evvelce bu telgraflardan bahsetmiştim.

Gerek Harbiye Nazırı Cemal Paşa, gerekse Kara Vasıf Bey, İstanbul'da içtimâ talep ediyorlar ve meclisin işgale rağmen serbestçe icrayı müzakere ve karar ittihaz edeceğini ve tedabiri lâzime alındığından bir tehlike olmadığını ve Sadrazam paşanın Düveli İtilâfiyeden vâd aldığını söyliyerek yalnız Mustafa Kemal Paşa ve Rauf ve Bekir Sami beyler gibi zevatın gelmemelerini ve idarî ve siyasî noktâ nazardan her halde İstanbul'da içtima edilmesini musırren talep ediyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa'nın Heyeti Temsiliye kararıyla yazdığı cevaplarda ise biz, aksini iddia ederek, düşman işgalinde bulunan bir yerde serbest içtima mümkün olamayacağını ve meclisin bir tehlikeye uğrayacağını ve meselâ Fransızların Alman seferinde Bordeaux'da ve Almanların Weimar'da toplandıkları gibi, muvakkaten, sulhun akdine kadar meclisin Anadolu'da hükümetin tensip edeceği emin bir mahalde içtimâının muvafık olacağını defaatle yazdık ve nihayet İstanbul'un ısrarı üzerine böyle bir içtimâa lüzum gördük, diyerek Heyeti Temsiliye'nin mütalâasını uzun uzadıya bu heyete bildirdik.

Bu mütalâata cevaben İstanbul'a yazılan telgraflar da vardır ve bunlardan bahsettiğim cihetle tekrarına lüzum görmedim.

Bundan sonra, Ali Fuat Paşa, pek açık olarak İstanbul'da toplanmayı tehlikeli gördüğünü anlattı. Kâzım Karabekir Paşa da biraz daha kapalı olarak bu fikri kabul etti ve Rauf Bey müdellel ve sarîh beyanatta bulunarak heyeti tenvir etti.

Diğer zevat da aynı fikir ve mütalâa etrafında söz söylediler. İstanbul'dan gelen Kara Vasıf Bey bize vâki olan iş'arları dairinde meclisin İstanbul'da toplanmasında ısrar etti.

İstanbul'da eâzımı rical ile ve hükümetle temaslarında, meclisin İstanbul'da içtimâının zarurî olduğu kanaatine vardığını ve bu zevatı âliyenin aynı fikirde bulduklarını tekrar etti.

Mustafa Kemal Paşa'nın uzun mütalâa ve fikirlerini hâvi olan telgraflarının ve beyanatının hulâsası şudur:

— “Kuvayi Milliye ile hemfikir olan meclis, padişaha karşı ilânı husumet ederse Anadolu kimin arkasından gider? Kuvayi Milliye mi tâbi olsun?” Bu, sizin 19 Teşrinievvel 1335 tarihli telgrafınızda yazdığınız cümledir. Ve “Meclisi Anadolu’da toplamak fikrinden feragat bir farizai vataniyedir.” Bu cümleyi de aynen telgrafınızdan alıyorum! dedikten sonra, yine İstanbul’da içtimain mahzurlarını mufassalan zikretti. Ve dedi ki:

— Bu mühim meseleyi, biz, heyeti merkeziyelerimizden de sorduk ve mütalâalarını istedik, şimdiye kadar gelen cevaplar dört kısma ayrılabilir: Birinci kısım meclisin hariçte içtimainı, ikinci kısım İstanbul’da içtimainı muvafık görüyor ki, İstanbul’daki rical ve hükümet aynı fikirdedir. Hattâ Padişah’ın da arzusu budur. Bu fikri terviç edenler meyanında Erzurum, Trabzon, Balıkesir, Saruhan heyeti merkeziyeleri bulunuyor. Üçüncü kısım ise, Trakya ve Paşaeli merkezlerinin noktai nazarı olup, bunlar İstanbul civarında bir mahalde içtimai muvafık buluyor. Dördüncü kısım ise, Salih Paşa’nın kanaati zatiyelerine istinaden, hükümetin muvafakati halinde hariçte içtimada mahzur görmüyor. Bu fikir ve mütalâalardan ve bu ihtilâfı efkârdan, hükümeti merkeziyenin ve onun peyklerinin efkârı umumiyeyi teşettüt ve teşevvüşe uğrattığı anlaşılıyor.

Bundan sonra, mesele uzun uzadıya müzakere ve münakaşa edildi. Ekseriyeti azime Anadolu’da içtimai muvafık görüyorsa da, bunda ısrarın muzir neticeler vereceği de düşünüldü.

Ali Fuat Paşa, merkezi hükümetin İstanbul mu, başka bir mahal mi olması hakkında cereyan eden müzakerede, artık İstanbul’un merkezi hükümet ittihaz olunamayacağını, idari ve askerî bakımdan bunun mahzurlarını beyan ile merkezi hükümetin Seyitgazi yahut Eskişehir olmasını teklif etti. Şimendifer güzergâhı olmak üzere bu iki mahalden birinin intihabı muvafık olacağını, askerlik noktai nazarlarından da böyle olması lâzım geleceğini deliller getirerek izah etti. Ve bazı arkadaşlar da, filhakika bu meselenin ehemmiyetine işaret ederek, Rumeli’nin bugünkü vaziyetine göre, elde bir Edirne vilâyeti varken İstanbul’un müdafasının müşkül olduğu, çünkü Rumeli’ne geçirilecek üç dört yüz bin askerin, bugünkü gibi, düşman donanması tarafından Boğaziçi tutulursa ordunun hattı ric’atinin tehdit

edilmiş olacağı ve böyle mühim bir kuvvetin iâşesine yalnız bir Edirne vilâyetinin yetişemeyeceği gibi birçok askerî mahzurlardan bahsettiler. Esas kabul edildi. İş, mahallinin tayin ve tesbitinde kaldı.

Anlaşılıyordu ki, Fuat Paşa Ankara'yı tercih ediyor, fakat Seyitgazi veya Eskişehir kabul edilmezse Ankara'nın kabul edileceğini düşünerek, bu maksatla Seyitgazi'yi ve Eskişehir'i öne sürmüş bulunuyordu.

Nihayet Ankara üzerinde karar verildi, fakat bu karar bir müddet gayet hafî olarak aramızda kaldı.

Mustafa Kemal Paşa'nın prensibi veçhile “zamanında ilân” olunacaktı. Zamanı ise çok uzamadı, üç dört ay sonra bu karar da tatbik edildi.

Hemen on günden fazla devam eden müzakereler sona erdi.

Netice ve kararlar şöyle hulâsa olunabilir. Ben not defterimde tabiidir ki bunları hulâsa suretiyle kaydettim. Nutuk'ta bu cihet hemen aynendir. Çünkü bütün bu müzakerat ve münakaşatın zaptından alınmıştır :

1 — Meclisin İstanbul'da içtimaı mahzurludur. Fakat madem ki hükümet hariçte içtimaı kabul etmiyor, memleketi buhrana sevketmemek için zarurî İstanbul'da toplanma kabul edildi. Şu tedbirleri almak da lâzımdır: Mebusları tenvir ve vaziyet hakkında mütalâalarını almak; mebusların İstanbul'a gitmeden evvel Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi yerlerde kısım kısım toplanarak, İstanbul'da ve hariçte alınması lâzım gelen emniyet tedbirlerini ve programımızın esasını müdafaa edecek bir grup yapmaları; teşkilâtı teşmil için kolordu ve sair kumandanların fiilî ve seri delâlette bulunmaları; memurini mülkiyeden teşkilâtı milliyeye sadık kalacaklarına dair söz almak ve teşkilâtın taazzuvu için süratle sarfı mesai eylemelerini istemek. Programın ikinci maddesi için de karar şudur:

2 — İstanbul'da meclis içtima ettikten sonra, mebusanın, emniyet içinde serbestçe vazifelerini ifa eyliyecekleri güne kadar Heyeti Temsiliye vazifesine devam edecek ve livalardan, mebus olanlardan birer, vilâyet ile müstakil livalar mebusların-

dan ikişer zat Heyeti Temsiliye âzası olarak Eskişehir civarında toplanarak meclisi mebusan'daki hareketleri takrir ve müzakere edilecek; Heyeti Temsiliye de o mahalle gidecek ve Heyeti Temsiliye böylece takviye olunduktan sonra diğer zevat İstanbul'a gidecek ve Heyeti Temsiliye vazifesine devam ile teşkilâtı milliyenin faaliyeti, nizamnamede münderiç olduğu şekilde yürüyecek; meclisi mebusan tam bir emniyet içinde bulunduğu zaman nizamname mucibince Heyeti Temsiliye umumî kongreyi içtimaa davetle on birinci maddeye tevfikan cemiyetin âtisini kararlaştıracaktır. Kongrenin davet olunduğu zaman ile toplanması arasındaki müddet zarfında Heyeti Temsiliye hükümet ile ve meclisi mebusan reisi ile, mecburiyet hasıl olmadıkça resmî münasebette bulunmıyacaktır.

3 — Paris sulh konferansında menfî bir karar verilirse ve hükümet ile meclisi mebusan'ca kabul edilirse o zaman iradei milliyeye istimzaç olunarak nizamnamede mevcut esasatın istih-saline çalışılacaktır.

Bu içtimanın nihayetinde kabul edilen yukarıda hulâsası yazılı kararları hazır bulunan âtideki isimleri yazılı zevat imza etmişlerdi:

Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Hüseyin Rauf, Hüsrev Sami, Mazhar Müfit, Rüstem, Ömer Mümtaz, Bekir Sami, İbrahim Süreyya, Hüseyin Salâhattin, Hakkı Behiç, K. 12 Erkânıharbiye reisi Şemsettin ve Kara Vasıf.

Bu mukarrerat, merkezlere ve kumandanlara bittabi tamim edilecek idiye de. Kâzım Karabekir Paşa, kendi cep defterine aynen, madde madde yazarak Heyeti Temsiliye âzasına da birer birer imza ettirmişlerdir.

**Mustafa
Kemal Paşa
ile Kâzım
Karabekir
Paşa'nın
Arası Niçin
Açılmıştı?**

Sivas'a geldiğimiz zaman Mustafa Kemal Paşa'ya, birinci kata çıkınca kongrenin içtimasına mahsus salonun yanındaki oda tahsis edilmişti. Bir müddet sonra bu odanın karşısında, yani merdivenden çıkınca soldaki daha büyük olan odaya nakletmişti. Ben de İbrahim Süreyya Bey'le Paşa'nın bu odası yanındaki odada yatıyorduk.

Kumandan paşaların Sivas'a davetleri üzerine, Kâzım Karabekir Paşa'ya da bir oda tahsisi düşünülmüş, bizim oda münasip

görülmüş. Doktor Refik Bey bana : “Sizin odayı misafir olarak burada bulunduğu müddetçe Kâzım Karabekir Paşa'ya vereceğiz, siz de aşağı kattaki odada muvakkaten yatarsınız” dedi. Ben de: “Bu emir kimden, senden ise, bu emri vermek salâhiyetini kendinde nasıl buldun?” dedim. Refik Bey (Saydam): “Hayır efendim, size söylemekliğimi Paşa bana emretti. Yoksa ben sizin odalarınıza ne sıfatla karışabilirim?” cevabını verince: “Arkadaşım Süreyya Bey'le görüşeyim.” dedim.

Süreyya Bey'e Doktorun ifadesini söyledim, görüştük; kararımız şuydu: Bizim, Kâzım Karabekir Paşa'ya hürmetimiz vardır. Mesele o değildir. Biz burada misafir olunan Van sabık valisi Haydar Bey'i de odamıza aldık, üç kişiyiz. Burada başka odalar var. Üç kişiyi çıkarmaktan ise onlardan birini tahsis et-sinler, dedik.

Bu fikrimizde ısrar ettik. Nihayet Mustafa Kemal Paşa: “Pe-ki öyleyse ben çıkarım.” demiş, aşağı katta kahve ocağı odası boşalttırılarak temizlettirilmiş ve kendisi oraya nakl ile, kendi odasını Kâzım Karabekir Paşa'ya tahsis suretiyle Kâzım Karabekir Paşa'yı orada misafir etmiştir.

İçtima bittikten sonra, defaatle odasına çıkması kendisine teklif edildiği halde, Sivas'tan ayrıldığımız güne kadar aşağı kattan yukarıdaki odaya çıkmamıştır.

Bu keyfiyet Mustafa Kemal Paşa'nın, Kâzım Karabekir Paşa'yı ne kadar sevdiğine ve hürmet ettiğine delâlet eder. Şu halde sonraları araları neden açıldı? Bunu ben tamamen bilemem. Yalnız bildiğim şudur: Evvelâ, Halit Bey meselesi; yani İngilizler tarafından Nahçıvan meselesinden dolayı aranılmakta olan Halit Bey, Trabzon fırkası kumandanı iken bilfiil mevkiini işgal edemiyerek Torul'da gizli bir haldeyken ve Kâzım Karabekir Paşa'nın Rüştü Bey'i fırka kumandanlığına göndermesi üzerine cereyan eden muhabereden, ki bundan bahsetmiştim, saniyen, İstanbul ile muhaberatın kat'ı ve men'i meselesinde bazı noktai nazar farkı olmasından ve –Rauf Bey saatlerce Sivas telgrafhanesinde ve makine başında Kâzım Karabekir Paşa ile görüşerek bu mesele'nin haline ve arada bir gerginlik husulüne mâni olmuş ise de– Mustafa Kemal Paşa'nın bunu hoş görmemesinden; salsen, bir gece Paşa ile odasında görüşürken Kâzım Karabekir

Paşa'nın bahsi geçen bir telgrafını tekrar ederek "Mustafa Kemal imzasıyla bazı tebligat vuku buluyor, bu hüsnî tesir hasıl etmiyor, tebligatta Heyeti Temsiliye kararıyla denilmesi, yahut Heyeti Temsiliye namına konulmasını ihtar ediyor" diyerek nahoşnûdî göstermesinden; Kâzım Karabekir Paşa'nın sakin ve iz bırakmıyarak ve mütecaviz hareketlerde bulunmıyarak yâni üslûbu hakimane ile çalışmış, Mustafa Kemal Paşa'nın ise açık ve serbest ateşli bir ruhla çalışmak fikrinde olmalarından; bir taraftan da bazı siyâsî ahval ve meselâ Rus bolşeviklerinin de gizli gizli araya fesat sokmalarından ileri gelmiş olması zannındayım.

Fakat, bu hususta dediklerim, benim tahmin ettiğim cihetlerdir. Belki de bunlar aralarının açılmasına âmîl olamaz. Yalnız şunu pek iyi bilirim ki, bu açıklığın hakikî sebeplerini bilen Rauf Beyefendi ile Ali Fuat Paşa hazretleridir. Ve yine şunu iyi bilirim ki, aradaki bürüdeti kaldırmak için, Rauf Beyefendi, Ali Fuat Paşa o zaman çok çalışmışlar ve bir ikilik vücuda gelmemesine son derece gayret etmişlerdi ve bir müddet, aradaki ihtilâf zail olmuş gibiydi. Sonra ne oldu da tazelendiğini bilmiyorum.. Çünkü o zaman artık Heyeti Temsiliye yoktu.

Sivas'ta bir gece, Paşa'nın odasında yarı geceden sonra, bir iki arkadaşıyla birleşerek, Paşa'nın mutadî veçhile görüşmekte iken (not defterimde 19 Teşrinievvel 1335 tarihinde yazdığım veçhile) bahis Kâzım Karabekir Paşa meselesine intikal etti. Bunu not defterimden aynen naklediyorum:

"Bu gece, Heyeti Temsiliye toplanmadı. Yemekten sonra, bir müddet hepimiz toplanarak hasbihal kabilinden, olan ve olacak işler üzerinde görüştük. Paşa, meclisi mebusan'ın İstanbul'da toplanması üzerinde söz açtı. Hükümeti merkeziyenin ve hattâ İstanbul teşkilâtımızın ısrarının, ilerisi için isabetli olmyacağına tekrar ederek: "İşgal altında, düşman zırhlılarının topları Dolmabahçe sarayının önünde, mahalli içtimaa müteveccihken, mebusanın vazifei teşriyelerini serbestçe nasıl ifa edeceklerini aklım almıyor. Daima Düveli İtilâfiyenin tehdidi altında bulunan bir meclis, serbest ve hür bir şekilde vatanın istihlâsı ve müdafaası hakkında nasıl düşündüğünü söyler? Ve göreceksiniz, mahalli içtima hakkındaki noktâ nazarında hükü-

metin ısrarında isabet veya ademi isabet olduğunu zaman ve vekayi isbat edecektir. Bu kadar gafilâne ısrara hayret ediyorum.” dedi: Ben de: “Evet, İngiliz zırhlısında meclis toplanıyor demektir.” dedim. Oradaki arkadaşlar da bu fikri teyit ile: “Görünüyor ki, Padişah'ın da İstanbul'da içtima hususundaki arzu ve ısrarı, meclisin ne olur ne olmaz aleyhine bir karar ve harekette bulunmaması için İtilâf Devletlerine güvendiğini gösteriyor ve daha serbestçe, istediği zaman meclisi feshedebilmek maksadına matuftur.” denildi.

Nihayet yatmak zamanı geldi. Odalarımıza çekilmişken, emirber Ali geldi: “Paşa, buyursunlar diyor!” diye çağırırdı.

Odaya geldiğim zaman, Paşa'yı mangal kenarında, elinde küçük bir maşa ile kömürü bitmek üzere olan mangalı karıştırmaktayken gördüm. İbrahim Süreyya Bey, boğaz ağrısından muztarip olduğundan yatağından çıkamadı, ateşi otuz sekizi geçiyordu, Doktor Refik Bey (Saydam) yatağından çıkmamasını tenbih etmişti. Hüsrev Sami Bey de geldi. Mangalın kenarında toplandık. Emirber Ali'ye kahve ısmarlattı, Paşa gülererek: “Ali, inşallah şekerimiz var, değil mi?” diye sordu. Ali de: “Var efendim. Dün iki kilo şeker alınabildi. Mazhar Müfit Bey beş okka aldırılmış olsa daha iyi olacak efendim.” deyince güldük. Çünkü, beş on okka şeker alacak paramız olup olmadığını Ali ne bilecekti.

Paşa, yine işi lâtifeye dökerek: “Yarın bir çuval şeker alacağız, Mazhar Müfit Bey kesenin ağzını açacak, merak etme!” dedi.

Hattâ, Ali odadan çıktıktan sonra: “Aman kesenin ağzını birdenbire açma, paralar dökülmesin.” dedi ve hepimiz güldük.

Kahveler içilmekteyken, söz Kâzım Karabekir Paşa'ya intikal etti.

Mustafa Kemal Paşa — Kâzım Karabekir Paşa, anlaşılıyor ki, hükümeti darıltmıyalım, İngilizleri kızdırmıyalım diye saman altından su yürütmek istiyor ve bu suretle sükûnetle çalışalım, meydan okumıyalım demek istiyor. Halbuki ben, canım kadar sevdiğim askerlikten niçin çıkararak milletin arasına girdim? Saman altı, su filân bilmem. Gizli çalışmayı anlamam. Milletimle beraber serbest çalışırım. Şu darılacak, bu kızacak dersek, dâvamız hallolunamaz. Olduğumuz gibi görünelim ve göründüğümüz gibi olalım. Ben başka türlü çalışmasını bilmem, fikrim yanlış mı? Söyleyiniz bakalım! dedi.

Hüsrev Sami Bey — Paşam, fikriniz doğru, fakat ihtiyatı elden bırakmamak da lâzım değil mi?

Ben — Kâzım Karabekir Paşa gizli kalalım demiyor, müte-caviz hareketlerden içtinap edelim diyor zannındayım.

Mustafa Kemal Paşa — Halit Bey meselesinde: “Mutlaka Torul’da saklı kalsın, fırkasının başına geçmesin, Rüştü Bey’i fırka kumandanlığına gönderdim.” demesini, hıyaneti sabit olan Trabzon valisi hakkında cereyan eden muhabereimizi, İstanbul ile kat’ı muhabere kararımıza karşı âdetâ: “Siz hükümet mi kur-dunuz?” şeklindeki sözlerini, Rauf Bey’in saatlerce bu hususta makine başında Kâzım Karabekir Paşa’ya kararımıza evet de-dirtmek için uğraştığını unuttunuz mu? Bunlar neye delâlet eder? İcabında hücumla geçmezsek bu dâva hallolunur mu? Mü-tecaviz hareket ne demek? Hakkımızı, milletin hakkını müdafaa hususunda miskinane davranmak olur mu? Yoksa bilâsebeb şuna buna tecavüz mü ediyoruz? İşte Şerif Paşa meydanda. Dahiliye Nazırı olunca o mahut beyannamesi meydanda. Ku-vayı Milliye’ye muhalefetle Ferit Paşa kabinesine merbutiyeti anlaşılan Niğde mutasarrıfı Cavit Bey’i (ben bunu evvelce Behçet Bey diye yazmıştım) Aydın mutasarrıfı yapıyor, bizim muhalif hareketlerinden dolayı İstanbul’a gönderdiğimiz memurları tek-rar gönderiyor; çünkü bu Damat Paşa da Damat Ferit Paşa’nın fikir ve kanaatini besliyor. Ve kabineyi eline almış, hâkim olmuş, istediğini yapıyor. Buna karşı biz sükût ederek, maksatları olan, teşkilâtımızı bozmalarına müsaade mi edeceğiz? Elbette bu gibi, gaye ve maksadımızın aleyhinde bulunanlara karşı sert hareket edeceğiz. Maamafih, biz yine cereyan eden muhabereden anlaşıl-lacağı veçhile, hiç de mütejavizane davranmadık. Yine Dahiliye Nazırı Anadolu’ya bir takım heyetler sevketmeğe kalkıştı. Bu heyetlerden birinin başında sabık Harbiye Nezareti müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa ve Mahkemei Temyiz âzasından İlhami Bey ve Fetva Emini Hasan Efendi var. Kabinede murahhasımız olan Harbiye Nazırı Cemal Paşa bize bu bapta malûmat vermedi. Malûmunuz olduğu üzere Seryaver Salih Bey (Harbiye Nezareti Seryaveri, Salih Omurtak Paşa) tarafından küşad olunmak üzere Cemal Paşa’dan keyfiyeti sorduk ve dedik ki: Fevzi Paşa, İlhami Bey, Fetva Emini Hasan Efendi’den mürekkep bir heyetin Ankara, Sivas, Erzurum vilâyetlerine gönderilmelerinin hikmeti vücudu

anlaşılamadı. Cemal Paşa bizden: “Dahiliye Nazırının şüphe celbeden muamelelerine nazarı dikkatinizi celbederiz, fıkrasından maksat nedir? Âcilen ve muvazzahan iş’arı” diye sordu. Biz de buna yine sizin kararınızla cevap verdik ve şüpheli işleri birer birer saydık. Meselâ; Ankara vesair bazı vilâyetlerde valileri telgraf başına celp ile Ferit Paşa kabinesi aleyhinde harekâtı milliye esnasında icraata kalkanların ahvalini ve ittihamatın esbabını, kanuna derececi mutabakatini tehditkâr bir suretle şifre ile sorması ve yine hıyaneti vataniyesi sabit olan sabık Dahiliye Nazırı Âdil Bey’in mahremi efkârı müsteşarı Keşfi Efendi’nin el’an muhafazai mevki etmesi, harekâtı milliyenin iptidasından nihayetine kadar muhalefet eden ve nihayet ahali tarafından işten el çektirilip ve hasta olduğundan tevkifi cihetine gidilmiyerek bırakılan Ali Ulvi Bey’in Burdur’a tayin edilmesi, malûm Niğde mutasarrıfı Cavit Bey’in Aydın mutasarrıflığına tayin edilmesi ve haini vatan Konya sabık valisinin adamı olan Antalya mutasarrıfının ahalinin feryadına ve bizim de mükerreren ricamıza rağmen hâlâ yerinde kalması, vahdeti milliyeyi bozmağa çalışan İstanbul’daki erbabı mefsetin def’i mazarratı kavî bir inzibata mütavekkif iken sakıt hain kabinenin nighbanı olan polis müdürü umumîsinin yerinde hâlâ kalması, bahusus Sait Molla ile Rahip Mister Frew arasındaki mahut mektupların münderecatından da anlaşılacağı veçhile bu gibi millet düşmanlarına bir melce teşkil etmekte olduğu halde Dahiliye Nazırının hâlâ böyle bir şahsı himayede mahzur görmemesi ve kezalik jandarma kumandanının da muzır iken el’an makamında kalması Nazır Paşanın hüsnüniyetine delâlet eder mi? dedik. Şu halde, hükümet darılacak diye Kuvayı Milliye’yi ve teşkilâtı vurmak, dağıtmak isteyenlere karşı evet efendim diye mi susacağız? Meselâ, 9 numaralı telgrafta Cemal Paşa bize şu ültimatı veriyor: “Meclisi Mebusan İstanbul’da toplanacak. Teşkilâtı milliye namına umuru hükümete müdahale edemezsiniz. Telgrafınızda dermeyan olunan metalibat hep müdahale mahiyetindedir. Hükümet bitaraf-tır. Teşkilâtı milliyeye muhalif harekette bulunanları tazyik ve tecziye edemeyiz.” Buna ne diyeceğiz? Başüstüne efendim mi? Teşkilâtı milliye ile buna düşman hainleri, meselâ Ali Kemal’i, Sait Molla’yı bizimle beraber tutuyor. Karacabey, Bozkır,

Anzavur hâdiselerini cürüm addetmiyor. Bittabi “Hükümeti seniye teşkilâtı milliyenin mevcudiyetini zait görüyor ve teşkilâtı milliyeye ihtiyaç olmaksızın memleketi tahlis edecek kuvvete malik bulunuyorsa ona göre esbabına tevessül edilmek üzere muvazzahan iş'arı” diye cevap verdik. Bunları anlatmaktan maksadım harekâtımızda tecavüz yok, fakat vatan ve millet için muzır gördüğümüz harekâta kat'î cevaplar vermek vardır.

Paşa bundan sonra vâki olan talep ve ricamız üzerine Sait Molla ile Rahip Frew arasındaki on iki mektubu okudu. Bunlardan ileride bahsedeceğim. Bu mektupların elde edilmesi için alınan tedbirleri de anlattı. Bizim adamlarımızdan biri Frew'nun yanına hizmetçilik suretiyle girmeğe muvaffak olmuş ve o suretle mektuplar elde edilmiş. Sonra da Yahya Kaptan meselesine geçtik. Yahya Kaptan'ın alçakca öldürülmesine Paşa'nın çok canı sıkılmıştı. Artık sabaha yakın biz de dağıldık.

Yahya Kaptan meselesi şöyle olmuştur:

Düşmanlarımız mühim bir plân tatbik ediyorlardı. Ahalii hıristiyaniye, kendilerinin teşkil ettikleri çetelerle tecavüzde bulunarak bu fena hareketi Kuvayı Milliye'ye yüklemek, Kuvayı Milliye ahalii hıristiyaniyeye tecavüz ediyor, diyerek, teşkilâtı milliyeyi enzarı ecanipte bile lekelemek. Fakat bu plâna mukabil bizim de tedbir almamız lâzım ve mecburî idi. Hükümeti merkeziye de düşmanların bu harekâtını hep Kuvayı Milliye'ye ve bize atfediyordu ve bu gibi harekâta cüret edenleri takip ve tenkil edecek yerde, Heyeti Temsiliye'yi muaheze ile bu gibi ahvale nihayet verilmesini bizden istiyordu. Hattâ hükümet, bu hâdisat ve ef'alın bizden geldiğini İstanbul teşkilâtımıza bile inandırmıştı.

Düşmanların, aleyhimizdeki bu plânına karşı biz de düşündük ve bu mesele üzerinde ehemmiyetle durduk. Nihayet İzmit mıntkasında müsellâh ve millî müfrezeler teşkil etmek ve şayanı emniyet zabitlerimizin muavenet ve müzaheretıyla hain çeteleri takip ve tenkil etmek. Bunu tatbik ettik. En kuvvetli bir müfreze Yahya Kaptan denilen bir vatanperverin müfrezesi idi. Yahya Kaptan'ı İzmit teşkilâtımız bize tavsiye etmişti. Yahya Kaptan aylarca çalıştı ve o civardaki hain çetelerin icraatına mâni oldu. Fakat Kartal'dan 24 Teşrinisani 1335 tarihli bir tel-

Yahya
Kaptan'ın
Öldürülmesi
Meselesi ve
Mustafa
Kemal Paşa

graf geldi. İmzası, Kartal Anadolu ve Rumeli müdafaai Hukuk Heyeti Temsiliye'si Reisi namına Binbaşı Necati idi. Bu Necati Bey: "Köy içinde bilâ kabahat katl ve nahiye müdürünü alâmeleinnas darp, köylerde gasp meselesinden dolayı Yahya Kaptan'ı hükümete teslim mecburiyet elvermiştir. Dahiliye Nezareti ehemmiyetle bu meseleyi takip ediyor. Hükümetin müşkül vaziyette kalmaması, Yahya Kaptan'ın teslimini iktiza ettiriyor, emri devletlerinize makine başında muntazırım efendim" diyordu.

Bizim bu telgrafın imzasındaki hatalar dikkatimizi celbetti. Evvelâ teşkilâtı milliye heyetlerinin riyasetlerini alenen asker ve mülkî ve resmî memurlar alamazlardı. Bu bir usulümüzdü. Saniyen, şurada buradaki teşkilâtımız da Heyeti Temsiliye olamaz, ancak Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti olur. Bu binbaşı Necati Bey, Kartal'da bir Heyeti Temsiliye de olamayacağını bilmiyor, şu halde teşkilât nizamnamemizi bile okumamış demektir. Tabiidir ki bu zatı muhatap addetmiyerek İzmit'te Birinci Fırka kumandanı Rüştü Bey'e şu cevabı vermiştik:

"Kartal Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi unvaniyle Binbaşı Ahmet Necati Bey'den alınan bir telgrafta: katl ve nahiye müdürünü darp ve köylerde gasp mesailinden dolayı Yahya Kaptan'ın hükümete teslimi mecburiyeti hasıl olduğu ve Dahiliye Nazırının da meseleyi ehemmiyetle takip eylediği bildirilmektedir.

Bidayetten beri harekâtı milliyede hüsni hizmeti meşhut olan bu zatın memleketimizin şu buhranlı zamanlarında hükümete teslimi asla muvafık görülmemekte olduğundan hükümetin de nüfuzunu nazarı dikkate almak suretiyle, Yahya Kaptan'ın takibatı kanuniyeden bu aralık tahlisi hususunun tanzimi, Kartal'da Necati Bey'e de icap eden talimatın ita ve neticesinin inbası ehemmiyetle rica olunur."

Heyeti Temsiliye namına
MUSTAFA KEMAL

Halbuki 26 Teşrinisani 1335 tarihli telgrafta, iki gün evvel Yahya Kaptan'ın hükümete teslimini yazan Necati Bey için, Yahya Kaptan da söyle yazıyordu:

“Millet namına istirham ediyorum: bugünlerde Binbaşı Necati Bey'in suiistimalâtı Kuvayı Milliye'yi lekelemektedir. He-men tahkikat icrasına emir buyurulmasını rica ederim.”

Gebze Kazası Milis Kumandanı
YAHYA

Ve yine Birinci Fırka kumandanı Rüştü Bey'den alınan 29 Teşrinisani 1335 tarihli telgrafta da Yahya Kaptan'ın bu iş'arı teyit ve Necati Bey'in yolsuzluğu bildiriliyordu. Telgraf şudur :

HEYETİ TEMSİLİYE RİYASETİNE

25 - 11 - 1335

“Şimdiye kadar vâki tahkikatıma nazaran Yahya Kaptan'ın katl ve nahiye müdürünü darp gibi fiilde bulunmadığı ve Binbaşı Necati Bey denilen zatın kendi menafii şahsiyesini temin için Yahya Kaptan'ın ortadan vücudünü kaldırmak gayesini takip ettiği ve bu bapta zatı âlinize telgrafla müracaatta buldukları zaman Yahya'yı da iğfal ile neztlerine celp ile katletmek tertibatında oldukları halde Yahya işi sezerek kendisini kurtarmış olduğu anlaşılmıştır. Keyfiyeti icabı veçhile tamik ediyorum. Neticeyi arzelyerim.”

Birinci Fırka kumandanı
RÜŞTÜ

Birinci Fırka kumandanı Rüştü Bey'in iş'arı Heyeti Temsiliye'ce neticeyi iş'arata taliken okunmakla iktifa edildi. Birkaç günden sonra Rüştü Bey'den bu hususta ilâveten malûmat olarak şöyle bir telgraf geldi :

HEYETİ TEMSİLİYE'YE

“Binbaşı Necati Bey, Maltepe Endaht Mektebinde muvazzaf memur olduğu halde, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi sıfatını takınarak Kuvayı Milliye namıyla başına topladığı Arnavut Küçük Aslan çetesiyile ortalığı soydurmakta olduğu ve Gebze Jandarma Yüzbaşısı Nail Efendi'nin bununla da şerik olduğuna,

bende şüphe kalmamıştır. Son zamanda hükümetin başına gaile çıkaran Darıca Rum bekçilerinin katli ve İstilyanos isminde bir zenginın dağa kaldırılarak para talebi gibi hususatın mezkûr çete marifetiyle yaptırılması ve böyle ef'ali rediye yanışmıyan Yahya Kaptan'a isnadı keyfiyetle gerek oraya ve gerek hükümete mumaileyh hakkında ihbaratı kâzibede bulunulması, her halde bunların teşkilâtı milliye perdesi altında halkın, hükümetin başına mesele çıkararak keselerini doldurmaktan başka bir maksat beslemediklerine ve belki de siyasî daha başka maksat takip eylediklerine hükmediliyor. Şimdiye kadar pek namuslu hareket etmiş ve etmekte bulunan Yahya Kaptan'ın bu gibi ef'ale iştirâk etmemesi ve bâlâda mezkûrülisim çetenin, kendi mıntıkasındaki fezayiha meydana vermemesi hasebiyle mumaileyhin vücudunu resmen veya gayri resmî olarak ortadan kaldırmağa çalışıyorlar. Dün Yahya Kaptan nezdime gelerek hayatının tehlikede olduğunu ve binaenaleyh avenesinin esliha ve mühimmatını bana getirip teslim ederek kendisinin de buradan gaybubet edeceğini bana resmen söyledi. Kendisine nasayihi lâzime vererek ve daha hizmet edecek mühim zamanlar olduğunu söyleyerek mahalline iade ettim. Her şeyi iyi bilmesi lâzım gelen Gebze kaza kaymakamına resmen ettiğim istizaha aldığım cevap da tamamen bâlâda arzettiğim şekilde, yani Necati ve Nail Efendi'lerin aleyhinde, Yahya Kaptan'ın lehindedir. Necati Efendi'nin İstanbul'da nereyle muhabere ettiğini bilemiyor isem de bir yerden ara sıra para aldığı söyleniyor. Bunların vücudu ve cana kasdettikleri dolayısıyla, Yahya Kaptan bu havalide durmak istemiyor. Binaenaleyh zaten muvazzaf bir zabıt olan Necati Efendi'nin başka bir mahalle ve Nail Efendi'nin de kezalik diğer bir yere kaldırılması elzem olduğuna hükmediyorum. Oraları İstanbul'la muhabere etmekte olduklarından tabii bendenizce bir şey yapılamamaktadır. Oraca icrayı icabı maruzdur.”

Fırka 1. kumandanı

RÜŞTÜ

Rüştü Bey'in bu iş'arı üzerine keyfiyet Harbiye Nazırına ve bizim İstanbul'daki teşkilâta da yazılmış ise de Kara Vasıf Bey'in verdiği cevapta Yahya Kaptan için, bu şeriri, ikâi mazarrat edemeyecek bir hale getirmeğe teşebbüs ettikleri ve yüzbaşı Nail'in,

Yahya'nın aleyhinde olduğu, Necati Bey'in, teşkilâtı milliyeyi esaslandırdığı, Yeniköy Rumlarının etrafa sarkıntılıklarını men için Küçük Arslan çetesini dolaştırmağa başlattığı ve Mustafa Kemal Paşa tarafından bunlara para verildiği gibi hakikate asla uymayan cevaplarla Kuvayi Milliye'nin kumandanlarının emriyle hareket eden, bilhassa anasırı hıristiyaniyeyi soyan ve öldürten ve bunu Kuvayi Milliye'nin çeteleri yapıyor şeklinde göstererek ecanibe karşı bu suretle Kuvayi Milliye'yi lekelemek için sarfı mesai eden Sait Molla ve rüfekası ve Necati Bey gibi, Küçük Arslan ve bir tarafta Sadık çetelerinin tecavüz ve zararlarına meydan vermemeğe çalışan Yahya Kaptan'ı bizim İstanbul teşkilâtı da aksi tarzda görüyorlar idi ki, zaten düşmanların maksadı da buydu.

Bu Yahya Kaptan meselesine Heyeti Temsiliye'ce çok ehemmiyet verilmiştir. Çünkü Yahya Kaptan, İzmit ve Kartal havâlisinde düşmanların tertibi ile dolaştırılan ve envai mezlîm icrasıyle bunu Kuvayi Milli'yeye mensup çeteler yapıyor dedirtmeğe çalışanlara karşı mühim bir kuvvetti. Bu çetelerin soygunculuğuna ve ahaliî hıristiyaniyenin ve sairenin menafii şahsiyeleri için katline meydan vermiyerek, Kuvayi Milliye yapıyor diye yapılan propaganda ve yaygaralara mâni olan bir kuvvetti.

Bu cihetler, hükümeti merkeziyece de anlaşılamadı. Yahya Kaptan'ın izalei vücudu Kara Vasıf Bey'in de dediği gibi, hükümetle müştereken muvafık görülmüş ve bunun üzerine Jandarma Umum Kumandan Muavini Hilmi Bey'in ve nizamiye yüzbaşılardan Hidayet Bey'in emrû kumandasında jandarma ve askerden mürekkep üç yüz kişilik bir müfreze Yahya Kaptan üzerine sevk edilmiştir.

Ve Yahya Kaptan'ın Tavşancıl'da muhasara edildiğini haber aldık. İstanbul'dan gelen müfreze kumandanına Yahya Kaptan'ın bizim adamımız olduğunu ve kusur ve kabahati varsa, tarafımızdan icabî icra edileceğini, Yahya Kaptan'ın tevkif ve muhasarasına razı olmadığımızı tebliğ için İzmit fırka kumandanlığına yazıldı.

Fakat bu hususta bize en iyi malûmatı veren, Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri iken mebus olarak İstanbul'da bulunan Cevat Abbas Bey'di.

Gelen bir telgrafında Umum Jandarma Kumandan Muavini Hilmi Bey ve Üsküdar Jandarma Kumandanı Nazmi Bey kumandasına dört zabıt, elli jandarma ve yüzbaşı Nahit Efendi kumandasında İstanbul muhafız alayından doksan nefer Bandırma vapuriyle, güya hali harpteymiş gibi, vapurun ışıkları söndürülmüş olduğu halde ve yahut kimse haber almasın diye gizli bir tertibat suretiyle Hereke'ye çıkarılmış, Tavşancılı'ı kuşatarak haneleri basmışlar ve Yahya'yı teslim etmelerini ve yahut nerede olduğunu söylemezlerse insanlariyle beraber köyü yakacaklarını söylemişler.

Yahya'nın iki gündenberi köyde olmadığını ve nerede olduğunu bilmediklerini söylemişler. Yahya imha edilirse İngiliz ve Fransızlar tarafından teslih edilen Rumların ve İstanbul'daki rüzelânın Marmara havzasında arzularına nail olacakları ve Kuvayi Milliye namını taşımakta olan Yahya'nın tenkilinin İzmit ve Adapazarı havalisinde düşmanlarımızın hesabına birçok fesat çetelerinin doğmasına sebebiyet vereceği bildirilmekteydi.

Nihayet İzmit fırka kumandan vekili "bizzat icra ettiği tahkikattan, müsademe olmadığını, Yahya Kaptan teslim olduktan sonra köy haricinde katledildiğini" bildirdi.

İstanbul'dan Kara Vasıf Bey de: "Yahya Kaptan yakalanıp köy haricinde bulunan karakol mahalline götürülürken civarda on kadar şakinin karakol üzerine ateş etmesi üzerine firara teşebbüs etmiş ve bu esnada katledilmiştir. Yahya Kaptan Kuvayi Milliye namına pek çok fenalık yaptığı için takibata girilmiş ve fakat heyetimizce muvakkaten ihtifa ile Kuvayi Milliye işlerine karışmaması ve fenalığa cüret etmemesi, yanındaki firarî asker ve jandarmaları iade etmesi şartıyla takibat yapılmaması için teşebbüsatta bulunulmuş ise de, hükümet bu sıra gizlice asker sevk etmiş ve Yahya Kaptan'ı derdest etmek istediğini ilân ederek maruz ahval vukua gelmiştir" diyor ve zeylen dahi, "Yahya Kaptanın teslim olduktan sonra katlolunduğunu işittik, tahkikat yapıyoruz. Merkumun tenkiline sebep hiç kimseyi dinlememesi, Kuvayi Milliye namına fecaat ve şekavet yapması ve eşkıyayı ihfa etmesi, gösterilen mahalle gitmesi hakkındaki emirleri dinlememesi üzerine, hükümetin, köylerden ve etraftan müracaat edenlerin ısrarı üzerine kendili-

ğinden ve heyetimizin haberi olmadan teşebbüsat yapmasıdır.” diye yazıyordu.

Yahya Kaptan İstanbul'u dinlemezdi. Çünkü doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'dan emir alıyor ve Paşa'yı dinliyordu. Verilen emre göre hareket ediyordu. Zaten bizce de Dahiliye Nazırından, şundan bundan gelen emirleri dinlememesi matluptu.

Şurasını söyleyeyim ki, Kuvayi Milliye namına şekavet ve fecaatte bulunmuyordu; bilâkis yukarıda da arzettiğim gibi, hainane maksatla, yâni bu fenalıkları Kuvayi Milliye yapıyor dedirtmek için düşmanlar tarafından teşkil edilen Küçük Arslan çetesi bu fenalığı ve fecayii vukua getirmekte, Yahya Kaptan da buna mâni olmakta idi.

Bu keyfiyet Birinci Fırka Kumandanı Rüştü ve vekili Fevzi Bey'lerin iş'arı ve sözlerine itimat olunur zevattan yapılan tahkikatla sabitti.

Bu husus Gebze Müdafaai Hukuk Reisi ile kaymakamı Kadri Bey'in müşterek imzalarıyla vakanın vukuundan evvel gelen uzun bir telgraf ile de sabittir. Bir taraftan da o havallide teşkilât ile meşgul mebus Sırrı Bey'in iş'arıyla de sabittir. Bu hususta Nutuk'ta daha ziyade tafsilât vardır.

Yahya Kaptan'ın teslim olduktan sonra katledildiğini o tarihte İstanbul'da bulunan arkadaşımız Rauf Bey de telgrafla bildirmişti :

“Yahya Kaptan'ın teslim olduktan sonra itlâf edildiği buraca da anlaşılmıştır. Muhafızlığa müracaat edilmiş, fethimeyt ameliyatı da yapılmıştır. Takibatı kanuniyeyi hükümet eline almıştır.”

Nutuk'ta bu mesele hakkında Mustafa Kemal Paşa'nın mütalâası mühimdir; onu aynen yazıyorum :

“Birincisi, Sait Molla'nın mensup olduğu teşkilâtı hafiye ve Gebze ve Kartal havalisinde tamamen bu teşkilâta mensup eşhas ve çetelerin rolü ve bu rolü, bizim adamlarımıza ve teşkilâtımıza atfetmekte ve vatanperver yaşayan zevatı iğfal ve iknada gösterilen maharet ve muvaffakiyet,

İkincisi, İstanbul teşkilâtımızın rüesası ki bize, Heyeti Temsilîye'ye tâbi ve onun talimat ve iş'arı dairesinde hareketle mükellef

bulunuyorlardı ve ancak bu mükellefiyeti samimî ifa etmekle istikameti umumiyede isabetle yürümenin ağırlığı ihtimal olacağını kabul eylemeleri icap ederdi. Halbuki bu zevat, kendi akıl ve tedbirlerini Heyeti Temsiliye'nin ikazları karşısında, yüksek görmekten fariğ olamamışlar ve istiklâli hareketlerine mümanaat olunmasını, izzeti nefis meselesi yaparak asabilemişler ve hissi sakim tahtı tesirinde iğfal olunmağa kadar varmışlardır.

Şimdi efendiler, vicdan ve şefkat sahipleri olanları cidden dilhûn eden bir telgrafı daha nazargâhı rikkatinize vaz ederek bu meseleye dair beyanatıma hitam vereceğim.”

Istanbul 14. 1. 1920

ANKARA'DA KUVAYI MİLLİYE REİSİ MUSTAFA
KEMAL PAŞA HAZRETLERİNE

“Zevcim Yahya Kaptan, mahza zatı samilerine olan münasebeti dolayısıyla, bir cürmi kanunisi olmaksızın, arzı teslimiyet ettiği halde, Gebze Jandarma Yüzbaşısı Nail ve Mülâzımievvel Abdürrahman Efendi'ler tarafından alçakcasına şehit edildi. Bütün Tavşancıl ahalisi vakanın şahididir. İhkakı hak için Adliye ve Dahiliye nezaretlerine müracaat edildi. İki nefer yetim ile perişan bir halde bulunuyoruz. Bu bapta teşebbüsât ve muaveneti samilerine muntazırız, ferman.”

Karagümrük'te Keçeciler Mahallesinde
16 numaralı hanede sakin
Yahya Kaptan zevcesi
ŞEVKET HANIM

Yahya Kaptan'ın teslim olduktan sonra karakola götürülmekte iken, hattâ çeşmeden su içerken namertcesine öldürülmüş olduğu hakkında bize haberler gelmişti.

Bu Yahya Kaptan meselesi biz Sivas'ta iken başlamış, Ankara'da iken bitmiştir. Bu cihetle Sivas kısmından bahsederken Ankara'ya ait kısmını da yazarak meseleyi tamamlamak lâzım gelmiştir.

Suriye'de bulunan Fransız mümessili bizimle mülâkat ve müzakere için Sivas'a gelmek istediğini bildirdi. Biz muvafakat cevabı verdik. Bu mümessilin gelmesi için gün tayin edilmediğinden ve cevabı muvafakatımız üzerine hemen gele-

Suriye'deki
Fransız
Yüksek
Komiserinin
Temsilcisi
Geliyor

ceğini de ümit etmediğimizden haricî işlerimiz ile meşgul olan Bekir Sami Bey, Tokat'taki çiftliğine ait bazı işler için bir hafta zarfında gidip gelmek üzere Sivas'tan hareket etmişti.

Mumaileyhin hareketini müteakip, mümessilin ertesi gün öğleden sonra Ankara'da bulunacağı haberini aldık. Bekir Sami Bey'in bu müzakerede bulunması lâzımdı. Halbuki hareketinin birinci gecesi nerede kalacağı meçhul olduğundan ve malûm olsa da ve kendisine telgrafla malûmat vermiş olsak bile, araba ile giden Bekir Sami Bey'in ertesi gün öğleye kadar Sivas'a gele-miyeceğinden, hemen o gece bir otomobil ile nerede yetişebil- lirse alıp öğleye kadar Sivas'a gelmek takarrür etti.

Maiyet zabitlerinden yüzbaşı Bedri Bey'le benim hareketimi Paşa muvafık gördü, hemen otomobili hazırlattık, gece yarısına yakın bir saatte hareket ettik. Fakat soğuk şiddetli, sıfırım altında on yedi idi.

Otomobil ise açık, körüğü parçalanmış idi; karpit de olmadı-ğından karanlıkta gidilecekti. Bedri Bey'le, ciheti askeriyeden verilen nöbetçi askerlere mahsus kuzu pöstekisi kürklere sarıl- dık, tüfeklerimizi aldık.

Bedri Bey ihtiyaten, bulduğu bir bomba ile makineli, bir de tüfek almıştı. Yola düzüldük. Bir taraftan soğuk, bir taraftan da karanlıkta gidiyorduk.

Otonun bir köşesine ben, diğer köşesine de Bedri Bey büzül- müştük. Hiç lâkırdı etmiyorduk veya edecek halde değildik. Yalnız muttasıl şoföre, "dikkat, dikkat" emrini veriyorduk.

Bir aralık Bedri Bey: "Ah bir sıcak çay olsa!" dedi. Ben gayri ihtiyarî güldüm. Yerler karla örtülü, ara sıra da kar yağıyordu. Dedim ki: "Çay, o nerede, görmüyor musun üzeri- mize kar yağıyor. Ağzımızı açarak çay yerine kar helvası yemek vaziyetindeyiz." Bedri Bey: "Öyle ise, buyurun!" diye elime bir termos verdi. Meğerse hareketten evvel bu termosu çay koydur- muştı; hâlâ sıcaklığını muhafaza ediyordu. Hem de içine şeker de koydurmuştu.

Termosun kendi bardağını doldurarak içtim. Bedri Bey de içti. Zavallı şoför de termosnu dikerek yudum yudum içmeğe başladı.

Sabaha karşı vasıl olduğumuz, galiba Yıldızeli kasabasında Bekir Sami Bey'i jandarma dairesinden sorduk. Hükümette yat-

makta olduğunu haber aldık. Hükümete gittik, Bekir Sami Bey'e bakmak üzere hükümette yatan odacıyı uyandırdık. Girdiğimiz kaymakamın odasındaki sobayı yaktırdık ve sonra da diğer bir odada yatmakta olan Bekir Sami Bey'i uyandırdım. Hemen Sivas'a hareketimiz lâzım geldiğini ve öğleden evvel Sivas'ta bulunmak mecburiyetini anlattım.

Artık gündüz olduğundan, daha süratle gidebileceğimizi tahmin ile bir sabah kahvaltısından sonra, yani vusulümüzden iki saat sonra Sivas'a hareket ettik.

Öğleden yarım saat evvel Sivas'a geldik, Fransız mümessili henüz gelmemişti. Mustafa Kemal Paşa bizi kapı önünde karşıladı, doğru odasına gittik; gece soğukta hareketimizden sonra merakta kaldığını ve uyuyamadığını söyleyerek birer çay ikram etti. Bekir Sami Bey'in çantasında bisküvi varmış, getirttik.

Sonra Rüstem Bey de geldi. Mümessilin ne söyleyeceğini ve cevaplarımızı faraziyyat üzerine hazırlamakta iken, yemek çanı çaldı, hep beraber yemek salonuna gittik.

Bekir Sami Bey'i gören arkadaşlar, geceki hareketten haberdar olmadıklarından hayrette kaldılar. Paşa: "İşte biz adamı yoldan çevirtiriz!" diye lâtifelere başladı. Yemekten bir iki saat sonra Fransız mümessili geldi.

Saat üç buçukta kongre salonunda bir köşede, pencerenin önünde bir masanın etrafında mümessil, Mustafa Kemal Paşa Rauf Bey ve ben toplandık.

Mösyö Briand o vakit Fransa'da başvekil değildi, fakat mümessil, Mösyö Briand'ın kariben başvekil olacağından bahisle onun tavsiyesi üzerine bizimle anlaşmak için geldiğini beyan etti ve müzakereye başlandı.

Bütün mesele Suriye'nin, Adana, Ayıntap ve Urfa'nın da Fransızlar elinde kalmasını temin maksadiyle anlaşmaktı. Elyevm hudutlarımız içinde bulunan, Adana, Ayıntap, Urfa, Maraş gibi vatan topraklarımızdan bir karış yer terketmek mümkün olmadığı kat'i bir lisanla anlatıldı. Rüstem Bey derhal Suriye'nin tahliyesini bile istiyordu.

Akşama kadar devam eden bu müzakereden bir dostluk husulünden başka bir netice olmadı.

Fransızların bize bütün bütün aykırı bir harekette bulunmayacakları az çok sözleşildi. Çünkü mümessilin salâhiyeti mahdut ve gayri resmî idi. Dostça ayrıldık. Bekir Sami Bey de ertesi günü yine çiftliğine gitmek üzere Tokat'a doğru hareket etti.

Bu gece Paşa'nın odasında toplandık, Paşa pek hiddetli görünüyordu. Evvelâ Fransız mümessilinden bahsederek: "Bir dostluk, başka bir şey yok. Zaten ne olacaktı?" dedi. Fakat hiddetinin sebebini Hüsrev Sami Bey sordu. Dedi ki: — "Ne olacak, hükümetin zaafına ve âdeta miskince hareketine, misalleriyle karşılaştık. Evvelâ Ankara ve Eskişehir şimendifer hattının işletilmesine Düveli İtilâfiye müsaade etmemiş, menetmişler; saniyen Fransızlar da Bandırma – Soma şimendifer hattının murakabesi bahanesiyle Bandırma'ya asker çıkarmışlar; ecnebi zabitleri Aydın taraflarında dolaşmakta ve propaganda yapmaktadır.

Adana'da Kuvayi Milliye aleyhtarı Ferda namıyla çıkan bir ecnebi gazetesinin mazarratına ve efkârı milliyeyi iğfal etmesine mebni, dahile girmesini menetmişken, bu gazeteyi faydalı gören Damat Şerif Paşa bu muzir, zehirli gazetenin duhulüne mümanaat olunmaması ve serbest olarak her tarafa girebilmesi için emirler vermiş.

Bizim Harbiye Nazırımız Cemal Paşa'nın daima methü senasında bulunduğu işte bu Dahiliye Nazırı Şerif Paşa... Yarın Heyette de bunları mevzuubahs edeceğim. Bulduğum tedbirler ise evvelâ Ankara ve Eskişehir hattının işleme için Ankara heyeti merkeziyesinin Düveli İtilâfiye mümessilleri nezdinde şiddetli bir protestoda bulunmaları.

Bandırma ve Soma hattı için de, murakabe bahanesiyle Fransızların Bandırma'ya asker çıkarmalarına hiç hak görmüyorum. Bu husus için de 14 üncü Kolordu kumandanının ve 56 ıncı Fırka kumandanının nazarı dikkatini celp ve daha doğrusu icap ederse cebren Fransız askerlerini Bandırma'dan geldiği mahalle iade. Ecnebi zabitlerinin uluorta Aydın cephesinde dolaşmalarına ve propagandalarına da müsamaha edemeyiz.

Resmî bir müracaatları varsa hükümete, Kuvayi Milliye'ye ait bir işleri varsa heyeti merkeziyemize müracaat etmeleri lüzumunun kendilerine tebliği ve mıntakadan hemen ihraçları ve kat'i bir ihtiyaç halinde de cephede görülecek İtilâf askerlerine silâh istimal edilmesi.

Ben — Söyledikleriniz doğrudur. Bunu Heyet de kabul eder; vakit geçirmeden şimdiden lâzım gelenlere tebligat yapılsın.

Hüsrev Sami Bey — Ben de aynı fikirdeyim.

Mustafa Kemal Paşa — Heyeti Temsiliye'de müzakere edilmedikçe böyle hususî bir heyetle karar verilemez. Yarın Heyette müzakere ve karar lâzımdır. Biz geceleri hasbihal kabilinden görüşüyor, âdeta yarenlik yapıyoruz. Yoksa işimize dair karar ittihazi değil. Hatırıma bir şey daha geliyor, bizim Ankara'ya gideceğimizi Düveli İtilâfiye haber aldı da bunun için mi Ankara-Eskişehir hattını işletmiyor? İcap ederse cebren işletiriz, buna mecburuz.

Şimdi bütün düşüncem, meclisi mebusan'a aittir. meclisin İstanbul'da toplanması çok fena olacak. Tekrar ederim ki, meclis İstanbul'da devam edemeyecek, mebuslar vezaifi teşriyelerini yapamıyacak ve mütalâalarını tam bir emniyet altında serbestçe söyleyemeyecekler. Kaç defadır tekrar ettim ve yine ederim ki, meclisin İstanbul'da âkibeti vahimdir. Fakat bunu İstanbul hükümetine, hattâ bizim teşkilâta bile anlatamadık.

Zarurî İstanbul'da içtima edecek mecliste, vatanın tamamîsini ve milletin istiklâlini temin edecek müttelik ve azimkâr bir gruba lüzum var. Bunu da yarın Heyette görüşürüz.

Ben — Görüşmeğe lüzum yok. Bu cihet uzun uzadıya mevzu bahis olundu ve 18 Teşrinisani 1335 'te bu hususta talimat verildi ve tamim de yapıldı.

Mustafa Kemal Paşa — Evet, hatırımda, öyle bir tamim yaptık; fakat ben o tamim ve kararın daha şümüllü, daha ehemmiyetli bir şekilde olmasını muvafık görüyorum. Grup teşkili meselesi, çok ehemmiyetlidir. Mecliste böyle bir grupun mevcudiyetini siz lüzumlu görmez misiniz?

Hüsrev Sami Bey — Lüzumuna kail olmayan yok zaten. Bu lüzumu anlıyarak Mazhar Müfit Bey'in bahsettiği 18 Teşrinisani 1335 tarihli kararımızı tamim ettik. Bunu daha geniş bir şekle ifrağ hususunu, buyurduğunuz gibi Heyette görüşürüz.

Mustafa Kemal Paşa — Daha geniş bir şekle ifrağ değil, daha sarîh bir şekilde maksadı anlatmak, meselâ Eskişehir'e her livadan birer mebus davet etmek ve İstanbul'a gidecek ve Eskişehir'den geçecek mebusları da Eskişehir'e davet edilecek mebus-

larla birleştirmek ve biz de Eskişehir'e giderek umumî bir içtima ile, grup hususunda esaslı görüşmek. Ben yine ısrar ediyorum, İstanbul'da Meclisi Mebusan ve mebuslar için tam bir emniyet yoktur.

İşte bu emniyeti tesis için, lâzım gelen tedabiri de görüşelim. Daima söylüyorum. Hükümeti merkeziye ve İstanbul'daki bazı ricalî kiram ve hattâ Padişah bile, meclisin İstanbul'da toplanmasını ısrar ve arzu ediyorlar. Çünkü, istedikleri zaman, bilhassa Padişah, Düveli İtilâfiyeye güvenerek meclisi feshedebilecek. Ve tam bir serbestî ve hürriyet içinde söz söyleyen, fakat işlerine gelmeyen mebusları da artık bilemem ne gibi cezalara, felâketlere uğratacaklar.

Ben — İstanbul hükümeti, her türlü tedabir ittihaz kılınmıştır, Düveli İtilâfiyeden söz alınmıştır, hiçbir tehlike mutasavver değildir; yalnız sizin ile Rauf Bey gibi bir iki arkadaşın İstanbul'a gelmemesi lâzım, zira bunun için Düveli İtilâfiyeden söz alınmamıştır, diye yazıp duruyor. Bu yazış, kabinenin bu teminatı kâfî gelmez mi?

Mustafa Kemal Paşa — Hayır, üç kişi için teminat veremeyen bir hükümet yüzlerce mebusu nasıl, her ne suretle olursa olsun, taarruzdan koruyacak? Meclisin muhafazai mevcudiyeti, mebusların vazifei teşriyelerini tamamen hür, serbest ve daimî bir emniyet içinde yapabilmeleri Düveli İtilâfiyenin keyfine tâbi. Böyle emniyet olur mu? Pek bariz olan bu tehlikeyi bir türlü İstanbul'a anlatamadık gitti. Amma, Ankara'ya gitmek zamanı yaklaşıyor. Hazırlanmak için lâzım gelenlere emir verdim. Sen de kesenin ağzını aç bakalım..

Ben — Hangi kesenin ağzını, ağzı açılacak kese mi var?

Mustafa Kemal Paşa — Şakayı bırakalım, yol için para lâzım. Mevcudumuz nedir?

Ben — Hangi mevcut, bir iki liramız var!

Mustafa Kemal Paşa — Çare düşünelim.

Ben — Çaresi, bankalardan biraz ödünç para almak.

Mustafa Kemal Paşa — Bu kat'iyen caiz değildir. Malûm a bize İstanbul, yani Ferit Paşa Celâlî eşkıyası diyordu. Şimdi de bankaları soymağa başladılar diye aleyhimizde propaganda-lara başladılar. Başka bir care düşünelim.

Ben — Bankalardan Heyeti Temsiliye namına borç almayız. Şahsımız namına alırız. Meselâ ben, sen veya diğer bir arkadaş bankadan para istikraz edemez miyiz? Bu da mı soygunculuk addedilecek?

Mustafa Kemal Paşa — Edebilir amma, bizim vaziyetimiz buna müsait değil; şahsımız namına da olsa, yine umumumuza teşmil ile soygunculuğa başladılar derler.

Ben — O halde başka çare ne olabilir?

Mustafa Kemal Paşa — Rica ederim, bununla da sen meşgul ol, bir çare elbette bulursun. Evvelâ Ankara'ya kadar ne masrafımız olacak, saniyen burada tesviye edilecek borcumuz elbette var, miktarı nedir? Hulâsa, burada borç bırakmıyarak bizi Ankara'ya kadar götürecektir paranın miktarı ne olmak lâzımdır? Bunları bir hesap etmeli, sonra ona göre para tedarikini düşünmeli. Artık sen, bunları düşün ve ehemmiyetle meşgul ol.

Ben — Düşüneyim, fakat düşündüğümü tatbik için müdahale etmemeniz lâzım. Aksi takdirde her bulunacak çareye bir mahzur bulacak olursanız bu iş hallolunmaz.

Mustafa Kemal Paşa — Artık bilmem, ne yaparsan yap; sen de mahzurları benim kadar elbette düşünürsün.

Ertesi gün, Heyeti Temsiliye'de bu işler görüşüldü. Her meselede bizim atılğan ve sınırlı hareketlerimizi sükûnetle ve itidal ile beyanı mütalâa ederek bizi teskin eden ve hakikaten çok isabetli fikirler ve mütalâalar serdeden Rauf Bey bugün de, Eskişehir - Ankara şimendiferinin İtilâf Devletleri tarafından işletilmesinin men'i, Bandırma'ya Fransızların şimendiferimizi kontrol bahanesiyle asker çıkarmaları, ecnebi zabitlerinin Aydın cephesinde dolaşarak propaganda yapmaları ve saire hakkında da güzel fikirler ve mütalâalarda bulundu ve bu hususta kararlar verildi: Ankara'ya, İtilâf Devletleri mümessillerine şedit bir protestoda bulunulması ve hattın behemehal, icabında cebren işleteceğinin bildirilmesi ve Mudanya'da aynı suretle hareket olunması ve Aydın cephesinde dolaşan zabitlerin, cepheye kıtaat ile temasına meydan verilmemesi ve bu gibi ecnebi propagandacıların hemen ve hattâ tahtelhıfz mıntakadan ihraçları ve şayet cepheye İtilâf askerleri görülürse ve mecburiyeti kat'îye hasıl olursa silâh istimali ve bir de İzmir ahalisinin intihaba iştirakini

meneden Yunanlıların bu hareketinin protesto edilmesi, bir de mebuslar İstanbul'a gitmezden evvel Eskişehir'de yapılmasını muvafık gördüğümüz içtimain Ankara'da yapılması daha muvafık olacağı kararları verildi. Ve bu kararlar icap edenlere tebliğ ve tamim edildi.

Heyeti Temsiliye'nin Ankara'ya nakli de tekrar mevzuubahs oldu. Zaten bu kararlaşmış olmakla beraber, Paşa, bu fikir ilk ortaya atıldığı zaman, Karabekir Paşa'nın gönderdiği bir telgraf-tan bahsile, nakil hakkındaki kararın isabetini tekrar ettik.

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu telgrafı 3 Teşrinievvel 1335 tarihli idi; kumandanların Sivas'ta toplanıp müzakerede bulunmalarından evvel, o zaman, yani ilk nakil fikri meydana çıktığı zaman, bazı kumandan ve merkezlerden rey ve mütalâaları sorulmuş ve Kâzım Karabekir Paşa da bu telgrafla mütalâasını bildirmişti.

Telgraf kısadır ve Nutuk'ta vardır. Kâzım Karabekir Paşa "Kuvayi Milliye'yi temsil eden heyeti aliyenin, değil Ankara'ya hattâ Sivas'ın garbına bile geçmemesi fikrindeyim. Çünkü, şarkî vilâyatın Kuvayi Milliyesini teşkil eden heyetin bütün bütün uzaklaşması, dolayısıyla bu vilâyetlerin teşkilâtsizliğini mucip olacağı gibi, şimdiye kadar pek meşru ve mantıkan idare edilmekte olan harekâtı milliyenin; ötedenberi daima her bir teşebbüsümüzü fena görmek ve göstermek isteyen düşmanlarımızca sabıkı misillü, bir yerde muhafazası için Heyeti Temsiliye'nin Sivas'tan garba geçmemesi mütalâasında bulunduğumu arzeylerim" diyordu.

Bu telgraf üzerine uzun münakaşalar oldu. Çünkü Heyeti Temsiliye yalnız vilâyatı şarkıyeyi değil, bütün Anadolu ve Rumelinin Kuvayi Milliyesini temsil ediyordu. Öyle mi, değil mi, diye uzun uzadıya telgraf başlarında münakaşalar olmuştu. Fakat bu telgraftan sonra Sivas'ta içtima eden kumandanlar müzakeresinde Kâzım Karabekir Paşa da Heyeti Temsiliye'nin şark vilâyetlerinden ziyade garp vilâyetlerine yakın olması lâzım geleceğini, birçok esbaba mebni isabetli görmüş ve diğer kumandanların ve Heyetin fikrine iştirâk etmişti. Bu müzakerede en canlı fikri meydana koyan, Mustafa Kemal Paşa'nın şu aynen yazdığım sözleridir:

"... Usul ve kaide şudur ki, vaziyeti umumiye'yi idare ve sevk mesuliyetini deruhte edenler, en mühim hedefe ve en yakın teh-

likeye, mümkün olduğu kadar yakın bulunur. Yeter ki bu takarrüp vaziyeti umumiye'yi nazardan mehcur bırakacak derecede olmasın. Ankara bu şeraiti câmi bir nokta idi. Cep-helerle iştigal edeceğiz diye, Balıkesir'e Nazillî'ye veyahut Karahisar'a gitmiyorduk. Fakat cephelere ve İstanbul'a şimendifer ile merbut ve vaziyeti umumiye'yi idare noktainazarından Sivas'tan asla farkı olmayan Ankara'ya gelecektik."

Paşa, eğer Kâzım Karabekir Paşa, İstanbul'da âmalı milliyeye mutabık hükümet vardır, Meclisi Mebusan da vardır, mukadderatı millet ve memleket murakabeye başlandıktan sonra Heyeti Temsiliye'nin garp cephesiyle alâkasına lüzum yoktur; Heyeti Temsiliye yalnız şark vilâyetlerinin teşkilâtiyle iktifa etsin, gibi bir fikir ve mütalâada iseler, bir derece şayanı teemmül görülebilir; fakat bu takdirde de vaziyeti umumiye ve ahval ve şeraiti hakikiye'yi görüşte Heyeti Temsiliye ile Kâzım Karabekir Paşa arasında gayri kabili imlâ bir hendek olduğunu kabul etmek icap eder, demektedir.

Fakat kumandanlar içtimanda Kâzım Karabekir Paşa'nın bu fikir ve mütalâada oluyarak, içtimadan evvel çekilmiş telgrafından sarfı nazarla içtimadaki fikir ve kararda isabet görmesiyle Heyeti Temsiliye ile Kâzım Karabekir Paşa arasında gayri kabili imlâ bir hendeğe hacet kalmamış ve Ankara'ya nakilde fikir birliği hasıl olmuştur.

Mebuslar ile Ankara'da toplanıp mecliste bir grup teşkili hakkında kararımızdan mühim faydalar ümit etmekte idik. Fakat İstanbul ekâbiri bundan da bin mâna çıkararak, böyle bir içtimanın vuku bulmamasına elden geldiği mertebe çalıştılar.

Mebusları, Ankara'da birleşmek ve görüşmek üzere vuku bulan davetimize mukabil, bunu akim bırakmak üzere, İstanbul ricâlinin de teşebbüs ve tedbirler almağa başladığını hayretle gördük. Zira Ankara'ya gittiğimiz zaman bazı mebuslardan gelen telgraflarda "Hüseyin Kâzım imzasıyla ve İstanbul'da içtima eden mebuslar namına bir telgraf geldiği ve serian İstanbul'a gelinmesi bildirilmekte olduğu" ve bu cihetle Ankara'ya mı, yoksa doğruca İstanbul'a mı gidilmesi lâzım geleceği sorulmakta idi. Hüseyin Kâzım Bey mebustur, fakat ne sıfatla mebusları İstanbul'a davet

ettiğini anlıyamadık. Biz de derhal mebus arkadaşlardan gelen telgraflara cevaben Hüseyin Kâzım Bey'in iş'arı ile bir gûna alâkamız olmadığını, binaenaleyh evvelce vuku bulan iş'ar ve ricamız dairesinde evvelâ Ankara'da görüşülmesi menafii milliye ve vataniyemize daha muvafık olacağını, Hüseyin Kâzım Bey'e münasip cevaplar itasını yazdık. Hüseyin Kazım Bey'in mebusanı kiramdan bazılarına hemen Dersaadet'e hareketleri lüzumuna dair telgraflar yazdığını, Hüseyin Kâzım Bey'in vaziyetten haberdar olmadığını gösteren bu iş'arı üzerine kendisine evvelce mebusanı kirama yazdığımız tebligata dair malûmat verildiğini bildirdik ve Heyeti Temsiliye'nin ricası veçhile Heyeti Temsiliye âzası olarak intihap olunan mebuslarla, müzakerede hazır bulunmayı arzu eden diğer mebusların da Kânunusaninin beşinden itibaren Ankara'ya teşriflerini tekrar istirham ettik ve Hüseyin Kâzım Bey'in de İstanbul'daki teşkilâtımız vasıtasıyla, bizim tebligat ve kararımızdan haberdar edilmesini ve arzu eyledikleri takdirde müzakerede bulunmak üzere Ankara'ya teşrifleri hususunu rica ettik.

Fakat ne gariptir ki, İstanbul hükümeti bizim mebuslar ile temasımızdan, daha doğrusu Mustafa Kemal Paşa'nın görüşmesinden çekiniyordu. Sebebi ne idi? Bunu biz Hüseyin Kâzım Bey'in, mebuslara çektiği telgraflardan ve bir defa Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın "Dersaadette mebusandan bir grupun müracaat ile tahriri olarak verdikleri metalibâtı aynen size de bildiriyorum" diye başlıyan telgrafından ve beş maddeyi ihtiva eden bu metalibattan anladık. Talepler şunlardı:

1 — Mebusların Ankara'ya şu sırada-davet edilmeleri Meclisin serian açılmasına mânidir,

2 — Bu davet keyfiyeti birçok suitefsirata sebep olur; bil-hassa en ziyade calibi nazarı dikkat olan, kuvvei teşriyyenin başka kuvvetlerin tahtı tesirinde(!) hareket etmekte olması zandır. Bu ise dahilde, hariçte büyük bir itimatsızlık tevliid eder,

3 — Böyle bir hal, Meclisin kendisinden beklenen hizmeti ifa edebilmesini mümkün kılmaz,

4 — Mebuslarla temas ve münasebette bulunmak üzere salâhiyeti vasiayı haiz bir zatı murahhas sıfatiyle İstanbul'a göndermek temini maksada kâfidir,

5 — Ankara'ya davet edilen mebusların tehiri azimeti ve orada toplanmış zevatın da hemen İstanbul'a hareketleri için yeniden tebligatı seria ifası.

Bu telgraf doğrusu bizi pek üzdü. Mustafa Kemal Paşa dedi ki: "Anlaşıldı. Ben bu tarz iş'ar ve harekette bir samimiyet görmüyorum. Bizim mebuslarla evvelâ Eskişehir'de, sonra, Ankara şimendifer yolunun açılması üzerine daha münasip olacağı mütaleasiyle Ankara'da birleşmemizin esbabını bildirerek bu husustaki davet ve tebligatımızı bir ay evvel yaptık. Bu hareketimiz mahzurlu ise ve menafii vataniyeye muvafık değilse o zaman hükümet veyahut bizimle hemefkâr olarak gayei milliyeyi takip ettiklerini iddia eden bu zevat daha o zaman, müdavelei efkâr ile bu husustaki mütalâalarını beyan ve bizim de nazarı dikkatimizi celbedemezler miydi? Bilâkis Hüseyin Kâzım namı diğer Şeyh Muhsini Fani'nin, Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa'nın imzalarıyla, heyeti teftişye reislerine, mebusların seri'an İstanbul'a hareketleri ve Ankara'da mülâkatımızın akim bırakılması için emrivakiler ihdası için uğraşmaları ne demektir?

Bu efendiler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensupları değil mi? Bunlar da, bu Cemiyetin âzasından olduklarından bahisle bilhassa İstanbul'da atıp tutmuyorlar mı? Pekâlâ, bu Cemiyetin âzasından olan ve hem de pek icabında kuvvetli mensup olduklarını iddiadan geri durmayan bu efendilerden mebus olanlar, Cemiyetin liderleriyle, Heyeti Temsiliye'siyle görüşerek tesbit edilecek program dahilinde harekete mecbur değil midirler?

Ne boş iddia; bir cemiyetin âzası o cemiyetin liderleriyle temasa gelir, cemiyetin programı için görüşürse, kuvvei teşriiye başka bir kuvvetin tahtı tesirinde hareket ediyor zannı nasıl tevellüt eder?

Hayır, maksat benim mebuslarla temasa gelmemekliğimdir. Ne olmuş? Hiç! Bütün bu mücadelei milliyeyi İstanbul'daki ricali kıram yapmış. Anadolu'da canlarını feda ederek çalışan fedakâranı millet ve Heyeti Temsiliye kim oluyormuş?.. Ne boş, çocukça fikirler! Sen yaptın, ben yaptım, işte eblehane hareketler. Fakat şurasını da söyleyeyim: Bir cemiyetimiz var, bunun mebusları var. Bu cemiyet mebuslarının bir programı olacak; yoksa Cemiyetimizin mebusları Muhsini Fani'lerin, bilmem

kimin fikir ve mütalâalarıyla hareket edecek, emirlerine başüstüne diyecek kimseler değildir. Bunu hükümeti merkeziye ve Hüseyin Kâzım Bey'le üç dört arkadaşının da bilmesi gerekir. Burada şayanı mütalâa bir cihet daha görüyorum: Harbiye Nazırı Cemal Paşa, mebuslardan mürekkep bir grupun takririnden bahsediyor. Acaba bu grup kimlerdir? Çekilen telgraflarda Hüseyin Kâzım imzası görülüyor. Bunu Cemal Paşa'dan soralım. Fakat yine şayanı dikkattir ki, mebusların hemen İstanbul'a hareketlerini Dahiliye Nazırı da, Hüseyin Kâzım Bey de yazıyor. Fakat bu davet memul ettikleri gibi bir emri vâki ihdas edemediğinden tarafımızdan da tebligat icrasını istiyorlar. Bu bir nezaket mi, yoksa...

Cemal Paşa'dan takrir, mebusların isimleri ve kime hitaben hangi makama bu takririn verildiği soruldu ve cevap da aldık. Deniliyordu ki: Takrir sahipleri Hüseyin Kâzım, Tahsin, Celâlettin Arif, Hâmid, ilh...; takriri bana getiren baştaki iki zattır.

Fakat biz de bu işi tahkik ettik; aldığımız malûmata göre, bu Cemal Paşa'nın, mebusların verdiği takrirdeki beş maddelik talep diye yazdığı telgrafın aslı şöyle olmuş: Evvelâ telgrafı yazan zevat öyle mebuslardan mürekkep bir grup değilmiş; Sadrazam, Hakkı Bey isminde bildiği bir zat vasıtasıyla Hüseyin Kâzım Bey'i çağırmış, Mustafa Kemal Paşa'ya kısa bir telgraf yazdırmış ve bunu bazı zevata da imza ettirmişler. Şifre edilmek üzere vasıtai muhaberemiz olan Cemal Paşa'ya, bu mevzuu bahs olan, Sadrazam'ın ahababı Hakkı Bey'le Hüseyin Kâzım Bey götürmüşler. Cemal Paşa'nın beş maddelik takrir dediği şeyler, sonradan uydurulmuş.

Bir taraftan vatanın istihlâsı için uğraş, bir taraftan da İstanbul ricalinin bu entrikalarıyla! Vatanın istihlâsı için çalışmak bir gayei milliye idi. Bunu canla, başla, iftiharla yapıyorduk. Bizi üzen, İstanbul'un bu ecille ricali kiramınının her türlü teşebbüsle, mesaimizi akim bıraktırmak için kurdukları türlü türlü entrika ve dolaplar, fesatlarla uğraşmaktı.

İstanbul'da millet, düşmanların kahır ve zulmü altında inlerken, dayak altında, hapishanelerde yatarken, başta bulunan bazı vatansızların, ecnebilerle Löbon'da akşam çaylarını içmekte ve ecnebilerden aldıkları paralarla zevkü safalarında olduklarını,

ve vatandaşları aleyhinde jurnallar tertip suretiyle her türlü melânet icrasından geri durmadıklarını ve rahip Frew'larla birleşerek bizim için de çeteler teşkil ve suikastlar tertip eylediklerini ve Padişah'ın da sırf şahsı için rahip Frew ile olan mukavelesini hep biliyor, malûmat alıyorduk.”

Not defterimde ehemmiyetle kaydettiğim bu rahip Frew meselesi hakkında şu izahat vardır :

“Paşa bu gece dedi ki: — İstanbul'daki teşkilâtımızın ve aldığımız tertibatımızın himmetiyle bir kısım vesaik elde ettik. Bu vesaiki Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya, Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya, hem de kendilerine verdik ve ecnebi mümes-sillerine de verildi.

Düveli İtilâfiyece de malûmat hasıl oldu. Kumandanlara da tebliğ ettik. Bu cihetler malûmunuzdur. Fakat bir gün gelir de hâtıratımı yazarsam, bunları aynen ensali âtiye için ibret ve intibahı mucip olmak üzere neşredeceğim. Fakat zaman ve hâdisatın neler tevlit edeceği belli olmaz. Bu gibi mühim vesaikin sende de birer sureti bulunsun. Suretlerini al; ben yazamazsam, sen yazarsın; yazarsam, sen de hâtıratını yazdığında bunlardan bahsetmeyi unutma. Çünkü bunlar, mücadeleli milliyede maruz kaldığımız gizli ve alenî binbir türlü müşkilât ve entrikalar hakkında esaslı delillerdir.

Başımıza neler örölmek istenildiği ve nasıl mukavemet ettiğimiz ve daha doğrusu milletin arzu ve âmaline tevfiikan ve onun müzaheretiyile nasıl çalıştığımız görülmeli ve ensali âtiye için ibret ve intibahı mucip olmalıdır. Zaten her şey unutulur. Fakat biz her şeyi gençliğe bırakacağız, o gençlik ki hiçbir şeyi unutmı-yacaktır; ümmidi istikbalin ziyadar çiçekleri onlardır.

Çok gariptir ki, bu metin ve büyük adamın bu sözleri söy-lerken hemen hemen gözleri yaşarır gibi oldu. Doğrusunu söy-liyeyim, benim de gözlerimden yaş geldi. Ben de — Paşam, kim isterse unutsun, tarih ve gençlik bu yaratıcı dehanızı, bu vatana büyük ve tavsifi gayri kabil hizmetinizi asla unutmaz, dedim.

Paşa — Mesele ben değilim, vatandır, gittiğimiz yoldur, unutulmaması lâzım gelen cumhuriyet ve rejimdir, dedi. Benim, senin, şunun, bunun ne ehemmiyeti var. Biz olmasak başkaları bunu yapmıyacak mıydı?

Mustafa
Kemal
Paşanın
Tek Ümidi :
“Gençlik”ti.

— Hayır, dedim, pek de öyle değil. Esasta haklısınız, fakat o başkaları nerede?.. O başkaları değil midir ki, bizi öldürtmek, vatani parçalamak ve kendi menfaatleri için namus ve vicdanlarını satmak yolunu tutmuşlardır! Paşa : — Neyse bu meseleyi kapayalım. Bütün ümidim gençliktedir. Bunda müttetikiz değil mi? dedi. — Evet, tamamıyla, cevabını verdim.

Bu sırada Hüsrev Sami — Canım Mazhar Müfit Bey, sen kaymakam, mutasarrıf, vali olmadan evvel Edirne idadisinde hocalık, müdür muavinliği gibi maarif hizmetinde bulundun. Gençliği bilirsin, nasıldırlar? diyerek ortaya bir sual attı.

Ben — Benim zamanımda yetişmiş olan ve bugün bir kısmı yüksek makamlarda bulunan ve bir kısmı da darülfünunlarda muallimlik eden talebelerim tam bir vatanperver ve inkılâpçı olarak yetişmişlerdir. Bazılarıyla el'an olan muhaberatımı biliyorsunuz. Bu zamanda ve daha ileride yetişecekler ise hocalarını kat kat geçeceklerdir. Nasıl ki talebelerim vatanperverlikte, ilimde beni fersah fersah geçmişlerse bundan sonra yetişecekler de şimdiki hocalarını öyle geçeceklerdir.

Azizim Hüsrev Sami, Paşa'nın dediği ve fikir ve mütaleası gibi gençlikten her şeyi beklileyebiliriz; bütün ümit ve bütün bu mesaisinin devamını muhafaza edecek. velhasıl ileride bizce mukarrer olan cumhuriyet rejiminin niğehbanı, muhafızı ancak gençler olacaktır.

Paşa derhal — Evet, evet buna itimat edebiliriz. Gelelim şu Frew meselesine; sen mektupların suretini al! diye tekrar etti. Ve — İstanbul'un bir takım ekâbir ricalinin (bu tâbir Paşa'nındır) gösterdikleri zaaf ve tereddüt, korkaklık, entrikalar, hakkımızdaki binbir türlü lâıksız muameleler bizi işimizden alıkoyamaz. Bunlar, bu beyinsizler şahsımız ile uğraşıyorlar. Bilmiyorlar ki şahsımız ile değil, millet ile, vatan ile uğraşıyor, izmihlâle sevkediyorlar. Ne olursa olsun, biz yürüyelim arkadaşlar. Kaç defadır söyledim, yine söylüyorum, tekrar ediyorum, İstanbul'da meclis payidar olamayacak; vükela dediğimiz bu zevatı âliye, başta Padişah olmak üzere meclisin başına bir felâket getirecekler; sağ kalan görecektir. Ankara'da mebuslarla bir görüşmemizi bile çok görüyorlar. Niçin bilmem, biz vatana

hizmetle uğraşyoruz, bunlar bu hizmetimizi takdir etmiyorlar? Pekâlâ amma, bari kendileri bir iş görseler, biz de çekilirdik. İş görmek yok, yalnız biz emir vereceğiz, bizim dediğimizi yapacaksınız. Buna da pekâlâ, fakat emirleriniz, dedikleriniz makul, mantikî olsa... İtilâf devletlerinin emir ve fermanlarını tebliğden ibaret olmasa...'

Hal ve istikbale dair birçok düşünceler görüşüldü. Doğrusu bu görüşmeler ile Paşa gerek bana, gerekse Hüsrev Sami'ye güzel bir vatan dersi vermiş oluyordu."

Sait Molla'nın rahip Frew'ya yazdığı mektupların suretini aldım. Bunlar Nutuk'ta aynen vardır. Ben ancak Paşa'nın o zamanki bir emrini yerine getirmek için hulâsalarını arzedeceğim.

Evvelâ şunu söyleyeyim ki, Paşa'nın da Nutuk'ta söylediği gibi, bu mektupların suretlerinin ele geçtiğini anlayan Sait Molla, Türkçe İstanbul gazetesiyle, o zaman, yâni 8 Teşrinisani 1335 tarihli nushasiyle, bu mektupları tehzibe kalkışmış ise de bu hakikat olamaz. Zira, mektuplar Sait Molla'nın evinden ve mektupların müsveddelerinin yazılı olduğu bir defterden aynen alınmıştır. Ve mektuplarda zikredilen vakayı ve memuriyet verilen eşhas ile fiilen mutabık olmuştur.

Birinci mektuba "Aziz dostum" diye, başlıyor ve verilen iki bin lirayı Adapazarında Hikmet Bey'e gönderdiğini, işlerin yolunda gittiğini, birkaç güne kadar netayici müsmire elde edileceğini ve şimdi aldığı malûmatı derhal tebşire müsaraat ettiğini, Kuvayi Milliye taraftarlarının Fransızlara inhimak gösterdiklerini, General d'Esperey'nin Sivas'a gönderdiği zabitlerin Mustafa Kemal Paşa ile görüştüklerini, İngiliz hükümeti aleyhinde kararlar alındığını Ankara'daki (N. B. D. 285/3) adamımızın sureti mahsusada bir kurye ile bildirdiğini, (D. B. K. 91/3) cemiyete dahil ise de bu zatın Fransızlara casusluk ettiğini ve sizin (Frew'nun) bu teşkilâta riyaset ettiğinizi işaa ettiği kanaatinin hasıl olduğunu ve dün sabah Âdil Bey'le birlikte Damat Ferit Paşa hazretlerini ziyaret ettiğini, biraz daha sabır buyurmaları lüzumunu (Frew tarafından) kendilerine tebliğ ettiğini, Ferit Paşa'nın, cevaben size teşekkür ederek: Kuvayi Milliye'nin Anadolu'da kök saldığını ve mukabil bir hareketle rüesayı mel'unesi tepelendirilmedikçe kendilerinin mevkii iktidara gelemiyerek, zatı şahanenin de tasvibine iktiran eden mukavelenamenin

konferansta müdafaasına imkân olmadığını söylediğini ve Kuvayi Milliye'nin dağıtılması için İngiltere hükümeti fahimesi nezdinde teşebbüsâtı seriada bulunulmasını, müşterek bir notanın mebusanın intihabından evvel Babıâli'ye verilmesini ve çetelerin Adapazarı, Karacabey ve Şile'de Rumlara karşı ika edecekleri harekâtı tecavüziyeyi esas ittihaz ile Kuvayi Milliye'nin asayışı ihlâl ettiklerini ileri sürerek maksadın tesriine çalışılmasını ve İngiltere matbuatının Kuvayi Milliye aleyhinde neşriyatta bulunmasının temin edilmesini ve sureti mahsusada torpido ile gönderilen (A. B. K 19/2) ye telsiz telgrafla dün görüştüğümüz mesail hakkında talimat verilmesini rica ettiğini yazıyor ve : Bu gece saat 11'de Âdil Bey (K) da sizi görecek, Ferit Paşa'nın hususî ricalarını tebliğ edecek, zatı şahane ile Mister (T. R.) görüşebilecektir, Refik Bey'e itimat etmeyiniz, Sadık Bey de bizimle çalışabilecektir, diyordu.

(Tarihi : 11. 10. 19)

“Haşiyeye: Karacabey’le Bozkır’dan henüz bir haber alamadık.”

İkinci mektup hulâsası:

Sıvas Heyeti Temsiliye’sinden ve erkânı harbiye miralaylığın-
dan mütekait Kara Vasıf Bey’in d’Esperey ile temas etmek üzere
İstanbul’a gönderileceğini on iki tarihiyle Ankara’daki (N. B. D.
285/3)ün mektupla bildirdiğini, Hikmet Bey’in paraları aldığını ve
daha para istendiğini ve evvelki gün (Frew’un) ziyaretine geldiğin-
de takip edildiğini ve avdetinde biri sarı bıyıklı ve diğeri kumral ve
köse iki şahsın sokak başında beklediklerini, gece olduğu için
epeyce korktuğunu ve bunlardan birinin: “Sait Molla bu imiş,
artık gidelim” dediğini, fazla temas hakkında hayırlı olamıya-
cağını, Fuat Paşa türbesi civarındaki görüştükları haneyi işgal
ederse temas yapabileceğini, Nâzım Paşa’nın cemiyetlerinden
haberdar olduğunu ve kendisine çok teessüf ettiğini ve onu
(N. B. S 495/1) tertibine ithal ettiğini, hane meselesi halledilinceye
kadar teması müşarünleyhin yapacağını; Karacabey’den (N. B.
D. 289/3)’e bin iki yüz lira gönderdiğini ve bu paranın muma-
ileyhe vasıl olduğunu ve hareket edeceklerini, Ferit Paşa’nın,
Babıâli’ye verilecek notaya her dakika intizar ettiğini, zatı şaha-
nenin bu vaziyetten pek müteessir bulunduğunu, teselli ettirme-
lerinin ve daima kendisine ümitbahş beyanatta bulundurmala-

rının menafileri icabından olduğunu, bizim padişahların her şey'e karşı zayıf olduklarını, Seyit Abdülkadir Efendi'nin o mesele hakkında pek tuhaf beyanatta bulunduğunu, gûya arkadaşlarının "muhalifi hamiyet olur" dediklerini yazıyor; "Artık siz icabına bakınız. Polis müdürü Nurettin Bey'in tebdili rivayet olunuyor. Hepimizin hâmisî olan bu zat hakkında nazarı dikkatini celbettiriniz." diyor ve hürmetlerini takdim ediyor.

(Tarihi: 18/19. 10. 19)

"Haşîye : Ali Kemal Bey, o zatla görüşmüş; muhavereyi idare edemediğinden muhatabı maksadını anlamış ve hattâ kendisine kemali hakaretle 'Biz sizin İngiliz hesabına çalıştığınızı anladık' demiş".

Üçüncü mektupta, yapılan propagandaları göz tabibi Esat Paşa kolunun ve bilhassa Çürüksulu Mahmut Paşa'nın, malûmatı resmîyeye istinaden, mütemadiyen tekzip ettirmekte olduklarını ve halkın teskini heyecanına çalıştıklarını, bu adamlara müracaatlarında cevap verilmemesini, dün kararlaştırılan zata, zatı şahane vasıtasıyla emir verilmesini rica ediyor.

(Tarihi : 19. 10. 19)

Dördüncü mektup :

Muhipler arasında Franmason teşkilâtının bâdii itiraz olduğunu; İttihatçıların eserine imtisalden çekinildiğini ve teşkilâtın idaresine kalb ve ruhiyle tenmiye edilmiş gençlerin ithali ile programı tatbik edebileceklerini, "kisvei zâhiriyesinin haylûleti hasabiyle" muhibbi kadim (K. B. V. 4/35)'in esasatı mukarrere dahilinde işe başlayacağını, Ankara ve Kayseri'den yine haber olmadığını yazıyor.

(Tarihi : 19. 10. 19)

Beşinci mektup :

Kasidecizade Ziya Molla'nın dün Adam Block'a haber göndererek, (Sait Molla'nın) başta bulunduğu Muhipler Cemiyetinin mazhar olduğu himayenin İngilizlerin seciyesiyle gayri kabili telif olduğunu, efkârı umumiyyede fena tesir yaptığını, bu cihetle erbabi namusun temsil etmesi lâzım geleceğini ve (Sait Molla'nın) aleyhinde pek fena şeyler ilâve ettiğini, bu zatın husumeti şah-

siyesi olduğunu, çünkü Ziya Molla'nın damadının hemşiresinin evvelce zevcesi iken kendisini boşadığını Adam Block cenaplarına iblâğını ve Ziya Molla'nın İngiliz taraftarı olmayıp harekâtı milliye mürevviçlerinin propaganda vasıtası olduğunu ve Mustafa Kemal Paşa ile aralarında münasebet mevcut bulunduğunu yazıyor.

(Tarihi : 21. 10. 19)

“Haşiye : Mahzur yoksa Adam Block hazretlerine size olan (Rahip Frew'ya) hizmetimi iblâğ ediniz”.

Altıncı mektup :

Ankara'dan (N. B. D. 295/3)'ten kurye ile 20 Teşrinievvel 19 tarihli mektubun geldiğini ve bunda, (N. D. S. 93/1)'in talimat veçhile orada bırakılıp kendisinin Kayseri'ye gittiğini; talimatın musaddak suretini Galip Bey'e gönderdiğini, evvelki tahsisatın sarfolunmasından dolayı yeniden tahsisat istendiğini, teşkilâtı hafiyenin tevessü ettiğini, rüesayi şerireden yakasını kurtaran muhiplerin şimdilik köylerde kalmak şartıyla el altından işe başladıklarını tebşir ile tertibatı üstadanelerinin (Frew'nun) semere bahş olacağını (M. K. B)'in fasih Türkçesi sayesinde mühim rol çeviriyor olduğunu, hele hocalığına diyecek olmadığını, talimatın (X. W) tertibinin tamamen ihzar edildiğini, aralarına yeni yabancılar girmemiş ise meydana çıkmadan maksadın fiilen temin edilmiş olacağını, yeni tahsisatın irsaline intizaren kurye (4. R.)nin burada alkonulduğunu yazıyor.

(Tarihi: 23/24. 10. 19)

“Haşiye : Ahmet Rıza Bey'in İtalyan mandası hakkındaki beyanatını risalenin nihayetine ilâve ettim. Kendisinin Fransa'ya geçmesi bizce tehlikeli olup bunu temin ediniz”.

Yedinci mektup :

Sait Molla bu mektubunda, Ali Kemal Bey'in dün o zatla görüştüğünden, matbuat meselesinde teennî lâzım olduğundan, bir kere lehine yazı yazan erbebi fikir ve kalemi evvelkine muhalif bir gayeye sevk etmek kolayca mümkün olamayacağından, bütün resmî memurların harekâtı milliyeyi şimdilik iyi gördüklerinden ve Ali Kemal'in talimata harfiyen riayet edeceğinden, Zeynel-abidin partisiyle teşriki mesaiye çalıştığından bahsile diyor ki:

“ . . işler bulandırılacak. Bu günlerde Fransa ve Amerika mehafilinde benim ismimden çok bahsediliyormuş. Bunun hikmetini anlayamadım. Harekâtı milliye taraftarlarının, bu hükümetin siyasi memurları üzerinde yaptıkları tesir neticesi olarak hayatının muhafazası size mevdudur”.

Ayrıca, Hikmet ile bizzat görüştüğünü, bu defa Hikmet'i mütelevvin gördüğünü, fakat teminatı kaviyye verdiğini, “Ben merdim, sözümden dönmem” dediğini, ve Sivas vak'asını nasıl bulduğunu sorarak, düzensiz olduğunu, amma yavaş yavaş düzeleceğini, Kadıköy'lünün de işi deruhte ettiğini, fakat mel'un İttihatçı matbuatın bazan işlerine mâni olduğunu, bunların yazılarına dikkat lâzım olduğunu, Ferit Paşa'nın hâlâ sinirli ve “Ne vakit olacak?” diye sormakta olduğunu, hane meselesinin hâlâ hallolunmadığını, (N. B. S. 495/1)'in Konya'ya ehemmiyet verilmesini tavsiye ettiğini ve şifahen arzettiği mesele hakkında nazarı dikkatini celbetmeyi rica ettiğini, Ali Kemal'in son felâketi üzerine (Frew'un) beyanı teessür ettiğini söylemiş olduğunu ve bu zatı elde buldurmak lâzım ve bu fırsatı kaçırmamak için bir hediye takdiminin en münasip zaman olacağını, yeni parola gönderilmesini, (Frew'un) 19 Teşrinievvel mektubunu almadığından müteessir olduğunu, vasitanın sıkıştırılmasını, Kadıköy'lüye ve Hikmet'e numaralarını vereceğini bildiriyor.

(Tarihi : 24. 10. 19)

“Haşiyeye : Birkaç defadır söylemek istediğim halde unuttuyorum. Mustafa Kemal Paşa'ya ve taraftarlarına biraz müsait görünmeli ki, kendisi kemali emniyetle buraya gelebilsin. Bu işe fevkalâde ehemmiyet veriniz. Kendi gazetelerimizle taraftarlık edemeyiz”.

Sait Molla, Rahip Frew'ya gönderdiği bu mektupta, isminden Fransa ve Amerika mehafilinde çok bahsedildiğinden ve bunun hikmetini anlayamadığından bahsediyor. Bunda anlamıyacak ne var? Bu mektuplar İstanbul'daki Düveli İtilâfiye mümessilleri vasıtasıyla aynen devletlere gönderilmiş ve Sait Molla'nın kuryesi ve çevirdiği dolap meydana çıkmıştır. Bir de: “Sivas vakasını nasıl buldunuz, biraz düzensiz amma yavaş yavaş düzelecek.” diyor.

Sivas vak'ası dediği, evvelce bahsettiğim veçhile, Mustafa Kemal Paşa Amasya'da Bahriye Nazırı Salih Paşa ile mülâkata gittiği zaman, bir gece Sivas telgrafhanesine giderek An Evlâdı Şemseddini Sivasî Recep Kâmil ve Zaralızade Celâl, İlyaszade Ahmet imzalarıyla Amasya'da Salih Paşa'ya ve Padişah'a, Kuvayi Milliye aleyhinde çekilen telgraflar meselesidir ki, Sait Molla'nın dediği gibi, hiçbir zaman ve yavaş yavaş düzenini alamamış ve yirmi dört saat sürmeden sönmüş bir şeydir. Bunu büyük muvafakiyet addediyor.

Sekizinci mektupta: İntihabatı tavik ve tâlik için Mustafa Sabri ve Hamdi ve Vasfi Efendilerle uzun uzadıya (Frew'nun) talimatı dahilinde görüştüğünü, muvafakatlerini aldığını, mahalâtta propagandalar başladığını, icap edenlerin elde edileceğini, bol para tevzii suretiyle ârayı teşettüte uğratacaklarını ve Padişah'ın da bu hususta tenviri lâzım geldiğini yazıyor, maksada re'yü tedbiri üstadaneleriyle (Rahip Frew'nun tedbiri üstadanesi) vasıl olunacağını temin ediyor.

(Tarihi : 26. 10. 19)

Dokuzuncu mektupta :

(9. R.) kuryenin geldiğini, Keskin teşkilâtının bittiğini, arkadaşlara propaganda için talimat verdiğini, muvafakiyetin ilk semerelerini kariben iktifat edeceklerini bildiriyor ve teminat veriyor.

(Tarihi : 27/28. 10. 19)

Onuncu mektup :

Yine "Aziz üstad" diye başlıyor. Mabeyinde yeni kabine teşkili tertibat ve tasavvuratının şayi olduğunu ve bu işin tesriinin elzem bulunduğunu, Anadolu teşkilâtının bazı tertiplerinin Kuvayi Milliye'ce anlaşıldığını ve bahusus Ankara ve Kayseri'de aleyhlerinde faaliyet başladığını, Kürt cemiyetinin verdiği vâdi hilâfına faaliyet göstermediğini, çetelerinin bir kısmının tenkil olunduğunu, herçibâdâbâd mutasavver kabinenin mevkii iktidara getirilmesinin mutlak elzem bulunduğunu; Ali Rıza Paşa'nın tertibatlarına karşı tedabiri mânia ittihaz edeceğini tahmin ettiğini, Bozkır'a gidecek adamların, tanınmış şahsiyetlerden oldukları için, korkmakta olduklarını ve Konya'da (K.B.81/1)'e, (Frew) vasıtası ile, hâdisenin teşdidi hakkında tebligat icrasıyla propaganda heyetleri-

nin bu mesele için faaliyete davet edilmesinin lüzum ve zaruretini arz ettiğini yazıyor.

(Tarihi : 29/30. 10. 1919)

On birinci mektupta ise: Kürt Taalî Cemiyeti âzasından samimî dostlarıyla görüşüğünü, birkaç gün sonra verilen talimat dairesinde tertibat alacaklarını, yalnız Kürdistan'a gönderilecek muhtelif arkadaşlar için büyük tahsisata ihtiyaç olduğunu, (D.B.R. 3/141)'den gelen mektubun gösterildiğini; Urfa, Ayıntap, Maraş'ta Fransızlar aleyhine lüzumundan fazla tahrikât yaptıklarının ve kolordu kumandanının siyaseti hilâfına ahaliyi imale ettiklerinin mezkûr mektupta bildirilmekte olduğunu, kabine riyasetine Zeki Paşa'nın getirilmesi hakkında beyan olunan mütalâanın doğru olmadığını, bu zatın Kürt'lerin üzerinde hâkim olduğunu, eski Ermeni kıtalinin unutulduğunu, himmeti üstadanelerine muntazır bulunduğunu yazıyor.

(Tarihi : 4. 11. 19)

On ikinci mektup :

Sait Molla bu mektubunda Ahmet Rıza Bey'den, Kuvayi Milliye'nin Fransızlara temayülünden, Irak'ta iğtişâş çıkardığından, Suriye'deki İngiliz hâkimiyetine darbe vurmak istediğinden, âlemi İslâmî İngilizler aleyhine galeyana getirmek için çalıştığından, halbuki Türkiye üzerinde İngilizlerden başka bir kuvvetin idamei nüfuz ve hâkimiyetinin gayei siyasiyelerine mugayir ve münafi, Fransa, İtalya bilhassa Amerika'nın Kuvayi Milliye'ye karşı izhar eyledikleri temayülâtı muhtelifenin İngilizlerin satveti siyasiye ve askeriyesini istirkap demek olduğundan bahsederek, nihayet, Balıkesir civarındaki kuvvetlerinin bozularak firar ve (A:R.)mevkiinde ihtifa ettiklerini, yeni kuvvetlerin hazırlanmakta olduğunu ve beş bin liradan aşağı olmamak üzere tahsisata lüzum görüldüğünü ve Karaman'dan (D. B. S. 40/5)'ten gelen mektupta şimdilik intizar zaruretinde olduklarının ve Kayseri'de (K. B. R. 87/4)'ten gelen mektupta da kariben harekete başlayacaklarının bildirildiğini ve Ziya Efendinin de, (H.K.) ve (C.H.) mevkilerinde teşkilât bittiğinden yalnız tahsisatla oraya hareket etmek mecburiyetinde olduğunu bildirdiğini ve şiddetle takip edildiklerini ve tertibattan Sivas'ın muntazaman haber aldığını; Mehmet Ali'ye, boş oğaz olduğundan emniyet edilmemesini, teşkilâtı hariciyede

kendisinden başkasının istihdam edilmemesini ve Ali Kemal'in listeye ithalinin zarurî olduğunu ve çünkü esrarlarına vukufu bulunduğunu, bu zatı sıkıca kollamak lâzım geldiğini, uzun uzadıya yazıyordu.

(Tarihi: 5. 11. 19)

Elimize geçen şu on iki mektuptan Sait Molla'nın nasıl bir adam olduğuna hükmetmek gayet kolaydır. Evet, biz Kuvayi Milliye aleyhindeki bu gizli ve aşikâr hareketlerden haberdar idik ve geniş ölçüde yapılmakta olan bu hainane tertibata karşı lâzım gelen tedabiri ittihazda gaflet etmiyerek çalıştık.

Bunca hainane isyanlar, tahrikler, tecavüzlerden başka bir de Ali Rıza Paşa kabinesiyle uğraşıyorduk. Çünkü bu kabine de Kuvayi Milliye'yi keyfemayeşa hükümler verir ve saltanata mâni addederek yok etmek azmindeydi. Hattâ böyle bir buhranlı günlerde, yâni Rahip Frew'nun bu tertibatı hafiyeyi teşkil ve Sait Molla gibi hainleri para kuvvetiyle elde ederek ve ortalığa bol bol paralar saçarak Kuvayi Milliye'yi mahvü izaleye gayret sarfettiği bir zamanda, bir gece Mustafa Kemal Paşa'nın yatak odasında birkaç arkadaşıyla görüşmekte ve ahvali, Paşa bize anlatmakta iken, birdenbire Paşa ayağa kalktı: "Siz, Rahip Frew'ya yalnız devlet mi para veriyor da bu teşkilâtı yapıyor zannediyorsunuz? Ben Padişah'ın da buna yardımda bulunduğunu zannediyorum. Siz ne fikirdesiniz?" dedi. Biz de, ihtimaldir, dedik ve sonra Paşa: "Dahası var. Bu rahip Frew, benim aldığım hususî malûmata göre, hükümetin de en sevgilisi. Görüyorsunuz ya, bir papaz, hayatımızla, istikbalimizle, istiklâlimizle nasıl oynuyor. O papaz, memleketinin Türkiye üzerinde nüfuz ve hâkimiyetine çalışıyor. Ulemadan Sait Molla da Türkiye'nin hâkimiyetini kaybederek İngiliz hâkimiyeti altında girmesi için çalışıyor." diye çok öfkeleni. Hüsrev Sami de bu sıra: "Ya Padişah?" dedi.

Mustafa Kemal Paşa: "Evet o da Sait Mollayı Evvel. Fakat arkadaşlar, bu millet, hiçbir zaman, bir hain padişahın bir rahip Frew'nun, bir Sait Molla'nın esiri, eğlencesi olamaz. Cihanı başlarına toplasınlar da gelsinler; iş kalabalıkta değil, hak ve hakikattedir. Hak ve hakikat ve millet rehberimizdir. Mutlaka biz muvaffak olacağız. Şimdiye kadar olduğu gibi, bütün maniaları bertaraf edeceğiz. Vakit yaklaştı. Pek yakında tam istiklâl ve hâkimiyetimize kavuşacağız!" diyerek bizim de yeniden kuvvei mânevîyemizi tezyit etti.

Paşa'nın en büyük meziyetlerinden biri de buydu. En buhranlı zamanlarda sükûnetini muhafaza eder, telâş göstermez, vakaları, hâdiseleri olması tabii işlermiş gibi mütalâa eder ve arkadaşlarının da aynı zamanda kuvvei mânevîyelerini tezyit ile onların da sâyü gayretlerini artırır.

Ve nihayet söz Ankara'ya gitmekliğe intikal edince, bana hitaben :

Ankara
Yolculuğuna
Hazırlık

— Günler yaklaştı, hazırlık nasıl? dedi.

Aramızdaki muhavere şöyle devam etti :

Ben — Ne hazırlığı, para nerede?

Mustafa Kemal Paşa — (Biraz düşünerek) Marifet onu bulmakta..

Ben — Bulduğum çareleri kabul etmiyorsunuz.

Mustafa Kemal Paşa — Bankalardan, rejiden filân para almak mı?

Ben — Ben başka çare bulamadım; varsa söyleyiniz.

Mustafa Kemal Paşa — Bankalardan olmaz, düşmanlarımıza yeni bir propaganda ucu veremeyiz. Bankaları soyuyorlar diye söylemedikleri kalmaz. Başka bir çare düşünelim.

Ben — Pekâlâ, Heyeti Temsiliye namına değil, şahsım adına herhangi bir bankadan istikraz yapamaz mıyım?

Mustafa Kemal Paşa — Anlamadım. Ne suretle ve hangi bankadan?

Ben — Osmanlı Bankası direktörü Mösyö Oskar Şmit pek eski bir ahabımdır. Babası Mösyö Şmit Edirne'de şimendifer doktoru idi. Oğlu da biz yaşta olduğundan o zamanki ecnebi kulüplerinde görüşürdük; şimdi burada Osmanlı Bankası direktörüdür, birkaç defa görüştük. Hattâ geçende hanesinde beni yemeğe bile davet etti. Türk muhibbi bir zattır : “Trakya doğdum ve büyüdüm ve yaşadım. Türklerin büyük bir millet olduğuna ve her şeyi yapacak bir kuvvet ve kudreti haiz olduğuna kalben inanmışımdır. Bu defa giriştiğiniz mücadelede de muvaffak olacağınıza eminim, deyip duruyor ve, benim elimden de bir hizmet gelirse ifasına hazırım, icap ederse memuriyetimi bile terkederim.” tarzında bir cesaret gösteriyordu. Ben ondan şahsım namına bin lira istikraz edeceğimi kaviyyen ümit ediyorum; bu da caiz değil mi?

Mustafa Kemal Paşa — Peki amma, şahsım namına ne demek, ne imza atacaksın?

Ben — Bitlis valii sabıkı Mazhar Müfit imzasıyla.

Mustafa Kemal Paşa — Böyle olabilir; fakat Kuvayi Milliye, Heyeti Temsiliye isimleri senette kat'iiyen her ne suretle olursa olsun yazılmamalı.

Ben — Tabii.

Mustafa Kemal Paşa — Bu parayı sen alacaksın, hepimize sarfedeceksin, ödemekte müşterek olacağız, değil mi?

Ben — Bu da pek tabii; birbirimize iane verecek vaziyette değiliz.

Mustafa Kemal Paşa — Bu suretler aklıma mülâyim geliyor; bırak ki yine bankadan Mazhar Müfit para almış demiyecekler, Heyeti Temsiliye almış diyecekler ya, artık bu kadarı da fazla bir vehim olur.

Bu suretle para meselesini hallettik. Yâni aramızda hallettik. Bakalım direktör böyle bir imza ile bize para verecek mi? Banka usullerine muvafık mı? Her ne ise, bir tecrübe edecektik.

Sonra otomobillere nakli kelâm ile :

— Üç otomobil var amma, ne haldeler? Bunları bir muayene ettirsek. Bizi Ankara'ya götürebilecek mi? Eşyalar, maiyet emirberleri ve kalem heyeti tabii arabalarla gidecek. Şimdi kimler var? Rauf Bey, misafirimiz Alfred Rüstem Bey, sen, Şeyh Fevzi Efendi, Hakkı Behiç, yaver Muzaffer ve Cevat Abbas, Bedri, kâtibi umumî Hüsrev Bey (Berlin sefiri), Doktor Refik (Saydam) ve saire. Hüsrev Bey'i nâzımı hareket tâyin edelim; otomobillere taksimi, yollarda hareket ve tevakkuf saatlerini ve günde ne kadar mesafe katedebileceğimizi, geceleri nerelerde kalabileceğimizi tetkik ve hesap etsin. Yol masraflarını da siz Hüsrev ile görüşerek tesbit buyurunuz. Benzin lâzım, şu lâzım, bu lâzım; bu teferrüatı Hüsrev Bey düşünür. Kendisi erkânıharp binbaşısıdır, başından böyle hareketler çok geçmiştir.

Mustafa Kemal Paşa bu yol meselesi hakkında Hüsrev Bey'i de çağırarak uzun uzadıya görüştiler. En güç mesele, benzindi. Nereden alacaktık?. Hattâ paramız olsa bile.. Ya lâstik?. Müzakere uzadıkça uzadı; nihayet bunlar hepsi var, farzedelim, ya para?. Mustafa Kemal Paşa çok sıkıldı, ayağa kalkarak:

— Yahu dedi, bunca mühim meseleler, isyanlar, şunlar bunlarla uğraştık, kararlar verdik, emin olunuz bu kadar sıkıldığım olmadı. Ankara'ya gideceğiz; köhne, körükleri parça parça, bu kışta, karda binilmesi gayri caiz otomobillere razı oluyoruz, fakat benzin, lâstik, para bulamıyoruz. Fakat elbette bunlara da çare bulacağız.

Hüsrev Bey — Ben otomobilleri biliyorum, lâstikler dolmadır, yalnız bir tanesi değil; sonra karpit fenerlidir.

Ben — Amerikan mektebinde benzin, lâstik çok; geçenlerde müdiresi Mis cenapları mektebi gezdirirken anbarını da gördüm. On çiftten fazla lâstik ve belki yirmi otuz teneke benzin vardı.

Mustafa Kemal Paşa — Bundan bize ne?

Ben — Bize mi ne? Parasını verir, satın alırsız; parasını vermezsek borç alır, sonra Ankara'dan parayı göndeririz.

Mustafa Kemal Paşa — Evvelâ para bul da sonra ahbabın olan Mis cenaplarına gider, lüzumu kadar lâstik ve benzin satmasını görüşürsün. Öyle Ankara'dan göndeririz filân yok ha. Bir de ciheti askeriye de bize biraz benzin verebilir.

Bu sıra kapı vuruldu. Hakkı Behiç elinde birkaç kâğıtla içeri girdi. Bu kâğıtlar bazı tamimlerle İradei Milliye gazetesine bir makale idi. Bunlar okundu. Mustafa Kemal Paşa Hakkı Behiç Beye hitaben: “Behiç Bey, artık Ankara'ya hareket zamanı yaklaştı. Yol için, para için görüşmekteyiz. Nasıl gideceğiz? Mazhar Müfit Bey para yok deyip duruyor. Hakkı Behiç Bey: “Para işine benim aklım ermez efendim, yazı işleri olur ise ne ise, Ankara'ya gitmek meselesini zaten karar altına aldık. Tabii gidilecektir,” dedi. Ben de: “Tabii gidilecek, fakat bu gitmeyi temin edecek paradır.” Bu hususta ben fikrimi söyledim. Paşa da fikrini söyledi. Hakkı Behiç Bey her ikimize de hak verdi. Fakat en son karar şahsım namına para almakta toplanmış gibi idi.

Ben ertesi gün bankaya gittim. Direktör Mösyö Oskar'ın hasta olduğunu, iki gündür bankaya gelmediğini öğrendim. Daha hareketimize dört beş gün var, o vakte kadar iyileşir, diyerek Amerikan mektebine gittim. Müdire bermutat beni büyük hürmetle kabul etti. Odasında oturduk, çay ısmarladı. Şundan bundan biraz bahsettikten sonra, ben hareketimizin yaklaştığını, fakat benzin ve lâstik bulmakta müşkilât çektiğimizi ve müm-

kün olur da esmanı mukabilinde bize bu bapta muavenette bulunacak olurlarsa müteşekkir kalacağımızı söyledim. Müdire: “Kolay. Para ne demek? Biz benzin ve lâstik satıcısı değiliz. Hele çayınızı içiniz. Siz seversiniz, şu puroyu da tütürünüz.” diyerek güzel cinsten önüme bir puro kutusu koydu. Ben hayretle bir sigaralara, bir de Müdireye bakınca: “Efendim biz ne sigaret ve ne de sigara içmeyiz. Bunlar bize Amerika'dan gelir. Sebebi de, buradan geçecek vatandaşlarımız bunlardan mahrum kalırlarsa kendilerine muavenet içindir. Bugünler gelen giden ve böyle bir müracaatta bulunan yok. Kısmet sizinmiş, kutusu ile takdim edeyim size, yolluk bir hediyemiz olsun.” dedi. Doğrusu ben bu nefis puroları memnuniyetle kabul ederek, teşekkürlerde bulundum.

Hemen altmış yaşında olan Müdire bir uzun nutka başladı. Senelerce Türkiye'de bulunduğundan Türkçe'yi güzel söylüyordu. Sivas'taki mektebi hakkında pek centilmence hareket ettiğimizden, şöyle himaye, böyle muhafaza ettiğimizden bahisle Kuvayı Milliye'nin yağmacı, çapulcu olmayıp tamamen vatani kurtarmak için çalıştıklarını söyledi ve teşekkürlerinin Mustafa Kemal Paşa'ya iblâğını rica etti.

“İki çift iç lâstik ile iki çift dış lâstiği ve altı teneke benzin de emrinize hazırdır, aldırınız!” dedi. Gerçi para için ısrar ettim. “Lûtfen faturasını himmet buyurunuz da almağa gelecek adamla parayı takdim edeyim.” dedim. Çünkü bende, hattâ ikametgâhtaki kasamızda bile bunu ödeyecek paramız yoktu. Osmanlı Bankası direktörünün bankaya geldiği gün alacağımızı ümit ettiğimiz paradan gönderecek ve o vakte kadar lâstikleri, benzini almak için mektebe bittabi adam göndermiyecektik. Kadın tekrar ısrar ederek, paradan bahsetmeği tahkir addedeceğini ve para göndermeğe kalkarsak ne lâstik ve ne de benzin veremeyeceğini kat'î bir lisanla anlattı. Ve derhal adamlarına emirler vererek bunları akşama bize götürmelerini söyledi. Teşekkür ile ayrıldım. Filhakika akşama lâstikler ve bir araba ile de benzinler geldi. Biz de lâzımgelenlere teslim ettik. Mustafa Kemal Paşa: “Şimdi para almıyorlar amma, Amerika'ya, Türkler cebren aldılar, diye bir döneklik yaparlar mı acaba? Buna mahal kalmamak üzere sen Müdireye: ‘Lâstikler ve benzin de geldi, teşekkür ederiz. Fakat şifahen söylediğim veçhile bunların kaç kuruş tuttu-

ğunu ve parasını derhal takdim etmek üzere, hattâ hamal ve araba paralarının da ilâvesini ve hareketimiz tekarrüp ettiğinden serian cevap verilmesini' müş'ir bir tezkere yaz, tabii o yazısıyla para almayacağını bildirir. Bunu vesaik meyanında sakla. Hakikaten biz parasız istemiyoruz, onlar almıyor, evet amma, ileride ne olur ne olmaz, onların, bizim ısrarımıza rağmen para almadıklarına dair elimizde bir vesika bulunsun.

Çok ince düşünen Mustafa Kemal Paşa'nın bu ihtarını yerine getirdim. Fihakika Müdire cevap verdi; Para ile benzin, lâstik satmak kendileri için mümkün olamayacağını ve bu kadarcık hediyenin kabulünü ve binaenaleyh para vermek hususunda ısrar edilmemesini ve hattâ kendi ihtiyaçlarından keserek daha da takdime âmade olduğunu ve hayırlı yolculuklar dilediğini ve Mustafa Kemal Paşa'ya hürmetlerinin takdimini ve vatanî hizmetimizi takdirle, muvaffakiyetimizi temenni ediyordu.

Fakat biz de aldığımızdan fazla istemedik. Hakikaten Müdirenin bu hizmeti, yardımı bizi mütehassis etti. Ne yazık ki Müdirenin ismini not defterimde yazmamışım ve bir türlü de hatırlamıyorum. Zira Müdire hanım deyip duruyorduk.

Günler yaklaşıyor, fakat banka direktörü hâlâ iyileşip de bankaya gelemiyordu. Bu cihet canımı sıkıyordu. Fakat bu sıra can sıkıcı bir vaka daha zuhura geldi. Bayburt'a dört saat mesafede Hars kariyesinde oturan Şeyh Eşref 'iminde biri şilik neşrine ve telkinine uğraşıyormuş. Bittabi Bayburt müftüsü ve uleması şeyhi celp ile isticvap etmek üzere Hars kariyesine bir heyet göndermişler ve hükümeti mahalliye namına şeyhi davet etmişler, şeyh gelmemiş ve işi azıtmak istidadı peyda olmuş; hükümet elli kişilik bir müfreze göndermiş, şeyh ise müridaniyle ve tevabii ile müfrezeye hücum ederek müfrezenin esleha ve mühimmatını almış, efrad ve zabitanı esir etmiş ve hattâ bazılarını da şehit etmiş.

Bunun üzerine ulema ve ümeradan birkaç heyet gönderilerek muslihane meselenin halline kalkışılmış ise de tesir etmemiş ve nihayet Erzurum kadısı da bir heyetle gitmiş, şeyh buna da cevabı red vermiş ve : "Harbedeceğim, Allah bana şeriat ilânına memursun dedi." diyerek sahibi şeriat, mehdii muntazır imzalarıyla etrafa, köylere beyannameler göndermiş ve halkı iğfal ile

Bayburt'ta
Şeriat ilân
Ediliyor

isyan etmiş. İş bu raddeye gelince, Dokuzuncu Fırkanın kumandasını ele alan kaymakam Halit Bey kuvvei kâfiye ile Hars üzerine yürüyerek şeyh ile müsademe ve muharebe hasıl olmuş. Ve civar köylüleri de Hars civarında toplanarak şeyh efendiye ve Hars'a yardıma hazırlanmışlarsa da neticede Hars meselesi ve yalancı peygamberin ve oğullarının ve tevabiinden bazılarının itlâfı ile ve Hars'ın teslimi ile mesele neticelenmiştir.

Bu meselenin bidayetinde biz Sivas'ta idik ve Onbeşinci Kolordu bu hususta bize raporlar göndermekte idi. Nasihat ile on altı gün vakit geçmişti. Halit Bey'in kat'î hareketi ile Ankara'da bu muvaffakiyetini 1 Kânunusani 1336 telgrafıyla haber aldık. Muvaffakiyetini tebrik için kendisine cevap yazıldı.

Ankara'ya hareket tarihi kararlaştı. 18 Kânunuevvel 1919 perşembe günü yola çıkılacak. Harekete üç gün kaldı. Osmanlı Bankası direktörü Mösyö Oskar bir türlü iyileşip de bankaya gelemiyordu.

Nihayet evine haber gönderdim; kendisiyle görüşmek lâzım geldiğini, yarın da çıkamıyacak ise muavinine tarafımdan vuku bulacak müracaatın kabulü için emir vermesini söyledim. Çarşamba günü, yâni yarın değil öbürgün çıkacağı cevabını verdi. Biz de perşembe günü hareket edeceğimize göre, bu cevabı muvafık buldum.

Herkeste bir hazırlanma faaliyeti başladı. Doktor Refik Bey (Saydam) ecza sandıklarını, yola çıkacak bir şekle ifrağ ile meşgul; bu hususta hiçbir fikir ve söz kabul etmiyor; kendisini kızdırmak için, şu sandık yolda kırılır desek, pür hiddet "Benim işime karışmayın efendim" diye kıyametler koparıyor.

Hayati Bey, bütün dosyaları, evrakı tanzim ve hizmetlere koymakla cidden uğraşiyor. Cevat Abbas Bey otomobillere bakıyor. Yaver Muzaffer Bey, Paşa'nın yol hakkındaki emirlerini tebliğ ile meşgul. Hüsrev Bey de, hareket saatlerini, tevakkuf mahallerini, saatte katedilebilecek kilometreleri hesap ile geceleri nerelerde kalınabileceğini ve bütün yol boyunca köylere varıncaya kadar muvasalat ve azimet anlarını tesbit ile bir program tanzim etmekte. Ben de Bankadan parateminiyle meşgul. Velhasıl herkes bir işle uğraşiyor.

Hüsrev Bey'le (Berlin sefiri) bir görüşme yaptık. Otomobillere kimler kimler ile bineceğini tâyin ile Paşa'nın muvafakatini

aldık ve hareket müdürü olmak cihetiyle de en önde gideceğinden, üç otomobilden ikisi dolma lâstikli olup bir tanesi dölma olmadığından ve süratü de ziyade bulunduğundan, zaten Amerikan mektebinden alınan lâstikler de yalnız bu otomobile mahsus olduğundan, yedek lâstiğimiz de var demek olduğuna göre, bunu kendisiyle bana tahsisi muvafık bulmuş ve umum program tekrar Paşa'ya arzolandukta, yalnız Mucur'dan Hacı Bektaş'a gidilmek lüzumlu olduğundan, bu cihetle programın ona göre tashihini ve şu kadar var ki Mucur'a varıncaya kadar bu cihetin hafî tutulmasını emretmiş.

Evrak ve eşya ile kalem efendileri ve diğer emirber zabıt arkadaşlar, Ankara'ya araba ile geleceklerdi. Biz de kendi eşyalarımızı topladık.

Bir küçük bavul ve yolda lâzım olacak çanta ve torbaya koyduklarımızdan başka eşyamız, ağır eşyalar ile ve arabalarla gidecekti. Her şey hazırlandı, artık yarın hareket ediyoruz. Bildiklerle vedalaştık. Fakat bütün mevcut nakdimiz ancak yol için yirmi yumurta, bir okka peynir ve on ekmeğe kifayet ettiğinden bunları aldırдық. Zira banka müdürü bugün de gelmezse yolda bütün bütün aç kalmak ihtimali de vardı.

Bugün de direktör gelmedi; gönderdiğim habere, yarın biz dokuzda hareket edeceğimizden sabah hemen karanlıkta, yani sekizde bankaya mutlaka gelerek icabını icra edeceği ve bizi teşyide bulunacağı cevabını aldık.

Filhakika hareketimiz günü sabah sekizde yüzbaşı Bedri Bey'le bankaya gittik. Bitlis valii sabıki imzasiyle bir senet tanzim edildi, Bedri Bey de tüccardan diye kefil oldu, bin lirayı aldık. Karargâha geldiğimiz zaman dokuza beş on dakika kalmış, hareket üzereydiler. Otomobillere bindik, en önde hareket müdürü Hüsrev Bey'le ben ve yüzbaşı Bedri ve Hakkı Behiç Bey'lerin bulunduğu otomobil ve sonra Paşa'nın ve arkasından heyetten bazı zevatın otomobilleri, tam dokuzda, karargâh olan mektebi sultaninin önünden hareket ettik. Tarih 18 Kânunuevvel 1335, yani 1919 perşembe sabahı saat dokuzdur.

Mektebin önünde binlerce halk toplanmıştı; bir çok zevat da at ile araba ile bizi birkaç saat takip ve teşyi ettiler. Karlar içinde, Sıvaslıların candan tezahürleri arasında üç otomobille yola revan olduk.

Hava çok soğuk, yerler karla mestur ve bir taraftan da kar yağmakta idi. Otomobiller açık olduğundan tabii kar içinde gidiyorduk. Sivas'lıların candan alkışları ve tezahüratı arasında köprübaşında diğer zevatla da vedalaşarak, karlar içinde üç otomobil, ancak saatte yirmi, yirmibeş kilometre süratle yola devama başladık.

Ankara'ya
Gitmezden
Evvel
Ankara'da
Neler
Oluyordu?

Ankara valisi Muhittin Paşa'nın Keskin'liler tarafından mahfuzen Sivas'a gönderilmesinden sonra halk, Defterdar Yahya Galip Bey'i vali seçmiş ve kendisine Hakan adı verilmiş ve hattâ rivayete göre, Padişah bunu işitince: "Hakan benim, bu yeni hakan kimdir?" diye sormuş.

Yahya Galip Bey merhum, çok hamiyetli ve iradeli bir zattı. Evvelâ İstanbul'a sevkolunamayıp da hapisnede bulunan İttihatçıları derhal serbest bıraktığından kendisine bu Hakan ünvanı verilmiştir. Ve Ankara'da da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkil edilerek riyasetine müftü Rifat Efendi (Diyaret İşleri Reisi iken vefat etmiştir) ve âzalıklarına Hoca Atıf, Çayırılıoğlu Hilmi, Ömer Mümtaz ve Kütükçüoğlu Ali ve Ekrem Bey'ler seçilmişler. Kolordu kumandanı Ali Fuat Paşa ve erkânı harbiye reisi muavini Binbaşı Halis (Halis Paşa merhum) ve 36 ıncı Fırka kumandanı Kaymakam Mahmut Bey'lerdi.

Mahmut Bey Düzce isyanında Çerkes çetelerinin kurdukları pusuda şehit edilmiştir. Ondan evvel bir müddet Ali Fuat Paşa'ya da vekâlette bulunmuştur.

Ciheti mülkiye ise vali Muhittin Paşa, defterdar Yahya Galip, mektupçu Hâlet ve umuru hukukiye müdürü Süreyya, polis müdürü Mitat (sonra Cemal Bey), jandarma kumandanı Rasim Canbulat (sonra Refet) ve müftü Rifat ve belediye reisi de Hacı Ziya Bey ve efendilerdi. Muhittin Paşa'nın Sivas'a gönderilmesi üzerine Yahya Galip Bey vilâyet umurunu deruhte etmişti.

Ankara'lılar ile Erzurum ve Sivas kongreleri zamanı muhaberelerimiz vardır. Muhittin Paşa, İstanbul'un emrine tebaan Kuvayi Milliye'yi ifnaya çalışmakta idi ve bir tarafta İttihat ve Terakki mensuplarını, yani Ankara'lı olup da İttihatçıdır diye hemen iki yüze yakın zevatı hapsedtirmişti.

Ankara'lıların tamamen Kuvayı Milliye taraftarı olduklarını biliyorduk. Ve fakat daha evvel İttihatçılar ve İtilâfçılar mevcutmuşsa da İtilâfçılar zamanı İttihatçılar hapsedilmişti ve İtilâfçıların Cabir Paşa isminde bir reisi olduğunu ve bir taraftan da İngiliz yüzbaşlarından Vitol (İstanbul'daki Vitollardan) ve Fransız yüzbaşısı Doburazo isminde iki İtilâf devleti mümessili bulunduğunu da haber almıştık.

Hulâsa, Ankara hakkında epeyce malûmatımız vardı.

Sivas'tan hareketimizden sonra, bir köprü başına geldik, doğru gidilirse bu yol Tokat ve Amasya'ya gidiyordu ve sola dönerek köprü geçilecek olursa bu da Kayseri yolu idi. Tabii, biz sola saptık, bir müddet sonra ismi hatırımda kalmıyan bir köye geldik. Burada program mucibince on beş dakika mola verildi. Köyün kahvesi önünde durduk, otomobillerden inenler hemen kahveye koşuyor, biraz ısınmak istiyorduk. Birer çay da içtik. Fakat sabahleyin hareket sırasında Paşa, bankadan para alıp alamadığımı soramamış olduğundan bir sıra kahveden dışarı çıktı, bana da işaretle çıkmamı anlattı. Çıkınca "Yahu, para alabildin mi?" dedi,

Ben — Aldım amma, öyle bin lira değil, ancak yolluk miktarı.

Mustafa Kemal Paşa — Bizi Ankara'ya kadar götürebilir mi? Yeter mi?

Ben — İsrâf etmezsek yeter gibi.

Mustafa Kemal Paşa — Yolda israf ne demek azizim?

Ben — Şuna on lira, buna beş lira bahşiş ver diye para sarfetmemek demek.

Mustafa Kemal Paşa — Güzel amma, yatacağımız yerlerde hizmet edenlere bahşiş vermiyelim mi?

Ben — Tabii vereceğiz, fakat miktarını bana bırakınız. İki lira verilecek yerde on lira veremeyiz. Kime verilmesini sizden sorarım, fakat miktarını ben tayin ederim.

Mustafa Kemal Paşa—Tamam. Muvafık! dedi. Bu sırada Hüsrev Bey'in otomobillere binmek üzere birinci düdüğü öttü, herkes bindi. Biz yine öndeyiz. Hüsrev Bey tamam olduğunu görünce ikinci hareket düdüğünü çaldı ve saate bakarak: "Bir dakika geçirdik"! dedi.

Köyden hareketimizden sonra, bir dağın kenarından geçen sose üzerinden dağı aşmak üzere oldukça zahmetle geçtik. Niha-

yet kar ve buzdan çok eziyet çekerek 19 Kânunuevvel 1335 cuma günü Kayseri'ye yaklaşmakta idik.

Geceyi geçirdiğimiz kasabadan ayrıldıktan sonra, bizim otomobilin lâstiği patladı. Patlayan iç lâstikti, yedeği yerine koyuncaya kadar diğer otomobiller bizi geçerek yollarına devam ettiler. Tamirden sonra sürati arttırarak arkadaşlara yetişmek istedik. Yarım saat geçmeden iç lâstik yine patladı. Son yedeği koyduk. Ne çare ki aksilik bir kere kendini göstermişti. Bu da yarım saat sonra patladı. Şoförün ifadesine göre, bu yedekler büyük geliyormuş, onun için kıvrılarak patlamaktaymış. İmiş amma, başka yedek iç lâstik kalmamıştı.

Şoför, lâstik yerine paçavra gibi bulabildiği şeyleri doldurdu, hareketimiz ağırlaştı, nihayet arkadaşlara yetişmek ümidinden vazgeçtik. Akşam oluyor, Kayseri'ye yaklaştıkça kar daha ziyadeleşiyordu; nihayet karla örtülü yolu da kaybettik. Geçen otomobillerin izinden istifade ediyorduk. Fakat şiddetli yağın kar, izleri kapamıştı. Bilmem nasıl oldu bir kar yığınınına saplandık ve durduk. Hüsrev Bey, ben, Yüzbaşı Bedri Bey ve şoför o kadar uğraştığımız halde, otomobili kardan çıkaramadık.

Ortalık kararırmağa başladı, kısa bir müzakereden sonra olduğumuz yerde kalmaktan başka çare bulamadık. Kayseri'ye varan arkadaşlar elbette bize muavenet için, bir çareye tevessül edeceklerdi; bu cihetle olduğumuz yerde beklemekten başka yapacak hiçbir tedbir yoktu. Yalnız, gece karpit lâmbalarını yakarak olduğumuz yeri göstermek istedik ve bu soğukta ve karda bir kurt hücumuna maruz kalmamak için Bedri Bey makineli tüfeği ateşe hazır vaziyete getirdi. Biz de tüfeklerimizi ele alarak, otomobilin etrafında uyuşuk ayaklarımızı harekete getirmek üzere dolaşıp duruyorduk.

Kayseri'ye vasıl olan Mustafa Kemal Paşa, İmamzâde Raşit ağanın hanesine misafir edilmiş, ben ve Hüsrev Bey de bu evde kalacak surette hazırlık yapılmış, Rauf Bey Nuh Efendi'nin hanesinde ve diğer arkadaşlar da diğer zevatın hanelerine misafir edilmişler.

Mustafa Kemal Paşa: "Arkadaşlarım gelmeden sofraya oturmam" demiş, derhal bir kamyon ile miktarı kâfi jandarma bizim imdadımıza çıkarılmış, Taşçızade Mehmet Efendi'nin söy-

lediğine göre, Paşa çok merak etmiş ve Mehmet Efendi kamyon bulmuş ve tedarik edilen kamyona jandarmalar bindirilmiş, bize gönderilmiş.

O zaman kamyon bulmak kolay iş değildi, Mehmet Efendi kamyonu Amerikan kolejinden almış. Her ne ise kamyonun gelmekte olduğunu gördük ve sevindik.

Nihayet otomobili kamyona bağliyerek kardan kurtardık ve Kayseri'ye hareket ettik, İmamzade Raşit ağanın hanesine geldiğimiz zaman, gece yarısına bir saat vardı.

Donacak bir haldeydik, Paşa'yı hazırlanmış sofraya oturmamış, gezinmekte bulduk. Merak ile: "Aman yahu, nerede kaldınız, merak içindeyim." dedi. Ben de: "Bizi bırakıp kaçtınız, bu olur mu?" dedim. "Ne bileyim, dedi, arkadan yavaş yavaş geliyordunuz; kara saplandığımızı zannetmedim. Neyse, geçmiş olsun. Bu havalarda bu kırık dökük otomobillerle bundan daha iyi seyahat mümkün olur mu?"

Biraz ısındık ve sofraya oturduk. Paşa'nın, güzel hikâyeleriyle çektiklerimizi unutarak güle güle yemek yedik. Ertesi gün Kayseri'de kalacaktık; ziyaret edilecek yerler vardı.

Gece yarısını geçmiş idi ki, yatak odalarına çekildik. Paşa sağdaki odada, ben karşıdaki odada, Hüsrey Bey de yanımdaki odada mükemmel ve çok rahat yapılmış yataklara kavuştuk. Odalar, yanan sobalarla mükemmel teshin edilmişti. Rahat uyuduk. Doğrusu Raşit ağanın misafirperverliğini unutamıyorum.

Sabahleyin mükemmel bir kahvaltı yaptık; evet, mükemmel diyorum, bizim aylardır ki tereyağ, kaymak, süt, bal gördüğümüz yoktu. Bu gibi şeylerden mahrum kaldıktan sonra insan bir gün kavuşursa kıymetleri o zaman daha ziyade artıyor.

Paşa kahvaltıda yine şakaya başladı. Ev sahibine: "Azizim, biz her sabah süttten, kaymaktan bıktık. Sizin meşhur pastırmanız vardır, üzerine birkaç taze yumurta kırılrsa da daha kuvvetli bir kahvaltı alsak, nasıl olur. Bugün gezeceğimiz yerler var, öğle yemeğini biraz geç yiyeceğiz!" dedi. Ve paşa bana bir göz işareti yaptı. Raşit ağa: "Başüstüne efendim." diye fırladı gitti.

Paşa: "Öyle değil mi? Kaymaktan, süttten, baldan filân bıktık." deyince bir kahkaha attık. "Adi bir çay ile bir dilim ekmek-

ten ne haber Paşam?” dedim. “Canım pastırmalı yumurta istedi de onun için söyledim”

Beş on dakika geçmeden pastırmalı yumurta geldi. Nihayet mükemmel bir yemek yedik demektir. Arkadaşlar da birer birer geldiler, birleştik. Askerî kulübü gezdik; bir küçük mütevazi evdi. Sonra bazı mektepleri ve Ermeni cemaatine ait mektebi ve papazını da gördük. Fakat Kayseri'yi terketmek üzereymişler.

İleri gelenlerle, işimiz hakkında müzakerelerde bulunuldu. Kayserililer umumiyetle Kuvayı Milliyeci ve fedakâr ve vatanperver insanlardır. Her şeye hazır olduklarını memnuniyetle müşahade ettik.

O gece de misafir olduğumuz evlerde kaldık. 21 Kânunuevvel 1335 pazar günü sabahı dokuzda hareket edilecekti.

Kayseri'lilerin bir gün daha kalmaklığımız hususundaki ısrarlarına rağmen, hareket mecburiyetinde idik. Çünkü Hacıbektaş'a da uğranılacaktı. Bu mühim bir merkezdi. Bütün Anadolu'daki üç dört milyondan belki de daha ziyade miktara balığ olan Alevîlerin merbut buldukları Çelebi, Hacıbektaş kariyesinde oturmakta idi. O zaman Çelebi Cemalettin Efendi ve Hacıbektaş dede postu vekili Niyazi Salih Baba idi.

Milyonlara varan Alevî ve Bektaşiler, gerçi bitaraf bir vaziyette görülüyorsa da bunlar, Çelebi'nin, dede postu vekilinin emir ve iradesine tâbi olduklarından bu iki zat ile görüşmek onları tarafımıza çekmek için gerekliydi ve hem de Çelebi ile post vekili arasında bir de ihtilâf var idi ki bu da varidat getiren bir maddenin ve sairenin temliki ve hisseleri meselesi idi.

Bunu da halletmek, her iki tarafı memnun ederek anlaşdırmak bizim için de büyük bir kuvvet teşkil edecekti. Bu milyonlarca halk ihmal edilemezdi. Nitekim Cemaleddin Efendi Birinci Büyük Millet Meclisinde mebus olmuş ve bir aralık Meclis Reis Vekilliği de yapmıştır. İcabi hal bunu yaptırmış olsa gerektir.

Kayseri'den 21 Kânunuevvel pazar sabahı hareketle doğruca Mucur'a gidiyorduk. Fakat hareket dokuzda olmak lâzım gelirken on dakika geç kaldığımızdan hareket müdürü söylenip duruyordu. Bu on dakikayı birinci on beş dakikalık istirahattan keserek telâfi edeceğini teemmül ile biraz öfkesi geçti. Soğuk çok ziyade idi. Himmetdede köyünde onbeş dakika yerine

beş dakikalık bir tevakkufla tekrar yola düzıldük. Öğle yemeği otomobillerde yenecekti. Kayseri'lilerin yolluk olarak verdikleri börekler, sucuklar ve pastırmalar, piliçler her otomobile bu tavakuf sırası taksim ve tevzi edildi. Bu defa da kar yerine biraz yağmur yağdı ve nihayet, yolları kardan ve bu yağmurdan cıvık bir hal aldığından, mukarrer saatten iki üç saat sonra, yani gece sekiz buçuğa doğru Mucur'a gelebildik. Doğruca hükümet önünde durduk, Kaymakam Cevat Bey bizi istikbal etti, fakat bu bir habersiz gelişti. Bizim Mucur'a gelmeden Yenice çiftliğinden doğruca Hacıbektaş'a gideceğimizi zannediyorlarmış. Gece hükümette memleket eşrafı davet olunarak görüşüldü. Paşa hükümette yatacaktı; biz de evlere taksim edildik. Misafir olduğum hanede her türlü esbabı istirahat temin edilmişti. Sabahleyin hükümette birleştik. Hacıbektaş'a gitmek üzere iki otomobile hareket ettik. Zira çiftlikten bir noktaya kadar otomobiller gidemiyormuş; ondan sonra araba ile gidilecek olduğunu söylüyordular. Salih Niyazi Baba'nın çiftliğe kadar geleceğini, bizi istikbal edeceğini de öğrendik.

Fakat otomobiller Hacıbektaş'a kadar, tabîi yoldan gidebildiler. Çiftliğe geldiğimiz zaman öğle olmuş ve karnımız acıkmıştı. Köy halkı alevî idi. Bizi bir evin selâmlık denilen odasında kabul ettiler. Fakat Salih Baba henüz gelmemişti. Bir saat kadar bekledikten sonra Salih Baba bir araba ile geldi. Vürudu ile yemek de çıktı. Kahveler de içildi. Bu yol için program yoktu. Binaenaleyh yola çıktık ve Salih Baba'yı Rauf Bey'le beraber bulunduğu otomobile aldık. Salih Baba zayıf, sakallı, orta boylu, mütebessim çehreli, çok zarif bir zattı.

Yolda masonluk hakkındaki bilgisinden ve masonların âdât ve âdâp ve merasiminden bahisler açtı. Zarif hikâyeleriyle yolu hemen hiç duymadan bitirdik, Hacıbektaş'a geldik. O bize vedâ ile dergâhına gitti. Biz de Çelebi Efendi'nin sarayı denilen harem selâmlık büyük ve fakat siyah toprak sıvalı binanın selâmlığının önünde durduk.

Bizi istikbal ile, merdivenden çıkınca bir odaya aldılar. Oda eski usul sedirlerle çevrilmiş, birkaç iskemle konulmuş, sigara masaları vesairenden ibaret eşyasiyle, hiç de mükellef ve müzeyyen değildi. Bu mütevazi oda Çelebi'nin kabul odası imiş. Beş altı dakika sonra Çelebi Efendi geldi.

**Mustafa
Kemal Paşa
Hacıbektaş
Sarayında**

Çelebi Cemaleddin Efendi orta boylu, tıknazca ve kara sakallı, başında yeşil bir sarık sarılmış, cübbeye benzer siyah bir pardösü giymiş kıyafette idi. Paşa bizi takdim etti. İlk mülâkâtlara mahsus havaî sözler söylendi. Ve bir müddet sonra “İstirahat buyurunuz” diye Cemaleddin Efendi hareme gitti. Ortalık karınca odaya bir masa getirilerek rakı takımları konuldu. Cemaleddin Efendi geldi. Rahatsız olduğundan içmediğini, fakat şerefimize içeceğini söyliyerek rakıya başladı. Paşa: “Biz de içmiyoruz!” cevabını verince Cemaleddin Efendi: “Burada içmemek nasıl olur? Bu âdeti bizi tahkirdir!” diye kadehi Paşa'ya sundu.

Birkaç kadeh rakıdan sonra yemek yenildi. Ve Paşa, Çelebi ile görüşerek, tamamen Kuvayi Milliye'ye taraftar olduğuna dair söz aldı ve buraya gelmekten maksadımız da hasıl oldu. Bu müzakere pek uzun sürmedi. Çelebi Efendi derhal vaziyeti kavradı ve adamlarına lâzım gelen talimatı vereceğini vadetti. Paşa'nın, vaziyet ve giriştiğimiz mücadele hakkında verdiği tafsilât Çelebi'nin nazarı dikkatini celbetti. Hattâ Çelebi daha ileri giderek cumhuriyet taraftarlığını ihsas ettirdi ise de Paşa zamanı olmayan bu mühim mesele için müsbet veya menfi bir cevap vermiyerek gayet tedbirli bir surette müzakereyi idare etti. Anlaşıyor ki Cemaleddin Efendi cumhuriyete taraftar, hele Salih Baba, hür fikirli, çok ileri bir zat. Ertesi gün Hacı Bektaş türbesi ziyaret edildi ve Salih Niyazi Baba'nın öğle yemeği davetinde bulunduk. Salih Baba türbenin ve dergâhının her tarafını gezdirdi. Meydan evi denilen mahalde yere küçük ve alçak bir masanın üzerine konulan büyük bir sininin etrafına oturduk. Hepimizin önünden dolaşan uzun bir havlu, yemekte çatal, bıçak vardı. Çok nefis bir yemek... Can denilen müritler pek mükemmel ve sessizce hizmet ediyorlardı. Doğrusu yemekteki bu intizama hayret ettik. Yemeği müteakip ucu zıvanalı sigaralar ve kahveler de ikram edildi. O gün akşam üstü Mucur'a avdet edileceğinden, hareket zamanına kadar hoş bir sohbet ile vakit geçirildiği gibi, Çelebi ile Baba arasındaki ihtilâf bir derece halledilir bir şekle konuldu.

Alfred Rüstem Bey bu dergâhta çok merakla her şeyi tetkik ediyordu. Ve beraberce Aş Dede'nin odasına girdik; ocağa konulmuş eski zamandan kalma gayet büyük bir kazan vardı, onun yanında pösteki üzerinde çubuğunu içmekte olan bir baba otu-

ruyordu. Baba bu tarihî kazanın muhafızı ve aşa aît hususatin müdürü olacak galiba. Rüstem Bey, Babaya hitaben:

— Baba Efendi, bu kazan hangi tarihten kalmadır ve kimler tarafından kullanılmıştır?

Baba — Pirimiz zamanından kalmadır.

Rüstem Bey — Evet. Tarihi malûm mudur? Nasıl olup da bu ana kadar kalmıştır?

Baba — Eski zamana sizi çok meraklı görüyorum. İşte bu kazan pirimizden kalmıştır. Bize lâzım olanı bu; biz bugünü düşünür, yarına Allah kerim deriz. Geçmiş zamana da hu.

Rüstem Bey ile Aş Baba'nın yanından çıktık, Rüstem Bey: “Beklediği kazanın tarihini bilmiyor bu cahil adam!” diye kızdı, Fakat biraz sonra da: — Monşer, Baba'nın felsefesi tuhaf: ‘ bu günü düşünmek, yarına Allah kerim, geçmişe hu’; evet, bu da bir meslek olabilir. Amma, çok kritik olur.

— Canım Rüstem Bey, dedim, biz buraya felsefe vapmağa, felsefe aramağa gelmedik. İşte Aş Dede bir kazan bekliyor vesselâm.

Gülüşerek, sonra Kırklar meydanını, camii, Balım Sultanı ziyaret ettik. Her taraf temiz, işler büyük bir sükûnet ile, telâşi gösterilmiyerek görülüyor. Herkes vazifesini biliyor. Doğrusu takdirde bulunduk.

Bir sıra Mustafa Kemal Paşa yanıma sokularak: “Büyük babalara ellişer lira verelim.” dedi. Ben de muvafık gördüm. Aş Babadan başlıyarak ellişer lira verdik. Hizmet edenleri de sevindirdik. Fakat Aş Baba parayı alırken: “Eyvallah, fakat bu benim şahsıma değil, dergâha aittir.” dedi.

Nihayet iyi bir intiba ile Hacıbektaş'tan ayrıldık ve Mucur'a geldik. 24 Kânunuevvel 1335 çarşamba günü, Mucur'dan hareketle Kırşehir'e geldik. Hava sisli ve nemli, ara sıra yağmur yağmakta idi. Kırşehir'e gireceğimiz sırada, yani şehrin met-halinde kurbanlar kesildi ve misafir olacağımız haneye yerleştik.

Kırşehirililer büyük bir tezahüratla bizi istikbal ettiler. Teşkilâtımızın binasını ziyaretle hasbihallerde bulunduk ve hâtıra defterine Mustafa Kemal Paşa aşağıdaki yazıları yazdı. Orada hazır bulunan arkadaşlar ile imza ettik. Kırşehirililer kartpostallara bu yazının fotoğrafını almışlar, bir hediye olarak bir adedini bana da vermek lûfunda bulunmuşlardı. Yazı şuydu:

“Kırşehir gençlerinin, vatanımızda gençliğin kıymetli bir en-muzeci olduklarını isbat edecek efkârı metine ve musîbe ile müte-hallî buldukları kanaatiyle vaz' imza eyleriz.”

24 Kânunuevvel 1335

H. BEHİÇ, A. RÜSTEM, M. MÜFİT, HÜSEYİN RAUF M. KEMAL

Perşembe günü Kırşehir'den hareketle Kaman'a geldik. Geceyi Kaman'da geçirdik. Ertesi cuma günü Kaman nahi-yesinden hareket edildi ve Beynam'a geldik. Fakat yolda bizim otomobil akşam üstü ortalık kararmakta iken bir bataklığa saplandı. Bu saplanmalar yollarda tekerrür edip duruyordu.

Çiçekdağı'nda Paşanın otomobili de saplandı. Hepimiz çamurlar içinde bin meşakkatle uğraşa uğraşa otomobili çıkar-mıştık. Fakat bu defa bizim otomobili, sarfettiğimiz büyük gay-retlere rağmen yerinden kımıldatmak mümkün olmadı. Otomo-bilde Rauf Bey, ben, Hakkı Behiç Bey ve Bedri Bey vardı.

Hakkı Behiç Bey otuz sekizi aşan bir hararet içinde hasta idi. Âciz kaldık. Nihayet geceyi otomobilde geçirmeğe karar verdik; fakat açık otomobilde kar altında sabahı bulmak müş-küldü.

Gece olmuştu. Ben, elbette yakında bir köy vardır, diğer otomobiller gitti; Beynam yakın olmak lâzımdır mütalâasiyle tüfeğimi alarak köyü bulmağa çıktım. Birkaç dakika sonra arkam-dan Rauf Bey'in: “Mazhar Müfit, Mazhar Müfit” diye seslenmek-te olduğunu gördüm. Durdum, Rauf Bey'in de tüfeği elindeydi. Yanıma geldi: “Be birader, gece karanlığında seni kurtlara mı parçalattıracağız, yalnız nereye gidiyorsun?” diyerek beraberce yürümeğe başladık. Fakat karanlıkta yolu şaşırılmıştık. Doğru gideceğimiz yerde sağ tarafa doğru dağa çıkan bir küçük dağ yolunu takibe başladık. Hemen bir saat yürüdük, köyden eser yok. Hep yokuş çıkıyor, sık ormanlık arasında karanlıkta bulu-nuyorduk.

Doğrusu, yol uzadıkça biz de yorulmağa başladık. Elimdeki tüfek ve belimdeki kurşunlar yüzlerce okka sıkletinde imiş gibi bir ağırlık veriyordu.

Nihayet bir köpek sesi işittik. Herhalde bir köye yaklaşıyoruz diye sevindik. Biraz sonra uzakta ağaçlar arasında bir ışık gördük. Gayreti arttırarak ışığa yaklaştık. Bu bir kulübe imiş. Ankara askerine odun kesmeğe mahsus bir müfreze imiş. Kulübede bulunan zabıt bizi hürmetle kabul etti. Birer çay pişirdi ve içirdi.

Dinlendik; meğer doğru yolu takip edip de dağ yoluna sapsamasa imişiz Beynam köyü on dakikalık bir mesafede imiş.

Zabıt efendi, bize birer katır hazırlattı ve kılavuz da verdi. Beynam köyüne geldik. Paşa'yı köy muhtarının odasında yerde yayılmış bir şilte üzerinde uyumakta bulduk. Odanın sedirinde Rüstem Bey, Paşa'nın karşısında doktor Refik Bey yatıyordu.

Muhtar ağa, sobayı yaktı, yaş olan üstümü başımı kurutmağa çalışırken Rauf Bey, her türlü yorgunluğuna rağmen "Arkadaşları otomobilde bırakmam" diyerek köyden manda, öküz tedarik ile ve bazı köylülerle otomobilin saplandığı yere tekrar giderek sabaha karşı otomobili ve içinde kalanları köye getirdi.

Rauf Bey'in bu arkadaşlığı doğrusu takdire sezerdir. Sabah oldu, o gün Ankara'ya varılmak mukarrer olduğundan Paşa hareket etti; biz de ancak bir saat sonra yola çıkabildik ve Paşa'ya Ankara'ya yakın bir mahalde yetişebildik.

Ankara'ya muvasalat günümüz olan 27 Kânunuevvel 1335 cumartesi günü Ankara'da fevkâlade bir kaynaşma ve görülmemiş bir hareket olmuştur.

O sabah ajanslar ile Mustafa Kemal Paşa'nın geldiği haberi herkese bildirildiği gibi, bir taraftan da sabahtan itibaren davullar ve zurnalarla bütün Ankara halkı istikbale hazırlanmıştı. Çankaya ve Dikmen tepelerinden güzel sesli hafızlar ezan ve salât okuyorlardı. Ve köylerden birçok atlı ve kağrı arabalarıyla binlerce halk Ankara'ya gelmiş; öğleye doğru "geliyor" diye tellâlar bağırarak, seçilen atlı alayı Ulucanlar'dan Hacıbayram camiinin önünde toplanarak merasimi diniye yapılmış; yedi yüz piyade, üç bin atlıdan teşekkül eden bir seymen alayını Ankara'da bulunan dervişler takip ediyor.

Bu dervişler Nakşî, Rûfâî, Sadî, Bayramî ve Mevlevî tarikatlerine mensup olup civar köylerdeki Kızılbaşlar ve bir kısım da gizli olarak Bektaşiler varmış.

Ankara'da
Hazırlıklar
ve Mustafa
Kemal Paşa'yı
Karşılama

Bunların arkasında bütün esnaf ve ondan sonra da mektepler yürüyorlar. Mektepliler, İstasyon caddesine, seymen alayının bir kısmı Dikmen bağlarına, bir kısmı Çankaya bağlarına, Kızılyokuş eteklerine ve diğer bir kısım da istasyon yoluna dizilmişti. Jandarma ve yirmi kadar polis de burada idi.

Halkın bir kısmı Namazgâh tepesine ve diğer kısmı Yenişehirin bulunduğu yerlere ve İstasyon yoluna sıralanmışlardı.

Ankara şehri namına istikbal heyetinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti âzasından müftü Hoca Rifat Efendi, Binbaşı Fuat Bey, Kınacızade Şakir Bey, Aktarbaşızade Rasim Bey, Toygarzade Ahmet, Âdemzade Ahmet, Hatip Ahmet, Kütükçüzade Ali, Hanifzade Mehmet, Bulgurzade Tevfik Beyler vardı.

Dikmen bağlarının eteğinde bir çeşmenin önünde Eskişehir mebusu Emin (Sazak) ve Ankara eşrafından Naşit Efendi ve arkadaşları bekliyordu.

Yirminci Kolordu kumandanı Ali Fuat Paşa ve Vali Vekili Yahya Galip Bey Emir gölüne yâni Gölbaşı'na kadar gelmişlerdi.

Biz tam üçü on geçte Kızılyokuş'tan iniyorduk. Yolda Paşa'ya yetiştiğimizden Paşa, Rauf Beyle beni otomobiline almıştı. Oradan başlayan istikbalcilerin “yaşa” sesleri, alkışları arasında ilerlemekte idik.

Çankaya ve Dikmen tepelerinden güzel sesli hafızlar ezan ve salât okuyorlardı. Kızılyokuş'ta iki kurban kesildi, o zaman hemen tamamen hâli bir boş yer olan Yenişehir'de reji memurlarından Salamon Efendi isminde bir zatın ahşap, küçük bir evi vardı. Oraya gelince seymenler tarafından bir dana kurban edildi.

Ve istikbal heyeti ve memurlar burada idiler. Paşa otomobilden inerek hepsinin hatırını sordu ve ellerini sıktı. Ve daha ileride yedi yüz kadar zeybek kıyafetinde, ellerinde palalarla dizilmiş gençleri gördük. Paşa bunlara “merhaba” diye selâm verdi, cümlesi “sağ ol” diye mukabele ettiler ve şöyle bir muhavere geçti :

Mustafa Kemal Paşa — Arkadaşlar, buraya niçin geldiniz?

Gençler — Millet yolunda kanımızı akıtmaya geldik.

Mustafa Kemal Paşa — Bu fikirde sabit misiniz?

Gençler — And olsun.

Mustafa Kemal Paşa — Var olunuz.

Bu sırada binlerce halk da “yaşa” sesleriyle, alkışlarıyla ortalığı çınlatıyordu. Nihayet İstasyon yoluna sapıldı. İstasyon mey-

danında jandarma ve polisler dizilmişlerdi. Bunlar da selâmlandı. Biraz sonra da kız ve erkek mektep talebeleri arasından geçerek elyevm Halk Partisi binasının önüne geldik (Şimdi B. M. Meclisi Müzesi).

O zaman bu bina, Fransız karargâhı idi. Fransız bayrağı çekilmişti. Fransız yüzbaşısı Doburazo pencere önündeki boşlukta bize bakarak gülüyordu. Binanın karşısındaki bahçede çadırlar kurulmuştu; Fransız askerleri vardı. Onlar da hayretle bize bakıyorlardı. Çok sürmedi; bu bina meclis binası oldu ve Türk bayrağı çekildi ve cumhuriyet hükümetinin kurulduğu bir yer oldu.

Alkışlar ve türlü türlü tezahürat ve dualar arasında hükümet meydanına geldik.

Yahya Galip Bey bir nutuk ile “hoş geldiniz” dedi ve hariciye memurlarından Fahrettin Bey heyecanlı bir nutuk söylemeğe başladı.

Hava güneşli idi, fakat kuru bir soğuk şiddetle ortalığı donduruyordu. Mustafa Kemal Paşa, orada dizilmiş olan kız talebelerin üşüdüklerini düşünerek, çocukların gitmelerini vali Yahya Galip Bey'e söyledi, Yahya Galip Bey, “Yalnız çocuklar değil, biz de donduk” diyerek hatibe “Bey birader, biraz kısa kes, titriyoruz” dedi. Hatip bey de heyecandan zaten nutkun ilerisini getiremiyerek kesmeğe mecbur oldu. İlerisini getiremiyerek değil, o sırada kendisine bir öksürük ârız olduğundan nutka devama imkân kalmamıştı. Sonra hükümet konağına girdik. Vali odasında bir müddet istirahatle çaylar içildi. Isındık. Kolordu ziyaret edildi. Otomobillere binerek, bize tahsis edilen, şehrin dışındaki ziraat mektebine gittik. Bir tepe üzerinde olan bu bina bize hayli müddet karargâhlık vazifesini yaptı. Ali Fuat Paşa hepimize birer oda tahsis etmiş, isimlerimiz odaların kapısına yazılmış ve hastabakıcılarla hizmetçiler konulmuş, velhasıl esababı istirahatimiz temin edilmişti. Bu binanın üst katına çıkınca sağdaki birinci oda bana, koridorun sol tarafı nihayetinde büyücek bir oda da Mustafa Kemal Paşa'ya ve benim odamın, yani koridorun sağ tarafındaki odalar da Rauf Bey'le diğer arkadaşlara tahsis edilmişti. Odama bir karyola ile yeni çarşaf ve yorganlar konulmuştu. Karyolanın yanında birer tahta masa üzerinde ayna ve su surahisi, bardak ve sigara tablası ve ortada müdevver küçük bir masa ve iki iskemle ve karyo-

lanın karşısında da bir küçük demir kasa vardı. Diğer odalar da hemen bu şekilde olup yalnız kasa benim odada olup diğerlerinde yoktu. Çünkü heyetin parası ve hesabı bende idi. Akşam oluyordu. Hizmetçi kadın, Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılmış bir kâğıt getirdi. Bu bir müsvedde olup imzalanacaktı. Bu müsvedde Ankara'ya muvasalatımızı bütün teşkilâta bildiren bir telgraftı. Şöyle yazılmıştı:

“Sivas'tan Kayseri tarihiyle Ankara'ya hareket eden Heyeti Temsiliye bütün güzergâhta ve Ankara'da büyük milletimizin hâr ve samimî tezahüratı vatanperveranesi içinde bugün muvasalat eyledi. Milletimizin gösterdiği eseri vahdet ve azim, memleketimizin temini istikbâli hakkındaki kanaatleri lâyetezelzel bir surette tarsin edici mahiyettedir.

Şimdilik Heyeti Temsiliye merkezi Ankara'dır. Takdimi hürmet eyleriz efendim.

27 Kânunuevvel 1335 Ankara

Heyeti Temsiliye namına

MUSTAFA KEMAL

Bu telgrafta “Şimdilik Heyeti Temsiliye merkezi Ankara'dır” diyorduk; halbuki biz çok evvel, yani Sivas'ta Ankara'ya gitmeği ve Ankara'nın daimî merkez olmasını kararlaştırmıştık. Fakat bu keyfiyeti, yani merkezi hükümet olmasını mahrem tutuyorduk, çünkü ilânı zamanı henüz gelmemişti. Malûm a, Mustafa Kemal Paşa, zamanı gelmeden hiçbir şeyin kuvveden fiile gelmesini istemezdi. Her kararın bir zamanı tatbiki olduğuna kaildi ve bu bir prensip idi ki bizce de bu prensibe tamamen riayet edilmiştir.

Hâtıra olarak saklamakta olduğum, Ankara vilâyetinin elli şu kadar senedenberi neşredilen haftalık resmî Ankara gazetesinin, 29 Kânunuevvel 1919 tarihli pazartesi nüshasında Ankara'ya muvasalatımız hakkındaki yazısını aynen buraya naklediyorum:

“Bir haftadanberi Ankara'yı teşriflerine intizar olunan Sivas Müdafaa-i Hukuk Heyeti Temsiliye'si âzayı kiramı 27 Kânunuevvel 1335 cumartesi günü akşam üzeri merkezi vilâyete muvasalat buyurdular.

Üç gün evvelden başlayan tertibat ve tezahürat, havanın âdeta baharı andıran letafetiyle beraber öyle bir şekil almıştı

ki, şehrin herhangi bir tarafına bakılsa umumî bir düğün veya millî bir bayram şetaret ve inşirahı görülüyordu.

Kadın, erkek bütün halk sokaklara, caddelere dökülmüş, neşeli bir intizar içinde, fevç fevç heyeti muhteremenin geleceği cihete koşuyorlardı.

Merkez sancağına tâbi kazalardan, mahallî eşraf ve civardan mürekkep olan, akdemce Ankara'ya gelmiş olan heyeti istikbale, rüesayı memurini mülkiye ve ümera ve zabitanı askeriye, ulema, eşraf ve mütehayizanı memleketle beraber Beynam kariyesine kadar istikbale şitaban olmuşlar; Türklüğün, ulvî azim ve imanına, semahat ve iz'anına delâlet eden bir vekar ve heybetle, heyeti muhtereme, müstakbillerin şehre muvasalat ve davetlerinde bilcümle mekâtip ve mevcut talebe ve talibatı, esnaf heyetleri millî kıyafetleri ve millî oyunları ile bilhassa nazarı dikkat ve takdiri celbeden Ankara delikanlıları ve bütün ahali memleket tarafından kemali hasretle ve samimiyetle karşılanmışlardır.

Ankara'nın sahaifi tarihiyesi içinde hiçbir vaka, hiçbir hareket tasavvur edemiyoruz ki bugünkü tezahürat kadar esas ruhundan, ruhi milletten doğmuş olsun. Bu şekil ve itibar ile de biz bu tezahüratın samimiyet ve mekânetini müdafaa hukukî milliyenin ruhi teşekkül ve tecellisindeki ulviyette, azim ve hedefindeki kudsiyet ve ciddiyetinde buluyoruz. Ve kati'yen anlıyoruz ki bu millet artık insanca, asrı hazırın insanlık namına kabul ettiği her türlü hukuka sahip olarak yaşamak, böyle yaşamak için de seddi rahî âmalı olabilecek meşak ve mehaliki hal ve iktihama, ruhi millisinden doğan lâyezal sebat ve metanet ile azim ve tevessül etmiştir. Namiyei inkişaf ve taazzuvunu bu azmi kat'iden alan o teşkilâtı milliye ki, milletin öz yüreğinden taşan en asil, en nezih duygular ile beslenerek büyümüş ve teşkilâtı milliye ki, vatanın ve Türklüğün niyazı minnet ve rehası en halis, en müsmir kuvvet ve muhabbetle istihsale azmetmiştir. Bu neticeyi pek yakında idrak ve iktitafa mükkele olan zevatın samimiyet ve ulviyeti vicdanları karşısında Ankara'lıların elinde ihtiram ve tazimatı kalbiyesinin en lekesiz âsarını izhar edecektir ve elhak bu emelinde muvaffak olmuştur.

Teşrif buyuran heyet; Mustafa Kemal Paşa hazretleriyle Rauf Bey, Mazhar Müfit ve Hakkı Behiç ve Rüstem beyefendilerden ve maiyetleri erkânı âlisinden ibarettir."

İsmi geçmekte olan Rüstem Bey (Alfred Rüstem Bey'dir), biz Sivas'ta iken İstanbul'dan kaçıp Sivas'a gelmiş ve bize gönüllü olarak iştirak etmiş ve bizden ayrılmamıştır. Gerçi Heyeti Temsiliye âzasından değildi. Fakat Karadağ ve Amerika sefa-retlerinde, sefir olarak bulunmuş, umuru hariciyeye vakıf ve bilhassa İngilizce, Fransızca, İtalyanca lisanlarını bihakkin bilen bir zat olduğundan, fikren ve kalemen bize hizmetten geri kalmamıştır.

İntihapta Ankara mebusu oldu ve sonra bir suitefehhüm neticesi olarak mebusluktan istifa ile Mustafa Kemal Paşa'ya darıldı ve İstanbul'da kaldı. Fakat Paşa kendisine maaş tahsisi suretiyle Rüstem Bey'e ölünceye kadar yardımda bulundu ve araları iyileşti.

Ankara'ya muvasalatımızı ve Heyeti Temsiliye'nin şimdilik merkezi Ankara olduğunu teşkilâtımıza bildirmekle beraber, Hacıbektas'ta Çelebi Cemalettin Efendi ile Mutgi'de aşiret reisi Hacı Musa Bey'e de Ankara'ya muvasalatımızdan iki gün sonra bir telgrafla, yollardaki tezahürat ve milletin azim ve iradesinden bahsile ve her yerde gördüğümüz hüsni kabul ve sevgi ve muhab-beti ve millî teşkilâtın taazzuv etmiş ve mukadderatı millet ve memleketi tahlis için bihakkin şayanı istinat bir kuvvet ve kud-ret haline gelmiş olduğunu ve haricî vaziyetin bu millî azim ve vahdet sayesinde Erzurum ve Sivas kongreleri esastı dairesinde menafii mülk ve millete müsait bir şekle girmiş olduğunu bildire-rek “mukaddes vahdet ve azmü imanımıza istinaden metalibatı meşruamızın temini gününe kadar kemali sebatla çalışılması ve bu beyanatımızdan köylülere kadar milletin haberdar kılın-ması” rica edilmiştir.

Ankara'ya geldiğimizden birkaç gün sonra, muhterem An-kara ahaliyle yakından tanışmak üzere ikametgâhımıza Anka-ralıları davet ile Paşa'nın bir konferans vermesi ve bu suretle müdavelei efkâr ile vaziyeti tenvir etmek lüzumuna karar verildi ve bu karar hemen tatbik edildi.

Bulduğumuz ziraat mektebinin merdiveninden çıkınca sol tarafına tesadüf eden büyük bir salonda Ankara muhterem halkı toplandı. Paşa, saatlerce imtidat eden nutkunu söyledi. Bu nutuk aynen bende de mevcut ise de pek uzun olup, Mustafa

Kemal Paşa'nın Nutuk'unda yazılmış olduğundan ben hulâsasını zikredeceğim.

1 — Wilson prensiplerinden Trakya'ya ait kısımlardan bahsetti,

2 — 30 Teşrinievvel 1334 tarihli Mondros mütarekenâmesinden ve bilhassa bu mütarekenâmenin bizim için en zehirli olan, vatanımızın bakıyei aksamını da işgal ve istilâya müsait bulunan yedinci maddesinden uzun uzadıya bahsetti,

3 — Birbirini müteakip mevkii iktidara gelen, fakat hiçbir iş göremiyerek aciz içinde kalan şerefsiz, haysiyetsiz kabinelerin ahval ve harekâtından ve hiçbir iş göremiyerek Düveli İtilâfiyenin elinde bir oyuncak olarak, âdeta düşmanların elinde bir emirber neferi gibi bir mevkie düştüklerinden, fakat son aylarda inkişafa başlamış olan Kuvayı Milliye ve milli intibahın vaziyet ve manzarayı değiştirdiğinden, millet vahdetini muhafaza ettikçe, ve istiklâl için mesaisinden ve fedakârlıktan geri kalmadıkça muvaffakiyetin muhakkak olduğundan, herhalde Erzurum ve Sivas kongrelerinin esasatının düstur olacağından ve bu düstur ile gayeye vasıl olunabileceğinden uzun uzadıya bahsetti.

Bu konferans, halk üzerinde iyi bir tesir bıraktı ve vaziyet hakkında halk tenevvür etti. Halk büyük bir memnuniyet içinde mektepten ayrıldı.

Sıvas'ta bir İradei Milliye gazetesi vardı. Bu, Cemiyet'in naşiri efkârı idi. Ankara'da böyle bir gazetemiz olmak lâzımdı. İradei Milliye'yi Ankara'ya nakletmek istedik. Sahibi imtiyazı muvafakat etmedi. Bu tarihî gazetenin Sıvas'ta devamı arzusunu ızhar etti.

**Hâkimiyeti
Milliye
Gazetesi**

Şu halde, başka bir isimle Ankara'da bir gazetenin çıkmasını ve isminin Hâkimiyeti Milliye olmasını görüştük ve karar verdik. Gazete çıkabilmek için vilâyet matbaasından istifade etmek lâzımdı. Gerek kâğıt ve gerekse tab hususunda muavenete muhtaç idik. Usulen gazetenin neşri için vilâyete müracaatla müsaadei resmiesini aldık. Muavenet için de vali vekiline beni gönderdiler.

Hükümete gittiğim ve vali vekili Yahya Galip Bey'in odasına girdiğim zaman, defterdar, mektupçu, jandarma kumandanı ve sair erkânı vilâyet de odada bir şeyler görüşmekte idiler.

Beni yanına oturtmuştu. Gizlice fısıldama kabilinden: “Paşa'nın selâmı var, Hâkimiyeti Milliye'yi çıkaracağız, bize Vilâyet matbaasından ödünç olarak kâğıt vermenizi ve tab için lâzım gelen hurufat vesaireyi ihzar edinceye kadar Matbaai Vilâyetten yardım edilmesini rica ediyor” dedim.

Benim bu gizli sözlerim üzerine Yahya Galip Bey yüksek bir sesle: “Ne demek efendim, gazete çıkaracak iseniz kâğıdı vilâyet mi verecek? Matbaai Vilâyet sizin malikâneniz midir? Olamaz efendim, böyle şeyler usul ve nizama mugayirdir. Ben usul ve nizama mugayir işler için Heyeti Temsiliye filan tanımam.” diye attı, tuttu.

Doğrusu ben şaşırđım. Yahya Galip Bey'in bu tarzı hareketi ve cevabı beni hayrette bıraktığı gibi, odada hazır bulunanları da hayrete sevk etti.

Benim de sert bir cevap vereceğimi tahmin eden memur efendiler, birer birer odadan çıkıp gittiler. Yalnız kalınca, Yahya Galip Bey bir kahkaha attı: “Nasıl çalımımı beğendin mi? Defterdara, mektupçuya, jandarma kumandanına, ben Heyeti Temsiliye tanımam filan diye attık tuttuk. Bu adamlar da amma yaman vali, Heyeti Temsiliye'nin muavenet ricasını reddetti diyecekler. Be birader, böyle şeyler sorulur mu? Matbaai Vilâyet de sizin, biz de sizin; ne kadar kâğıt isterseniz alınız. Matbaa müdürüne lâzım gelen emirleri veriniz.” dedi ve ısmarladığı kahveyi içtikten sonra mektebe geldim.

Vakayı anlattığım arkadaşlarla epice güldük. Bu suretle Hâkimiyeti Milliye'yi çıkarmağa başladık. Sahibi imtiyazı Recep Zühtü idi. Gazetenin dar ve tahta bir merdivenle çıkılınca hemen iki küçük odadan ibaret idarehanesi vardı. O küçük odanın birinde tahta bir masanın kenarında, beş numaralı kötü bir lâmbanın ışığı altında Ziya Gevher'i, yazı yazmakla meşgul görürdük.

Akşamları bazı dostlar idarehaneye uğrayarak havadis getirirler, muaveneti kalemiyede bulunurlardı.

Evvelce yazdığım veçhile, mebusların Ankara'ya uğramaları için Sivas'ta iken bir tamim neşretmiştik. Mebuslar muayyen günde bulunamadılar. Bazı üç dördü beraber, bazan teker teker geliyorlardı; cümlesiyle aynı esasatı, aynı mütalâayı hepsine tekrar ediyorduk.

Esas müzakere neydi? Anlatmak, görüşmek istediğimiz hususun noktai asliyesi şuydu :

Kuvvei maneviyenin ve kalb ve vicdan kuvvetlerinin her türlü halelden masun ve yüksek tutulması ve bu nıkatı tenmiye etmek ve vatanın halâsı, istiklâlin temini için çalışmak. Bunun için de mebuslarla görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa, gerek dahili, gerek haricî vaziyetin mühim noktalarını izah eder ve “muayyen maksat etrafında şuurlu ve azimkâr ittihadın sarsılmaz kuvvet olduğunu” tekrar eder ve İstanbul'da açılacak meclisi mebusanda kuvvetli ve mütesanit bir grup teşkili lüzum ve zarureti olduğunu her türlü delâili ile isbat ederdi. Ve daima ve her mebusa “Çok mühim ve hatarnâk anlar yaşıyoruz, böyle anlarda talih ve mukadderatını bizzat kendi eline almakta gaflet gösteren milletlerin akibetleri meçhul ve felâket olur” der ve buntı izah eder ve Erzurum ve Sivas kongrelerinde arzuyu millî tebellür ettirilmiş ve ifade olunmuş olduğundan millettten başka istizaha hacet olmayıp esas parolanın kurtuluş olduğunu ve zaten bu esasata sadık oldukları için milletçe vekil intihap edildiklerinden bu esasatı ilân eden Cemiyet'e nisbeti gösterir bir grup yapılmasını söylediler. Yani Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti grubu ki bu grup milletin mukaddes âmalini cesaretle ifade ve müdafaa edecekti.

Bir de bir programa ihtiyaç vardı ki, “Misakı Millî” ismini verdiğimiz bu programın ilk müsveddeleri de kaleme alınmıştı. İstanbul meclisi bu müsveddeyi daha toplu ve daha esaslara muvafık bir surette tesbit etmiştir.

Mebuslar ile görüşmemizde, tamamen aynı fikir ve kanaatte kaldık. İstanbul meclisinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti grubu diye bir grup teşkil edileceğini kararlaştırmıştık. Fakat bu namla bir grup teşkil edilmedi; Felâhı Vatan grubu namını verdiler.

Bunun sebebini, benim söylemekliğime hacet yok, Mustafa Kemal Paşa gayet açık ve sarîh bir lisanla söylüyor. Diyor ki: Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti grubunu “teşkil etmeyi vicdan borcu, millet borcu bilmek vaziyet ve kabiliyetinde bulunan bu efendiler, imansız idiler, cebîn idiler, cahil idiler.

İmansız idiler, çünkü âmalı milliyenin ciddiyet ve kat'iyetine ve bu âmalin mesnedi olan teşkilâtı milliyenin salâbetine inanmıyorlardı.

Cahil idiler; çünkü yegâne istinadgâhı halâsı millet olduğunu ve olacağını takdir edemiyorlardı. Padişah'a tekâpu ederek, ecanibe hoş görünerek, mülâyim ve nazik davranarak büyük gayeler istihsal edebileceklerini zannediyor ve böyle bir gaflete dalıyorlardı.

Erzurum'da, Sivas'ta... tesbit olunmuş bir unvanı aynen kabul etmek zül olmaz mıydı? O unvandan daha mânalı unvan mı yoktu?... Varmış, "Fellâhı Vatan Grubu."*

Mebusların Ankara görüşmesi ve kararları hilâfında İstanbul'da başka nam altında grup teşkil etmeleri ve ileride bahsedeceğim riyaset meselesinde de sözlerinde durmamaları ve bir taraftan da kabinenin yeni yeni kumandanlar tayinine ve mücahede milliyeye vakfı vücut etmiş Ali Fuat Paşa ve saire gibi kumandanları tebdile kalkışması ile uğraşmakta iken bir de geçinmek, para meselesi yine bizi sıkmaya başladı.

Ekmeğe bile verecek paramız kalmamıştı. Mustafa Kemal Paşa ile bu ciheti görüşürken bulduğum çareleri eskisi gibi kabul etmedi ve yarı geceye kadar hep düşündük ise de para tedariki hususunda bir karar ve neticeye vâsıl olmadık.

Çünkü bankalardan ve müessesattan ödünç bile olsa para almayı Paşa'ya bir türlü kabul ettiremedim. Ne yapacaktık? Benim bir kürküm vardı, Erzurum'lu Nafiz Bey'e müracaatla sattırılmasını rica ettim. Nafiz Bey: "Kânunusani içindeyiz, ne giyeceksin?" diye satmamakta ısrar ettiyse de bu ısrar, ne olursa olsun, kulağıma giremezdi. Aç mı kalacaktık? Nihayet onu da sattık. Kimsede satılacak bir şey kalmadı. Paşa ile bu hususta bir çare bulamıyarak: "Hele bakalım sabah olsun, yine düşünürüz" sözü ile odalarımıza çekildik. Ankara'ya geldiğimiz zaman hemen bir hafta kadar bizi Belediye iâşe etti. Fakat bu aylarca devam edemezdi. Velhasıl çaresizlik içinde, veyahut para bulmak kabil iken Paşa'nın, bu bulunan çarelere bir türlü muvafakat etmemesi yüzünden muztarip bir halde idik. Sabah oldu. Gece düşünmekten uyuyamamış olduğumdan, yatağımda istirahat halinde iken kapı vuruldu.

İçeriye giren zat Müftü efendinin geldiğini söyledi. Eyvah, şimdi Müftü efendiye kahve ısmarlamak lâzım, kahve var amma şeker yok, benim iki parça şekerim var, onu da masanın gözünde

* Kasten şeddeli yazılmıştır.

saklamışım, ya şekerli kahve isterse... Ya sigara da vermek lâzım gelirse... Çünkü şeker çok pahalı idi. Herkes şekerini kendi tedarik edecek, emri verilmişti. Ne ile tedarik edecekti, kimde para vardı ki?.

- Paşa'ya haber veriniz, dedim.
- Paşa size gönderdi, Paşa ile görüştüler.
- Peki, buyursunlar.

Müftü efendi (Diyanet İşleri Reisi iken vefat eden muhterem Rifat Efendi) odama girdi. Ortadaki yuvarlak ve küçük masanın kenarında bir iskemleye oturdu.

- Müftü efendi, zannıma göre kahve içmezsiniz, değil mi?
- Evet, içmem.
- Sigara?
- Onu da kullanmam.

Halbuki Müftü efendi kahve içerdi, fakat biz buna meydan vermemek için sualde bulunduk. Müftü efendi derhal vaziyeti anladı ve “içmem” dedi. Tebessüm ederek:

— Sizin biraz sıkıntıda olduğunuzu öğrendik, az olsa da yardımda bulunmayı vazife bildik.

— Bundan bir şey anlayamadım. (Yatağımın karşısında duran küçük kasayı göstererek) Paramız var, dedim. Halbuki kasa mevcudu 48 kuruştan ibaretti. Müftü efendi bu sözümü dinlemedi bile. Geldi, cübbesinin altından bir torba çıkardı. İçindeki kâğıt paraları saymaya hazır bulunuyordu.

— Müftü efendi, teşekkür ederiz amma, evvelâ Paşa ile bu hususta bir görüşseniz iyi olur.

— Görüştüm, kasa Mazhar Müfit Bey'dedir, ona veriniz! dedi.

- Pek âlâ.

Müftü efendi birer birer saymağa ve masanın üzerine koymağa başladı. Yüz, ikiyüz, beşyüzü geçti, nihayet tamam bin lira (kâğıt para) saydı. Ben de yataktan kalkarak paraları aldım ve kasaya koydum.

Bunun üzerine emirberberî çağırdım ve iki şekerini verdim: “Bize birer kahve pişir!” emrini verdim. Müftü zaten vaziyeti anlamış olduğundan güldü. Ve: “Şeker pahalı, hesap lâzım, size de gelen giden çok, başa çıkmaz, değil mi?” diye lâtifeleşti. Kahveler içildi.

Muhterem Müftü çıktı, gitti. Ben de paranın miktarını derhal Mustafa Kemal Paşa'ya haber vermek üzere odamdan çıktım.

Paşa'yı odasının kapısı önünde bir habere intizar eder vaziyette gördüm. Bana: "Ne kadar? dedi. "Bin" dedim.

Odasına girdik,

— Gördün mü, akşam ne kadar sıkılmıştık. Bu hatıra gelir miydi. Allah bize yardım ediyor, dedi. Ben de :

— Evet, kul sıkılmayınca Hızır yetişmez, dedim.

— Şimdi Hızırı filân bırak bakalım. Masraf ve varidatı tanzim et.

— Her şeyden evvel bugün öğle yemeğinde size bir ziyafet çekeceğim. Çoktan beridir et gördüğümüz yok. Şimdi emir verip on kıyye pırzola aldıracağım. Ancak yeter. Bir de irmik helvası...

Mustafa Kemal Paşa — İsrafa başlamıyalım.

— Bir defaya mahsus. Yarın yine çorba ve bulgur pilâvına avdet ederiz.

Gülüştük. Ben icap edenlere para ile emir verdim. Müftü efendinin getirdiği bu parayı memleketin eşrafı aralarında toplamışlar; bizim parasız kaldığımızı anlamışlar, Müftü efendi ile göndermişler. Cümlesine teşekkürlerde bulunduk. Müftü efendiyi Mustafa Kemal Paşa çok severdi. Böyle para için değil.. İstanbul'un hurucu alessultan fetvasıyla idamımıza hüküm verdiği zaman bunu cerh ve reddeden bir fetvayı Müftü efendi de topladığı ulema ile müzakere ederek vermişti. Paşa da, Rifat Efendi'ye, Diyanet İşleri Reisi iken her hafta yaver gönderir, bir arzusu olup olmadığını sordururdu; resmî otomobili yok iken bir otomobil tahsis ettirmişti. Mücadelei Milliyede büyük hizmeti sebk eden Rifat Efendi'yi burada rahmetle yâd ederim.

Elimize para geçtiği gün öğle yemeğindeki pırzoladan, helvadan Paşa'dan başka kimsenin haberi yoktu. Bermutat çorba içildi. Paşa, Doktor Refik Bey'e: "Canım doktor, kalori alamıyoruz. Mazhar Müfit Bey bizi çorba, bulgur pilâvı yedire yedire öldürecek". diye her zamanki gibi bir şaka yaptı. Refik Bey: "Evet efendim, bizi kalorisiz bırakıyor, kasada para dolu, bu böyle olur mu?" cevabını verdi. Kasamızda daima para dolu olduğunu zannediyordu. Pırzola gelince, Doktor Refik Bey : "Nasıl olmuş da bugün paraya kıyabilmiş?" dedi. Biz Paşa ile gülmeğe başladık. O sabah Müftü efendinin getirdiği paradan haberi yoktu.

Müftü efendi para getirmemiş olsaydı bugün de, yarın da çorbadan başka bir şey göremezdi.

Pirzola yenildikten sonra sofrada Paşa'nın karşısında oturan Rüstem Alfred Bey bir sigara yaktı. Paşa: "Acele etme Rüstem Bey, pirzoladan başka daha neler var? Bugün fevkalâde!" dedi.

Rüstem
Bey'in Düello
Teklifi

Rüstem Bey — Sizden müsaade almaksızın sigara içmeyi muvafıki âdâb ve muaşeret görmiyerek bu ihtarda bulunuyorsunuz; halbuki yemek arasında sigara içilmesine siz ne vakitten beridir müsaade ettiniz ve hep içilmekte iken, bugün neden ayrıca müsaade almaya lüzum görüyorsunuz? cevabıyla sertlendi.

Paşa — Canım, yemek arasında sigara içilmesini, ancak iştihamızın kapanarak, az yemek yememiz için usul ittihaz etmiştik. Bugün ise etten başka helvamız da var, onun için sigara ile iştiha kapanmaması için, sigara içmekte acele etmeyiniz, dedim, cevabıyla şakada bulundu.

Rüstem Bey, bu cevapla iktifa etmiyerek hiddetle sofradan kalktı, gitti. Morfinoman olan Rüstem Bey her nedense bugün o terbiyeli tavır ve hareketini ve sükûn ve sükûnetini kaybetmişti.

Yemekten sonra, odama geldiğim zaman Rüstem Bey'i odamda, yuvarlak masasının kenarında oturmuş, elindeki kurşun kalemiyle bir kâğıda bir takım çizgiler, resimler yapmakta, can sıkıntısına mahsus bir vaziyet almış buldum. Ben de karşısına oturdum.

Rüstem Bey — Monşer, işin şaka ciheti yoktur. Paşa'nın on onbeş kişilik bir sofrada beni, âdâbı muaşeretten bihaber farziyle tahkiri, tahammül edilecek bir hal değildir. Sizin namusunuza tevdi ediyorum. Aramızdan başka hiçbir arkadaş bilmemek şartıyla Paşa'yı düelloya davet etmek ve bu suretle haysiyetimi muhafaza eylemek mecburiyetindeyim. Sizi vekil tayin ediyorum, Paşa'ya iblâğ ediniz.

Ben, hayretle Rüstem Bey'in yüzüne baktım :

— Düello mu?

— Evet.

— Paşa'yı öldürmek mi istiyorsunuz?

— Hayır, bilâkis ben ona zarar vermiyeceğim, ben öleceğim veya yaralanacağım. Bu suretle haysiyetimi muhafaza edilmiş olacak.

Bunun üzerine yarım saat kadar münakaşa ettik. Rüstem Bey'i kandırmak mümkün olmadı.

Ben, derhal Paşa'nın odasına gittim, akıl ve mantığın kabul etmediği, Rüstem Bey'in bu çocukça ve mucnunane teklifini, şaka ve alay tarzında bir ifade ile Paşa'ya anlattım, her ikimiz birer kahkaha salıverdük.

Mustafa Kemal Paşa — Ne oldu bu adama, çıldırdı mı?

Ben — Aklından biraz zoru var galiba, bugün ne olmuş bilmem.

Mustafa Kemal Paşa — Demek ben de şahitleri tâyin edeyim, öyle mi?

— Sade o kadar değil, silâh intihabı da size aitmiş, bunu da intihap ediniz. Rüstem Bey'e tebliğ edeceğim.

— Acaba hangi silâhı tercih etsek!.

— Bence modern bir silâh olsun.

— Yani ne demek?

— Süpürge sopası demek.

Uzun kahkahalarla bu görüşmeye nihayet verdük. Odama geldim. Rüstem Bey bekliyordu.

— İntihap ettiği silâh nedir?

— Modern bir silâh, şimdiye kadar düelloda hiç kullanılmamış bir silâh.

— Neymiş o?

— Süpürge sopası.

Nihayet Rüstem Bey'e pek ciddî olarak dedim ki :

— Rüstem Bey, evvelâ sizi tahkir eden yok. Saniyen, bu hareketiniz şâyi olursa arkadaşlar arasında kazandığınız mevki ve hürmeti kaybedersiniz. Salisen, böyle firengâne hareketler, sizi biz milliciler arasında fena bir mevkie düşürür ve hattâ aramızdan geldiğiniz yere, yâni İstanbul'a avdetinizi icap ettirir. İşte o zaman sizi bilenler arasında kovulmuş damgasıyla fena bir şöhet almış olursunuz. Odanızı teşrif ediniz de, müsterih olunuz; cereyan etmiş bir mesele yoktur. Kemafissabık işimize bakalım.

Rüstem Bey, biraz daha sözü uzattı ve nihayet bana da dargın bir şekilde odadan çıktı. Akşam yemeğine de gelmedi, ertesi gün gerçi göründü amma, hep çatık çehreli idi.

Nihayet, aradan bir müddet geçtikten, vaziyet eski şeklini aldıktan sonra, İstanbul ahvali hakkında Avrupa gazetelerine

yazı yazmak üzere İstanbul'a gitti. Ve Ankara mebusu intihap edilmişken yine böyle bir hiç yüzünden istifa etti. İstanbul'da kaldı; fakat geçinecek bir serveti olmadığından kendisine ayda 150 lira verilerek yazı yazmakla tavzif edildi.

Harbiye Nazırı Cemal Paşa, bir prensip kabul etmiş: Kuvayı Milliye zamanı kumanda mevkiinde bulunanlar çekilmeli, yerlerine İstanbul'dan yeni kumandanlar gönderilmeli, zira Kuvayı Milliyeci kumandanlar, ecanibe karşı orduda siyasetin mevcut olduğu fikir ve manzarasını verirmiş.

**Kumandanlar
Meselesi**

Bu sui tesiri mucip oluyor ve Nezaret bu tesirin altında bulunuyor, diyor ve bu fikrinde ısrar ediyordu.

Biz de fikrimizde ısrar ediyorduk. Harbiye Nezareti ile Heyeti Temsiliye arasında müzminleşmiş bir mesele varsa, o da buydu.

Mesele şudur : Biz Kuvayı Milliye ile çalışmış, mekasıdı milliyeye tâbi olarak çalışmakta bulunmuş tecrübeli kumandanları, ecebiler nezdinde sui tesir yapıyor diye feda edemezdik. İstanbul'dan gelecek kolordu ve fırka cüzi tamlar kumandanlarını kabul edemezdik. Yalnız, İstanbul'da bulunan genç ve fedakâr zabitan ve etibbayı istiyorduk. Derhal Anadolu'ya gönderilmelerini faydalı buluyorduk.

Fahrettin Bey kolordusu başında Aydın cephesine muavennetle meşguldü. Ali Fuat Paşa Ferit Paşa zamanında azledilmişken bir türlü bu muameleyi İstanbul tashih etmedi. Fakat tashih etmedi diye biz Ali Fuat Paşa'yı bir kenarda bırakamazdık.

Ettiği ve edeceği hizmeti düşünerek Ali Fuat Paşa Kuvayı Milliye kumandanlığına ve aynı zamanda kolordusuna da hâkimdi. Bu kolorduya kaymakam Mahmut Bey vekâleten kumanda ediyordu. Binaenaleyh bu tecrübeli ve mücadelede büyük hizmetler, yararlıklar göstermiş kumandanları katiyen ihmal edemezdik.

Harbiye Nazırı ısrarını arttırmakta idi ve bunu izzeti nefis meselesi yaparak istifa edeceğini yazıyordu.

Ahmet Fevzi Paşa'yı Fuat Paşa'nın yerine, Nurettin Paşa'yı Fahrettin Paşa'nın yerine tâyinde son derece musırdı. Makine başında cevap bekliyen Harbiye Nazırına: "Ali Fuat Paşa'nın kumandadan infikâkini biz esasen hiçbir vakit kabul etmedik. Ahmet Fevzi Paşa'nın asaleten kumandanlığa tâyini mevzuu-

bahs olamaz. Teşebbüsünüz, teşkilâtı milliye için çalışmakta olan zevatın iş başından ayrılmalarını ve bu suretle vahdeti milliyenin müteessir olmasını müstelzimidir.” denildi.

Israr yine devam ediyordu. Kumandan paşalara yeniden şu talimat verildi: Bir kere başka biri tâyin ediliyorsa kumandayı terketmiyerek vazifei milliye ve vataniyenize kemakân devam ediniz, bu bapta vâki olacak tebligattan vaktiyle bizi haberdar ediniz.

Cemal Paşa nihayet seryaver Salih Bey'i (Genelkurmay Başkanı Salih Paşa) Ankara'ya gönderdi. Biz o zaman da, yani Kânunusani iptidaları yine ziraat mektebinde idik. Binbaşı Salih Bey, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın mektubunu ve bu mektuplara leffedilmiş, Düveli İtilâfiye mümessillerinin 24 Kânunuevvel 1919 tarihli müşterek bir takrire hükümetin verdiği cevab suretini hâmindir.

Salih Bey, bu genç erkânı harp binbaşı, çok terbiyeli ve dirayetli bir zat olup, hattâ Mustafa Kemal Paşa: “Salih'i yanımdan ayırmıyalım, bize çok lâzım, çalışmasından istifade ederiz.” diyerek İstanbul'a avdetini istemiyordu. Salih Bey, hemen bir aya yakın bizimle kaldı.

Salih Bey'in getirdiği iki mektupla bu mektuplar ile birlikte Düveli İtilâfiye mümessillerinin müşterek tekririnin neler olduğunu birer birer izah edeceğim.

Evvelâ Harbiye Nazırı Cemal Paşa, mektuplarının birinde kumandanların tebdili hususunu musırrane talep ediyordu. Yani Ferit Paşa zamanında azlolunan Ali Fuat Paşa ile Konya'da Miralay Fahrettin Bey'in yerine tâyin edilen Ahmet Fevzi Paşa ve Nurettin Paşa'nın mahalli memuriyetlerine azimetlerini temin lüzumundan bahsediyordu. Halbuki daha evvelce Ali Fuat Paşa ve Fahrettin Bey'le harekâtı milliyeye iştirak eden ve vatan ve millet uğrunda her şeyi feda eden kıymetli kumandanlarımızı, bu fedakârlıkları kabahat telâkki edilerek kollarından tutup atmak gibi çok âdi bir muameleye evet demek bizim için gayrı kabil olduğundan, mevkilerinden İstanbul hükümetince uzaklaştırılan ve fakat bizce yine vazifeleri başında alıkonan zevatın resmen tekrar yerlerine tayinini talep etmiştik.

İstanbul hükümetinin, umum nazarında ve Düveli İtilâfiyece tenkidi mucip imiş gibi bir takım akıl ve mantığa mugayir sebepleri ve hattâ “mücadelei milliyede çalışmış, artık bunlar çekilmelidir, zira söz oluyor” diye vâhî sebepleri ile, fedakâr kumandanlarımızı feda edemezdik.

Esasen Ali Fuat Paşa'nın kumandadan infikâkini hiçbir zaman kabul etmedik. Cemal Paşa'nın prensibi şu idi: İstanbul'da bulunan erkânı kolorduların ve miralay rütbesindeki zevatı da fırkaların başına geçirmek.

Paşa ile bir gece görüşürken, bana bu meseleden şöyle bahsetti: (O zaman Rauf Bey de meclise iltihak için İstanbul'a gittiğinden biz Ankara'da Paşa ile yalnız kalmıştık) “Cemal Paşa'nın bu prensibi şimdilik gayrı kabili tatbiktir. Zira, henüz sulh takarrür etmemiştir. Tecrübeli kumandanlarımızı değiştiremeyiz. Bizimle beraber çalışmış ve birbirimizi anlamış olduğumuz arkadaşları değiştirip, meydanda henüz sulha dair bir şey yokken, ne oldukları bizce malûm Ahmet Fevzi Paşa ve saireye ordu teslim edemeyiz. Ahmet Fevzi Paşa bizimle çalışmak kabiliyetini haiz değildir. Sen de bilirsin ki, heyeti nasiha mı ne idi, bir vazifei mahsusa ile İstanbul hükümeti tarafından dolaştırılmakta iken gezdiği yerlerdeki nutukları, ifadatı ne kadar münasebetsiz ve Kuvayi Milliye ruh ve harekâtına mugayir idi. Bahusus bu Paşa arkadaşlara yazdığı hususî bir şifrede: ‘Ordu bugün anarşi vaziyetindedir, böyle kaldıkça felâket muhakkaktır’ diyor. Demek oluyor ki ordunun teşkilâtı milliyeye müzahir vaziyet almasını anarşi telâkki ediyor. Bu zat ordunun teşkilâtı milliyeye kadrosu haricinde olmadığını değil, onun ruh ve esasını teşkil ettiğini bilmiyor. Yine bu Ahmet Fevzi Paşa'nın Balıkesir havalisinde, Gönen'de ilk marifeti, Anzavur meselesinde bin müşkilâtle ele geçirilen bir takım cânilerin tahliyesini talep etmek olmuştur.

Hulâsa, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın, bizimle müdavelei efkâr etmeksizin Ali Fuat Paşa'yı eski yerine tâyin edecek ve şu suretle Ferit Paşa kabinesin hatasını tashih edecek yerde, Kuvayi Milliyecidir, söz olur diye yerine Ahmet Fevzi Paşa'yı göndermeğe kalkması asla kabul olunamaz. Ve bunu Cemal Paşa'nın bir izzeti nefis meselesi yapması hiç de doğru değildir. Hulâsa Ali Fuat Paşa ve Fahrettin Bey yerlerinde kalacaklar, İstanbul'dan bu zevatı istihlâf için kimseyi kabul etmeyeceğiz.”

Cemal Paşa'nın, Seryaver Erkânı Harbiye Binbaşısı Salih Bey'le gönderdiği 30 Kânunuevvel 1335 tarihli mektubun ve ona verilen cevabın ehemmiyeti vardır.

Bunlar Nutuk'ta yazılı olmakla beraber, ben de aynen yazmak mecburiyetindeyim. Çünkü, Heyeti Temsiliye, kabine ile geçinmiyor, kabineye karşı âmir mevkiinde bulunmak istiyor gibi, yine İstanbul muhitinden çıkan mânasız sözler ve isnatlara karşı bu mektup ve verilen cevap hakikati gösterir mahiyettedir. Cemal Paşa'nın mektubu şudur :

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİNE

Dersaadet, 31 Kânunuevvel 1335

“Maruzdur;

Teşkilâtı Milliyenin vatani kurtarmağa hâdim bir tarzda idamei mevcudiyetine şahsen ne dereceye kadar sâi bulunduğum zannederim malûmdur. Bu meselede benim de Heyeti Temsiliye kadar alâkadar olduğumu ve yapılan işlerde bu geyenin temini tamamii masuniyetini hiçbir zaman pîşi nazardan ayırmamağa vicdanen ve vazifeten mecbur bulunduğumu zikre lüzum görmem. Buraca yapılan her işin yanlış olduğu ve doğru kararların ancak Heyeti Temsiliye'den sadır olabileceği gibi bir mânayı tazammun eden cevapnameleri şahsıma karşı nevima ademi itimadı tazammun ediyor. Böyle bir vaziyet bu vazifeyi deruhte eylediğim gündenberi arada tahassul eden ihtilâfların halli için bin müşkülâtla masruf olan mesaimi akamete mahkûm etmektedir.

Nureddin Paşa'nın Onikinci Kolorduya tayini için İstanbul'a gelen bilûmum İzmirli ve Aydınlılar mütevaliyen müracaatlarda bulundular. Aydın cephesinde pek karma karışık bir halde bulunan Kuvai Milliye'nin tanzim ve tensiki ve âtiyen maruz kalabileceğimiz ihtimalâta göre esaslı ve ciddî istihzarat icrası elzemdir. Bunun için de bu işin başında Nureddin Paşa gibi bir zatın bulunmasını Erkânı Harbiye ve ben muvafık gördük.

Ahmet Fevzi Paşa hakkında da şimdiye kadar muhtelif zamanlarda fikrimi söylemiştim. Ordunun mühim kumanda makamlarında son harekâtı milliyeye ile ayan olarak meşgul olmuş zevatın bizzat resmen bulunmaları harice ve bilhassa ecanibe karşı or-

duda siyasetin hükümran olduğu manzarasını verir ve bu da her halde sui tesiri mucip oluyor. Nezaret bilfiil bu düşüncelerin fiilî tesiri karşısındadır. Halbuki harekâtı milliyeye ile bilfiil alâ-kadar zevat gayrı resmî olarak daha nâfi ve daha mahzurdan salim bir şekilde ifayı vazife edebilirler.

Gerek Nurettin Paşa ve gerekse Ahmet Fevzi Paşa menafii milliyeyi müdrik ve anı halelden vikayeye âzim kimselerdir. Ve teşkilâtı milliyeye ile tevhide mesai eyleyeceklerdir.

Hal böyle iken ve bhusus Fevzi Paşa'nın tayini iradei seni-yeye iktiran etmiş iken böyle nezih zevatın ademi kabulünde ısrar edilmesi beni cidden müşkil vaziyete sokuyor. Hiç olmazsa meclisi mebusanın küşadına kadar olsun kabinenin devamı için göstermekte kusur etmediğim mesaiye kelâl vermektedir. İzzeti nefis meselesi halini alan bu vaziyet ıslah edilmediği ve bu zevatın tayinine muvafakat buyurulmadığı takdirde meclisin küşadını dahi beklemeden heman istifaya mecbur olacağımı arz ve bu halde artık meclisi mebusanın in'ikadı bir hayali muhal olacağına ve bundan da vicdanımın mes'ul olamayacağına nazarı dikkati devletlerini celb eder ve bu vesile ile arzı hürmet eylerim efendim."

Harbiye Nazırı

CEMAL

Bu mektup üzerine seryaver Salih Bey de hazır olduğu halde keyfiyeti müzakere etti. Harbiye Nazırı, Nurettin Paşa ile Ahmet Fevzi Paşa'nın tayininde ısrar ediyor, biz de Ali Fuat Paşa ile Miralay Fahrettin Bey'i feda edememekte ısrar ediyoruz ve bunda kati'yetle duruyoruz. Nihayet müzakereden sonra aşağıdaki cevabı yazmağa karar verdik. Cevap uzundur. Bazı mahallerini aynen ve bazı kısmını da hulâsaten yazacağım:

"1 — Düveli İtilâfiyenin vatanımızı nüfuz mıntakalarına taksim etmeleri keyfiyeti, Heyetimizce kuvvetli bir ihtimal dahilinde görülmemektedir. Çünkü, temaslarımızdan ve aldığımız malûmat ve vaziyeti umumiyeden anladığımızın göre bunlar, vatanda âzamî menafilerini temin etmek gayesini takip ediyorlar. Ve buna muvaffak olmak için de şayanı itimat bir müracaat ve istinat noktası arıyorlar. Gerçi İngiliz siyaseti tamamen aleyhimizdedir. Fakat bunların muarız görünmeleri esbabını, kabinenin vaz'ı

bitarafisi ile ecanibe izhar eylemekte olduğu istinatsızlıkta aramalıdır,

2 — Kariben neşretmek kararında olduğunuz beyannameye gelince, hükümetin her noktai nazardan Kuvayı Milliye'ye müstenit olduğu kanaatini verecek bir tarzı hareket kabulü ve bunu âleme ihsas ve izhar eylemesi suretiyle mevkiini siyaseti hariciyede kuvvetli kıldıktan sonra ve sulh murahasalarının azimetinden evvel, meclisi millî içtima etmiş ve meclisté esasatı milliyeyi kabul etmiş ekseriyetin, yani Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti grubunun muvafakat ve iştiraki tammiyle yapması muvafık olabilecektir. Zira meclisi millîde ekseriyet fikrine istinat etmedikçe bu beyanname düşmanlarımızca kıymet ve itibarı haiz addedilmeyecektir. Şu halde fikir ve mütalâamıza göre, işe evvelâ kabul olunacak ıslahattan değil, milletin istiklâl ve mülkün tamamisinden başlanmak ve bunun teminine meşrut olmak üzere umurı idarenin hututü esasıyesı takrir edilmek muvafık olacaktır. Kuvayı Milliye'ye istinat ettiğini iddia eden hükümet için, neşredeceği beyannameye esas olacak ancak Sivas Kongresi'nin beyanname ve nizamnamesindeki mevadı mühimmedir ki bunlar da müstakbel hudutlar, devlet ve milletin istiklâli, ekalliyetlerin hukuku, müzaheretin milletçe tarzı telâkisi gibi hususattır. Bunun hemen ihzarı lâzım ve meclisi millînin küşadında ekseriyet grubu ile müzakereden sonra ilânını zarurî görüyoruz,

3 — Dahiliye Nazırı istifa edince bir kabine buhranının husulüne sebep olacağını zannetmiyoruz. Zira, heyeti umumiyenin, riyaseti Sadrazam yerine Dahiliye Nazırının şahsında görmekte olduklarını gösterir ki biz buna kani değiliz. Çünkü kabinede buhran ancak Sadrazamın istifasıyla olur. Böyle bir hali ise arzu etmiyoruz. Ve bunun içindir ki Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın istifa etmemesini evvelce de istirhamda bulunduk. Fakat revîşi iş'ardan, Dahiliye Nazırı Şerif Paşa'nın istifasıyla kabinenin Şerif Paşa'ya tâbi kaldığını ve Şerif Paşa'nın da Damat Ferit Paşa'ya merbut bulunduğunu anlıyoruz. Çünkü polis müdürünün hâlâ yerinde kalması ve memurini dahiliyenin suret ve tarzı tayini bu irtibatı meydana koyan en bâriz delillerdendir. Hâlâ Kuvayı Milliye aleyhtarı memurlarının iktidar makamına getirilmeleri ve Kuvayı Milliye'ye merbut ve bu yolda çalışan memurların azli, tebdili ve evvelce ancak Kuvayı Milliye'ye can ve başla iltihak

ederek çalışan memurların yerlerine getirilmesi gibi. Halbuki zati devletleri (Cemal Paşa) ve gerekse Ahmet İzzet Paşa hazretleri, bu kabine re'sikâra geçtiği zaman eski kabineden müdevver zevat hakkında endişemize cevaben teminatı kat'iyeye ve kefaleti vicdaniyede bulunmuşlardı. Şunu da tekrar edelim ki polis müdürü memuriyetinde kaldıkça şahsınız da tehlikededir. Bunu görmemek, anlamamak, nasıl mümkün oluyor. Hayretteyiz,

4 — Meclis açılınca Hariciye ve Dahiliye nazırlarının tebedülünün muhakkak olduğu hakkındaki iş'ar ve işareti devletlerini anlayamadık. Keyfiyetin tahakkuku için bu nazırların meclisin huzuruna çıkmadan istifa edeceklerini şimdiden vadetmeleri veyahut Sadrazam paşa hazretlerinin zati şahane ile anlaşmış bulunması lâzımdır. Meclisin itimat reyini vermesi haline göre bunların tebdili meclisin Padişah'la anlaşmış olmasına mütevakıftır. Meclisten itimat reyini almaksızın ve meclis huzuruna çıkılmadan evvel Dahiliye ve Hariciye nazırlarının istifasından bahsedilmesi bizce anlaşılmamış bir noktadır,

5 — Biz de kaniiz ki, düşmanlarımız, meclisi küşad ettirmemek isteyecekler ve bu hususta her türlü vesileye başvuracaklardır. Bu hususta meclisin içtimasını irade eden Padişah'ın bu içtimayı gayrı meşru telâkki etmesi ve iradesini nakz etmesi gibi bir ihtimal var mıdır? Eğer Padişah'ın, meclisin gayrı meşru olduğuna dair kanaati varsa, o halde meclis İstanbul'da dağıtmak ve milleti mebusuz bırakmak için mi toplanıyor? Padişah'ın bu bapdaki noktayı şimdiden bilmemiz lâzımdır. Ve ona göre mebusları hariçte toplamak ve emin bir mahalde iradeler ve düşmanların vesileleriyle müteessir kılmamak için teşebbüsatta bulunalım. Aksi takdirde meclis İstanbul'da içtima ettiğinden dolayı dağılmak gibi ahvale duçar olursa bunun mesuliyeti meclisin İstanbul'da içtimayı hususunda ısrar edenlere ait ve râci olacaktır,

6 — Mebusların içtimadan evvel Ankara'ya gelmeleri memleketin halâsı uğrunda aynı kanaatte olan zevatın mecliste müttetifikan çalışmalarını temin gayesine matuftur. Mecliste kuvvetli milliyetperver bir grup teşekkülü mecburiyetini unutmamalıdır. Bu zaruret ancak meclisin İstanbul'da içtimayı yüzünden hasıl olmuştur. Bu cihettedir ki Ankara'ya gelenlerle

müdavelei efkâr sureti tercih edilmiş, ve ekseriyet grupunun Kuvayı Milliye ile yakından anlaşması ve ancak bu suretle mecliste milleti temsil eylemesi mühim bir nokta görülmüştür. Aksi halde meclisi mebusan ecnebilerin nazarında milleti temsil edemez. Arada ihtilâfı efkâr hasil olursa bu, vatanın büyük zararını mucip olur. Şu halde düşmanların tezviratının memleketin hayat ve mematına taalluk eden bu gibi mühim mesailde tesir ve kıymeti olamaz,

7 — Nurettin ve Ahmet Fevzi paşalar hakkındaki ısrar ve mütalâai devletleri hususunda evvelce de fikrimizi uzun uzadıya arzetmiştik. Her doğru şeyin ancak Heyeti Temsiliye'den sudur ettiğini ve edeceğini hiçbir zaman iddia etmiş değiliz. Siz, tatbiki takarrür eden prensip ve harekât hakkında mütalâmızı sordunuz, biz de mülâhazatımızı arzettik. Ve mütalâatımızdaki isabet hususundaki kanaatimizi tekrar ederiz. Aydın cephesi hakkındaki iş'ar ve mütalâaya gelince, kabine mevkii iktidara geldiği tarihte, Heyeti Temsiliye, Damat Ferit Paşa'nın mirası seyyiatı olan Aydın cephesi ve mıntakasını, oralarındaki Kuvayı Milliye'nin hal ve âtisini son derece ehemmiyet ve alâka ile nazarı dikkate almıştır. Hükümetin siyaseti hariciyesine ve o mıntakanın vaziyet ve ihtiyacatı dahiliyesine muvafık, âti için ümitbahş bir vaziyetin temini düşünülmüş ve tasavvuratımızı karara raptetmezden evvel de nezareti celileleriyle (Harbiye Nezareti) Erkânı Harbiyei Umumiyenin nıkâtı nazarını bilmeyi bir vazife addeyleyerek, Ali Fuat Paşa'nın millî kumandan olmasını istizan etmiş ve Konya'ya Cemal Bey'in (Vali) ifsadiyle husul bulan vaziyeti ıslah ve mevcut fenalıkları ve Cemal Bey'in ifsadatını itfa edebilecek ve cepheyi tanzim eyleyecek bir kumandan tayini istirhamıyla bu meyanda Refet Bey'in tavzifi münasip olacağını arzetmiştik. Emirnamei cevabilerinde "Fuat Paşa'yı Ankara'da ve kolordusu başında görmek isterim. Refet Bey ismini zayi etmek şartıyla Aydın cephesi Kuvayı Milliye kumandanlığına tayini muvafıktır" buyurulmuştu. Miralay Fahrettin Bey'in behemehal Onikinci Kolordu kumandanlığına tayinini temin için delâletimiz talep kılınmıştı. İlâveten Fahrettin Bey'in nıkâtı nazarımıza göre Aydın cephesinin temini ihtiyacı için her türlü tedabiri icra etmeğe tarafı devletlerinden talimat ahz eylemiş bulunduğu zikrolunmuştu. İş'aratı devletleri üzerine, cephe ile alâ-

kadar resmî ve millî kumandanlar ve eshabı ihtisas ile muhabere ve bazı cephelerden celbedilen zevat ile müzakere olunarak, Aydın cephesi hakkında bir plân tanzim edilmiş ve bu plâna göre Refet Bey Aydın ve Salihli cephelerinin ve bu cepheler ile alâkadar geri mıntakaların (Konya da dahil) millî kumandanlığını deruhte etmiş ve Miralay Fahrettin Bey de Konya'da kolordusu başında aynı noktai nazardan nâfi ve müsmir muavenet ve faaliyet göstermekte bulunmuştur. Ali Fuat Paşa da emri devletlerine tevfikan kolordusu başında bulunmak üzere Ankara'ya gelmiştir. Bunlar hep emri devletlerine nazaran yapılmış ve bu suretle vaziyeti hazıra şayanı memnuniyet bir şekle girmiştir. Şu halde, başka bir kumandana lüzum olmadığı gibi, Nurettin Paşa'nın tayini halinde de namus ve hayatlarını ortaya koymuş iki kıymetli arkadaşımızın kesri kalbine ve bir taraftan da Heyeti Temsiliye'ye tamamen münkat Demirci Efe ve maiyetinin memleket için muzir bir şekle girmesine sebebiyet verilmiş olacaktır. Ahmet Fevzi Paşa'ya gelince, Yirminci Kolordu dahilindeki Kuvayı Milliye'nin bir vaziyeti hususiyesi vardır ki umum teşkilâtı milliye üzerine müessirdir. Bu mühim vaziyetin her ne suretle olursa olsun tebdiline hal müsait değildir. Ali Fuat Paşa'nın Yirminci Kolordu başından infikâki, harekâtı milliyede ileri atılmış ve fedakârlık göstermiş olduğundan dolayı makamından değiştirilmiş olduğu zehabını hasıl edecektir ki, bu asla kabili tecviz değildir. Binaenaleyh Fuat Paşa'nın Yirminci Kolordu kumandanı bilinmesi ve Yirmi Dördüncü Fırka Kumandanı Kaymakam Mahmut Bey'in vekâlette bulunması hal ve vaziyete göre zarurîdir. Ahmet Fevzi Paşa için menfi bir mütalâada bulunmayı arzu etmiyor isek de bizimle teşriki mesai kabiliyetini haiz değildir. Esbabını evvelce de arzetmiştik.

İstifa ettiğiniz takdirde meclisi mebusanın içtimainın bir hayal olacağı hakkındaki iş'arınız Sadrazam da dahil olduğu halde kabinenin meşrutiyeti idarenin aleyhinde bulunduğunu anlatıyor. Acaba böyle mi? Çok mühim olan bu noktanın tasrih ve izahını Heyetimizce rica ederiz."

İşte Cemal Paşa'nın mektubuna verdiğimiz cevabı hulâsa suretiyle yazdım.

Bu cevap, müzakere neticesi olarak yazıldığı sırada, Mustafa Kemal Paşa : "Şimdi de Düveli İtilâfiye komiserlerinin Ali Rıza

Paşa kabinesine verdikleri müşterek takrirden bahsedelim” dedi. Salih Bey’in getirdiği bu takrir sureti okundu.

Paşa çok canı sıkılmış bir halde dedi ki:

— Anlaşıyor ki, Karadeniz ordusu başkumandanı Mister George Milne cenapları verilen talimatı tatbik edecek yerde mesuliyetten kaçarak gayri kabili kabul mazeretler dermeyan edilmesine hiddet buyuruyorlar. Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın aldığı vaziyetin netayici vahime husule getireceğini beyan ile hükümetin nazarı dikkatini celbederek, Sir George Milne'in konferans kararlarının tatbiki için verdiği takrir üzerine ne gibi tedbir alındığını sual ediyorlar ve müttefik'in meclisi âlisi, verilen emirlerin Harbiye Nazırı tarafından tatbik edilmemesinin esbabını soruyorlar.

Anlıyor ki, hükümet de cevaben; İzmir işgalinden bahs ile, tahkik komisyonunun adil ve nasafetine itimat ettiğini ve akan kanları dindirmek için teklifte bulunduğunu ve bu teklifin mümessillerce reddolunduğunu bildiriyor ve Yunanlıların işgal ettikleri mintakanın İtilâf kıtaatı tarafından işgali hakkındaki teklife cevap verilmediğini ve tahdidi hudut hakkında general Milne'in tezkeresinin Harbiye Nezareti'ne ait noktasına temas edilerek, bu tebliğin tatbikine Harbiye Nazırının resen selâhiyetkar olmadığını ve buna hükümetce cevap verileceğini yazıyor ve Yunanlılara gösterilen ve işgali istenen hududa ahali kuvvetleri tarafından mümanaat edildiğini ve ordunun bu işgali temin için ahali kitlesine mukavemetten âciz olduğunu söylüyor ve bu sebepler ile gerek hükümet ve gerekse ordunun, tatbiki istenen keyfiyetin yapılmaması gibi bir töhmetten tahlise mürüvveten delâlet buyurulmasını niyaz ile cevapname gönderiliyor.

Paşa bunları söyledikten sonra, yerinden kalktı, sigarasını içerek aşağı yukarı odada gezindi ve ayakta gezinirken dedi ki:

— Düveli İtilâfiyenin bu sıkıştırıcı takririnden bahsolunurken Wilson prensiplerinin gösterdiği yolda ıslahatı kabul ederek bu hususta bir beyanname neşreceklerini ve Dahiliye Nazırı Şerif Paşa'yı gücendirmemek lâzım geldiğini, aksi takdirde istifa edeceğini ve bu suretle buhran hasıl olacağını, İngiliz Muhipler Cemiyetinin Padişah'a müracaatla meclisin meşru olmadığını ileri

sürerek feshini istiyebileceklerini söylüyor. İşte bunları gösterir mektup.. Mebusların Ankara'ya gelmesi hususunda da mütalea beyanından geri durmuyorlar.

Sonra mektubu okuttu. "Buyurun, bakalım ne dersiniz." sualini ortaya attı. "Evet, mektup bize anlatıyor ki, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya General George Milne, emri altında bir memur gibi, talimat ve emirler veriyor, bu emirler icra edilemeyince General cenapları, Cemal Paşa'yı muaheze ediyor. Acaba Cemal Paşa, General Milne'in emir ve arzusunu niçin yerine getiremiyor? Çünkü Kuvayi Milliye manidir. Kuvayi Milliye Mister George Milne'in emir ve talimatını hiçbir zaman icra etmek ve ona itaat etmek mecburiyetini hissetmemiştir. Bu keyfiyettir ki General cenaplarını sıkıyor.

Ferit Paşa işgal mıntakasının Düveli İtilâfiye tarafından işgalini istemiş ve 20 - 27 Ağustos 1335 tarihinde böyle bir teklifte bulunmuştur.

Ali Rıza Paşa kabinesi yeni bir teklifte bulunmamış ise de Milne cenapları Yunanlıların işgalini temin için Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya emir ve talimat veriyor; Cemal Paşa da bunu infaz edemiyor ve Kuvayi Milliye'ye karşı âciz olduklarını, mümessillere söylüyorlar". Ve nihayet Mustafa Kemal Paşa bana : "Bu sözlerimi not et, meselenin ruhu budur." dedi.

Ben de aynen yazmağa başladım. Dedi ki : "George Milne, Osmanlı devletinin Harbiye Nazırına emir ve talimat veriyor, acaiptir ki, teşkilâtı milliyeye karşı ve onun mukadderatına karşı izzeti nefis meseleleri çıkaran Harbiye Nazırı ve kabine için, bu emir ve talimat izzeti nefis ve haysiyet meselesi olamıyor. Bu halin haysiyeti ve devletin istiklâlini rahneadar ettiğini fark edemiyorlar. Bir protestoda bulunamıyorlar. Böyle istiklâlşikenane emirlere vasıta olamayız, diyemiyorlar. Çünkü cesaretleri yok, korkuyorlar. Korkmamak için haysiyeti insanîyenin ve izzeti nefsi millînin duçarı tecavüz olamayacağı bir muhit ve şeraitte bulunmak lâzımdır.

Nasafet ve merhamet niyaziyle millet işleri, devlet işleri görülemez; millet ve devletin şeref ve istiklâli temin olunamaz. Nasafet ve merhamet dilenmek gibi bir prensip yoktur. Türk

milleti, Türkiye'nin müstakbel çocukları bunu bir an hatırdan çıkarmamalıdır.”

Bu mühim ifadeyi not defterime Paşa'nın emir ve arzusu ile aynen kaydettim. Paşa da bu sözlerini zapte aynen geçirtti. Nutkunda da bunları aynen zikrediyor.

Doğrusu bu ifade üzerine müteessir olduk. Osmanlı devletinin kabinesi, General Milne'in emir ve talimatıyla, bir emirber vaziyetine sokuluyor.

Kabine, bir türlü, cesaretle, “olamaz” diyemiyerek nasafet, merhamet talep ediyor. Halbuki Kuvayı Milliye'ye karşı, “mutlaka size hizmet edenleri politika icabatı değiştireceğim, yerlerine filân ve falanı tayin ettim” deyip durmakta ve Sadrazam paşa da bize karşı şedit lisan kullanmaktadır ve hulâsa “artık Heyeti Temsiliye yoktur, dağılmanız lâzımdır” biz varız, diyor.

Evet amma, Kuvayı Milliye olmazsa, General Milne'e kim karşı duracak; onların emir ve talimatı, istiklâle mugayirdir, böyle şeyler kabul olunamaz, kim diyecek?

Bu hususta, yani Düveli İtilâfiye mümessillerinin hükümet üzerindeki baskı ve emir ve talimat vermek suretiyle olan muhilli istiklâl harekâtı hakkında bir müddet görüştüğümüzden sonra, yemek çanı çalındığından yemeğe gitmek üzere müzakereye nihayet vererek koridora çıktık. Paşa ile aramızda şöyle bir muhavere geçtiğini not defterimde okudum :

Paşa — Ey, meclis açılacak, Rauf Bey de gidecek.

Ben — Bulunması lâzım mı?

Paşa — Evet, kabine ile temas eder, onlara kuvvet ve kudret zerkeder. Meclis için de lâzım, bize de hal ve ahvalden malûmat verir.

Ben — Evet, fakat Rauf Bey gibi bir arkadaş kaybediyoruz demektir doğrusu; mertliğiden, fikir ve mütalâalarındaki dürüstlüğünden, velhasıl birçok bakımdan kendisinden istifade ediyorduk.

Paşa — Evet, evet; İstanbul'da da bize lâzım.

Ben — Meclis açılınca ben de gitmiyecek miyim?

Paşa — Orası şimdilik karanlık. Gidersen seni yakalamazlar mı? Görelim bakalım ahval inkişaf etsin. Fakat ben meclisin

İstanbul'da dikiş tutturamayacağına kaniim. Görürsün, evvel ve âhir dediğim gibi, İstanbul'da meclis açmak hiç de doğru bir hareket olamaz. Düveli İtilâfiye bunu kapatmak için ne lâzım ise yapacak. Hacet yok, Padişah dağıtacak.

Ben — Sonra ne olacak?

Paşa — Düşünüyorum, ne olacak? Anadolu'da toplanacağız.

Yemek odasına girdik. O sırada arkasına dönerek bana: “Cemal Paşa'nın 31 Kânunuevvel tarihli mektubu ile, Düveli İtilâfiye mümessillerine verdikleri tahrir suretini al, bunlar mühim vesikalardır. Bir gün neşriyatta bulunursan çok lâzımdır” dedi.

Yemekten sonra Hayati Bey'den istedim; suretlerini çıkartmış, ertesi gün bana verdi. Bu suretleri vaktiyle Mustafa Kemal Paşa'nın bana tavsiye ettiği veçhile aynen yazıyorum. Nutuk'ta da yazılıdır. Tahrir şudur:

“24 - 12 - 1335 tarihiyle mûtâ müşterek tahririn vusulünü tasdik eder ve bu bapta âtideki tafsilâtın İngiltere, Fransa, İtalya hükûmatı mufahhamesi fevkalâde komiserlerinin enzarı adline vaz'ına kemali hürmetle müsaadeler rica ederim.

Malûmı asilâneleridir ki İzmir'in müptedai işgali mahallinde Amiral Calthorpe'un notasiyle başlamış ve bu notada işgalin Düveli Mütelif kâtaatı tarafından vukubulacağı ve bunun da bizzat İzmir şehriyle tahkimat hattına maksur kalacağı bildirilmiş ve kısa bir fasıladan sonra emri işgal sadece Yunan kâtaatına havale ve emanet edilmişti. Yunan kâtaatı tarafından yapılan işgal ve avakibinin bizi davet eylediği medit zulüm ve şikâyetlerimiz binnetice muhtelit bir komisyonun İzmir havâlisinde icrayı tahkikat eylemesini icap ettirdi. Ancak şu icabın teslim ve husulüne değin takdir edemeyeceğim esbap ile hasıl olmuş fasılai taahhur içinde pek canhıraş bir şekil ve seyir alan Yunan yirtıcılığı karşısında esasen dağlara, derelere çıplak ve sefil bir halde dağılıp sığınmış olan halkı artık hıfzı hayat ve sıyaneti namus kaydına düşürmüştü. Hükümet ve ordu daima tahkik komisyonunun adil ve nasafetine nasbı itimat etmekle beraber bir taraftan da hiç olmazsa bu boğuşmanın akıttığı kanları muvakkaten olsun dindirmek için Harbiye Nezaretimiz 23. 8. 1335 tarih ve 5037 numaralı tezkere

ile General Milne cenaplarına (A) işaretli merbut teklifte bulunmuştu.

Kuvayi Milliye ile Yunan kıtaatı arasında Osmanlı kıtaatı vaz'ından ibaret olan işbu teklife reddi cevap edilmesi üzerine yine Harbiye Nezaretince, suretleri merbut 20 ve 27. 8. 1335 tarih ve 4963, 5142 numaralı (B, C) teklifleri yapılmış ve mintakayı işgalin Yunan kıtaatından gayri İtilâf kıtaatı tarafından işgalini mütemenna işbu iki teklif de tamamen cevapsız bırakılmıştı.

Hüsünüyete makrun her gûna teşebbüslerin neticesizliğiyle akan kan karşısında, gerek hükümetin ve gerek ordunun uzun müddet seyirci kaldığı bir sırada idi ki General Milne cenapları Harbiye Nezareti'ne, tahdidi hududu gösterir 3 Teşrinisani 1919 tarih ve 23 / 4114 numaralı, sureti merbut tezkereyi göndermiş ve halbuki böyle bir tebliğin ahkâmını tatbikê Harbiye Nazırı re'sen salâhiyyettar bulunmadığı için usulen hükümete sepkeden müracaatı üzerine hükümetçe de zatı asilânelerinize sureti merbut ...tarih ve... numaralı nota ile arzihal olunmuştu. Her ne kadar işbu vukuatı Harbiye Nazırımız bir münakaşai âtiyeden içtinaben, suretleri merbut (F, G) 5 ve 15. 11. 1335 tarih ve 6338, 6501 numaralı tezkerelerle General Milne cenaplarına hemen ve tamamen ilâm eylemiş ise de, fakat bu tezkereler üzerine müşarünileyh General cenaplarından gerek cevaben ve gerek re'sen, yine suretleri merbut (H, İ) işaretli ve fakat yekdiğerini mütenakız tezakir vürut etmiştir. Binaenaleyh gerek suretleri merbut evrakı muhaberenin lûtfen mutalâası ve gerek arzedilmiş bâlâdaki tafsilâtın nasafet ve mürüvvetleri pek müsellimimiz bulunan zatı asilânelerinizi Harbiye Nezaretimize karşı en küçük sui tefehhümden tenzih edeceğine âcizlerince pek büyük bir kanaat vardır. Bununla beraber mücerret Harbiye Nezaretinin hükümetçe meclisi âlî mukarreratını tatbikte resen âmiri takrir ve icra bulunmaması kaidei düveliyesinin tevhit eylediği şu gayri kabili içtinap sui tefehhümden dolayı ayrıca ve fevkalhad arzi teessürat eylemekte asla taahhur etmek istemem. Muvakkat hattı hududun Yunanlılar tarafından tamamii işgaline mümanaat eden kuvvete gelince, işbu kuvvetin gördüğü zulüm ve taaddi karşısında himayesiz kalmış ve kanına susamış ahali kütlesinden ibaret bulunduğu zatı asilânelerinizce de pek zâhirdir. Hükümetin ve ordunun işbu mazlum halka karşı himaye göstermemesi

gibi mukavemet ibraz edemeyeceğindeki aczinin de lûtfen takdirini pek temenniler ederim. Ve işte işbu aczin sevk ve tesiriyledir ki gerek hükümet ve gerek Harbiye Nezareti şimdiye kadar akmış ve akmakta bulunmuş olan işbu fuzuli kanın önünü almak için daima makamata asilânelerinize istimdatlar yağdırmış ve meselelerin bir an eveel çarei hal ve adlini niyazlar eylemiştir. Bilhassa ve bilvesile işbu niyazları yine tekrar eder ve gerek hükümet ve Harbiye Nezareti gûya meclisi âli mukarreratını tatbik etmiyor gibi bir töhmetten artık tahlise mürüvveten delâlet buyurulması niyazlarıma da ihtiramata faikamı ilâve eylerim”.

Bu tahrir üzerine bizim müzakere ve neticei kararımız yukarıda yazılmıştır ve ol veçhile Cemal Paşa'ya cevap verilmiştir.

Cemal Paşa'nın mektubu ise uzunca olmakla beraber meselelerin tenvirine hâdim olacağından, onu da aynen yazmak mecburiyetindeyim. Ehemmiyetine binaen bu mektup Nutuk'ta da aynen yazılıdır.

Harbiye Nezareti
Nezaret Şubesi
Kalemi Mahsus

“Arzı mahsustur.

Fevzi ve Nurettin Paşalar hakkında diğer arıza ile vâki olan izahatıma ilâveten vaziyeti umumiyeyi hariciye ve dahiliye hakkında berveçhi âti arzı malûmata lüzum gördüm :

1 — Düveli Mütelifeden hakkımızda henüz kat'î bir karar vermediler. Fakat en çok korkulan cihet memleketimizi mınakayı nüfuzlara taksim eylemeleri hususudur. İngilizler açıktan açığa bize muarız vaziyettedirler. Fransızlar zâhirî bir yaltaklık gösteriyorlarsa da Adana meselesi ortaya sürülünce derhal tebdili tavır ediyorlar. Hattâ bir Fransız muhipler cemiyeti teşkili için Celâlettin Arif Bey'e müracaat ettiler. Adana'nın tahliyesi şartıyla böyle bir teşebbüse muvafakat olunacağı cevabını aldılar ve bu mesele bu suretle muallâkta kaldı. Amerikalılar da bizim kendi memleketimiz için ne gibi metalibimiz olduğunu soruyorlar,

Elhasıl Düveli Mütelifeden her biri bizim ortaya atılmamızı bekliyor. Herhangi birisine göstereceğimiz bir temayüle karşı diğeri bütün kuvvetiyle vaz'ı muhalefet almaya müheyya bir haldedir,

İstihzaratı Sulhiye Komisyonu vesaike müsteniden birçok istihzarat yapıyor. Bizim her şubei idariye için arzu ettiğimiz ve kabul edebileceğimiz ıslahatı tesbit ediyorlar. Vahdeti Osmaniye ve Wilson prensipleri esası dahilinde kabul edebileceğimiz ıslahatı müş'ir kariben bir beyanname neşredeceğiz,

2 — Vaziyeti dahiliyeye gelince, kabinede Dahiliye Nazırı bir iki defa istifaya teşebbüs etti. Fakat meclisi millî açılınca kadar bir buhrana sebebiyet vermemek için bütün kuvvetin sarfiyle önüne geçildi. Bu heyet hükümetin meclisi mebusan açılınca tasfiye olunacağı kanaati kabinece tamamen malûm bir keyfiyettir. Hele Dahiliye ve Hariciye nazırlarının değışeceği muhakkaktır. Fakat Hürriyet ve İtilâf Partisi ve İngilizler Meclisi Mebusanı açtırmamak için bütün kuvvetleriyle çalışıyorlar. Hattâ, İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin zatı şahaneye müracaatla bu meclisin gayrı meşru olduğunu beyan ve feshini istirham eyliyecekleri haber alındı,

Hükümetin bütün mesaisi Kânunusaninin onuna doğru açılacak olan meclisi mebusan toplanıncaya kadar bu gibi tesirata mukavemet ve meclisin küşadını temin etmektir. Binaenaleyh bu on gün için hükümetin en kuvvetli bir şekilde mevcudiyeti elzemdir,

3 — Mebusanın intihabında hiçbir suretle müdahale vâki olmadığı kanaati maaşşükran her yerde hasıl olmuştur. Ancak taşra mebuslarının İstanbul'a gelmezden evvel Ankara'da hususî bir içtima akdedecekleri haberi intihabatın her türlü müdahaleden âzade kaldığı hakkındaki hüsnî kanaati tamamen zirüzeber edecek bir şekildedir. Her taraftan bu keyfiyet ileri sürülmekte ve tezirat için âlet ittihaz edilmektedir. Mebusların böyle toplu bir manzara göstermemelerinin teminini ve kendilerine vâki olacak izahatın nazarı dikkati celbetmiyecek surette temini itasını hassaten rica eylerim.

Zati devletlerine ve rüfekayı muhteremeye ayrı ayrı ihdayı selâm ve takdimi ihtiram eylerim efendim."

31 Kânunuevvel 1335

Harbiye Nazırı

CEMAL

Milletvekilleri
Ankara'ya
Geliyor

Evvelce vuku bulan davet üzerine, müdavelei efkâr için mebuslar birer birer ve yahut ikisi üçü beraber Ankara'ya gelmeye başladılar. Aynı esas üzerinde görüşmeler oluyor, mecliste bir Müdafaai Hukuk grupunun teşekkülünün ve Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gidemeyecek ise de meclis riyasetine intihabı suretiyle, Heyeti Temsiliye namına bütün muhaberat ve işlerle uğraşan ve mücadeleli milliyenin bânisi olan zata milletin sevgi ve saygısını göstermesinin muvafık olacağına hemen müttefikan karar veriliyordu.

Bunu İstanbul'a gidemediği halde Mustafa Kemal Paşa'nın da arzu etmesinin sebebi bu muydu? Hayır, Mustafa Kemal Paşa meclis riyasetini başka bir düşünce ile, başka bir noktai nazardan arzu ediyordu. Bunu yakınlarına anlatıyor, bittabi herkese açıklamıyordu. Fikir şuydu :

Meclis İstanbul'da devam edecek değildi. Mutlaka tecavüze uğrayacağına ve dağıtılacağına kani idi. O zaman meclisin reisi sıfatıyla mebusları Ankara'da içtimaa davet hak ve salâhiyetini haiz olacaktı..

Nasıl ki zaman bunu isbat etmiştir. Fakat ne çare ki İstanbul meclisi, Sivas ve Erzurum kongrelerinin kabul ettiği Müdafaai Hukuk Cemiyeti namını beğenememiş, yani Cemiyet'e mensup mebuslar, Cemiyet'e nisbeti gösterir bu unvanı kabul etmiyerek Felâhı Vatan Grubu namını iltizam etmişlerdi.

Erzurum'da, Sivas'ta tesbit edilmiş bir unvanı kabul etmiyerek, başka bir unvan alınması, bittabi Paşa'nın canını sıktı. Neden Ankara'da verilen sözler, kararlar tutulmadı? Ankara'da görüştüğümüz mebuslar bizimle aynı kanaat, aynı fikirde idiler. İstanbul'a gidince bu kanaat ve fikirler neden değişti?

Bunları Mustafa Kemal Paşa şöyle mütalâa ediyor ve o zaman söylediklerini Nutukunda da aynen zikrediyor: "Sözlerinde durmayan bu efendiler, imansız idiler, cebîn idiler, cahil idiler.

İmansız idiler, çünkü âmali milliyenin ciddiyet ve kat'iyetine ve bu âmalin mesnedi olan teşkilâtı milliyenin salâbetine inanmıyorlardı.

Cebîn idiler, çünkü teşkilâtı milliyeye mensubiyeti daii mehalik görüyorlardı.

Cahil idiler, çünkü yegâne istinadgâhın ve halâsın millet

olduğunu ve olacağını takdir edemiyorlardı, Padişah'a tekâpu ederek, ecanibe hoş görünerek, mülâyim ve nazik davranarak büyük gayelerin istihsal olunabileceği gafletini gösteriyorlardı.”

Yalnız milletin âmal ve makasidini bir programa esas olacak surette bir şekil, bir tarzı idare olan ve misaki millî dediğimiz bir programın ilk hatları ve esası kaleme alınmış ve İstanbul meclisinde bu esaslar daha toplu bir surette tesbit olunmuştur.

Paşa meclis riyasetine intihap edilmedi. Verilen söze ve karara rağmen Edirne mebusu Şeref ve Cevat Abbas'tan başka sözünde duran, Paşa'ya rey veren olmadı. Sebebi nedir? Milletvekilleri arasında reislik yapacak başka bir zat yok mudur ki, İstanbul'a gelemecek ve mevcut olmayan bir zatı reis yapacağız, meclis âzayı kiramı bu kadar liyakatsiz midir? Enzarı ağyara böyle göstermek sui tesiri mucip olmaz mı? Meclis riyasetine Kuvayı Milliye reisini intihap etmek demek, meclis üzerine şüphe ve tecavüzü celbe vesile vermektir. Paşa da Nutukunda böyle söylüyor. Fakat o zaman İstanbul'da bulunan Rauf Bey'den gelen bir telgrafta şöyle denilmektedir:

“Bugüne kadar mebuslar ile icra eylediğimiz temaslardan çıkan netice, zâtı devletlerinin her ihtimale karşı hariçte, Kuvayı Milliye'nin resikârında kalmaları noktasında temerküz ediyor. Meclisi mebusan riayeseti hususunda vâki olan propagandalarımızdan da anladığımız göre, İstanbul'a gelmek caiz görülmediğinden reis olursanız gayrı tabii bir vaziyet hasıl olacağı, meclisi millinin hakikatte hariçte imiş gibi bir tesir yapacağı, Heyeti Temsiliye'nin müessiri hakikî bulunduğu fikrinin tahassülü mehazirini ileri sürüyorlar. Öyle anlıyoruz ki, bize taraftar bulunanlar da sırf bu noktai nazardan düşünerek itâyı reyden istinkâf edeceklerdir. Böyle meşum bir neticenin vahdeti millî üzerine yapacağı tesir müstağniî arzıdır. Bu sebeple biz pek azîm bir mahzur tevlit edecek olan bu ciheti ileri sürmekten sarfınazar ediyoruz. Bu baptaki iradelerini istirham eyleriz.”

İşte bu telgraf da Mustafa Kemal Paşa'nın reis olmasına mebusların taraftar olmadığını gösteriyordu.

Mebusların serdettikleri mütalâanın isabeti hakkında ve yahut gayrı makul idüğüne dair bir şey söyleyecek değilim. Yalnız, Ankara'da iken uzun uzadıya her cihet görüşülmüş ve karar

verilmişken, İstanbul'da bu kararın şu veya bu sebepler ile değişmesi, muhitin tesirini gösterir ahvaldendir.

Rauf Bey'in ikinci bir telgrafında da: "Divanı riyaset meselesi hususu mahrem bir içtimada tekrar mevzuubahs oldu. O vakit Şeref Bey zâtı âlilerinin intihabı fevaidinden bahsetti. Neticei müzakeratta heyeti umumiye fikrinin zâtı devletlerine son derece hürmetkâr olduğu ve riyasetin bile mevkii bülendinize nazaran küçük kalacağına hükmeyledikleri görüldü. İntihap hususunda teşettüti âra tekrar kat'iyetle mahsus olduğundan, milletin reiskârında meclisi milliye nıgehban olarak kalmayı zaten tercih buyurdıkları tarafımızdan söylenerek alkışlarla hakkı samilerinde tezahüratı samimaneye şahit olundu. İçtimaı umumide Reşat Bey reisievvel ve Hüseyin Kâzım Bey birinci ve Hoca Abdülaziz Mecdi Efendi ikinci reis vekli intihap edildi."

İşte bu tafsilâttan anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa reis intihap edilmemiştir. Paşa'nın bu mesele hakkında Rauf Bey'e verdiği cevap ise, Paşa'nın bu husustaki fikir ve mütalâasını gösterir. Paşa diyor ki:

"Riyaset meselesinde mebusların beğendiklerini yapmaya hakları tabiidir. Kezâlik benim riyasetimi mevzuubahs ederek muvaffak olamamak Kuvayı Milliye'nin zaafını imâ edebileceğinden muvaffakiyet temin edilmedikçe hiçbir şeye teşebbüs etmemek evlâdır. Serd buyurulan mehazir, evvelce etrafiyle düşünülen şeylerdir. Reisin mutlaka İstanbul'da bulunması lüzumlu görülüyorsa badelintihap benim riyasetten istifa etmeliğim kabildi. Benim riyasetimi mevzuubahs eden esbap, Kuvayı Milliye'nin millet tarafından kabul edildiğini teyit etmek, meclis fesholunduğu halde riyasete ait vezaifi emniyetle ifa eylemek, hayatımızla gayrı kabili telif bir sulh teklifi karşısında kıyamı millî yapılırsa riyaset vaziyetiyle milletin maddî ve manevî bütün kuvvetlerini müdafaaya tevcih etmek mülâhazaları idi. Mütalâanızdan müdafaai milliyeye taallük eden bu esbabın bugün İstanbul muhitinde şayanı ihmal addolunduğu anlaşılıyor. Halbuki nazırların cebren iskatı, mebusların tevkifi ve saire gibi ahvalden Kuvayı Milliye aleyhtarlığı, meclisin feshi ihtimali ve müdafaai milliyeye teşebbüs zamanı karip olduğunu zannediyoruz. Eğer noktai nazarda isabet etmemekten müdafaai

milliyede halen ve âtiyen noksan hasil olursa mesuliyet hata edenlere ait olur. Şahsen benim bu hususta müstağni olduğumu temine hacet yoktur zannındayım.”

MUSTAFA KEMAL

Mustafa
Kemal Paşa
ile Bir Sabah
Sohbeti

Rauf Bey meclise iltihak için İstanbul'a gitmişti. On onbeş gündendenberi burada bulunan (Ankara'da) Harbiye Nezareti Ser-yaveri Erkânıharb Binbaşısı Salih Bey de İstanbul'a avdet etti. Ankara'da ben, Hakkı Behiç Bey ve Paşa kalmıştık.

Benim de İstanbul'a gitmekliğim için, arkadaşlardan tel-graf geliyordu. Edirne mebusu Şeref Bey, bir tehlike olmadığın-dan bahisle İstanbul'a hemen gelmemi bildiriyor idiye de Mus-tafa Kemal Paşa, hem Heyeti Temsiliye'den kimse kalmadığın-dan ve hem de eski fikir ve mütalâasında musır olarak: “İstan-bul'da meclis tutunamayacak, behemehal dağıtılacak, beyhude gitmiş olursun.” diye gitmemi arzu etmiyordu.

Bu sıralarda bir sabah Paşa beni odasına çağırды, aramızda şöyle bir muhavere geçti:

Mustafa Kemal Paşa — Haberin var mı, bizim İsmet Bey geliyor.

Ben — Hangi İsmet Bey?

— Miralay İsmet Bey. Tanımıyor musun?

— Ha, evet, İsmet Bey'i Edirne'de İkinci Orduda yüzbaşı iken tanıdım.

— Nasıl tanırısın? Çok dirayetli, reyinden, fikrinden istifade edilir bir vatanperver ve iyi bir askerdir.

— Evet tâ yüzbaşılığında Edirne'de böyle bir şöhreti vardı. Kendisini çok severlerdi. Acaba niçin geliyor? Siz mi davet ettiniz?

— Gelsin de anlarsın.

Filhakika İsmet Bey (Reisicumhur İnönü) Ankara'ya geldi. Fakat Paşa ile başbaşa müzakerelerde bulunuyorlardı. Bu hususî müzakerelerde bulunamadım. Yalnız bir sabah Paşa'nın odasında yine görüşürlerken bir mesele için, yani Bursa ve Denizli merkezlerinden Heyeti Temsiliye'ye gönderilen para hakkında Paşa'nın mütalâasını almak zaruretiyle odaya girdim. Görüştük.

— Para hususunda bana sorma, ne yapmak lâzım ise yap! dedi.

Ve “otur”, emrini verdi. Bir küçük masanın etrafında oturmuş olan Paşa ile İsmet Bey'in önlerinde bir sürü evrak vardı. Ve Paşa söyleyip İsmet Bey de yazıyordu.

Yazılan şeyler evvelce Paşa ile Heyette müzakere edilmiş ve kararlaştırılmış meseleler olduğundan, ben para işi ile meşgul olmak üzere, Paşa ile İsmet Bey'i başbaşa bırakarak odadan çıktım.

Para meselesi şuydu: Bursa merkezinden Hakkı Behiç namına epeyce mühim, yani ikibin beşyüz lira kadar bir para gelmişti.

Bana da Denizli merkezi üçyüz lira göndermişti. Bu paralar şahsa ve masraf için geliyordu. Fakat, para Hakkı Behiç ile benim cebime giremezdi. Bu, ortanın masrafına mukabildi, binaenaleyh kasaya girmesine ve ortaya sarf edilmesine kani idim.

Hakkı Behiç ilk önce paranın şahsına ait olduğunu iddia etti. Sonra bize hak vererek yalnız hususatı zâtiyesi için kendisine birkaç yüz lira verilmesine ve mütebakisinin umum masrafa sarfına muvafakat etti. Öyle de yapıldı.

İstanbul'da bulunan Rauf Bey'den alınan telgraflardan meclisin hiç de arzu olunacak bir şekilde olmadığı anlaşılıyordu ve bir tarafta kabine ile, Düveli İtilâfiye ile ve Padişah ile uğraşmak lâzım geliyor mahiyetinde idi.

Meclisi mebusan 12 Kânunusani 1336 tarihinde açılmıştı. Rauf Bey mecliste Kuvayı Milliye namına son derece çalışıyordu. Fakat ne çare ki, mecliste muhtelif havalalar esmekte idi. Kimi Padişah taraftarı, kimi şu veya bu fikirde; bir birlik, bir ittihat husule gelememişti. Daha ilk günlerinde riyaset meselesinde, meclis kendini gösterdi. Mustafa Kemal Paşa'yı bazı yersiz mütalâalarla reis yapmadılar. Kabine meselesinde türlü türlü fikirler, mütalâalar serdedildi. Nihayet bir gün 21. 1. 1336 tarihli, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın telgrafında: "İngilizlerin hükümete bir nota vererek Cevat Paşa ile beraber vazifeden çekilmelerini talep ettikleri, gerçi kabine şiddetli cevap vermişse de vaziyetin, kabinenin kalması ile Cevat Paşa ile beraber çekilmesini icap ettirdiği ve Salih Paşa'nın kendisine vekâlet edeceği, kabineyi müşkil bir vaziyete sokacak bir harekette bulunulmaması, aksi takdirde tasavvurun fevkinde, daha vahim olacağı" bildirilmekte idi. Ve vuku bulan talep üzerine Cemal Paşa notanın münhasıran suretini bildirdi:

"1 — Sureti mahsusada müntehap zabitanın Kuvayı Milliye erkânı harbiyesine izamı,

- 2 — On Dördüncü Kolordudan terhis ve tefrik suretiyle Kuvayı Milliye'ye efrat izamı,
- 3 — Top kaması vesair edevat kaçırılması,
- 4 — Zonguldak'tan İstanbul'a gelen taburun iadesini tavik eylemek,
- 5 — Afyonkarahisar'ından Alaşehir'e alay nakletmek,
- 6 — Bursa'dan Bandırma'ya bir alay nakletmek,
- 7 — Bu ahvalde Harbiye Nazırı ve Erkânıharbiye Reisinin şahsen methaldar oldukları tebeyyün etmiş. Kırk sekiz saat zarfında bu iki şahsın vazifelerinden uzaklaştırılması.”

Cemal Paşa'ya, istifa etmiyerek, sebat etmesi ve hattâ İngilizlerin cebren vazifeden ayırtmaları ihtimali dahi hesap edildiği ve tedabiri seria alındığı yazılmış ve Sadrazam'a da bu mesele hakkında, İngilizlerin İstanbul'da muhtemel tecavüzleri ne olursa olsun, hükümetin, istiklâl siyasetimize vuku bulan bu gibi ahvale karşı sükût edemeyeceği, binaenaleyh bu gibi teklifler şiddetle reddolunarak Harbiye Nazırı ve Erkânıharbiye Umumiye Reisinin behemehal mevkillerini muhafaza etmeleri bildirilmişti. Sadrazam Ali Rıza Paşa, ne gariptir ki, kendilerini tahkir edercesine şu veya bu nazırı kolundan tutup atmak derecesinde müdahalelerle kabinenin hiçe sayılmasına karşı mütecellidane hareket edecek yerde bilâkis Heyeti Temsiliye'ye hücum eder yazılar yazıyordu.

“Meclisi mebusan toplanmak üzeredir. Söz sahibi meclisi mebusandır. Siz artık hiçbir teşebbüste bulunmayınız. Müdahaleye nihayet verileceğini bildiriniz, yoksa kabine çekilerek mesuliyet kendisine ait olmuştur, yâni siz mesulsünüz.” diyordu.

Paşa, ecnebilerin İstanbul'da tecavüzatı arttırarak bazı nazır ve mebusların tevkifine gitmeleri melhuz olduğunu söyledi. Buna karşı Anadolu'daki ecnebi zabitlerinin tevkif edilmesini ve buldukları mahallerden başka bir tarafa hareketlerine kat'iyen meydan verilmemesini ecnebi zabiti bulunan mahallerdeki kumandanlara emretti.

Hükümetin aczi bu meselede de görüldü ve hükümeti düşürmek ve kat'î mücadele vaziyeti almak lâzım olduğu Rauf Bey'e de yazıldı. Bunu 7 Şubat 1336'da telgrafla bildirdik.

Haber aldık ki Ali Rıza Paşa kabinesi çekilmemiş, Meclis de bir mesele çıkarmak cihetine gidememiş ve Ali Rıza Paşa'nın

kabinesine itimat reyini vermiş ve kabine, Meclisi Mebusanda okuduğu beyannamede merkez ile Anadolu'nun arasındaki ihtilâfın izalesine muvaffak olduğunu ve iradei milliyenin artık mecliste tecelli ettiğini, yani Heyeti Temsiliye'nin iradei milliyeye namına hareketine mümanaat edildiğini söylemek istemiştir. Hâlâ Heyeti Temsiliye'nin dağılmasına çalışıyorlar. Dağılmak pek âlâ, fakat hükümet, vatani muhafaza, müdahalâtı men, istiklâlimizi temin kuvvetini haiz mi? Harbiye Nazırını nasıl kabineden çıkardıkları, kabineye nasıl emirler verildiği meydanda. Bittabi bu şerait dahilinde Heyeti Temsiliye dağılamaz ve heyetin nasıl dağılabileceği nizamnamesinde musarrahtır. Bütün dâva, siz karışmayın, biz yapacağız. Güzel amma efendiler, yapmak kuvvet ve kudretini haiz değilsiniz. Sizde o selâbeti göremiyoruz.

Bu beyanname kâfi değilmiş gibi Ali Rıza Paşa'nın umum vilâyat ve müstakil elviyeye, bu hususta Mustafa Kemal Paşa'nın dediği gibi "hayasızlığı" gösteren bir de telgrafı vardır. Diyor ki : "Ahiren meclisi mebusanda kıraat ve ekseriyeti azîme ile tasvip olunarak hükümete beyanı itimat olunan programın nıkatı mühimmesinden biri olduğu üzere, meclisi umumî içtima ederek her türlü âmali milliyenin tecelligâhı münferidi lehülhamd icrai faaliyete başladığına nazaran, ahkâmı meşrutiyetin her nevi mevani ve tesirattan ârî olarak tamamıyla cereyan etmesi lâzım gelen dahili memleket, meclisi mezkûrdan başka yerde – iradei milliyeye namına idarei kelâm ve serdi mütalâaya artık mahal ve imkân kalmadığından – umuru hükümete müdahale şeklinde her nevi ef'al ve harekât müstelzimi mücazat olacağı tamamen tebliğ olunur."

Sadrazam'ın bütün maksadı Heyeti Temsiliye'yi lağvetmek ve Kuvayı Milliye'yi emir ve kumandasına almaktı. İki hükümet olamaz; mutlaka Ziya Paşa Ankara valiliğine, Fevzi Paşa Ankara kumandanlığına (Fuat Paşa'nın yerine) tayin edildi, yerlerine gideceklerdir, diye ısrar edip duruyordu. Nihayet kendisine, Ziya Paşa gönderilecek olursa derhal iade olunacağı gibi Fevzi Paşa hakkında da aynı muamele icra olunacağını biz de kat'iyen bildirdik. Esbabını ise defeatle arzetmiştik.

Ve derhal kolordu kumandanlarıyla teşkilâtımıza Sadrazam'ın beyanname ve şu tamamen yazdığı telgraftan bahisle lâzım gelen emirler verildi. Vaziyeti izah ederek, noktai nazarımızı

bildirdiğimiz gibi, Sadrazamın bu hareketinden nazarı dikkatlerini celbederek mütalâalarını da sorduk ve Rauf Bey, Bekir Sami Bey ve umum mebuslara da, Kafkas Fırkası Kumandanı Kemal ve Mevkii Müstahkem Kumandanı Şevket ve Harbiye Nezareti Seryaveri Salih Bey'ler vasıtasıyla de şifreli telgraflarla tebliğde bulunuldu. Nutuk'ta aynen sureti olan bu telgrafların bir kısmında “Meclisin birdenbire bir irade ile feshedilmesi ihtimali vardır, mebuslar teşebbüslerini hususî bir içtima halinde yaparlarsa kâfidir. Devletin istiklâli siyasisi aleyhine kat'î bir hareket vuku bulduğunu sulh konferansına ve Avrupa milletlerine ve âlemi İslâma ilân etmek lâzımdır. İngilizler tecavüzü geri almadıkları takdirde meclis vazifesini ifa için Anadolu'ya geçmeli ve iradei milliyeyi deruhte etmelidir. Bu icraat, Kuvayı Milliye tarafından her vasıta ile teyit olunacaktır. Lâzım gelen tedabir şimdiden ittihaz olunmuştur” denilmiştir.

İsmet Bey'le
İstanbul'a
Gidiyoruz

Rauf Bey'den gelen bir telgrafta benim de meclise iltihakımda bir mahzur olmadığı ve Felâhı Vatan grubunda bulunmaklığım bildiriliyordu. Doğrusu, dört senedir evladü ıyalden uzak kalmış olduğumdan ben de memleket sevdasiyle İstanbul'a gitmeyi arzu ediyordum. Mustafa Kemal Paşa bu husustaki görüşmelerimizde: “Gidebilirsin, fakat yakında yine geleceksiniz. Ona göre tedbirli davran. Tekrar ve tekrar söylüyorum ki meclis İstanbul'da tutunamayacak, feshedecekler, dağıtacaklar, tevkifler başlayacak Anadolu'ya geçmek zor olacak” diyordu.

Sonra : “İsmet Bey de gidiyor (Reisicumhur İsmet Paşa), beraber gidersen” dedi. “Hesabatı kime devredeceğim?” dedim. Düşündük, “Arif'i çağıralım” dedi. Bu Arif Bey, fırka kumandanlarından idi ve o zaman zannıma göre Amasya'da idi. Paşa'nın bu zata itimadı çoktu, kendisine Ankara'ya hemen gelmesi için telgraf yazıldı” şurasını da söyleyelim ki, Paşa'nın itimadı tammı olan bu Arif Bey, suikast meselesinden dolayı İzmir'de idam olunanlar meyanında idi.

Arif Bey geldi, hesabatı ve bana ait işleri kendisine devrettim, Şubatın nısfı ahirinde İsmet Bey'le İstanbul'a hareket ettik. O zaman şimendifer iki gün iki gecede ancak İstanbul'a gidiyordu. Kömür olmadığından lokomotifler odun ile hareket edebiliyordu. Ocaklarda kömür yerine odun kullanılıyordu. Bittabi

birinci ve ikinci mevki vagonlar olmadığından biz de üçüncü mevkide seyahat edecektik.

Soğuk şiddetli idi. Fakat bizimle beraber İstanbul'a gidecek olan levazım kaymakamı Rıza Bey (Japon Rıza) soğuğu ve iki gün iki gece tahta kanape üzerinde gideceğimizi düşünerek altımıza üstümüze beylik denilen askere mahsus birer battaniye almıştı.

Tren sabahları hareket ediyordu. Bir üçüncü mevki kompartımanında İsmet Bey, Rıza Bey, ben yerleştik ve Ankara'dan hareket ettik. Bütün gün gittik, nihayet gece Eskişehir'e gelebildik. Yollarda istim tutabilmek için saatlerce duruyorduk. Eskişehir İngiliz işgali altında idi. İstasyonda sevk memuru diye bulunan bir zabıtimiz, bizim kompartımanda titremekte olduğumuzu görerek, İsmet Bey'e bir hürmeti mahsusa olmak üzere, bir yarım kesilmiş gaz tenekesine biraz kömür yaktırmış olduğu halde, kompartımana getirdi. Ne kadar makbule geçmişti. Fakat beş on dakika sonra istasyonda bulunan İngiliz - Hintli bir çavuş kompartımana gelerek bizim teneke mangalı vagona aşağı attı. Vagona ateş yasakmış. Müracaatlar bir netice vermedi, yine soğukla başbaşa kaldık.

Bu müz'ic ve ıztıraplı seyahat devam ede ede nihayet İzmit'e geldik. O kadar çok kar yağmış idi ki, yolları kapamıştı. İzmit'te beş altı saat kadar yolun açılmasını, temizlenmesini bekledik. Gece İstanbul'a vasil olabildik.

İsmet Bey'i ciheti askeriyeden bazı zevat istikbâl etti, aldılar, gittiler. Gece İstanbul'a gitmek için vasıta olmadığından o zaman Kadıköy cihetinde bir vazifei askeriyesi olan, azçok bana karabeti bulunan süvari kaymakamı Selim Bey (Selim Paşa olmuş ve vefat etmiştir) istasyonda beni görünce hemen alıp hanesine götürdü, o geceyi rahat geçirdim. Ertesi günü İstanbul'a geçtim. Bakırköy'de oturan ve adreslerini Selim Bey'den öğrendiğim ailemin nezdine gittim.

Dört senedir görmediğim çocuklarım büyümüş; muntazaman para göndermek mümkün olamadığından evde eşya namına bir şey kalmamış, üstte başta her ne varsa satılmış; perişan bir yuva...

Öğleden sonra meclise geldim. Rauf Bey ve diğer arkadaşlar ile görüştük.

Beni ikinci şubeye ve bütçe encümenine ayırmışlar. Mebuslarla temasa başladım, fakat ilk temas bana hoş bir intiba vermedi. Herkes bir havada... O gün Felâhı Vatan Grubu toplandı. Hükümet, Grupa kafa tutuyor. Sebebi, Grupun müttehit bir kuvvet şeklinde olmamasından ileri geliyordu.

Grupun mu rakip bir hale getirilmesi lâzım? Nasıl ki bunu Mustafa Kemal Paşa da anlamış. Rauf Bey'e gelen bir telgrafta bu cihet sarahaten bildirilmekte ve, neticede: Sadrazama ve Dahiliye Nazırına açıkca söylemek lâzımdır ki, Kuvayı Milliye neticeye kadar faaliyette bulunacaktır. Millet'in esareti mutlakasını isteyen düşmanlarımız, Kuvayı Milliye'nin faaliyetini istememkte kendilerini haklı görebilirler. Hükümet, Düveli İtilâfiyeye karşı cemileler ızhariyle, bize merhamet edecekleri ve bu riyakâr hareketle şeraiti sulhiyeyi tadile müvaffak olacakları zannındadır. Bu gaflete acırız. Hulâsa, Meclisteki rüfekadan vazifei mürakabenin icra edilmesini rica ederiz, demektedir.

Şubatın ondokuzunda, Sadrazam, Dahiliye Nazırı, Bahriye Nazırı Felâhı Vatan içtimama geldiler. Sadrazam eski nakaratı tekrar ediyordu. Kuvayı Milliye'nin hükümet icraatına karışmamasını, ikinci bir hükümet şeklinde görünmemesini ve Maraş hareketının tevkifi lâzım geleceğini söyledi ve yine eski ısrar ile Ziya Paşa'nın Ankara valiliğine, Ahmet Fevzi Paşa'nın Ankara kolordu kumandanlığına gönderileceğini bildirdi. Dahiliye Nazırı da serbestii icraata müdahale olunmamasını ve polis müdürü ile jandarma kumandanının tebdiline muktedir olmadıklarını ve eski bir dostu olan ve çok namuskâr Keşfi Bey'i Bursa valiliğine tayin ettiğini, Faik Âli Bey'i müsteşar yaptığını söyledi. Padişah hükümete meclisten ziyade hâkim imiş gibi, sözler, fikirler dermeyan edildi. Bittabi bu müzakerât Rauf Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bildirildi.

Bu münakaşalardan, hükümetin Heyeti Temsiliye'yi dağıtmak, Kuvayı Milliye'nin nüfuz ve tesirini kırmak gayesini takip ettiği anlaşılmakta idi. Bunu bizden evvel anlayan Mustafa Kemal Paşa, Grupta cereyan eden bu müzakere üzerine Rauf Bey'e yazdığı telgraflarda bu ciheti zikretmekle beraber, hareketi milliyeye muhalefetinden dolayı azledilen Faik Âli Bey'in müsteşarlığa, Ferit Paşa ve Ali Kemal ile çalışan Keşfi Bey'in Bursa valiliğine tayininin, Ahmet Fevzi Paşa ile Ziya Paşa'nın Ankara'ya

gönderilmelerindeki ısrarın Kuvayı Milliye aleyhinde bir hareket olduğunu; mamafih icraatı hükümete karşı muhalefet ve müşkilâtta içtinab edildiğini ve nihayet hükümetin Kuvayı Milliye mesaisinden müstağni olup olmadığını hükümetten istifasını ve Padişah'ın arzusuyla Zeynelâbidin, Hoca Sabri, Sait Molla gibi zevatın Kuvayı Milliye'yi iskat maksadiyle her tarafta teşkiline uğraştıkları Taalii İslâm Cemiyeti'nin teşkilâtı milliyeye fiili bir taarruz olduğunu söylüyor ve bhusus Niğde ve Nevşehir'de: "Meclisi mebusan açıldı, padişahımız teşkilâtı milliyeyi istemiyor" gibi propagandalarla halkı bir takım tezahürata sevk etmek gibi ahval karşısında şunları soruyordu:

1 — Hükümet Kuvayı Milliye'nin muhafazasına taraftar mıdır; değil midir? Kat'iyen bildirilmesi,

2 — Felâhı Vatan Grubu emniyet ve serbestî tâmına malik ve Kuvayı Milliye'nin dağılmasına kani midir?

3 — Teşkilâtı ve Kuvayı Milliye'nin dağılması takdirinde İzmir, Maraş gibi cephelerde düşman kuvvetlerine karşı hükümet tedbir alabilecek midir?

İşte, icabatına tevessül edilmek üzere neticenin sür'ati mümkün ile bildirilmesini rica ediyordu.

O sıralarda Rauf Bey, mecliste fevkalâde mesai sarfediyor ve çok çalışıyor ve uğraşıyordu.

Rauf Bey'in bu hızlaleti, mücadele tarihinin en mühim sayfalarını teşkil eden mevaddandır.

Nihayet Mustafa Kemal Paşa'dan bir mektup aldım. Meclisteki mesai ve cereyan eden ahvalden Rauf Bey'in malûmat verdiğini yazıyor, ve bu malûmata göre meclisin müsbet bir netice elde ederek hükümete karşı mühim olan murakabesini tamamen ifa edip edemeyeceğini soruyor, çünkü Padişah'ın ve İstanbul'daki düşmanlarımızın tuttıkları yol ve oynadıkları oyunların, vatan ve memleket için bir felâket ihzar ettiğini zan ile bu hususta arkadaşlarla görüşülerek müteyakkız bulunulmasını bildiriyordu.

Bir sabah meclise geldiğim zamanı mabeyini hümayundan serkarin Yaver Paşadan bir haber geldi. Padişah benimle görüşmek istiyormuş. Yarın saat onbirde mabeyine gelmemi rica ediyordu.

**Padişah
Vahidettin
ile Görüşmem**

Ben derhal kanalımız vasıtasıyla bir şifre ile, gidip gidilmemesini Paşa'dan sordum. Akşama doğru: "Gidiniz ve neticei mülâkatı bildiriniz." cevabını aldım.

Bu mülâkatı vaktiyle "İleri" gazetesi ile aynen neşretmiştim. Ertesi günü onbirde mabeyine gittim.

Ben mektepte iken arkadaşım Ali Seydi ve Memduh Beylerle Namık Kemal Bey merhumla muhabere ettiğimizden bahisle tahtı isticvaba alınmış ve Yıldız'da dört gün kadar hapis ve istintak edilmiştik.

Mülkiye'den mezun olan mabeyinci Faik Bey bizi isticvap etmekte ve bu sorgu tahriri olmakta idi. Bizi bir odada hapsedmişlerdi. Fakat muntazam yemek veriyorlar, bize iyi bakıyorlardı.

Nihayet Faik Bey'in himmetiyle onar mecidiye de ihsan olarak, bir daha bu gibi kimselerle muhabereden içtinap edilmesi tenbih ve ihtariyle mektebe avdet etmiştik.

Fakat o dört gün bize pek heyecanlı ve karanlık geldi. Çünkü sürüleceğimize ve tahsilimizin ikmaline dört ay kalmışken bunun da yarıda kalacağına üzölmekte idik.

Namık Kemal Bey merhumla, filhakika Ali Seydi bir edebiyat meselesinden muhabere ederek rey ve fikir almakta idi. Biz de Memduh ile üç mektubu geçmiyen bu muhavereyi görmüş ve memnuniyetle okumuştuk. İşte bütün kabahat buydu.

Sultan Reşat zamanında herhangi bir vilâyete tayin edilen valilerin arzı veda için Padişah'ın huzuruna kabulleri Bâbîâlice usul ittihaz edilmişti. Bitlis valisi tayin edildiğim zaman Sadrazam Talât Paşa, Mühürdar İsmail Hakkı Bey'e: "Mabeyne yazın, Mazhar Müfit Bey'i huzuru şahaneye ne günü kabul edecekler? Bitlis valisi oldu. Arzı teşekkür ve vedâ edecektir." emrini verdi.

Ben bu usulün hakkımda tatbik edilmemesini, o saraya ayak atmamak için vaktiyle ahdedtiğimi ve mektepte başımıza gelen vak'ayı anlattım. İsrar ve ricam üzerine huzuru şahaneye çıkmadan yakamı kurtarmıştım.

Fakat bu defa mesele değişmiş, Padişah'ın o zamanki nüfuz ve ceberûtu azalmış, yalnız şeytanet ve saman altından su yürütmek gibi hileler, fesatlar artmıştı.

Saray kapısına gelince, kim olduğumu sordular. Yanıma bir hademe katarak doğruca başyaver odasına geldik, orada

biraz oturduk. Yaver Paşaya telefonla haber verdiler, yine önüme bir hademe düşerek Yaver Paşanın odasına çıktık.

Yaver Paşa kolağası iken, İkinci Orduda yâni Edirne'de bulunmuş ve hüsnî ahlâk ve terbiyesiyle herkese kendini sevdirmişti; ben mektep talebesi iken biraderim merhumla görüşmek üzere selâmlığımıza gelirdi ben de orada birkaç defa görüşmüştüm. Bu selâmlık o zamanlar harem dairelerinden ayrı, erkek misafir kabulüne mahsus mahalle tâbir olunurdu. Her büyük evin bir selâmlığı vardı.

Seneler geçmiş olduğundan Yaver Paşa ile maziden bahsederek tanışmıştık. Nihayet bana şerbet ve kahve ikram edildi. Arz olundu, Yaver Paşa:“Buyurun, efendimiz sizi bekliyor” dedi. Acaba, sebebi davet ne olduğunu sordum. Yaver Paşa: “Bilmiyorum, Heyeti Temsiliye'densiniz diye görüşmek arzu buyurdular.” cevabını verdi. Ve huzura kabulün ne suretle, ne merasim ile olacağını öğrenmek istedim. Etek öpemiyeceğimi söyledim, yerden birkaç temenna kâfi olduğunu söyledi.

Sarayın denize nazır, mükellef bir odasında Padişah pencere önünde ayakta duruyordu. Yaver Paşa önde içeri girdi: “Mazhar Müfit Bey kulunuz” dedi. Kendi kendilerine beni Padişah'ın kulu yapıyorlardı. Vahidettin pencere önünde, sağ tarafı denize doğru olarak bir küçük masanın kenarına oturdu ve bu masanın karşısında bir iskemleye oturmamı işaret etti.

İlk söze başlayarak mürâice: “Heyeti Temsiliye benim tacı saltanatımın pırlantalarıdır. Allah sizden razı olsun, vatan ve milleti ve saltanatı ve hilâfeti kurtardınız. Mustafa Kemal Paşa hazretleri inşallah afiyettedirler, İstanbul'u teşrif etmiyecekler mi? Kendisiyle mülâkata hasretim.” dedi.

Şaşırdım. Heyeti Temsiliye tacının pırlantası mı imiş? Paşa ile mülâkata hasretmiş! Onun için mi hurucu alessultan, âsî, bâğî diye idamımıza fetvalar çıkartmış ve Kuvayı Milliye'nin imhası için elinden gelen bütün mel'aneti icra etmişti !

Şöyle böyle bir cevap ile mukabelede bulundum. Fakat bu derece mürâi ve yalancı bir padişahın karşısında bulunmak doğrusu nefret ve istikrahımı bir kat daha arttırmıştı. Nihayet:“Beyefendi, düşmandan memleketimizi kurtarmak için ne gibi çare düşünüyorsunuz?” dedi. O zaman Bursa henüz Yunanlılar tara-

fından işgal edilmemişti. Ben de :“Efendimizin Anadolu’ya ve hattâ Bursa’ya kadar teşrifleriyle mesele hallolunur.” dedim. Buna cevaben : “Ne suretle?” dedi. “Çünkü halk padişahlarını başlarında görürse bir kıyâmı umumî olur ki, düşman buna mukavemet edemez.” dedim.

Fakat bu sözüm Vahidettin’in hiddetini mucip oldu, sert bir tavırla ayağa kalktı : “Beyefendi, ecdadı izâmımın pâyitahtından bana firar mı teklif ediyorsunuz?” demesi üzerine : “Hayır, milletin ve vatanın bu sıkışık ve zor zamanında ecdadı izâmınız gibi milletin başına geçmenizi teklif ediyorum.” dedim. Ben de bunu galiba biraz sert söylemiş olacağım ki Vahidettin cevap vermiyerek başını sağa doğru çevirdi ve denize bakmaya başladı, ben de kapı hizasında duran Yaver Paşaya baktım; bir işaretle mülâkâtın hitam bulduğunu, odadan çıkmak lâzım geldiğini anlattı.

Bir temenna ederek kapı dışarı çıktım. Yaver Paşanın odasına geldik. Paşa: “Canım, böyle şeyler padişaha teklif olunur mu, hem de Rumeli âyanı gibi sert bir tavır olur mu?” dedi ise de, ben: “Sordu, fikrimi söyledim; hem bakalım gitmek istemiş olsa bile, Anadolu kabul edecek mi?” dedim.

Gitmek istedim, Yaver Paşa: “Dur bakalım kardeşim, arzedeğim.” dedi. Gitti, on dakika kadar bekledim. Nihayet elinde küçük bir mahfaza ile geldi: “Efendimiz hediye buyurdular, Mustafa Kemal Paşa’ya selâmı şahanelerinin iblâğını ferman buyurdular” dedi.

Kutuyu açtım; küçük bir taşlı yüzük, kıymetsiz bir şey .. Her ne olursa olsun Yaver Paşa’ya: “Heyeti Temsiliye hediye kabul etmez; hem benden memnun kalmadı; hediye sevişen iki dost arasında olur. Kabulde mazurum.” dedim. Yaver Paşa: “Pek acaip olur.” diye almaklığında ısrar etti. Ben hemen vedâ ederek ve kutuyu masa üzerinde bırakarak geldiğim gibi saraydan aynı merasimle çıktım. Doğru Meclise geldim. Rauf Bey hasta yatıyordu. Meclise gelmemişti. Paşa’ya vakayı aynen yazdım ve mektubu Meclis postahanesine teslim ettim.

Felâhı Vatan Grupunda müzakerelerden sonra kabul edilen “Misakı Millî” meclis matbaasında tabedilmiş ve bana da bir nüshası verilmişti. Misakı Millî’yi aynen yazıyorum :

“Zirde vâzülümza Osmanlı Meclisi Mebusan âzaları istiklâli devlet ve istikbali milletin, haklı ve devamlı bir sulha nailiyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın haddi azamisini mutazammın olan esasatı âtiyeye tamamii riayet mümkün-üt-temin olduğunu ve esasatı mezkûre haricinde pâyidar bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin devamı vücudu gayrı mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir.

Madde 1 — Devleti Osmaniyenin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel sene 1334 tarihli mütarekenin hîni akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalisinin serbestçe beyan edecekleri âraya tevfikân tayin edilmek lâzım geleceğinden mezkûr hattı mütareke dahil ve haricinde dînen, ırkan ve emelen müttehit, ve yekdiğerine karşı hürmeti mütakabile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhun ve hukuki irkiye ve içtimaiyeleriyle şeraiti muhitiyelerine tamamıyla riayetkâr Osmanlı İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın heyeti mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

Madde 2 — Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ârâyı âmmeleriyle ana vatana iltihak etmiş olan elviyei selâse için ledelicap tekrar serbestçe ârâyı âmmeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

Madde 3 — Türkiye sulha tâlik edilen Garbî Trakya vaziyeti hukukiyesinin tesbiti de sekenesinin kemali hürriyetle beyan edecekleri ârâya tab'an vâki olmalıdır.

Madde 4 — Makarrı hilâfeti İslâmiye ve pâyitahtı saltanatı seniye ve merkezi hükümeti Osmaniyeye olan İstanbul şehri ile Marmara denizinin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının ticaret ve münakalâtı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilumum alâkadar devletlerin müttefikân verecekleri karar muteberdir.

Madde 5 — Düveli İtilâfiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasatı ahdiye dairesinde akalliyetlerin hukuku – memaliki mütejaviredeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifade etmesiyle – tarafımızdan teyit ve temin edilecektir.

Madde 6 — Millî ve iktisadî inkişafımız dairei imkâna girmek ve daha asrî bir idarei muntazama şeklinde tedviri umura muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temini inkişafatımızda istiklâl ve serbestîi tâmmeye mazhar olmamız üssülesası hayat ve bakamızdır. Bu sebeple siyasî, adlî, malî ve sair inkişafımıza mâni kuyuda muhalifiz.

Tahakkuk edecek düyunatımızın şeraiti tesviyesi de bu esasa mugayir olmayacaktır.

28 Kânunusani 1336”

İki Mektup

İstanbul hükümetinin behemehal dağılmasını talep ve ısrar ettiği Heyeti Temsiliye ve teşkilâtı hakkında Mustafa Kemal Paşa bazı kumandanlardan mütalâa talep etmişti. Kâzım Karabekir Paşa'nın 23 Şubat 1336 tarihli cevabında: “Meclisi Millîdeki cereyanına karşı Heyeti Temsiliye'nin ve Kuvayı Milliye'nin aksi ve hâkimane bir tavır alması doğru değildir. Heyeti Temsiliye'nin bu işin içinden çıkarak mesuliyeti artık Meclisi Milliye terk etmesini muvafık görüyorum. Fakat Meclisi Millînin böyle bir mesuliyeti deruhte ederek ve mevki ve ilerilerinden emin olduklarına karar vererek Heyeti Temsiliye'ye lüzum olmadığını tebliğ edeceği meşkûttur. Rauf Beyefendi bu teklifi yapar ve böyle bir karar alabilirse ve Heyeti Temsiliye'nin mevkiî faaliyetten çekilmesini bildirirse o zaman Heyeti Temsiliye bunu memnuniyetle kabul eder ve faaliyetten uzaklaşır. Aydın cephesine gelince, bu cephe dağılamaz. Yunanlılara teslimi mukadderat edemez. Hükümet de bunları dağıtamaz.” diye mütalâa beyan eyliyordu.

Bu sıralarda Mustafa Kemal Paşa, kendisinden aldığı bir mektupta, Heyeti Temsiliye hakkında Felâhı Vatan Grubunun kararı kat'isinin istihrac ve biran evvel bildirilmesini ve kararın tesrii istihsalinde Rauf Bey'e yardım edilmesini istiyor ve Meclisin emniyet ve tam serbestî ile iş görebilip bilemeyeceğini ve bunu nasıl gördüğümü soruyordu.

Kendisine 14.2.1336 tarihli uzun bir mektupla cevap verdim. Bu mektubumu Paşa Nutuk'ta “ıcap ederse kendileri neşreder” diyerek tekrar etmiyor, yalnız verdiği cevabı yazıyor. Benim yazdığım ve neşrini bana bıraktığı mektup şu idi :

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİNE

Muhterem efendim;

“Mektubunuzu hürmetle aldım. Mecliste gördüklerim ve anlattıklarımı mufassalan arz ediyorum: Evvelâ Heyeti Temsiliye'nin faaliyetten çekilmesi ve Kuvayı Milliye'nin dağıtılması ve işi meclis ve hükümete bırakmak gibi bir karar istihsaline ben vasıta olup da memleketime hıyanet edemem. Hangi meclis, hangi hükümet ve hangi kuvvet, Kuvayı Milliye yerine kaim olacak da memleketi kurtaracak? Hâlâ Padişah'ın ve Düveli İtilâfiyenin elinde, baskısı altında oyuncak gibi olan bu hükümet mi?

Felâhı Vatan dediğimiz Grupun ahvali hakikiyesini biliyor musunuz? Bunu mütecanis ve birlik bir grup mu tasavvur ediyorsunuz? Herkes bir fikir, bir havada; Grupta sağlam bir baş ve Grupa yakışacak bir intizam yok.

Vükelâ Grupta, tâbiri âmiyanesince, kafa tutarak âdeta tehditkâr bir vaziyet alıyor; gerçi bunlara haddini bildirecek bâzi zevat mukabeleden kaçınmıyorsa da kısmı âzamı, emri hükümet, emri padişahî taraftarı gibi görünüyor. Bütün çekinme ve korku, aman bizi dağıtmasınlar, maazallahü taalâ ya fesholursa... Hulâsa, ben gruptan bir fayda görmüyorum.

Rauf Bey ne kadar uğraşüyor, ne kadar çalışıyor bilseniz. Bu günlerde hastadır, yatıyor. Meydanda bir Rauf Bey'i görüyorum. Doğrusu, diğer bizim arkadaşlar, ben de dahil olduğum halde birer köşeye çekilmiş, seyirci vaziyetindeyiz. Niçin? Çünkü, ümidimiz yok. Bendeniz Felâhı Vatan Grupunun Meclisi idare edeceğinden ve memlekete nâfi hizmetler ibraz edeceğinden pek de ümitli değilim. İnşallah muvaffak olurlar...

Gelelim mebusanı kirama; aramızda garip ve çocukça fikirler, ayrılıklar var. Eskiden mebus olup da bu defa da mebus olanlar kendilerine hoca sıfatını vermişler, biz biliriz diye tahakküm fikrinde; yeniler buna karşı tavır almışlar ve sonra biz de bazılarını şüpheli nazarla bakıyoruz. Diğer bazıları da buna tutuluyor. Hulâsa, bir keşmekeş... Ben bir çare düşünüyorum, acaba kendilerine tam itimat ettiğimiz zevattan, Rauf Bey başta olmak üzere yeni bir Müdafaai Hukuk grubu veya partisi teşkili muvafık olmaz mı?

Mebusanın, Heyeti Temsiliye'nin mevkii faaliyetten çekilmesine, tarihe karışmasına, Kuvayı Milliye'nin dağılmasına karar vereceklerini zannetmiyorum. Çünkü bir takım zevat Kuvayı Milliye'nin, Heyeti Temsiliye'nin devam ve faaliyetine şiddetle taraftar, bir kısım da ileriye vahim ve korkulu görerek devam taraftarı. Şu cihetle Heyeti Temsiliye'nin fesih ve dağıtılması gibi bir karar almak mümkün olamayacak gibi görünüyor.

Buna taraftar olanlar, yani koyu Padişah ve hükümet taraftarı olanlar belki böyle bir karara kalkıştırlarsa da bunlar da ekalli kalildir. Bu fikirde olanların, menfaat ve ihtirasata esir oldukları aşikârdır. Bereket versin, bu kabilden olan mebuslar pek azdır. Hepsi de devri sabık bekayasından olan eskilerdir. Ben burada bulunmaktan bir fayda görmüyorum. Ankara'ya gitmek fikrindeyim. Hürmet ve selâmlar.”

MAZHAR MÜFİT

Bu mektubuma Mustafa Kemal Paşa derhal cevap verdi. Bu cevap aynen aşağıya yazılıyor :

MEKTUBUN AYNEN SURETİ

HAKKÂRİ MEBUSU MAZHAR MÜFİT BEYEFENDİYE

“Efendim hazretleri;

14. 2. 1336 tarihli mufassal mektubunuzu ancak dün aldım ve yarınki postaya yetiştirmek üzere cevabını şimdi yazıyorum. Meclisi Âli Millînin ve Felâhı Vatân nam grubun, ahvali hakikiyesini tasvir eden beyanatı aliyeleri mucibi teessürüm oldu. İzahat ve tavsifatınız ile nazarımda tecelli eden manzara elem-âlûddur. Zavallı millet; hayatını, mevcudiyetini, mukadderatını müdafaa, muhafaza ve temin etmekle mükellef bildiği muhterem mebuslarını, vazifei hakikiyei milliye ve vataniyelerini ilk anda ve ilk hatvede feramuş etmiş görüyor. Garp ve bütün düşman dediğimiz milletler, Türkiye’de, Türklerde kabiliyet olmadığından, her şeyi, bizim için menfi her şeyi tatbiki cevaz verdikleri malûm iken ve her birimiz ayrı ayrı bu zannın butlanını isbata azmetmiş olduğumuzu iddia ederken, hissiyatı menfaatcuya-

nemiz, ihtirasatı hasisemiz, bize her şeyi unutturabilir. Evvel gelen mebuslar, şöyle yapacakmış, sonra gelen mebuslar böyle tavır almış, Heyeti Temsiliye şuna mahrem nazariyle bakmış, bunu bayağı görmüş. Bunları söyleyenler, koca Türk milletinin muhterem mebusları öyle mi? Bu haleti ruhiye, bu mahiyeti ahlâkiye karşısında mebhut, mütehayyir ve samit kalırım. Yeni grup veya parti teşkilâtından bahsolunuyor. . Azizim Mazhar Müfit Bey, izah ettiğiniz mantalite ve karakterlerin teşkil edecekleri gruptan da, partiden de, ben, memleketi kurtarıcı bir vaz'ı metnin alınabileceğine hükmedemiyorum. Ben ve Heyeti Temsiliye namı altında ifayı vazifei fedakârî eden arkadaşlar ve bu vatanın halâsı, milletin felâhı için ölünceye kadar çalışmak isterken mebusanı kiram, vaz'ü tavırlariyle ve âmâki gaflete sukutlariyle, anlıyorum ki, buna dahi müsaade etmiyeceklerdir. Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin teşkilâtına ve bu teşkilâtın vücuda getirdiği Kuvayı Milliye'ye istinada ihtiyaç kalmadığını, tıflâne ve gafilâne muamelât ve harekâtiyle ima eden Meclisi Mebusanın ve Felâhı Vatan Grubu'nun bu bapta kararı kat isinin istimzac ve tarafımıza iş'arını Rauf Bey'e yazdık. Bu kararın istihsalini tesri için sizin de yardımınızı rica ederiz. Bu kararı verirken mebusanı kiramın mahalli in'ikadı olan Darülhilâfe'de, kırk bin Fransız ve otuz beş bin İngiliz, iki bin Yunan ve dört bin İtalyan kuvvei berriyesinin tahaşşüt ettiğini ve İngiliz Bahrîsefit donanmasının Fındıklı sarayına karşı lenge-rendaz bulunmuş olduğunu gözönünde bulundurmak lüzumunu hatırlatırım.”

Ankara 25/26. 2. 1336

MUSTAFA KEMAL

Yunanlıların İzmir cephesine yeniden kuvvetler sevk ile levazımı harbiye getirerek yeniden bir taarruza hazırlandıkları haber ve malûmatını alan Mustafa Kemal Paşa: “Heyeti Temsiliye hükümet işlerine müdahale ediyor, bundan içtinap etmeli, hükümet müdahaleyi kabul edemez, Heyeti Temsiliye dağılmalı!” diye mütemadiyen ve musırren söylenip duran ve kendisinde gûya bir kuvvet ve iktidar varmış gibi sahte vaziyetler alan hükümete bu malûmatı verdi ve taarruz vuku bulacağından dolayı nazarı dikkati celbetti.

Ali Rıza Paşa
Kabinesinin
İstifası

Bu sırada kabine “Yunanlılar karşısındaki Kuvayı Milliye üç kilometre geri çekilmeli, geri alın!” diye İtilâf Devletlerinin bir teklifi ile karşılaştı.

Kabine böyle bir emir verse de cephedeki Kuvayı Milliye üç kilometre geri çekilir mi idi? Bu tekliften maksat kabineyi düşürmek, Ferit Paşa'yı yine sadarete getirmek olduğu zanni hasıl oldu. Çünkü İtilâfçılar da, Ali Rıza Paşa kabinesinin böyle cephemizi üç kilometre geriye aldırabileceğine ve bunda muvafak olmasına ihtimal olmadığını pekâlâ biliyorlardı.

Kabine, teklifin gayrı kabili icra olduğu cevabını vermişti; fakat Yunanlılar da 3 Mart 1336 tarihinde taarruza geçerek Bozdağı'nı işgal ettiler. Ali Rıza Paşa kabinesi makamında durmadı. Daha evvelce çekilmesi lâzım iken, Felâhı Vatan Grubu, her ne sebebe mebni ise, belki de bir kabine buhranından çekinerek kabineyi tutmuştu. Fakat bu defa kabine çekilmek zorunda idi.

Mecliste kabineyi kimin teşkil edeceği meselesi günün bittabi en mühim görülen bir maddesi idi. Bittabi telâş içinde idik. Alınan haberlere göre ecnebiler, İtilâfçılar, Nigehbân Cemiyeti ve sair muhalifler bir harekâtı irticaiye tertip ediyorlardı : Meclisi feshetmek, Ferit Paşa'yı kabine reisi, yâni sadrazam yapmak.

Felâhı Vatan Grubu reisi, meclis vekilleri Padişah ile görüşmek için saraya gittiler. Mecliste avdetlerini sabırsızlıkla bekliyorduk. Nihayet geldiler.

Padişah Grup reisiyle Meclis reis vekillerini huzura kabul etmemiş, başkâtip ve baş mabeyinci ile görüşmelerini irade buyurmuş. Nihayet Padişah başkâtip bey ile şu iradesini bildirmiş: “Bütün mebuslara selâm. Ahval ve vaziyetin vehametini ben de onlar kadar müdrüküm. İcabı hal ve vaziyete göre birisini sadarete intihap edeceğim. Onun salâhiyetine tecavüz ile rüfekasının intihabına müdahale edemem, ancak ona ekseriyet grupiyle anlaşmasını tavsiye edeceğim.”

Bunu tebliğ ettiler. Hakikaten ahval vahimdi. İntihap edeceği zat, rivayete göre Ferit Paşa mı idi? Bu irade can sıktı.

Ferit Paşa veya yarânından birinin makamı sadarete getirilmemesi için, dağılması istenilen Heyeti Temsiliye'ye başvuruldu. Cereyan eden ahval, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya bildirildi. Mustafa Kemal Paşa, gerek meclis reisine, gerekse Padişah'a birer

telgraf çekerek, Ferit Paşa ile mümasilinin sadarete getirilmemesini istemiş ve bütün teşkilâta da, Padişah'a ve meclis reisine o yolda telgraflar çekilmesini emretmişti. Bu emir, teşkilâtça derhal yerine getirilmiş, yüzlerce telgraflar çekilmeye başlamıştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın meclis reisine ve Padişah'a yazdığı telgraflar Nutuk'ta vardır. Fakat burada da aynen yazılması tarih bakımından lâzımdır. Meclis reisine gelen telgraf şudur :

**MECLİSİ MEBUSAN RİYASETİ
VEKÂLETİ CELİLESİNE**

“Düveli Mütelifenin müdahalâtı mükerreresine karşı nihayet Ali Rıza Paşa kabinesinin huzuru mecliste istifasını verdiği teessür ile haber alınmıştır. Aydın cephesinde mübarek vatanı istilâ etmeğe çalışan düşmanla Kuvayı Milliye çarpışmakta ve her karış toprağına, sadık ve fedakâr evlâtlarının naaşlarını defnetmektedir. Hiçbir kuvvet, hiçbir salâhiyet tarihin emrettiği bu vazifeden milletimizi menedemiyecektir. İstiklâli millî ve vatanîmizin temini hususunda her fedakârlığa âmade bulunan milletimizin heyecanı mukaddesini ancak milletin itimadı tammını haiz bir hükümetin re'sikâra getirilmesi tatmin edebilir. Bütün millet bu tarihî günlerde, iradei milliyesinin vekâleti mutlakasını haiz bulunan mebuslarının mukarreratı kat'iyesine nâşekibâne muntazırdır. Vatana ve tarihe karşı, deruhte ettiğiniz mesuliyeti azımeyi ve bü'tün cihanın kürsî müzakeratınıza matuf olan enzarı tetkikini düşünerek, milletin azmi fedakâransıyla mütenasip kararlar ittihaz buyurulacağından emin olduğumuzu ve vatanperverane mesainizde bütün milletin refik ve müzahir olduğunu arz eyeriz efendim.”

Ankara : 4.3.1336

Heyeti Temsiliye namına

MUSTAFA KEMAL

Padişah'a çekilen telgraf :

ATEBEİ SENİYEİ HAZRETİ PADİŞAHİYE

İtilâf Devletlerinin muhilli istiklâl ve haysiyet tecavüzatına ve mütareke ahkâmı hilâfındaki müdahalât ve harekâtına daha ziyade tâbâveri metanet olamıyan kabinenin istifasıyla yeni-

den devleti aliyelerinde bir buhranı vükelâ zuhur etmesi efkârı umumiyeyi millette derin bir heyecan tevlit etmiştir. Makamı saltanat ve hilâfeti hümayunları etrafında, tevhidi fikir ve emel ederek istiklâl ve masuniyeti şahaneleri ve tamamiyeti memaliki devleti aliyeleri için, son fedakârlığı göze aldırılmış olan bilûmum tebaai mülûkâneleri, düşmanlar tarafından idare edilen bazı nifak ve ihtilâl tertibatından dolayı zaten müteessir ve endişenâk bir halde, buhranı vükelânın sürati mümkinine ile zevaline ve âmalı milliyeyi bihakkin tatmin edebilecek bir heyeti muhteremei vükelânın teşkiline muntazardır. Meclisi millinin ekseriyet grubunda tekâsüf eden âmâl ve temayülâtı milliyenin tarafı şahanelerinden mazharı himaye olacağına, bütün tebeayı hümayunları gibi Heyetimiz de emindir. Ancak dahilî ve haricî bin türlü ihtirasatın galeyaniyle sükûn ve selâmeti tehdit altında bulunan memleketimizin vicdanı milliyi temin edemeyecek bir kabine reisine hiçbir dakika tahammül edemeyeceğini ve maazallah böyle bir halin vukuu Devleti Osmaniye tarihinde mesbuk olmıyan hâdisatı elîmeye bais olacağını atebei seniyei hazreti şehriyarîlerine arz etmeği vazifei hamiyet telâkki ederiz. Olbapta ve katıbeî ahvalde...”

Ankara — 4 Mart 1336

Anadolu ve Rumeli Müdafaaî Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına

MUSTAFA KEMAL

Bu telgrafın mühim kısmı: “vicdanı milliyi temin edemeyecek bir kabine reisine hiçbir dakika tahammül edilemeyeceği ve böyle bir halin vukuunda Devleti Osmaniye tarihinde mesbuk olmıyan hâdisatı elîmeye bâis olacağı” cümleleri idi ki Vahidet-tin’i elbette çok düşündürmüş ve Ferit Paşa’yı veya o kafada, düşüncede, bir adamı kabine reisi yapamamıştır. Ve kabinenin düşmesiyle, Padişah saatlerce Ferit Paşa ile görüştüğü ve esbak dahiliye nazırı Reşit Bey Fransa ve İngiliz sefaretleri arasında dolaştığı ve Baltalimanında, gerek Ferit Paşa yalısında Ali Kemal ve eski dahiliye nazırlarından Mehmet Ali ve mahut Rahip Frew da bulunduğu halde ve gerekse Ali Kemal’in evinde müzakereler cereyan ettiği ve Padişah İngilizlerle de muhabere

ve mükâlemede bulunduğu halde bir türlü Ferit Paşa'yı kabine reisi yapamamıştır.

Meclis reisi Celâlettin Arif Bey tekrar saraya gönderildi. Ve şayet muhalifler mevki iktidara getirilecek olursa vaziyetin vahim olacağını söyleyecek ve bu bapta teşkilâtı milliyeye merkezlerinden gelen telgrafları gösterecek ve tahriren bir de rapor verecekti.

Celâlettin Arif Bey'in Padişah'a verdiği rapor şudur :

“Hâkipayi şahanelerine şifahen arzettiğim üzere daima enne-catü fissıdık düsturuna istinaden berveçhiâtî maruzatımı süddei seniyelerine arzü takdime cüret eylerim :

1 — Milletın mümessilleri bulunan meclisi mebusan heyeti bilâ istisna makamı hilâfet ve saltanata ve bilhassa nefsi nefisi hümayunlarına bilâ kaydü şart ve lâyezal bir surette sadakati kâmile ile merbuttur. Kezâ Kuvayı Milliye aynı hissiyatla müte-hassis ve yegâne gayesi tâcü tahtı mülûkâneleri etrafında toplanarak hukuki mukaddesei hilâfetpenahilerini ve menafii mülk ü milleti her türlü halelden masun bulundurmak uğruna ifnayı hayat eylemektir. Bu hususta zâtı akdesi tâcîdarilerini her ne suretle arzu buyuruluyorsa tatmin ve temine hazırlar ve bütün meclisi mebusan dahi zamin ve mütekeffildir. Gerek Meclis ve gerek Kuvayı Milliye makamı saltanat ve hilâfet ve devlet ve millet için imkânı hayat bulunmadığına bütün imaniyle kanidirler. Buhranı vükelânın devamının Anadolu'da pek büyük galeyana ve heyecanı efkâra sebebiyet verdiği nahiyelere varıncaya kadar her taraftan gelen yüzlerce telgraflar münderecatından müstaban olmaktadır,

Kezâ meclisi mebusanın haleti ruhiyesi de bu merkezdedir,

Mebusan umumiyetle şu buhranı azîm zamanında kabine buhranının devamını devlet için pek tehlikeli bulmaktadır. Buhrana süratle bir hâtime verilerek efkârı hariciyeye takdimen hasıl olan efkârı umumiyeyi dahiliyenin tatmini derececi vücupta görülmektedir,

2 — Âmalı milliyeyi tatmin eylemeyecek bir kabinenin mevki iktidara gelmesi memaliki Osmaniyede hayatı milliyeyi tehlikeye ilka edebilecek vekayii müessife tevlidine sebebiyet verebilir. Âmalı milliyeye muhalif bir kabinenin tesiratiyle şarktan

gelebilmesi muhtemel olan seyli beliyeye mukavemet kuvveti münkesir ve bunun bu cereyana karşı mevcut azim ve kuvveti duçarı zaaf olabilir,

Maazallah vahdeti milliyede teşettüt ve nifak ve tefrika hasıl olarak makamı hilâfet ve saltanat ve devlet ve milletin haricî ve dahilî düşmanlarına bir fırsat verilmiş olur. Bir mecburiyeti elîme tahtı tesirinde Anadolu, heyeti mebusanı serbest addede-miyerek yeniden icrayı intihabat ile meclisi milliyi toplayarak müdafaai hukukî devlet ve millet vazifesini ifaya teşebbüs etmesi dahi vâridi hâtırdır,

Her suretle calibi dikkat ve itibar olan hususatı ehemmenin hâkipâyı mealî câyî hilâfetpenahîlerine arzını kendime mukad-des bir vazife addederim. Ferman padişahı celilülünvan efendimiz hazretlerininindir.”

6 Mart 1336

Mebusan Reisi kulları

CELÂLETTİN ARİF

Salih Paşa
Kabinesi ve
Kuvayı Milliye
Büyüklerinin
Tutuklanması
Emri

Nihayet sukut eden Ali Rıza Paşa yerine, rivayet edilen Tevfik Paşa veya Ferit Paşa değil, Salih Paşa sadrazam oldu. Şeyh-islâm, Dahiliye ve Hariciye ve Harbiye nazırları yine yerlerinde kalıyor, Bahriye Nezaretini sadrazam Salih Paşa vekâleten der-uhte ediyor, Maarif Nezaretine Abdurrahman Şeref Bey ve Evkaf Nezaretine de Ömer Hulûsi Efendi, Adliye Nezaretine Celâl Bey, Ticaret Nezaretine Defterhane Emîni Ziya Bey tayin ediliyor.

Salih Paşa gûya buhrana mâni olamak için bu teşkil ettiği kabine ile iş gördüğüne kani; fakat anlaşılıyor ki sarayın tertibi olan bu kabine Ferit Paşa'ya zaman kazandırmak için kurulmuş bir kabinedir. Şu halde kabineye itimat reyî vermemek gerek. Bakalım buna grupta muvaffak olunacak mı? Hattâ Salih Paşa bu kabineyi teşkil ederken grupun fikrini almak ihtiyacını bile duymamıştı.

Bugün Martın onikisi, Rauf Bey'le Mecliste şöyle bir görüşme oldu :

Rauf Bey — Dün İtilâf mümessilleri zevalden sonra içtima etmişler, Londra'dan Kuvayı Milliye rüesasının tevkifi emri gelmiş, onu müzakere ile kabul etmişler. Bunların biran evvel Der-saadet'ten uzaklaştırılması lâzımmış.

— Bu haber, malûmat sahih ve kat'î midir? Bu husustaki fikir ve mütalâanız nedir?

— Ya Mütelifinin bir blöfü, yahut meclisi millînin feshi ile Ferit Paşa'yı kabine başına getirmek.

— Ey sonra?

— Sonrası, bir blöfle bazı zevatı firar ettirmek, bu suretle mecliste bir skandal yaparak naili emel olmak ve yahut meclisi fesh ile tevkifat yaparak, milliyetperverlerin aleyhine bir hareket yapmak.

— Gidecek miyiz?

— Hayır, işin sonuna kadar vazifei namusu ifa edeceğiz.

— Pekâlâ, sizinle aynı fikirdeyim.

— Keyfiyeti Mustafa Kemal Paşa'ya yazdım. Bakalım o ne fikir ve mütalâada bulunacak.

Mustafa Kemal Paşa'dan cevap geldi. Cevap: İngilizlerin tevkif kararına karşı meclisin cesurane vazifesine devamı pek nâfi ve parlaktır; fakat Rauf Bey'le, vücutları teşebbüsât ve harekâtı âtiye için elzem olan arkadaşların bize iltihaklarının behemehal müemmen olması; aksi takdirde Grupun vahdet ve azim dairesinde hareketini tanzim edebilecek zevatın tavzifi ile sizler hemen Ankara'ya geliniz, zemininde idi. Hele 11 Mart 1336 tarihli, aşağıda suretini yazdığım telgraf üzerine de meseleyi görüşmek üzere Kara Vasıf Bey'in hanesinde, Rauf Bey, ben, İbrahim Süreyya Bey, Yunus Nadi Bey vesair bazı arkadaşlarla toplanarak görüştük. Gelen telgraf şöyle idi:

“Dün akşam, yani 10 / 11 Mart 1336 Ankara'da Fransa mümessili Yüzbaşı Buvazo'nun tercümanı olup bize ötedenberi ihbaratı mahremanede bulunan bir zat, Ankara'da İngiliz mümessili Withall'ın, aldığı bir telgrafname üzerine bütün ahmal ve eskali ve maiyetiyle birlikte bugün Ankara'yı terkederek İstanbul'a hareket eyliyeceğini ve bu trenden sonra şimendifer münakalâtının İngilizlerce tatil edileceğini ihbar etti.” Sonra, Withall'ın verilen habere muvafık olarak İstanbul'a hareket ettiğini ve tren münakalâtının münkati olması memul bulunduğunu bildiriyordu. Zaten evvelce de, Ankara'ya avdet edilmesi, çünkü İtilâf Devletleri tarafından meclisin basılması ve bazı zevatın

derdest edilmesi gibi ahvalin vukuu vâridi hâtır olduğu ve ona göre görüşülerek bir karar verilmesi, Anadolu'ya geçmek istiycek mebuslara da şayet İtilâf devletleri tarafından müma-naat ediliyorsa buna karşı lüzumlu olan tedabirin ittihazı bildirilmişti.

Vasıf Bey'in hanesinde uzun uzadıya görüşüldü. Ankara'ya gitmek veyahut sonuna kadar İstanbul'da kalmak meselesinde şu mütalâalar serdedildi: Eğer biz Ankara'ya gidersek, mecliste bir panik olacağı şüphesizdir. Heyeti Temsiliye'ye mensup olanlar firar etti denilecek, bittabi mecliste diğer mebusan da ya firar edecek veyahut, bir tehlike var ki kaçtılar diye onlar da bir tarafa saklanacaklar, hulâsa, netice pâniğe müncer olacak. Her türlü tehlikeye karşı sonuna kadar mukavemet etmenin daha muvafık olacağı ve şayet meclis, Düveli İtilâfiye tarafından seddedilir, tevkifat başlarsa o zaman Ankara'ya gitmek muvafık olacağı, ve zaten bunun için de bazı tedbirler alındığı, meselâ gitmek isteyeceklerin muayyen parolalarla Üsküdar'da Sultantepe'de Özbek dergâhına müracaat ederek oradaki teşkilât vasıtasıyla ve Kısıklı tarihiyle Anadolu'ya geçebilmelerinin temin edildiği ve böyle bir hal vukuunda o yolda hareket için şayanı itimat mebuslara parolaların bildirildiği ileri sürülerek şimdilik gitmekten sarfı-nazar edilmesi kararlaştı.

Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın Rauf Bey'i ve diğer arkadaşları Ankara'ya çağırması ne kadar yerinde imiş. Bu davetten üç dört gün sonra zuhur eden vekayi Paşa'nın istikbali ne kadar dürüst gördüğünü isbat etti. Paşa'nın meziyetlerinden biri de istikbali iyi görmesi idi. Maziye hale nakleder, halden istikbali keşfederdi.

Evet, bir sabah oturmakta olduğum Bakırköy'ünden Sirkeci'ye çıktığım sırada, ortalıkta bir kaynaşma, bir gayri tabiiyet gördüm. Yüksek binaların damlarına mitralyözler konulmuş, ecnebi asker her tarafta mevzi almış; herkeste bir sükût, herkeste sükût ile karışık bir çekinme! Ne oluyordu? Düveli İtilâfiye İstanbul'u işgal etmiş. Neticeyi anlamak üzere meclise gitmeğe karar verdim. Tramvayla Beşiktaş'a gidiyordum. Tramvayda fısıltı şeklinde hep işgalden bahsolunuyordu; bazen çok acı şeyler söylüyorlardı.

Karakol basılmış, askerler şehit edilmiş, şöyle olmuş, böyle olmuş... Biran evvel Meclise varmak, hakikati anlamak merakım bir kat daha arttı.

Meclise geldim. Rastgeldiğim mebuslar da meselenin hakikatinden bihaber, hep yolda duyduklarından bahsediyorlar. Fakat Düveli İtilâfiye zırlıların rıhtıma yanaştığını ve bir kısmının Meclisin önünde toplarını Meclise çevirmiş bir vaziyette olduğunu görmüştük.

Nihayet hakikat anlaşıldı. Bu sabah (16 Mart 1336) bizim askerlerimiz uykuda iken evvelâ Şehzadebaşındaki muzika karakolunu İngiliz askeri birdenbire basarak uykudan uyanan askerimizle vukua gelen müsademe neticesinde altı şehit ve on beş yaralı verdiğimiz ve zırlılardan karaya asker çıkarıldığı, bazı devair ve köşelere müfrezeler ve en ziyade mürur ve ubura mahsus kalabalık mahallerde de damlar üzerine mitralyözler konulmakta olduğu ve İngilizlerin bir taraftan zırlılarını rıhtıma yanaştırıp Beyoğlu ciheti ile Tophane'yi işgal ettikleri ve bir taraftan da Harbiye Nezareti'ni işgal ederek ve Nezaret telgrafhanesine girerek telgraf tellerini kestikleri ve biraz sonra da Beyoğlu telgrafhanesine de girerek müdür ve memurları kovdukları, orasının da işgal edilmiş olduğu anlaşıldı.

**Nihayet
İstanbul İşgal
Altına
Alınmıştı**

Neticenin ne olacağını kimse bilmiyordu. Vükelâ meseleden haberdar değildi; saray sükûnet içinde idi. Belki Padişah'ın malûmatı vardı. Zira meclisten gidip de ahval hakkında malûmat talep edenlere Düveli İtilâfiye kuvvetleri gûya İstanbul'u seyre gelmişler gibi soğuk bir tarzda cevaplar vermişler. Hayret!

İstanbul işgal olunuyor; fakat makamata resmiye ve sarayda hiç telâş yok. Pek tabii bir hal karşısında imişler gibi, hiçbir teşebbüs ve tedbir yok. Mecliste tevkifat başlayacağı şâyi oldu. Mustafa Kemal Paşa bize bu ciheti üç dört gün evvel yazmış ve hemen Ankara'ya hareketimizi bildirmişken, biz bunu reddederek: "Kaçmıyacağız, sonuna kadar burada kalacağız." demiştik.

Fakat ahval bunu göstermedi. Şimdi kaçmak, Ankara'ya gitmek için düşünmeye başladık. Mecliste bir telâş.. İngilizler gelmişler, muhafız odasında imişler, Rauf Bey'i istiyorlar, alıp götürcekler.. Bu, şayia değil, muhakkaktı.

Ben muhafız odasına giderek kapıdan baktım, iki İngilizin oturmakta olduğunu ve işin ciddiyetini anladım. Rauf Bey teslim edilsin mi, edilmesin mi? Uzun münakaşalar sonunda bir kısım mebusan, teslim etmemenin mümkünsüz olduğu ve diğer bir kısım mebuslar da, meclisin etrafında başka düşman müfrezeleri olmadığı ve Rauf Bey'in Âyan dairesine geçerek Âyan kapısından çıkabileceği ve derhal elbisesini bir polis elbisesiyle tebdil edip bu suretle serbestçe çıkıp saklanmasının mümkün olacağı ve gelenlere, Rauf Bey bugün gelmemiştir denilebileceği fikrinde idiler.

İşittiğime göre, Rauf Bey Âyan dairesine geçmekte iken firarı kabul etmemiş ve mertçe teslim olmayı tercih ederek ve bu yüzden bir mesele çıkmasını istemiyerek İngilizlere teslim olmuş ve netice malûm, Malta'ya sevk edilmiştir.

Rauf Bey, iyi düşünür bir zat olduğundan firar etmiyerek teslim olmasında elbette bir sebep olacaktır. Nihayet meclis de Düveli İtilâfiye tarafından işgal ve zaptolunarak herkes bir tarafa saklanmış ve diğer bazı mebuslar da aranılmağa ve tevkif edilmeğe başlanmıştır.

Meclisin kapısı açıldı; fakat mebuslar gelmiyor, veyahut tevkif meselesinden gelemiyorlardı. Ferit Paşa tarafından henüz meclis kapısına kilit konulmamıştı. İşte bu işgali müteakip Düveli İtilâfiyenin Türkiye'nin her tarafına neşri tamim edilen bir beyannameyi çıkıttı. Şayanı ehemmiyet olan bu beyannameyi, hak ve adle ne dereceye kadar muvafık olduğu mütalâasiyle anlaşılacağından aynen yazıyoruz. Şunu da söyleyeyim ki Düveli İtilâfiyenin bu tebliği resmîsi, Mustafa Kemal Paşa'nın ikaz ve ihtariyle Anadolu'da bir iki merkezden başka hiçbir taraftan alınmamıştı. Alanlar ve cevap verenlerin de İzmit Mutasarrıfı Suat ve Konya Valisi Suphi beyler olduğu Nutuk'ta zikredilmektedir.

TEBLİĞİ RESMÎ

Beş buçuk sene evvel memaliki Osmaniyenin mukadderatını her nasılsa elde etmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin rüesası, Alman telkinatına kapılarak devlet ve milleti Osmaniyeyi Harbi Umumiye iştirak ettirdiler. Bu haksız ve meşum siyasetin neticesi malûmdur. Devlet ve milleti Osmaniyeye bin türlü felâket geçirdikten sonra öyle bir mağlûbiyete duçar oldu ki İttihat ve

Terakki Cemiyetinin rüesası bile bir mütarekename akdederek firar etmekten başka bir çare bulamadılar. Mütarekenamenin akdini müteakip, Düveli İtilâfiyeye bir vazife terettüp etti. İşbu vazife eski memaliki Osmaniyenin bütün ahalisinin bilâtefriki cins ve mezhep, saadeti müstakbelelerini, inkişaflarını, hayatı içtimaiye ve iktisadiyelerini temin edecek bir sulhun temellerini atmaktan ibaret idi. Sulh konferansı bu vazifenin ifasiyle meşgul iken, firarî İttihat ve Terakki erkânının mürevvici efkârları bulunan bazı eşhas, teşkilâtı milliye namı müstearı altında bir tertip teşkil ederek ve padişah ile hükümeti merkeziyenin evamirini hiç addetmekle harbin netayici elîmesinden büsbütün tükenmiş olan ahaliyi askerlik için toplamak, anasırı muhtelif meyânında nifak çıkarmak, ianei milliye bahanesiyle ahaliyi soymak gibi ef'ale cüret ettiler ve bu veçhile sulh değil, âdeta yeni bir muharebe devrini açmağa teşebbüs eylediler. Bu teşvikat ve tahrikâta rağmen sulh konfereansı vazifesine devam etti ve nihayet İstanbul'un Türk idaresinde kalmasına karar vermiştir. İşbu karar kulûbı Osmaniyeyi müsterih edecektir. Ancak bu kararlarını Babâliye tebliğ ettikleri zaman, icrasının ne gibi şeraite tâbi olduğunu da ihtar eylediler. İşbu şerait; vilâyâtı Osmaniyede bulunan Hristiyanların hayatlarını tehlikeye maruz bırakmamak ve elyevm Düveli İtilâfiye ile müttefiklerinin kuvayı askeriyeleri aleyhinde mütemadiyen vuku bulmakta olan hücumlara hitam vermektan ibaret idi. Hükümeti merkeziye, bu ihtara karşı, bir dereceye kadar hüsni niyet göstermiş ise de, teşkilâtı milliye namı müstearı altında hareket eden eşhas, maatteessüf teşvikat ve tahrikâtlarından vazgeçmek istemediler. Bilâkis, hükümeti kendi hareketlerine iştirak ettirmeye teşebbüs eylediler. Herkesin kemali heves ile beklediği sulh için büyük bir tehlike teşkil eden bu vaziyete karşı Düveli İtilâfiye, yakında tahtı karara alınacak ahkâmı sulhiyenin tatbikini temin edebilmek üzere, tedabiri lâzimeyi teemmül etmeye mecbur oldular. Bunun için, bir tek çare buldular. Bu da, İstanbul'u muvakkaten işgal etmek idi. İşbu karar, bugün mevkii icraya vazedildiğinden, ef-kârı umumiyeyi berayı tenvir nıkâtı âtiye tasrih olunur:

1 — İşgal muvakkattır,

2 — Düveli İtilâfiyenin niyeti, makamı saltanatın nüfuzunu kırmak değil, bilâkis idarei Osmaniyede kalacak memalikte o nüfuzu takviye ve tahkim etmektir,

3 — Düveli İtilâfiyenin niyeti, yine Türkleri Dersaadet'ten mahrum etmemektir. Fakat, maazallahu taalâ taşrada iğtişası umumî veya kıtaliâm gibi vukuat zuhur ederse, bu kararın tadili muhtemeldir,

4 — Bu nazik zamanda, müslim olsun, gayrı müslim olsun herkesin vazifesi, kendi işine gücüne bakmak, asayişin teminine hizmet etmek, Devleti Osmaniyenin enkazından yeni bir Türkiyenin ihdası için son bir ümidi cinnetleriyle mahvetmek isteyenlerin iğfalâtına kapılmamak ve halen makarrı saltanat kalan İstanbul'dan ita olunacak evamire itaat etmektir,

Bâlâda zikrolunan teşvikata iştirak eden eşhasın bazıları Dersaadet'te derdest olunarak, onlar tâbiî kendi ef'alinden ve bilâhara o ef'alın neticesi olarak vukuu melhuz ahvalden mesul tutulacaktır.

KUVVEİ İŞGALİYE

Bu tebligat üzerine Mustafa Kemal Paşa derhal tedbir alarak, hemen bütün merkezlere bu tebliğin alınmaması emrini verdiği gibi, umum vali ve kumandanlara ve Müdafaai Hukuk Heyeti merkezilerine de aşağıdaki emri vermiştir :

“İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından, bilmüsademe cebren işgali tahakkuk etmiştir. Bu suikastten bilistifade birçok makasıdı hiyanetkârane sahiplerinin milleti iğfale teşebbüsleri muhtemeldir. Nitekim tebligatı resmiye şeklinde imzasız bazı beyannamelerin neşredilmek istenildiğine kesbi ıttıla ediyoruz. Yanlış harekâta mahal kalmamak ve hakayıkı ahvale mugayir heyecanlar tevlidine meydan verilmemek üzere bu gibi işaata kat'iyen atfı ehemmiyet edilmemesi lâzımdır. Vaziyeti hakikiyeyi takip eden Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, milleti tenvir edecektir.”

Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsliyesi namına

MUSTAFA KEMAL

Bundan başka bir de protesto yapılmıştır. Bunu da mümessili siyasîlere, bîtaraf devetler hariciye nazırlarına ve Fransa, İngiltere, İtalya meclisi mebusanlarına, bunları mahallerine tebliğ için Antalya'da İtalyan mümessilliğine yazılmıştır.

Bu hususta ezcümle şöyle denilmektedir :

“İstanbul’da bilûmum devairi resmiye, istiklâli millîmizi temsil eden meclisi mebusan dahi dahil olmak üzere, Mütelifîn kuvvei askeriyesi tarafından resmen ve cebren işgal edilmiş ve âmali milliye dairesinde hareket eden birçok vatanperver eşhasın tevkifine de teşebbüs olunmuştur. Milleti Osmaniyenin hâkimiyet ve hürriyeti siyasiyesine havale edilen bu son darbe, hayat ve mevcudiyetini ne bahasına olursa olsun müdafaa etmeğe azmetmiş olan biz Osmanlılardan ziyade, yirminci asrı medeniyet ve insanîyetinin mukaddes addettiği bütün esasata, hürriyet, milliyet, vatan hissiyatı gibi bugünün cem’iyatı beşerîyesine esas olan bütün umdelere ve bu umdeleri vücude getiren vicdanı umumîi beşere râcidir. Biz, hukukumuzu ve istiklâlîmizi müdafaa için giriştiğimiz mücahedenin kutsiyetine kail ve hiçbir kuvvetin bir milleti yaşamak hakkından mahrum edemeyeceğine kaniiz.”

Düveli İtilâfiye İstanbul’u işgal etmiş, bazı makamatı resmiye ve telgrafhanelere ecnebi kontrolü konulmuş, meclis dağıtılmış, tevkifler başlamış. Ve meselâ henüz meclis dağılmamış iken, işgalin hemen ilk günlerinde gelen bir İngiliz zabiti meclisten Rauf Bey’i alıp götürmek istemiş, Rauf Bey’in firarına imkân varken nihayet meclis muhafızı Binbaşı Reşat Bey’in odasında bekleyen bu İngilizler Rauf Bey’i alarak götürmüşler, velhasıl ortalık altüst olmuş. Ondan sonra bazı mebuslar evvelce kendilerine tebliğ edilen karar veçhile ve muayyen parolalar ile Üsküdar’da Sultantepe’de Özbek dergâhına müracaatla, o vasıta ile Anadolu’ya geçirilmiş ise de İngilizler bu yolu keşfederek dergâh basılmış, ne şeyhi, ne de müridi kalmış, kapatılmış olduğundan Anadolu’ya geçmek isteyenler başka vasıtalarla, şahsî teşebbüslerle uğraşmağa başlamışlardı. Ben de bu meyanda idim.

İstanbul’da
Durum ve
Anadolu’ya
Kaçış

Bir gün tebdili kıyafetle Meclise geldim. Kapıda İhsan Bey’e tesadüf ettim (eski Bahriye Vekili merhum İhsan Bey). Kaçmanın yolu hakkında görüştüm. Bana şu tavsiyede bulundu : “Dergâh tariki İngilizler tarafından kapatıldı. Şimdi sen hemen Üsküdar’a geç, Jandarma Tabur Kumandanı Remzi Bey’e git (avcı taburları kumandanı merhum Remzi Paşa). Beni Fatih gönderdi, diyeceksin. Remzi ismini telâffuz etme, ismi şimdilik Bülent’tir; o seni kaçırır.” dedi.

Buna memnun oldum. Meclise girdim; salonda İsmet Bey'i (merhum Çorum mebusu) düşünmekte gördüm. Yanıma geldi, beraberce firarı teklif ile ricada bulundu. Yarın öğleden bir saat evvel Üsküdar parkında beni beklemesini söyledim. Maksadım onu da beraber Bülent'e götürmekti.

Fakat, fıtık illetine müptelâ olduğundan, yayan yürümek lâzım gelecekse buna muktedir olamayacağını dermeyer etti. İsmet Bey'i kaçırmak için araba bulamazdım. Hem araba ile seyre mi gidecektik?

Filhakika İsmet Bey bu mazeretine mebni ertesi gün Üsküdar'a gelemedi. Ben Bülent Bey'i buldum, Fakat İngilizler Kısıklı'ya asker koymuşlar, o yolu da tıkamışlar; Bülent Bey firar için bana imkân bulamadı. Meyus olarak döndüm.

Başka çareler düşünmeye başladım. Ertesi gün yine Meclise geldim. Meclis'te Ali Bey'i gördüm (eski Nafia Vekili): "Seni Fransızlar arıyorlarmış, muhafız Reşat Bey'i gör!" dedi. Ali Bey de o gün meclisten çıkar çıkmaz tevkif edilmiş ve zırhlıya naklolunmuş. Reşat Bey'i gördüm. Yeni bir firar macerası başlıyordu.

Fransız sefaretî memurlarından, Osmanlı Bankası eski müdürlerinden Mösyö Marcel tarafından aranılmakta olduğumu, beni istediğim arkadaşlar ile beraber Fransa hükümetine mahsus vapur ile Beyrut'a kaçıracaklarını, çünkü Beyrut'ta kumandan General Gouraud'nun bir heyet ile temasa gelmek istediğini söyledi.

Yevmi firar yakınmış, vapur bekleniyormuş. Ben bu müddet zarfında saklanacaktım; vapur hazır olunca bana haber verilecekti. Artık meydanlarda dolaşamıyacaktım. Çünkü yakalananak, biz de Malta'ya gönderilecektik. Yahut ben öyle tahmin ediyordum.

Arada, işten bana malûmat vermek üzere, Reşat Bey'le tayin ettiğimiz parola ile oğlum Azmi'yi Reşat Bey'e gönderecek, o vasita ile malûmat alacaktım. Ben de Üsküdar'da akrabamdan bir zatın hanesinde saklandım. Bir hafta bir intizardan sonra, bir sabah oğlum Azmi geldi: "Vapur hazır, haydi baba, gidelim!" dedi. Salacak'ta bir Arnavut bakkalın üstündeki odada Van eski valisi Haydar Bey beni bekliyormuş, beraber gidecekmışiz.

Bakkala geldik, Reşat Bey'in parolası veçhile bakkal bizi üst kata çıkardı, Haydar Bey'le birleştik. Yarım saat sonra da

Mösyö Marcel geldi. Salacak'a Fransız bandıralı iki çifte bir sandal getirmiş, onunla sevkıyata geçecek ve orada bulunan vapura binecektik. Ve bizi kumandan Kapek (Mareşal d'Esperey'nin erkânı harbiyesine mensup bir miralay) vapura sokacak ve talimat verecekti. Marcel derhal feslerimizi çıkarttı; getirilen kasketleri başımıza geçirdik.

Sandalda küçük bir çanta bile bulunması, denizde gezen kontrol heyetinin şüphesini davet edeceğinden, benim küçük bir çantamı ve Haydar Bey'in çantasını oğlum Sirkeci'ye başka bir kayığa götüreceğim, orada Mösyö Marcel onları alarak bize verecekti.

Bu yolda sevkıyata geldik; filhakika beş on dakika sonra, kumandan Kapek geldi, onun vasıtasıyla vapura girdik. Vapur Fransız memur ve zabitanı ile, bir sürü Fransız karıları ile dolu idi. Mösyö Kapek, sefaretten pasaportlar getirmiş. Her birimize bir Fransız ismi vererek bunları doldurdu ve yalnız fotoğraflarımız olmadığından "muhaleteti havadan ve acele işlerinden çıkarılmamıştır" kaydını da ilâve ederek bize verdi.

Vapurda Haydar Bey, Kastamonu mebusu merhum Dr. Suat Bey, bir de Bekir Sami Bey merhumun oğlu Şevket Bey vardı. Kumandan Kapek tek yataklı kamaralarımızı gösterdi. Ve yüzbaşı Kont Debus isminde bir zata da, bizim General Gouraud'nun misafiri olduğumuzu, binaenaleyh yollarda hiçbir sıkıntı çektirilmemesini ve maiyetine bir manga Tunus'lu asker de verildiğinden, sağ ve salim general Gouraud'ya teslim edilmemizi belirten emirler verdi. Nihayet, vapurun hareket zamanı geldi. Mösyö Kapek her birimizle vedalaşarak gitti. Bize, Rodos'u geçerek Fransız mıntakası olan Meis adasına gelinceye kadar hüviyetimizi meydana çıkarmamamızı, Meis adasından sonra serbest olduğumuzu ve geminin kaptanı Fransız olmayıp, müsadere malı olan gemi kaptanından sakınmak, yani Meis adasına kadar hüviyetimizi saklamak lâzım geleceğini, yalnız geminin komiseri Fransız olup keyfiyetten onun malûmatı olduğunu söylediler. Filhakika, gemi hareket edince komiser bizi kendi kabinesine götürerek kapıyı da kilitledi. Kızkulesi önünde yolcu gemilerinde, Düveli İtilâfiye memurlarından mürekkep muhtelit bir heyet tarafından pasaportlar muayene edilmekte olduğundan, gerçi pasaportlarımız varsa da nazarı dikkati celbetmemek için, bu heyet

vapura gelip de muayenesi ikmal ve gidinceye kadar, aranılmıyacak olan komiserin kabinesinde saklanmak lâzım gelmişti: Doğrusu, bu muayenenin hitamına ve memurların vapurdan gitmelerine kadar kabinede epeyce heyecan geçirdik. Kabineyi aramış olsalar bizler meydana çıkacak ve vaziyet ne olacaktı? Muayene heyeti pek çabuk işlerini görerek vapurdan çıkıp gitti. Biz de hareket ettik. Sarayburnundan sonra kabine kapısı açıldı; mahbesten çıkar gibi güverteye fırladık. Yarabbi şükür, artık tehlikeleri atlattığımız. Fakat biraz sonra vapur Bakırköy karşısında demirleyince biz yine şaşırдық; fakat öğrendik ki gece Çanakkale'den geçmek memnu imiş, akşamı beklemek lâzım-mış, İstanbul'dan yakayı sıyırmak için vapur erken kalkmış. Doktor Suat Bey bu tevakkuftan kuşkulandı: "Fransızlar başımıza çorap örüyorlar; bizi bu suretle yakaladılar. Böyle akibeti meçhul bir seyahate ne diye atıldık? Aldandık." diyerek teessüflere başladı. Tevakkufun esbabını bir türlü kendisine anlatamadık; fikrinden dönmüyordu. Nihayet Çanakkale'den geçtik; İzmir'e geldik, rıhtıma yanaştık. Yunanlıların millî günleri imiş, rıhtım baştan başa Yunan bayraklarıyla süslenmiş. Askere rıhtımda resmi geçit yaptırıyorlar. Haydar Bey iyi Rumca bildiğinden Mösyö Marcel ile karaya çıktı. Biz gemiden İzmir'in bu haline ağlıyorduk. Vatanımız, ne hale gelmiş! Yeis ve nevmidi içinde vapurda arkadaşlarla hasbihalde bulunduk. Nihayet azim ve imanımıza halel getirmedi. Mustafa Kemal ile Anadolu'nun elbette ve elbette vatanımızı kurtaracağına katiyen bir daha inandık.

Rodos'ta
Bir Hâdise

Nihayet Rodos'a geldik. Vapura gelen bir Mısırlı genç, Doktor Suat'ın arkadaşı imiş, bu genç ile görüşme neticesi Suat Bey Rodos'a çıkmağa karar vermiş. Mâni olmak istedik. "Ben akibeti meçhul bir maceraya atıldım, Rodos'ta Kuvayı Milliye namına çalışacağım." fikrinde ısrar etti. Muhafızımız Yüzbaşı Debus bizleri aldığı gibi General Gouraud'ya teslim mecbur olduğunu, aksi takdirde birimizin ayrılmasının kendisinin tecziyesini mucip olacağını anlattı durdu ise de Suat Bey mutlaka çıkacağını tekrarlamağa başladı. Bu esnada Mısırlı genç karaya giderek liman reisinden bir de çıkma kâğıdı alıp vapura geldi ve Suat Bey'le bir sandala atlayarak vapurdan ayrıldılar. Bu hali gören Yüzbaşı Debus büsbütün telâşa düştü. Nihayet, maiyetindeki askerden iki üç nefer çağırarak gitmekte olan sandalın önüne ve arkasına

birkaç silâh attırdı. Bununla, gidenleri korkutarak geri döndürecekti. Filhakika silâh atışları tesirini gösterdi. Suat Bey ve arkadaşı geri döndüler. Fakat silâh seslerini işiten liman reisi İtalyan kaymakamı, motörle derhal, sandal vapura yanaşmadan evvel vapurun iskelesine geldi ve sandala hemen karaya çıkabileceklerini söyledi. Suat Bey arkadaşıyla yine Rodos'a gittiler. Liman reisi hiddetle vapura girdi. Yüzbaşı Debus'a, müttefik bir limanda, gemiden ayrılan ve karaya çıkabileceği hakkında liman kâğıdı verilmiş bir yolcuyu ne hakla ve silâh istimaliyle çevirmek istediğini sordu. Aralarında münakaşa uzadı. Akşam üstü vapur hareket edeceği bir sırada Suat Bey yine vapura geldi. Rodos'u iyi görmediğinden kalmadığını söyledi. Fakat hâdiseye sebebiyet vermişti. Biz Fransız mıntıkası olan Meis adasına geldik. İtalyanlar keyfiyeti Meis'te bulunan üssübahri kumandâanı bir Fransız bahriye miralayına bildirmişler. Miralay efendi vapura geldi. Bir torpido ile meselenin tahkiki için Rodos'a gideceğini söyleyerek avdetine kadar vapurun Meis'te kalması emrini verdi. Pür hiddet torpidosu ile hareket etti. Yüzbaşı Debus artık bize, yanı başında bir belâ getirdiğinden dolayı öfkeli...

Biz de düşünmeğe başladık. Netice ne olacak? Suat Bey'in bu hareketi cümlemizi müteessir etti. Madem ki çıktın, niye kalmadın? Madem ki dönecektin, niye giderken söylemedin? Nihayet Mösyö Marcel bir çare buldu. Miralay gelince Haydar Bey Fransızca bir nutuk irad edecek, Fransayı methü sena ile, bir Fransız gemisinde iki silâh atılmasının Fransa devleti fahîmesi için bir ehemmiyeti olamayacağını, İtalyanların yaygaralarına kulak asılmasının doğru olamayacağını belirterek miralayı koltuklıyacaktı. Öyle de oldu. Torpido akşam üstü avdet etti. Miralay doğru Vişigrad'a (bulduğumuz vapurun ismi) geldi, fakat daha ağzını açmadan tertip veçhile Haydar Bey nutkuna başladı. Nutuk matlup tesiri gösterdi, miralay memnun olarak gülererek : "Ben zaten işi Rodos'ta anladım, vira demir gidebilirsiniz!" diyerek bizimle hoş bir veda ile ayrıldı, biz de Meis'ten hareket ettik.

Gemide başımıza Fransız hizmetine girmiş İstanbul'lu bir de Ermeni Fransız yüzbaşı doktor çıktı. İsmi galiba Fincanyan imiş. Bu adam her yemekte, bizim Türk olduğumuzu bilmediğinden hep Türklerden bahsediyordu. Diyarbekir'de bulunmuş imiş,

orada büyük bir havuz varmış, halk hem içine tükürür, hem de yüz gözlerini, ağızlarını aynı su ile yıkayarak abdest denilen şeyi yaparlarmış, camide birbirlerinin pis ayaklarını koklarlarmış diye aleyhimizde söyleyip duruyordu. Fakat hüviyetimizin ketmi hasebiyle sabrediyorduk.

Nihayet, Meis adasından sonra Debus hüviyetimizi bir akşam yemeğinde meydana koyunca, doktor efendi Mersin'e kadar kamarasından çıkmaz ve yemeğe gelmez oldu.

Zaten Haydar Bey de doktor efendiye ağzının payını vermişti. Mösyö Marcel, Haydar Bey'in eski bir dostu olduğundan esasen bu seyahati ve firarımızı hazırlıyanın bir taraftan da Haydar Bey olduğunda şüphe yoktu.

Haydar Bey'in bu seyahat hususundaki himmetini asla unutamam. Artık Fransızlar ile ahbap olmuştuk. Çünkü General Gouraud'nun misafiri idik. Mersin'e geldik, orada biz de karaya çıktık; yüzbaşı Debus da beraberdi.

Mersin Fransızlar tarafından işgal edilmiş, birçok Ermeni, şehri hemen hemen istilâ etmişti. Görüşecek hiçbir Türke tesadüf edemedik.

Ankara'ya avdetin buradan, Pozantı tarikiyle mümkün olup olamayacağını tetkik ettik. Gülek Boğazı'nın Ermeni çeteleri tarafından tutulması hasebiyle mümkün olamayacağını anladık. Beraber çıktığımız Fransız aileleriyle akşam üstü tekrar vapura geldik. Lazikiye, Trablusşam iskelelerine de uğrayarak nihayet bir gün öğleden evvel Beyrut'a vasıl olduk.

Ciheti askeriye tarafından karşılandık. Bizim için hazırlanmış olan Hotel Basor'a geldik. Biraz istirahati müteakip Beyrut Fransız siyasî memuru tarafından bir zat gelerek evvelâ siyasî memuru ziyaret etmeliğimizi tavsiye etti ise de bunu müteakip gelen bir Fransız zabiti, General Gouraud'nun selâmını ve kendisiyle mülâkat için bir otomobil göndereceğini ve otelde misafiri olduğumuzu bildirdi. Mihmandar olan zabıt efendi ile öğle yemeğini otelde yedik. Saat dörde doğru ayrıca büyük rütbeli bir zabıt, otomobil ile gelerek bizi alıp kışlada bulunan General Gouraud'ya götürdü. Büyük bir salonda büyük bir masanın ortasında oturan Gouraud, bizi pek nazikâne kabul etti. Hep şuradan buradan bahsedildi, fakat sebebi daveti-

miz hakkında bir şey söylemedi. “Yarın öğle yemeğini beraber yiyelim, görüşürüz.” dedi, ayrıldık.

Ertesi gün, öğle zamanı yine askerî dairesinde Gouraud ile mülâki olduk. Büyük masanın etrafında toplandık. Yemek yedik. Yemekten sonra görüşülmeye başlandı. General Gouraud uzunca boylu, sarıya meyyal sakallı, dinç ve fakat çok sinirli, sert bir asker.. Görüşmelerde bazı tekliflerde bulundu; bunlar gayri kabili kabul bir takım maddelerdi. Zaten böyle bir anlaşmaya ne mezuniyetim ve ne de salâhiyetim vardı.

Gaziantep cephesinde Kuvayı Milliye ile devam eden çarpışmalara nihayet verilmesi ve Ayıntap ve havalisi hakkında bazı teklifler... Haydar Bey, lâzım gelen cevabı veriyordu. Nihayet: “Tekliflerinizi not ettik, Ankara'ya avdetimizde Mustafa Kemal Paşa'ya arzederiz” diyerek müzakereyi neticelendirdik.

Fakat, Beyrut'tan bizi bırakmıyorlar ve avdetimiz için müracaatımızda “Birkaç gün sabrediniz” diyorlardı.

Oturduğumuz Hotel Basor, her gün yerli meşayih ve eşraf ve Osmanlı devleti hizmetinde bulunmuş birçok zevat ile dolup boşalmakta, bizi ziyarete bulunmakta idiler. Bunlar meyânında bizde adliye istinaf reislerinden tanıdığım bir zat da vardı. Fransız idaresinden şikâyet ederek “Ah, siz neredesiniz?” diye teessüfler ediyordu.

Beyrut gazeteleri Haydar Bey'le benim Beyrut'a geldiğimizi bir mesele yaparak lehimizde makaleler yazmağa başlamışlardı. Ve hattâ bir gün yine otelin salonu züvvar ile dolu iken, içlerinde bir zat “Allah yansur Mustafa Kemal Paşa” diye bağırdı. Ve bir hoca efendi Mustafa Kemal Paşa'nın zafer ve muvaffakiyeti için uzun bir duada bulundu.

Bittabi otelde cereyan eden bu ahvalin General Gouraud'ya bildirilmekte olduğuna şüphe yoktu. Nihayet, bir sabah Gouraud tarafından gelen bir binbaşı, Gouraud'nun selâmını tebliğ ile, işin nümayiş derecesine vardığını, buna meydan verilmemesini tebliğ etti.

Yine burada padişah damatlarından olup, Beyrut'te oturan, hatırımda kaldığına göre Hami Bey isminde bir eski damat, bana habër göndererek konağına çaya davet etti ve davet için gelen kâtip efendi, bu meyanda kendisinin Kuvayı Milliye taraf-

tarı olduğundan, görüşüleceğini ve bizim Beyrut'ta memurumuz olmak arzusunda bulunduğunu da söyledi.

Ben Fransızların nazarı dikkatini celbedeceğinden bahisle daveti reddettim. Sonradan anladık ki, bu beyefendi Fransızların ajanı imiş. Fakat, bir kısım rivayet de aksi idi. Fransızlar ile arası iyi değilmiş. Böyle muhtelif rivayetler ve dedikodulara sebep olan bir zatla mülâkatı elbette muvafık bulamazdım.

Beyrut'ta ikametimizin altıncı günü general Gouraud tekrar bizi istedi. Muayyen saatte gittik. Avdet edebileceğimizi, fakat hangi tarikle gitmek arzusunda isek ona göre tertibat almak üzere bildirmemizi söyledi. Biz, gideceğimiz tarik hakkında arkadaşlarla görüşerek kararımızı bildireceğimizi ifade ile ayrıldık.

Otelde görüştük. Mersin tarihiyle gitmeyi muvafık görmedik. Çünkü Gülek Boğazından geçmek mümkün olamayacaktı. Nihayet, Mersin'in ilerisinde Taşucu iskelesine çıkmak ve nahiye merkezi olan Taşucundan Silifke'ye gitmek ve oradan da Karaman'a giderek, nihayet Konya hattıyla Ankara'ya varmak şekli takarrür etti.

Bu kararımızı Gouraud'ya bildirdik. İki gün ses çıkmadı. Biz de hakikaten sıkılmaya başladık. Nihayet, Mösyö Marcel bize bir resmî vapur hazırlandığını, yarın hareket edeceğimizi ve vapurun bizi arzumuz veçhile Taşucu iskelesine çıkaracağını müjdeledi.

Ertesi gün muayyen vakitte rıhtıma yanaşan vapura geldik. Bu, bir resmî harp filosuna mensup mayın tarayıcı vapuru idi. Hemen binlerce Beyrutlu halk rıhtımda toplanmış, bize sepet sepet yol nevalesi getirmişlerdi; ve muzafferiyet ve muvaffakiyet temennisiyle dualar ediyorlardı. Hakikaten bir nümayiş...

Vapur acele harekete mecbur oldu. Beyrut'tan öğleye yakın ayrıldık. Mösyö Marcel bizimle Ankara'ya kadar gelecek, oradan İstanbul'a gidecekti.

Vapur, hiçbir iskeleye uğramıyarak, hareketimizin ikinci günü öğle zamanı Taşucu'na geldik.

Taşucunda halk arasında bir kaynaşma gördük. Bir kısım halk kasabanın arkasındaki tepelere, dağlara çıkıyor, bir kısım halk kasaba içlerinde oradan oraya gidip geliyor ve iskele üzerinde de birçok kimseler gemiyi tetkik ediyorlardı.

Bu gayrı tabii hareketin, halkın muharebeden beri birinci defa iskelelerine gelen Fransız bahriyesine mensup bir geminin sebebi vürudunu bilmediklerinden ileri geldiğinden şüphe yoktu.

Geminin Taşucu'nu işgal veya topa tutması ihtimallerini nazarı dikkate alarak, bu heyecan pek tabii idi.

Dürbün ile bu kaynaşmayı görünce, Haydar Bey'in, evvelâ bir sandal ile karaya çıkarak keyfiyeti halka anlatmasına karar verdik. Sandalda bir Türk bayrağı bulundurmak ve iskeleye giderken bayrağı göstermek suretiyle dost olduğumuzu anlatmak istedik ise de gemide Türk bayrağı yoktu. Olsa da henüz hali harpte iken gemiye Türk bayrağı çekilemeyeceğini söylüyorlardı.

Haydar Bey'e kırmızı kâğıttan bir bayrak yaptık. Sandal ile iskeleye doğru gitmeğe başladı ve elindeki bayrağı sallayarak halkı telâşa düşürmemek istedi.

Nihayet iskeleye çıkan Haydar Bey, nahiye müdürü ile görüşmüş ve halkı teskin etmişti. Sonra biz de, hattâ geminin süvarisini de alarak bir çay içirmek üzere Taşucu'na çıktık. Bir müddet sonra kaptan gemisine avdetle gemi de derhal Beyrut'a hareket etti. Taşucunda telgrafhane vardı. Mustafa Kemal Paşa'ya Taşucu'na geldiğimizi söyledik ve Silifke ve Karaman tarikiyle avdet edeceğimizden Karaman'a bizi almak üzere bir tren gönderilmesini rica ettik. Zira Konya şimendiferi o tarihte işlemiyordu.

Silifke'ye geldik. Tedarik olunan vesait ile, yani hayvanlar ile ertesi gün Karaman'a hareket ettik. Silifke'den Karaman'a iki günde gidecektik.

Yolda müthiş bir yağmura tutulduk. Arkamızdakilerden başka elbise namına bir şeyimiz olmadığından, sırsıklam, akşama doğru bir bayır kenarında yeni yapılmakta, henüz bitmemiş olan bir han binası önünde durduk. Civarda geceyi geçirecek başka bir yer olmadığından geceyi bu natamam binada geçirdik ve ertesi gün öğle zamanı Karaman'a vasil olduk.

Mustafa Kemal Paşa'dan telgrafımıza cevap aldık; ertesi gün tertip edilen mahsus bir trenle Ankara'ya hareket ettik.

Ankara'ya muvasalatımızda meclis açılmıştı. Yani meclis Nisanın yirmi üçüncü cuma günü, cuma namazından sonra Ankara'da açılmıştı. Biz de bu tarihten ancak bir hafta sonra Ankara'ya gelebilmiştik.

Ankara'ya
Yarış ve
Teori ile
Gerçek

Paşa ile mülâki olduk. O akşam yemeğinde beraberdik. Bana dedi ki :

— Seni İtalya'ya firar etti dediler, ben inanmadım; yakında bir taraftan çıkagelir dedim. Anlat bakalım, bu firar maceran nasıl oldu?

Ben de bütün teferruat ve tafsilâtiyle anlattım. Aramızda şöyle bir muhavere geçti :

Paşa — Gouraud'nun maksadı ne imiş acaba?

Ben — Anladığıma göre bizimle anlaşmak, bunun için de evvelâ bir cemile göstermek istedi. İngilizlerin, bazı arkadaşları Malta'ya sevk etmeleri üzerine, Fransızların bizleri bilâkis Ankara'ya kaçırmaları suretiyle bir cemile... Fakat netice anlaşmak... (Dermeyan ettiği şeraiti anlattım). Mösyö Marcel de beraber geldi.

Paşa — Yarın Marcel ile görüşürüz. Ben de bu müddet zarfında burada aldığım tedabiri anlatayım, malûmatın olsun: İstanbul'un işgali üzerine derhal bütün teşkilâta keyfiyetin telgraflarla protesto edilmesini yazdım. Düveli İtilâfiyeye protesto telgrafları çekildi ve İstanbul'un işgali tarihi olan onaltı Marttan üç gün sonra makine başında bütün kumandanlarla görüştüm. Mütalâalarını aldım. Ankara'da bir meclisi müessesan açmak mukarrerdi. Fakat Erzurum ve Sivas bu müessesan tabirini iyi bulmadılar; bu, salâhiyeti fevkalâdeyi haiz bir meclistir dedik ve mebusandan Ankara'ya gelebilecekler dahil olmak üzere yeniden bir talimatla intihap verdim. Bu talimatta, livaları esas ittihaz ederek, her livadan beş mebus intihap edilmesi ve intihabın, her livada, kazalardan gelecek müntehibi sanilerle merkez liva müntehibi sanilerinden, liva idare ve belediye meclisler liva müdafaa hukuk heyeti idarelerinden ve vilâyet merkezlerinde aynı suretle, teşekkül edecek bir meclis tarafından icra edilmesi ve sair intihabata ait teferruat hakkında talimat verdim. Bu intihap onbeş günde bitecek, Ankara'da içtima edeceklerdi. Tamamen bu talimata riayet edilerek, mebuslar Ankara'ya geldiler.

Bilirsin ya, kaç defa söyledim; İstanbul'da meclis olmaz, akibeti vahimdir; dinletemedik. Beni reis yapınız dedik, bunu, ihtiras dediler, şu dediler, bu dediler, yapmadılar. Reis olmaktan

maksadım, Meclisin böyle bir felâkete uğrayacağını bildiğim için reis sıfatıyla derhal meclisi Ankara'ya davet edebilmektir. Bu da olmadı. Bu daveti reisin yapması daha muvafıktır. Fakat reis Celâlettin Bey'in nerede olduğunu, gelip gelmiyeceğini bilmiyordum. Ankara'ya gelmesini beklemek de olamazdı.

Ben, hemen içtima emrini ve intihap için söylediğim talimatı da verdim. Sonra 27/28 Mart gecesi Celâlettin Arif Bey'in Düzce'ye geldiğini haber aldım. Derhal kendisine, 19.3.1336 tarihli tebliğnameyi mütalâa ile buru teyit ederek intihabatın tesrii ve içtima için bir beyanname şeklinde efkârı umumiyeye tebliğini rica ettim.

Aldığım cevapta “Meclisin fevkalâde içtimaı musip ise de elden geldiği kadar kanuna temas etmesi lâzımdır; böyle bir hal vukuunda Fransa'da şöyle yaparlar, böyle yaparlar; Ankara'ya muvasalatımda badelistişare bir beyanname yazmak mütalâa-sındayım...” diyordu.

Bir dakika bile bekliyemezdim. Ben zaten lâzım gelen emri verdim. Celâlettin Arif Bey'in telgraflarından anlaşılıyor ki, görüş farkımız var.

Bu zat, hâlâ Ankara'da toplanacak meclisi İstanbul meclisi, kendisinin ve bunun reisi olduğunu sanıyordu. Hattâ gariptir ki buraya gelince de Meclis Kâtibi Umumisi Recep Bey'e maaşının riyasete mahsus miktardan verilmesini bile istemiş.

VII.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILMASI

Nisanın yirmi üçüncü cuma günü Büyük Millet Meclisi açıldı ve Mustafa Kemal Paşa bana bu hususta şu tafsilâtı verdi. Çünkü resmi küşatta ben Ankara'ya gelmek üzere Beyrut'tan hareket etmiş ve binaenaleyh Ankara'da bulunamamıştım. Küşad günü için kolordulara (K. 14 Vekâletine), Fırka 61 kumandanlığına, Refet Bey'e, vilâyet ve belediyelere, Müdafaai Hukuk cemiyetlerine şöyle talimat vermişti :

“1 — 23 nisan cuma günü, cuma namazından sonra meclis açılacaktır. Meclisin küşadından evvel mebusan ile Hacı Bayramı Veli Camiinde cuma namazı kılınacak ve namazdan sonra sakalı şerif ile sancağı şerifi hâmilin dairei mahsusaya gidilecektir. Daireye girmezden evvel dua edilecek ve kurban kesilecek, camiden daireye kadar kolorduca asker ile tertibat alınacak,

2 — Bu günün kudsiyeti için vali beyin tertibiyle hatim ve Buharî şerif okunacak ve hatmin sonu aksanı Cuma namazından sonra dairei mahsusa önünde ikmal olunacak,

3 — Yalnız Ankara'da değil, vatanın her tarafında aynı suretle hareket olunacak, yani Kur'anı Kerim ve Buharî şerif okunacak, Cuma ezanından evvel minarelerde salâvatı şerife okunacak ve hutbe esnasında padişah namı zikredilecek, dualar olacak ve namazdan sonra hükümete gidilerek meclisin küşadı cihetiyle resmen tebrikât ifa olunacak.”

Paşa: “Bu talimatı havi telgraf suretini Hayati Bey'den alıp okursun. Ve bir de umum kumandanlara, vilâyetlere “Büyük Millet Meclisi açıldı, bilûmum makamâtı mülkiye ve askeriyenin umum milletin mercii meclistir,, diye tamimde bulundum.”

Artık meclis açılmıştı. Meclis açılmadan evvel olan bitenler hakkında salâhiyettar zevattan aldığım malûmat ve tafsilâtı not defterime kaydetmiştim. Bu tafsilâtın bir hulâsasını burada zik-

rederek, nesli âti için faydalı bir malûmat vereceğime kaniim. Meselâ, meclis âzaları Ankara'ya geldikleri zaman, yatacak yer bulmak müşküldü. Bunun için muallim mektebi yâni Maarif Vekâleti binası yatakhane olarak tahsis edilmiş, büyük bir koğuştta yerlere yataklar serilerek yatakhane vücude getirilmiş ve mebusların yemeği için de yine mebuslardan Cevdet Izrap ve diğeri bir arkadaşı tarafından tabldot tesis edilmiş idi ve yetmiş kuruş mukabilinde üç kap yemek verilmekteydi. Mebusların aylık tahsisatı ise seksen lira iken, nihayet yüz lira olmuştu.

Mebusların adedi, ilk açılıştta 115 olup, meclis'te bizzat merak ederek saydım, 50 mebus kalpaklı ve 41 mebus fesli ve 21 mebus sarıklı idi.

Ulema sınıfı bir gün Hacı Bayram şeyhinin odasında toplanarak, mevlevî çelebisi Abdülhalim Çelebi'nin riyasetinde meclisin küşadı hakkında müsaade almak için Padişah'a müracaat edilmesine karar vermişler ve bir de takrir vermişler ise de bu takrir meclis'te kabule iktiran etmemiş ve ulema sınıfı bu takriri geri almışlardır.

Mustafa Kemal Paşa, ilk Ankara'ya geldiğimiz zaman, hep beraber Ziraat Mektebinde kalmış ve orasını karargâh ittihaz etmiştik.

Sonra, meclis açılınca istasyona ait boş üç dört odalı bir binaya nakletmiş ve bir müddet o binada oturmuştuk; bina birçok mühim meclislerin ve toplantıların merkezi olmuştu.

Sonra Ankara belediyesi, şimdiki Çankaya'yı Paşa'ya hediye etmiştir. Çankaya küçük bir bağ evi idi. Sahibi Bulgur Tefvik Efendi'den dört bin küsur liraya alınmış ve esasen bu bağ evi veya köşkü Kasapoğlu Agob'un evi imiş, Tefvik Efendi Agop'tan satın almış ve ev millî mücadelenin karargâhı olmuştu.

Meclis binasına gelince, bu bina, İttihat ve Terakkiye ait kulüp binası olarak yapılmıştı; fakat henüz tamam değildi. Hattâ kiremitleri bile tamamen konulmamıştı.

Halk, evlerinin kiremitlerini sökerek bu binaya getirdiler. Henüz memlekette elektrik de yoktu; bir kahvenin büyük bir lâmbası salonun ortasına asılmıştı.

Bu kadar mütevazı bir salonda yeni bir devlet kurulmuştu; encümenleri alacak oda olmadığından ekser encümenler bina-

nın haricinde bazı mahallerde bir oda bulunarak oralarda içtima ederdi. Meselâ Müvazenei Maliye Encümeni dediğimiz (şimdiki bütçe encümeni) Koç apartmanının bulunduğu mahaldeki ahşap reji idaresinin bir odasında, sonra da Maarif Vekâletinde bir odada içtima ederdi.

Birinci Büyük Millet Meclisi âzaları şu zevattan ibaretti. Meclis zabıtlarından anlaşıldığı üzere 338 mebus olmak lâzımken, bunun hemen nısfı ile meclis açılmıştı. Bunlardan 115 mebus 23 Nisanda, meclis'in küşad günü gelebilmişlerdi. Sonra altmış iki âza da Mayısın nısfı ahîrinde ve üç âza da Kânunusanide meclise iştirak etmiştir.

Adana: Abdullah Faik, Dr. Eşref, Mehmet Hamdi, Zamir (Damar Arıkoğlu), Zekâi (Apaydın). *Amasya:* Ali, Ali Rıza, Bekir Sami, Dr. Asım, Hamdi, Mehmet Ragıp, Ömer Lûtfi. *Ankara:* Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Hacı Atıf, Hacı Mustafa, Hilmi (Çayırloğlu), Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), Ömer Mümtaz, Rüstem, Kınacızade Şakir (Kınacı), Şemsettin. *Antalya:* Ali Vefa, Halil İbrahim (Özkaya), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Hasan Tahsin, Mustafa, Rasih (Kaplan). *Ardahan:* Hilmi, Osman Server (Ataoğlu). *Aydın:* Ahmet Şükrü, Cami (Baykurt), Emin, Esat, Dr. Mazhar (Germen), Sadık, Tahsin (San). *Batum:* Akif, Ahmet Fevzi, Ahmet Nuri, Ali Rıza (Acara), Edip (Dinç). *Bayezit:* Atıf, Hacı Mehmet, Dr. Refik (Saydam), Süleyman Sudi, Şevket. *Biga:* Hafız Hamdi, Hamit (Karaosmanoğlu), Mehmet. *Bilis:* Arif, Derviş, Hüseyin Hüsnü, Resul, Sadullah, Vehbi (Öztekin), Yusuf Ziya. *Bolu:* Abdullah Sabri, Cevat Abbas (Gürer), Dr. Fuat (Umay), Hacı Abdülvahap, Nuri, Şükrü (Güleç), Tunalı Hilmi, Yusuf İzzet Paşa. *Burdur:* Ali Ulvi, Fahrettin, İsmail Suphi (Soysalloğlu), Mehmet Akif (Ersoy), Şevket, (Prof.) Veli (Saltık). *Bursa:* Hasan Fehmi, Muhittin Baha (Pars), Mustafa Fehmi (Gerçeker), Necati, Operatör Emin (Erkul Seyitoğlu), Osman Nuri, Şeyh Servet (Akdağ). *Canik:* Emin (Gevecioğlu), Hamdi (Yalman), Hasan Fehmi, Ahmet Nafiz, Süleyman, M. Şükrü. *Cebelibereket:* Faik (Öztrak), İhsan (Eryavuz), Rasim. *Çankırı:* Behçet, Müştak, Neşet (Akkor), Sait, Tahir, Tevfik, Ziya (Esen). *Çorum:* Dursun, Ferit, Fuat, Haşim, İsmet (Eker), Sıddık. *Denizli:* Hakkı Behiç (Bayiç),

Hasan, Mazlum Baba Necip, (Soydan), Yusuf (Başkaya). *Dersim*: Abdülhak Tevfik (Gençtürk), Diyab Ağa, Hasan Hayri, Mustafa Ağa, Mustafa Zeki (Saltuk), Ramiz. *Diyarbakir*: Feyzi, Hacı Şükrü, Hamdi, Kadri, Kadri Ahmet, Mustafa Akif, Zülfü (Tiğrel). *Edirne*: Cafer Tayyar (Paşa, Eğilmez. Esir olduğu için Meclis'e gelememiştir), Faik (Kaltakkıran), İsmet (Paşa, İnönü), Kâzım Karabekir Paşa, Mehmet Şeref (Aykut). *Elâziz*: Hacı Feyzi, Hüseyin, Mustafa Şükrü, Muhittin, Naci, Rasim, Tahsin. *Ergani*: İbrahim Hakkı, Kadri, Mahmut, Mehmet Emin, Nüzhet, Rüştü, Sırrı. *Ertuğrul*: Ahmet, Halil, Mustafa Kemal, Necip, Osmanzade Hamdi (Aksoy). *Erzincan*: Emin, Hüseyin (Aksu), Osman Fevzi, Şeyh Hacı Fevzi, Tevfik. *Erzurum*: Asım Vasfi (Mühürdaroğlu), Celâlettin Arif, Hüseyin Avni (Ulaş), İsmail, Mehmet Salih, Mustafa Durak (Sakarâya), Nusret, Süleyman Necati (Güneri), Zihni (Orhon). *Eskişehir*: Abdullah Azmi (Torun), Emin (Sazak), Eyup Sabri (Akgöl), Hacı Veli, Halil İbrahim, Hüsrev Sami (Kızıldoğan), Mehmet Niyazi. *Gaziantap*: Abdurrahman Lâmi, Ali Cenani, Hafız Mehmet Şahin, Kılıç Ali (Kılıç), Ragıp, Yasin (Kutlu). *Gelibolu*: Celâl Nuri (İleri). *Genç*: Ali Vasıf, Celâl, Dr. Ali Haydar, Fikri Faik (Güngörür), Hamdi, Şeyh Fikri. *Gümüşane*: Hasan Fehmi (Ataç), Mehmet Şükrü, Mustafa, Ruşen, Veysel Rıza. *Hakkâri*: İbrahim (Arvas), Mazhar Müfit (Kansu), Tufan. *İçel*: Ali Rıza, Hacı Ali Sabri, Haydar Lûtfi (Arslan), Naim, Sami (Arkan), Şevki. *Isparta*: Cemal Paşa (Mersinli), Hacı Tahir, Hafız İbrahim (Demiralay), Hüseyin Hüsnü (Özdamar), İsmail Remzi, Mehmet Nadir. *İstanbul*: Ahmet Ferit (Tek), Ahmet Mazhar (Akifoğlu), Ahmet Muhtar, Ahmet Şükrü (Yenibahçe), Ali Fethi (Okyar). Ali Rıza, Dr. A. Adnan - (Adıvar), Hacı Arif, Hüseyin Hüsnü (Işık), Neşet, Numan Usta, Salâhattin. *İzmir*: Dr. Mustafa (Bengisu), Enver, Hacı Süleyman, Mahmut Esat (Bozkurt), Refet (Paşa, Bele), Reşit, Tahsin (Uzer), Yunus Nadi (Abalıoğlu). *İzmit*: Fuat (Carım), Hafız Abdullah, Halil İbrahim, Hamdi Namık (Gör), Sırrı (Bellioğlu), Tahir. *Karahisarısahip*: Ali (Çetinkaya), Hulûsi, İsmail Şükrü (Çelikalay), Koçzade Mehmet Şükrü, Mustafa Hulûsi, Nebil, Ömer Lûtfi (Argeşo). *Karahisarışarki*: Ali Süruri, Mehmet Vasfi, Memduh Necdet, Mesut, Mustafa. *Karesi*: Abdülgafur, Hâcim Muhittin (Çarıklı),

Hasan Basri (Çantay), İbrahim (Yörük), Kâzım (Paşa, Özalp), Mehmet Vehbi (Bolak). *Kars*: Ali Rıza, Cavit (Paşa), Fahrettin. *Kastamonu*: Abdülkadir Kemali (Öğütçü), Besim, Hulûsi, Murat, Rüştü, Sabri, Dr. Suat (Soyer), Yusuf Kemal (Tengirşenk). *Kayseri*: Ahmet Hilmi (Kalaç), Âlim, Atıf (Tüzün), Osman, Remzi, Rifat (Çalık), Sabit. *Kırşehir*: Bekir, Cemalettin Çelebi, Cevdet, Müfit (Özdeş), Rıza, Sadık, Yahya Galip (Kargı). *Konya*: Abdülhalim Çelebi, Arif, Hacı Bekir, Hulûsi, Kâzım Hüsnü, Mehmet Vehbi, Musa Kâzım, Ömer Vehbi, Refik (Koraltan), Rifat. *Kozan*: Dr. Fikret, Dr. Mustafa (Cantekin), Fevzi Paşa (Çakmak), Hüseyin, Reşit Paşa. *Kütahya*: Besim Atalay, Cemil, Cevdet İzrap, Haydar, Ragıp, Şeyh Seyfi. *Lâzistan*: Dr. Abidin, Esat (Özoğuz), İbrahim Şevki, Necati, Osman (Özgen), Ziya Hurşit. *Malatya*: Feyzi, Hacı Bedir Ağa, Hacı Karip Ağa, Lûtfi, Reşit Ağa, Sıtkı, Tahsin. *Maraş*: Arslan (Toğuz), Hasip, Peşe Yakup Hamdi, Refet, Rüştü, Tahsin. *Mardin*: Derviş, Esat, Hasan Tahsin, İbrahim (Turhan), Mithat, Necip. *Menteşe*: Dr. Tefvik Rüştü (Aras), Ethem Fehmi, Hamza Hayati, Emin Kâmil, Rifat (Börekçi), Sadettin. *Mersin*: Fahrettin (Paşa, Altay), İsmail Safa (Özler), Muhtar Fikri, Salâhattin (Köseoğlu), Yusuf Ziya (Eraydın). *Muş*: Abdülgani, Hacı Ahmet, Hacı İlyas Sami (Muş), Kasım, Mahmut Sait, Osman Kadri, Rıza. *Niğde*: Abidin, Ata, Hakkı Paşa, Mustafa, Mustafa Hilmi, Vehbi. *Oltu*: Rüstem, Yasin (Akdağ). *Saruhan*: Avni, İbrahim Süreyya (Yiğit), Mahmut Celâl (Bayar), Mustafa Necati, Ömer Lûtfi, Refik Şevket (İnce), Reşat, Reşit. *Siirt*: Hacı Mustafa Sabri, Hacı Nuri, Halil Hülki (Aydın), Kadri, Necmettin, Salih (Atalay). *Sinop*: Abdullah, Dr. Rıza Nur, Hakkı Hami, Rıza Vamık, Şerif, Şevket (Peker). *Sivas*: Emir Paşa, Hayri, Hüseyin Rauf (Orbay), Mustafa Taki, Rasim (Başara), Vasif, Ziya, Ziyaettin (Başara). *Siverek*: Abdülgani (Ensari), Bekir Sıtkı, İhsan, Mehmet Rauf, Mehmet Sırrı, Mustafa Lûtfi. *Tokat*: Hamdi, İzzet, Mustafa Vasfi, Nazım (Resmor), Rifat. *Trabzon*: Ali Şükrü, Celâlettin, Faik, Hafız Mehmet, Hamit, Hasan (Saka), Hüsrev (Gerede), Nebizade Hamdi (Ülkümen), Recai. *Urfa*: Ali Saip (Ursavaş), Hacı Hayali, Pozan. *Van*: Hakkı (Ungan), Hasan Sıddık (Haydarî), Haydar (Vaner),

Tevfik. *Yozgat*: Ahmet, Bahri, Feyyaz Âli, İsmail Fazıl Paşa, Mehmet Hulûsi, Rıza, Süleyman Sırrı (İçöz).

(Not: Birinci Büyük Millet Meclisi'ne 451 kişi seçilmiş, bunların 14 'ü iki yerden birden seçildikleri için, bu meclis'e ait, 1944'te yayımlanan Albüm'de 437 kişinin adı geçmiştir. Bunlardan 33 kişiden bir kısmı Meclis'e gelmeden istifa etmiş, birkaçı devamsızlık yüzünden müstafi sayılmış, bir tanesinin mazbatası tasdik edilmemiştir. 4 kişi öldükleri için meclis'e gelememiştir. Böylelikle yukarıda 399 kişinin adı verilmiştir.

Gelmeden istifa eden, devamsızlıktan müstafi sayılan, mazeret beyan edenler şunlardır : *Adana*: İbrahim, Tevfik. *Burdur*: İsmail Hakkı. *Çorum*: Atıf. *Denizli*: Mustafa. *Ergani*: Ali Şefik, Memduh, Salih. *Erzurum*: Ziya. *Hakkâri*: Ömer, Seyit Muslihattin Paşa, Seyit Taha. *Karahisarısahip*: Halil Hilmi. *Malatya*: Abdülvehap, Hacı Mustafa, İsmet, Mehmet Ali. *Maraş*: Hacı Mehmet, İbrahim Ağa. *Menteşe*: Hacı Ahmet, Kasım Nuri, Mesut, Ziya. *Mersin*: Emin, Hüseyin Hüsnü (tasdik edilmeyen). *Saruhan*: İsmail Hakkı. *Tokat*: Fehmi, Şeyh Şükrü. *Trabzon*: Sabri. *Urfa*: Esat, Hacı Mustafa. *Van*: Emin, Kâmil, Şeyh Masum.

Ölenler : Erkânıharp Kaymakamı Mahmut (Menteşe, şehit). Ziya (Gümüştane), İzzet (Trabzon) Meclis'e gelirken eşkiyalar tarafından öldürülmüşlerdir. Halil Hulûsi (Burdur), ölümü meclis'in üçüncü günü tebliğ edilmiştir.

Meclis açıldıktan kısa bir zaman sonra istifa edenler, müstafi sayılanlar, devlet memurluğunu tercih edip ayrılanlar, iskat edilenler, ölenler de vardır Bu türlü olaylar bu meclis'in sonuna kadar devam etmiştir).

Ayaklanmalar

İşte bu zevat Birinci Meclis âzaları idi. Bir ihtilâl meclisi olan bu Birinci Meclis âzalarının hizmetleri ihtilâl tarihimizin, en şanlı sayfalarını teşkil eder.

Vefat edenlere Allah rahmet etsin, berhayat olanlara tarihimiz daima müteşekkirdir. Sağ olsunlar.

İstanbul'un işgalinden sonra Ferit Paşa tekrar sadrazam oldu. Bütün hainler birleştirilerek, Yunan ordusu ile de teşriki mesai ile, mücadelei milliye aleyhine düşman tayyareleriyle Padişah'ın hurucu alessultan fetvasını her tarafa tevzi ettirdi.

Hülâsaten arzedeceğim ki, 1335 tarihinde milli mücadele aleyhine başlayan dahili isyanlar, her tarafa kök salmağa başlamıştı. Bandırma, Gönen, Susurluk, Kirmasti, Karacabey, Biga havalisi, İzmit, Adapazarı, Hendek, Düzce, Bolu, Gerede, Beypazarı, Nallıhan, Bozkır, Yozgat, Yenihan, Boğazlıyan, Zile, Erbaa havalisi, Umraniye, Refahiye, Zara, Hafik tarafları, Viranşehir cihetinde hulâsa, vatanın aksamı mühimmesinde isyanlar zuhur etmişti.

Mustafa Kemal Paşa, mevcut arkadaşların ne suretle vazife alacakları hakkında, bir gece benim de tesadüfen bulunduğum birriçtimada, İsmet Paşa'nın Erkânı Harbiyeci Umumiye Reisi olmasını teklif ettiğinde, hazır bulunan bazı paşalar ve bilhassa Refet ve Fuat Paşalarca Anadolu'da kendilerinin daha evvel teşriki mesai ettikleri ileri sürülmekte idi.

Paşa ise İsmet Paşa'nın kendisiyle İstanbul'dan hareketinden evvel teşriki mesai ettiğini beyan ile meseleyi halletmişti (Nutuk'ta bu cihet daha sarıh vardır). Herkes dağıldıktan sonra orada kalan Yunus Nadi, Mahmut Esat Beylerle bana hitaben: "İsyanlar her tarafta kök budak salıyor, size malûmat vereyim!" diyerek istediği izahatı vermişti :

Evvelâ şurası şayanı dikkattir ki, bundan sekiz ay evvel Heyeti Temsiliye faal bir vaziyette iken, Ferit Paşa ile münasebetimizi kestiğimiz zaman yalnız bir Ali Galip hareketiyle karşılaşmıştık. Şimdi ise münferit değil, âdeta umumî bir şekilde kıyımlarla karşılaşmaktayız.

Meseleyi hulâsa edeyim: 21 Eylül 1335 'teki Balıkesir Anzavur isyanı tekrar vuku buldu. Bu iki isyanı da askerimiz vasıtasıyla söndürdük. 13 Nisan 1336'da Bolu, Düzce isyanı çıktı. Bu tevessü etti. Beypazarı'na kadar geldi. Anzavur'da yine isyan görüldü. Top ve mitralyözlerle, beşyüz kişilik bir kuvvetle üçüncü defa Adapazarında taarruza geçti. Nihayet Geyve Boğazında mağlûp oldu ve firar etti.

En mühimmi Düzce isyanı idi. Abaza Çerkeslerden mürekkep dört beş bin kişilik bir kuvvet Düzce'yi bastılar. Geyve'de bulunan 24 üncü Fırka kumandanı Kaymakam Mahmut Bey Düzce'ye hareket etti. Meclisin açıldığı gün Düzce'ye giderken Hendek de isyan etti. Adapazarını âsiler zaptetti. Mahmut

Bey, 25 Nisan'da Hendek - Düzce yolunda işgal edilerek pusuya düşürüldü ve şehit edildi.

Fırka da bilâmuharebe âsiler tarafından esir edildi. Mesele pek mühimdi. Derhal Salihli ve Balıkesir Kuvayı Milliyesinden Çerkes Etem Bey ile iki tabur nizamiye, dört cebel topu, beş makineli tüfek ve üç yüz efe süvarisinden mürekkep Binbaşı Nazım Bey müfrezesi ve Kaymakam Arif Bey kumandasında bir müfrezeyi askeriye ve Çolak İbrahim Bey müfrezesi sevk edildi.

Kumandan olarak Ali Fuat Paşa, Geyve Boğazı civarına ve Refet Paşa da Bolu istikametine memur edildi. İş bu kadarla kalmıyordu. Adapazarında bir Hilâfet Ordusu teşekkül etti. Bu ordu, İzmit'te Süleyman Şefik Paşa kumandasında bir hain kuvvetti. Bunun bir kısmı Erkânı Harp Binbaşısı Hayri Bey kumandasında âsilerle beraberdi. Süvari Mirlivası Suphi Paşa da kumandan idi. İstanbul'da erkânı harbiye heyeti de Erkânı Harp Miralayını Refik ve Kaymakam Hayrettin Bey'lerdi. Suphi Paşa, Almanya'da tahsil görmüştü; binbaşı iken Edirne'de İkinci Ordu Süvari fırkası muallimi olarak tanıdım. Serbest fikirli, idare aleyhinde iyi bir zat idi. Nasıl olup da bu hain kuvvetin kumandanlığını kabul ettiğine o zaman hayret etmiştim. Fakat bu kuvvetin perişan edilmesini müteakip Ankara'ya geldi. Görüş-tük, anladım ki bilâkis o kuvveti yok edecek bir tarzda lehimize çalışmış, hattâ bunu Mustafa Kemal Paşa da Nutuk'unda şöyle tasvir ediyor, diyor ki:

“Suphi Paşa hakkında küçük bir hâtıramı nakledeyim. Suphi Paşa'yı, Selânik'ten tanırdım. Ben kolağası, o daha o zaman mirliva ve süvari fırkası kumandanı idi. Aradaki rütbe farkına rağmen çok samimi arkadaşlığımız vardı. İlânı meşrutiyette ilk defa İştîp havalisinde “Cumalı” namında bir yerde süvari manevraları yaptırmıştı. Diğer bazı erkânı harpler meyânında beni de tatbikat ve manevralarda bulunmak üzere davet etmişti. Kendisi Almanya'da tahsil görmüş, çok mahir bir binici idi. Fakat sanatı askeriyeyi anlamış bir kumandan değildi. Manevranın hitamında ben salâhiyetim ve rütbem müsait olmadığı halde, Paşa'yı umum zabitanın mnevacehesinde acı bir tarzda tenkit etmiştim ve müteakiben “Cumalı Ordugâhı” isminde küçük bir eser de yazmıştım.

Suphi Paşa gerek alenî tenkidatımdan ve gerek intişar eden bu eserimden pek meyas oldu. Kendi itirafı veçhile kuvvei maneviyesi kırıldı. Fakat bana şahsen gücenmedi. Arkadaşlığımız temadi etti. İşte Hilâfet Ordusuna buldukları kumandan bu Suphi Paşa'dır. Paşa bilâhare Ankara'ya geldi. Seyahate çıkıyordum. İstasyonda çok kalabalık içinde birbirimize tesadüf ettik, kendisine ilk sualim şu oldu :

— Paşam, niçin Hilâfet Ordusu kumandanlığını kabul ettin?

Suphi Paşa bir an tereddüt etmeksizin :

— Size mağlup olmak için, cevabını verdi.

Bu cevabıyla anlatmak istiyordu ki bu vazifeyi bililtizam kabul etmişti.”

Adapazarı ve Bolu civarındaki isyan üç aydan fazla devam etti. Neticede âsiler münhezim oldu. Gerçi bu üç aydan sonra da bir isyan daha çıktı, fakat cümlesi temizlendi. Bunlardan başka Yenihan, Yozgat, Boğazlıyan isyanları da mühimdi. 14 Mayıs 1336 tarihinde Yenihan'ın Kaman köyünde postacı Nâzım ve Çerkes Kara Mustafa ile avanesi isyan ettiler ve asiler bazı muvaffakiyetlerden sonra Zile'yi işgal ettiler; Boğazlıyan'ı bastılar. Beşinci Kafkas Fırkası kumandanı Cemil Cahit Bey bunları tenkile memur edildi. Bu isyan diğer mahallere de sirayet etti. Mese-lâ, Çapanoğullarından Celâl, Edip, Salih, Halit Beyler ve Deli Ömer ve Aynacıoğulları çeteleri Yozgat'ın (13 Haziran) Köhne nahiye merkezini işgal ettiler ve 14 Haziranda Yozgat'ı da zapt ile büyük bir isyan mıntıkası husule getirdiler.

Bunların tenkiline Etem ve Çolak İbrahim Bey millî müfrezeleri memur oldu. Bu sırada Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacıoğulları, Zile taraflarında Postacı Nâzım ve Çopur Yusuf ile birleşerek Erbaa civarında yine habaset ve denaete geçtiler. İbrahim Bey (Çolak) bunları üç ay uğraşarak tenkile muvaffak oldu.

Yine bu sıralarda cenupta da mühim isyanlar oldu. Bunu yapanlar, Millî aşiret reisi Mahmut, İsmail, Halil, Abdürrahman Beylerdi.

Bunlar, düşmanla temas ve irtibat peyda etmişler ve tahakküme ve riyasete başlamışlardı. Bunlara karşı da Beşinci Fırka memur edildi ve tenkil edildi ise de bunlar düşman mıntıkasına kaçarak orada tekrar hazırlanmışlar, hemen üç bin atlı ve bin piyade kuvvetiyle tekrar vatanımıza saldırmışlardır.

Viranşehirli zaptetmişler, fakat Siverek, Urfa, Re'sülayn, Diyarbekir'de bulunan kıtaat ile bize sadık aşiretler tarafından mağlûp edilmişler ve bunlar tekrar cenuba firar etmişlerdir.

Bu isyan ile uğraşılmakta iken Afyonkarahisar'da da Çopur Musa ve Konya isyanları zuhur etti, bunlar da bastırıldı.

Cepheler

Meclis'in açıldığı günlerde ve ondan evvel zuhur eden bu isyanlar ile Mustafa Kemal Paşa'nın ne kadar meşgul olduğunu ve nasıl çalıştığını ve nasıl muvaffak olduğunu, bir taraftan da meclis'te yeni yeni kanunlar ile ve yeni usuller ile nasıl uğraştığını burada bahis mevzuu etmeği fazla görüyorum.

Meclis'in açıldığı günler, muhtelif cephelerimiz vardı. Bu cepheleri Nutuk'ta mufassalan zikreden Mustafa Kemal Paşa, bir gece Ziraat Mektebinde, ertesi gün mecliste söyleyeceği nutku ve bazı tekliflerini anlatmakta iken, sözün icabatı cephelere intikal etti. Hazır bulunan Hakkı Behiç Bey, cepheler hakkında Paşa'dan izahat talebinde bulundu. Paşa cepheler hakkında şu malûmatı verdi :

— Evvelâ İzmir Cephesi - İzmir'e Yunanlılar çıktığı zaman Nadir Paşa kolordu kumandanı idi. 56 ıncı Fırkamızda iki alay vardı. Kumandanı Hurrem Bey'di. Bu alaylardan biri Nadir Paşa'nın emri ile mukavemet göstermiyerek Yunanlılara teslim oldu. Alayı da (172. alay) Ayvalık'ta olup kumandanı Ali Bey'di (eski Afyon mebusu ve Nafia Vekili Miralay Ali Bey). Ali Bey teslim olmadı. Ayvalığa asker çıkaran Yunanlılara ateş emrini verdi, muharebeye girişti. Yani Ali Bey mıntakası bir muharebe cephesi oldu. Ve bunun üzerine Soma'da, Akhisar'da, Salihli'de millî cepheler teşekkül etmeğe başladı. 5 Haziran 1335 'te Balıkesir'de 61. Fırka teşekkül edince, kumandasını Kâzım Paşa (Özalp, eski Meclis reisi) muvakkaten ve vekâleten ifa etti. Ve sonra millî cephelerin, yani Ayvalık, Soma, Akhisar ve sair civarın, yani şimal cephesinin kumandanlığını deruhte etti. Ve kendisine şimal kolordusu kumandanlığı ve salâhiyeti verildi.

Aydın havalisinde, asker ve vatanperverân, İzmir'in işgalinden sonra memleketlerini müdafaaya teşebbüs ettiler; Yunanlılara karşı müdafa ve cephe teşkili ile müsellâh ve millî teşkilât yaptılar. Haziranın ortalarına doğru bu cephe teşekkül etmiş bulunuyordu. Bu havalide bulunan 57 inci Fırkanın kumandanı

Miralay Şefik Bey'di. Ve millî kuvvetlerin başında Yürük Ali Efe, Demirci Efe vardı. Fırkanın topçu kumandanı Binbaşı Hakkı Bey, alay kumandanlarından biri de Binbaşı Hacı Şükrü Bey'di. Bunlardan Demirci Efe vaziyete hâkim oldu ve cephenin kumandanı oldu.

Cenup cephesi – Adana mıntıkası : Mersin, Tarsus, İslahiye ve Silifke havalisinde millî kuvvetlerimiz vardı. Bunlar Fransızlar ile cesurane ve kahramanane çarpışmağa başladılar. Tufan Bey unvanını verdiğimiz ve Sivas'tanberi bizimle beraber bulunan Osman Bey (o zaman yüzbaşı idi, ahiren Tufan Paşa, vefat etmiştir) kahraman ve cesur bir asker olduğundan millî müfrezelerin başında Fransızlarla çarpıştı ve Pozantı'da Fransızları ricate mecbur etti¹.

Maraş, Ayıntap ve Urfa'da da Fransızlarla ciddî muharebeler oluyordu. Buralarda Kılıç Ali Bey çalışıyordu ve Fransız kuvvetlerini çekilmeğe mecbur etmişlerdi.

Millî kuvvetler, yavaş yavaş nizamiye kıtaatıyla de takviye edildi. Fransızlar sıkı bir tazyik altında bulunuyordu.

Ben, söze karışarak: “Paşam, işte o sırada General Gouraud bizi Beyrut'a kaçırdı. Macera malûm, biliyorsunuz ya, Mayıs 1336 iptidalarında Ankara'ya geldik. Beraberimizde bir sivil Fransız da vardı. Sabık mebus Haydar Bey'in (Eski Van valisi) delâletiyle burada bir mülâkat vukua geldi, sonra da Fransızların Suriye fevkalâde komiseri namına Mösyö Duke geldi. Bu heyetle yirmi gün için bir de mütareke yaptınız!” dedim.

Paşa — Evet öyle oldu. Bu mütareke Büyük Millet Meclisinde itirazata uğradı. Halbuki, mütarekeden maksadım, evvelâ Adana mıntakasında kuvvetleri tanzim ve takviye için sükûnete muhtaç olduğumdandır. Saniyen, büyük ve mühim bir siyasî faydayı kazanmak istedim. Yani, henüz İtilâf Devletlerince tasdik edilmemiş olan Büyük Millet Meclisi ve hükümetinin memleketin mukadderatına ait bu mesailde doğruca Fransızlarla müzakerede bulunabilmesi idi. Zira İtilâf Devletleri hep İstanbul Ferit Paşa hükümetiyle görüşmekte ve bizimle bu gibi meselelerin müzakeresine yanaşmamakta idiler. İşte Fransızlar ile Büyük Millet Meclisi ve

¹ Adana mücadelesinde elyevm mebus bulunan Sinan Tekeli'nin de fevkalâde hizmeti vardır.

hükümetinin müzakereye girişmesi siyasî mühim bir nokta idi. Ben bu heyete hemen Adana ve havalisini tahliye etmelerini teklif ettim. Bu hususta salâhiyetleri olmadığını dermeyan ile salâhiyet almak için Paris'e gitmeğe mecbur olduklarını söylediler. Fransızlar bu mütarekeyi yalnız Adana için farz ile Zonguldak'ı işgal ettiler. Ben bunu mütarekenin feshini mucip esbepten addederek, faaliyetimize devama karar verdim. Bu cihetle Fransızlarla anlaşmak bir müddet geri kaldı. Bütün bunları 9 Mayıs 1336 günü Meclis'in hafî celsesinde anlattım. dedi. Hakkı Behiç Bey bu izahat üzerine : —Heyeti Temsiliye'nin bu olan bitenlerden haberi yoktu, dedi.

Mustafa Kemal Paşa — Artık meclis var.

Ben — Evet, meclis var, fakat nizamnamemiz mucibince meclis kemali emniyetle ifayı vazifeye başladığına karar verecek. Sonra bir kongre içtima ile, Heyeti Temsiliye hakkında, devamı mı yoksa lağv mı icap edeceğine karar verilmesi lâzım değil mi?

Mustafa Kemal Paşa — Evet, doğrudur, fakat daha oraya gelmedik. Tabii ileride kongre toplanacak; maamafi meclis de kongre yerine kaimdir, değil mi? Meclis'in yanında bir de Heyeti Temsiliye çıkarmıyalım. Meclis bütün mukadderata hâkimdir. Şimdilik ne lağvedelim, ne de faal bulunalım. Sabrederim, işi şimdilik meclis'e bırakalım.

Bu hususta münakaşa uzadı ve neticede yine Paşa'nın dediğini kabul ettik.

**Istanbul
Fetvasına
Karşı Fetva
ve Mustafa
Kemal
Paşa'nın
İdamına Dair
Divanı Harp
Kararı**

İstanbul hükümeti, Dürrizâde Abdullah Şeyhülislâm iken, bir fetva verdirdi; bunu ellerinden gelen bütün vesait ile Anadolu'ya neşir ve ilân ettiler.

Buna mukabil Diyanet İşleri Reisi merhum Rifat hocanın riyasetinde Meclis'teki ulemadan mürekkep bir heyet de Meclis'in ve harekâtımızın meşruiyetine dair bir fetva ile cevap verdiler.

Dürrizâde'nin fetvası hiçbir tesir husule getirmedi. Yalnız Padişah ve Ferit Paşa'nın teşviki ve Düvelî İtilâfiyeden bazılarının yardımıyla Adapazarında ve Bolu'da vukua gelen isyanlar zuhur etmiştir ki, onlar da basıtırılmıştır. Bu bapta izahat vermiştim.

İşte bu günlerde bir de Nurettin Paşa meselesi çıktı. Bunun tafsilâtı Nutuk'ta vardır. Bendeki notlarda, mufassal olmamakla beraber şunlar yazılıdır :

“Bugün meclis'te şayanı kayıt Nurettin Paşa meselesi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa hafî celsede Fransız heyeti tarafından temas arandığını söylerken, Çorum mebusu Fuat Bey—İstanbul bizimle anlaşmak istiyormuş, böyle rivayât var, bu hususta bizi tenvir buyurur musunuz? dedi. Paşa da bu hususta izahat verdi.

Mustafa Kemal Paşa — Evet, böyle bir vaka vardır, arz edeyim. Bundan dört beş gün evvel. İstanbul'da Leon isminde birisi Çanakkale üzerinden bizi aramış ve demiş ki : “Söyleyeceğimiz şeyler gayet mühimdir, muhabreyi geceye bırakalım. Ordu merkezleri de aradan çekilsin.” Fakat o gece zuhur etmedi. İki gün sonra tekrar aradılar; karşımızda Leon değil, Nurettin Paşa vardı. Ondan gelen telgrafta : “Ben iki arkadaşımın İstanbul'un sizinle anlaşmasına tavassut edeceğiz. İngilizler ve hükümet de buna muvafakat ettiler; sizin muvafakatiniz cevabını bekliyoruz”. Fakat bu telgraf Heyeti Temsiliye riyasetine çekilmişti.

Nurettin Paşa Meclis'in mevcudiyetinden ve meşruiyetinden bihaber görünüyor, daha doğrusu Meclis'i muhatap addetmiyordu. Telgrafı Müdafaai Milliye Vekili Fevzi Paşa'ya (Mareşal) havale ettim. Fevzi Paşa da: “Telgrafınızı Heyeti Temsiliye riyasetine çekmekle vaziyetten haberdar olmadığınızı anladık. İstanbul'da hangi makam, Ankara'da hangi makamla görüşmek istiyor?” cevabını verdi. Buna “Telgrafı bira'ip gittiler, cevabınıza ancak yarın saat onda malûmat veririz” dediler. Nurettin Paşa ikinci defa müracaat etti: “Telgraf muhaberatıyla anlaşmak müşkil ve imkânsız, siz İstanbul'a sahibi salâhiyet bir heyet gönderiniz.” dedi. “Doğru, telgrafla anlaşmak mümkün değildir, siz Mudanya'ya gelin ve vakti hareketinizi bildirin. Tarafımızdan sahibi şalâhiyet zevat Mudanya'da hazır bulunacaktır.” dedik. Bir daha cevap zuhur etmedi.

Şurası şayanı dikkattir ki, bu müracaat Anzavur'un Balıkesir mıntakasında mağlûp edildiği ve her tarafta muvaffakiyet kazanıldığı günlere tesadüf ediyordu. Bir gün sonra Nurettin Paşa, Diyarbakir'li Kâzım Paşa ile Ankara'ya geldi: “Evvelâ bazı noktaları anlamak isterim.” diyerek şunları sordu: “Makamı hilâfete ve saltanata karşı tasavvurunuz nedir? Bolşeviklik hakkındaki noktai nazarımız nedir? İtilâf devletlerine karşı, bahusus

İngilizler ile muharebeye kararınız var mı?" Bu mülakat, Ziraat Mektebi karargâhında bir gece vuku buldu, mülâkatta Diyarbekir'li Kâzım Paşa ile Fevzi ve İsmet Paşa'lar da vardı.

Nurettin Paşa'ya verdiğim birinci, ikinci suallerinin cevabını o kabul eder gibi görünmedi. Üçüncü suali uzun ve hararetili münakaşaları mucip oldu.

"Hududu milliyemiz dahilinde tamamiyeti mülkiyemizi ve istiklâli tāmımızı temin etmek ahası âmalmizdir. Buna mâni olan ve karşımıza çıkacak kuvvet kim olursa olsun behemehal çarpışacağız. Bu kanaatimiz kat'idir." dedik. Nurettin Paşa buna kat'iyen taraftar olmadı: "Sen bugüne kadar milletin tahakkuk etmiş karar ve kanaatlerine tâbi olacaksın." dedik. Yoksa bu hususta yeni karar alacak değiliz. Sonra, kendisine bir vazife verilmesi mevzuubahs oldu. Konya valiliğini ve o havali kumandanlığı vazifesinin verilmesini tensip ettik.

Ben Garp cephesine gittim. Nurettin Paşa vaziyetin iyi olmadığını görünce vazife kabul edebilmek için bir takım şart ve taleplerde bulunmuş; demiş ki: "Memleketin idaresinde, mühim mesailde hükümet mütalâamı ve muvafakatimi almadan kendi kendine karar vermiyecektir. Zira bu hükümet tecrübeli zevattan teşekkül etmemiştir." Bunu bana İsmet Paşa bildirdi. Ben de vazife verilmemesi cevabını verdim. Paşa öfkelenmiş; memleketi olan Bursa'da ikamet edeceğini bildirdi. Ben de: "Askersin, Müdafaa-i Milliyeye müracaat et!" cevabını verdim. Sonra Taşköprü'ye gitti. İşte İstanbul anlaşması budur.

Burada şunu kaydedeyim ki, Nurettin Paşa'nın bu tavır ve hareketi Meclis'te de hoş görülmedi. Her tarafta isyanlar ile uğraşılmakta iken, bahusus kadınlarımız bile mücadele harbine iştirak ve kahramanlık göstermekte iken Nurettin Paşa'nın, herşeyi kendisinden sormak ve mütalâasını, reyini almak hususundaki talebi şayanı hayrettir. Paşa bilmiyor ki, meselâ Maraş'ta bir hanım bütün gün düşmanla kurşun teati etmiştir. Evet bunu anlatmalıyım. Hâkimiyeti Milliye gazetesinin 7 numara ve 6 Şubat 1336 tarihli nüshasında bu hanım hakkında yazılan kısmı aynen dercediyorum:

"Maraş'ta Kayabaş mahallesinde sakin Bitlis defterdarının haremi hanım, Maraş'ta Avrupalıların ve yerli Ermenilerin işti-

rakiyle açılan mukatelede birçok Müslüman hanümanlarının sönmekte olmasından ve zavallı Müslüman ailelerinin her nevi tecavüz ve taarruz altında kan dökmeğe mecbur kalmasından mütevellit ifratı teessürle hanesinden açtığı mazgallardan İslâm mahallâtına hücum eden düşman üzerine ateş açarak sabahtan akşama kadar müsademe etmiş ve sekiz kişiyi telef etmeğe ve bir hayli mecruh verdirmeğe muvaffak olmuştur.

Akşam üzeri karanlıktan bilistifade erkek elbisesiyle hanesini terketmiş ve kemali celâdetle mücahidini İslâmiye safları arasına karışarak Maraş'lı kardeşlerimizin teşkil ettiği âbidei hamiyet ve besaleti tetviç etmiştir.

Osmanlılığın bu ulvi ve fedakâr kahramanını, Kuvayı Milliye'nin bu büyük ve mukaddes hemşiresini bütün mevcudiyetimiz ile tebci ederiz.”

Hanımların mücadeleye iştirâki yalnız bununla bitmiş değildir.

Ben Büyük Millet Meclisi tarafından memuren Kayseri'de iken, Sakarya Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa'dan aldığım bir telgrafta oradaki cephanenin her türlü vesait ve çareye tevessül ile Ulukışla'ya gönderilmesini ehemmiyetle bildiriyordu.

Hakikaten büyük vatanperverlik gösteren muhterem Kayserililer, binek arabalarını bile verdiler, cephaneyi sevkettik; bu kafilenin başına silâhlı ve kadınlardan mürekkep bir müfreze koyduk. Çünkü herkes asker, herkes Sakarya savaşında idi.

Bu kafiye Niğde'ye yakın bir mahalde geceyi geçirmek üzere istirahat ederken esleha ve cephaneyi zabt için eşkiyanın taarruzuna uğramış ve fakat kadın müfrezinin mukavemeti ve müsademesi üzerine eşkiya firara mecbur olmuştur. İşte kadınlarımız bile böyle fedakârane çalışmakta iken, Nurettin Paşa benlik dâvasında bulunuyor.

Divanı harp, Mustafa Kemal Paşa'nın ve bazı arkadaşlarının idamına karar vermişti. Bu karar İstanbul'da neşrolunan “Peyâmî Sabah” gazetesinin 13 Mayıs 1336 tarihli nüshasında “Mustafa Kemal ve hempalarının idamı” serlevhasıyla neşredildi. Gazetenin bu nüshasındaki Divanı Harbi Örfî kararını aynen yazıyorum :

“Kuvvayı Milliye unvanı tahtında çıkardıkları fitne ve fesadın ve Kanunu Esasi hilâfında ahaliden cebren para toplamak

ve asker almakta ve hilâfına hareket edenlere işkence, eza ve cefaya cüret gibi fezayih irtikâp etmek suretiyle emniyeti dahiliyeyi ihlâl eyliyenlerin mürettep ve müeşevviklerinden oldukları iddiasıyla maznunualeyhim olan ve bâ iradei seniyei mülükâne silki askeriden ihraç ve haiz olduğu nişanları nez' ve uhdesindeki fahrî yaverlik rütbesi ref'edilmiş bulunan Üçüncü Orduyu humayun müfettişliğinden mâzul Selânikli Mustafa Kemal Efendi bin Ali Rıza ve Yiriniyedinci Fırkai humayun kumandanı sabıkı miralaylıktan mütekait Asitaneli Kara Vasıf Bey bin Mehmet ve sabık Yirincinci Kolordu kumandanı Mirliya Salacaklı Ali Fuat Paşa bin İsmail Fazıl ve esbak Vaşington sefiri ve sabık Ankara mebusu Midilli'de mütevellit mühtedi Alfred Rüstem bin Nihat (Bilenski) ve sıhhiye müdiri esbakı Asitaneli Doktor Adnan Bey bin Ahmet Bahaî ve Darülfünun garp edebiyatı sabık muallimesi Asitaneli Halide Edip Hanım haklarında icra kılınan mehakim ve tetkikat neticesinde bazı eşhası bağıye ile ittihat ve ittifak ederek tebaai sadıkai şahanedan bir kısım sâfdilânı gûnagûn hile ve desais ile iğfal ve ihtilâl ve senelerdenberi şekavetle me'lûf olan birçok eşirrayı ve hapisanelerinden tahliye etmiş oldukları cânileri ve seferberlik ve Harbi Umumî hengâmalarında birçok seyyiati irtikâp ve tehcir vesilesiyle müslim ve gayri müslim binlerce bîgûnahları itlâf, emvali menkule ve gayri menkulelerini ahzü gasbederek Osmanlıları âlemi medeniyet ve insaniyet nazarında fena göstermeğe sebebi aslı olup kendilerinin zaten ötedenberi şeriki âmali ve ihtirasları bulunmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti münfesihasının dairei ittifaqlarına ithal edip Kuvayi Milliye namı tahtında bazı teşkilât vücuda getirdikten sonra, bir gûnâ emri âliye mukarin olmayarak ve Kanunu Esasi ahkâmı hilâfında cebren asker cem'ine ve ahaliden para toplamağa ve ahaliye birçok vergiler ve ceremeler tarh ve tevziine kıyam ve hilâfında hareket veya mukavemet edebilenlere envai işkence ve eza ve tehdit ve takibata ve bu gibilerin emval ve eşyasını gasp ve garete ve taraftarlarını teslih ve ahaliî mutia üzerine taslit ile birçok kura ve kasabatı tahrip ve nüfusu masûmeyi katl ve bazı zevatı derdestle bilâ hüküm idam fezayihini îka ve işbu fecayie ve şekaveti müstemirrelerine mümaşat etmeyen askerî ve mülkî memurini Devleti Aliyeden vilâyet ve muatsarrıf ve saireden bazısını terki mevkie icbar ve bazısını tahtelhıfz Ankara ve Sivas

ve mahalli saireye sevk ederek haklarında muamelâtı zecriye ifa ve bazılarını katlü ifna edip yerlerine kendi hempalarını tayin ve Bursa ve sair mahallerde olduğu gibi muhterem zevatı muhalif diyerek nefyü iclâya ve malsandıkları ile belediye ve eytam sandıklarında ve Ziraat bankalarında ve postahanelerde mevcut külliyetli meblâğı tehiye ve ötede beride fesadâmiz fitneengiz siyasî nutuklar irad etmek ve beyannameler neşrettirmek suretiyle asayişî makamı muallâyı hilâfet ve saltanat ile memaliki Osmaniye'nin muhaberât ve münakalâtını kat' ve tebaai Devleti Aliyeden asker ve ahaliyi hükümeti meşruai Osmaniye aleyhine müsellehan isyana teşvik ve tahrike mücaseretle Harbi Umumide irtikâp edilmiş olan mezalim ve fecayiden dolayı bitâbü tüvan kalmış olan milleti mağdurei Osmaniye'nin derececi nihayede perişaniyet ve elhaletü hazihi memaliki Osmaniye'nin birçok yerlerinde fecayi ve kıtalin idamesine sebebi müstakil oldukları ve kanunî adaleti meşhun esasiyle mahfuz ve muayyen olan hukukî ahali ve vezaifi hükümeti pâyimâl ve şu sırada hükümetin gayet mühim ve nazik olan vaziyeti siyasiyesini ihlâlâ cüret ettikleri ve salifüz-zikr Mustafa Kemal Efendi ve Ali Fuat Paşa ve Kara Vasif ve Alfred Rüstem ve Doktor Adnan beylerle Halide Edip Hanım'ın mebusüanh silsilei cinayat ve fecayiin mürettip ve muharriklerinden oldukları ve hattâ bunlardan Fuat Paşa'nın bizzat kuvayı müsellehai bağıyenin kumandanlığında bulunmuş olduğu şahadeti mevcudeden ve kendilerinin neşretmiş oldukları beyanname ve sair evrakı matbua münderecatından mütehassıl kanaati vicdaniye ile mertebî sübuta vasıl olduğundan merkumun olveçhile mücrimiyetlerine ve mülkiye Ceza Kanunnamei humayunun 45 inci maddesinin (eşhası müteaddidede bir cinayet veya cünhayı müttehiden îka eder ve yahut ef'ali müteaddideden mürekkep olan bir cinayet veya cünhada bir takım eşhastan her biri cürmün husulü maksadiyle ef'ali mezbureden birini veya birkaçını icra eylerse eşhası mezkûreye hemfiil denilir ve cümlesi faili müstakil gibi mücazat olunur) ve bu muharrer olan birinci fıkrası delâleti ile Kanunî mezkûrun 55 inci maddesinin (herkim bizzat veya bilvasıta tebaai Devleti Aliyeye ve sekenei memaliki mahrusai zâtı hazreti padişahî ve yahut hükümeti Osmaniye aleyhine müsellehan isyan ettirmek üzere tahrik edip de maksadı olan kaziyei isyan ile fiile çıkar ise idam olunur) ve muharrer olan dördüncü

fıkrası ve (her kim memaliki mahrusa ahalisini yekdiğeri aleyhinde silâhlandırarak çıkanlar ile tahrip ve îzaba ve yahut bazı mahallerde gasbü garet ve tahribi memleket ve katli nüfus ef'alini ikaa mütecasir olup da kaziyei fesad tamamiyle fiile çıkar ve yahut maddei fesadın icrasına başlanmış olur ise ol kimse kezalik idam olunur) ibaresi nâtik bulunan elli altıncı maddesine tevfiikan cümlesinin idamlarına ve eylevm hali firarda bulunmalarına mebni olbaptaki ahkâmı kanuniye mucibince mallarının haczi ile usulü dairesinde idare ettirilmesine gıyaben ve müttefikan karar verildi.

20 Şaban 1338 ve 11 Mayıs 1336”

Divanı Harbi Örfinin gerek bu ve gerekse bu kabîlden olan kararları hep böyle rütbe ve nişan için verilmiş ve uydurulmuş hainane kararlardır.

Bu karar, Divanı Harbin nasıl çalıştığını ve nasıl uydurulmuş vakalar üzerine karar verdiğini gösterir en canlı bir misaldir.

Bir taraftan bu kararlar verilmekte iken, bir taraftan da Peyâmı Sabah ve Alemdar gazeteleri mütemadiyen Kuvayı Milliye aleyhinde ve bu yolda çalışanlar hakkında makaleler yazmakta idiyse de artık Anadolu'da bu yazılara iltifat edenler pek mahduttu.

Birinci
Meclisin
Birinci Günü

Büyük Millet Meclisi'nin nasıl açıldığını evvelce bertafsil arzetmiştim. Meclis'in küşadında bugünkü parti binası (B. M. M. Müzesi) salonunda mektepten getirilmiş sıralar üzerinde bütün mebuslar oturuyordu. Bir de kürsü ve riyaset makamı yapılmıştı. Bu mütevazi binada evvelâ meclisin en yaşlı azası olan Sinop Mebusu Şerif Bey riyasete intihap edildi ve gençlerden Muhittin Baha, Cevdet İzrap beyler de kâtip intihap edildiler.

Henüz zabıt kâtipleri yoktu. Bu vazifeyi mebuslar görmekte idi. Şerif Bey riyaset makamına geçti ve şöyle bir kısa nutuk söyledi :

“Huzzarı kıram !

İstanbul'un muvakkat kaydiyle ecnebi kuvvetleri tarafından işgal edildiği ve makamı hilâfet ve hükümeti merkeziyenin istiklâli alındığı malûmunuzdur. Bu vaziyete boyun eğmek, milletimize teklif olunan ecnebi esaretini kabul etmesi demektir.

Ancak tam bir istiklâl ile yaşamak kat'î azminde olan ve ezeli olarak hür ve serazad milletimiz esaret vaziyetini kemali şiddetle ve kat'iyetle reddederek ve derhal vekillerini toplayarak meclisi âliniz vücuda getirilmiştir. Bu âli meclisin en yaşlı azası sıfatıyla ve tevfiği ilâhî ile milletimizin dahilî ve haricî tam bir istiklâl içinde mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmeğe başladığını bütün cihâna ilân ederek Büyük Millet Meclisi'ni küşad eyliyorum. İşgal altında ve türlü türlü mezalim ve fecayi içinde maddeten ve manen insafsızca imha edilmekte olan bütün vilâyetlerimizin kurtarılmasını Cenabı Haktan niyaz eylerim”.

Bundan sonra Birinci Meclis'in birinci söz söyleyeni Mustafa Kemal Paşa olmuştur. Paşa, Ankara Mebusu sıfatıyla ilk sözü Nisanın yirmi dördünde (1920) cumartesi günü söylemiştir. Bu hitabesini üçe ayırmıştı. Mondros Mütarekesinden Erzurum Kongresi'ne ve Erzurum Kongresinden 16 Mart 1920'ye kadar ve 16 Marttan Nisana kadar olan vekayii gösteriyordu.

Bunların tasfilâtı Birinci Meclis zabıtlarında vardır. Nutuk şöyle başlıyordu :

“Muhterem Millet vekilleri!

Bugün içinde bulunduğumuz vaziyeti, Meclisi âlinizin nazarında tamamiyle tecelli ettirebilmek için bazı beyanatta bulunmak istiyorum. Vukubulacak maruzatım bir kaç devreye ayrılabilir : Birincisi, Mütareke'den Erzurum Kongresi'ne kadar geçen zaman zarfındaki ahvale dairdir. İkincisi, Erzurum Kongresin'den 16 Mart tarihine kadar, yani İstanbul'un düşmanlar tarafından işgal edildiği güne kadar; üçüncü safhası da 16 Marttan bu dakikaya kadar olan ahvale dair olacaktır.

Maruzatım bir takım vesaike müstenittir ki müsaade buyurlarsa o vesaike icap ettikçe burada okuyacağım. Yalnız birinci safhaya ait olacak maruzatım belki biraz şahsî olacaktır. Fakat vaziyeti tamamiyle tenvir edebilmek için ondan bahsetmeye lüzum görüyorum.

Malûmu âlileridir ki Ahmet İzzet Paşa hükümeti milliyetler esasına müstenit âdilâne bir sulha nâil olmak emeliyle mütarekeye talip oldu. İstiklâl uğrunda namus ve şehametle döğüşen milleti-

miz 30 Teşrinievvel 1334 tarihinde imza olunan mütarekenâme ile silâhını elinden bıraktı.

İtilâf donanmaları İstanbul'a girdikten sonra, mütarekenâme ahkâmı bir tarafa bırakıldı. Gün geçtikçe artan bir şiddetle, hukukî saltanat, haysiyeti hükümet, izzeti nefsi millîmiz taaddiyata uğradı. Heyeti İtilâfiyeden gördükleri teşvik ve fiilî himaye sayesinde tabaai Osmaniyeden olan anasırı gayrı müslime her yerde küstahane tecavüze başladılar.

Meclisi Mebusan'ın feshi, kuvvetini milletten almayan hükümeti merkezîyenin sık sık değişmesi ve halkın vicdanından doğan millî birlik uğrunda teşebbüsatin maalesef ihtirasatı siyasiyeye kurban edilmesi yüzünden âleme karşı mevcudiyeti milliyemiz ihlas edilemedi.

Ecnebi kuvvetlerinin işgali altında inleyen payitahtımızda kan ağlayan bilûmum erbabı hamiyet, münevveranı millet ve din ve devlete hizmetleri mesbuk zevatı âliye, makamı hilâfet ve saltanatın ve istiklâli millînin bu hatarnâk vaziyetten kurtarılması ancak vicdanı millîden doğan birliğin azmü iradesine müftekir bulunduğu iman getirdiler. Fakat İstanbul'un tahtı tazyik ve muhasarada bulunan muhitinde icabatı hamiyeti ifaya maddeten imkân kalmamıştır.

İşte bu sırada idi ki Anadolu'ya mülkî ve askerî hususatla muvazzaf olmak üzere ordu müfettişliğine tayin edildim. Bu teveccühü din ve millete hizmet etmek için en büyük bir mazhariyeti ilâhiye addeyledim.

Vicdanı millînin iradei aliyesine tâbi olarak milleti müstakil, vatanımızı masun görünceye kadar çalışmak ahdiyle 16 Mayıs 1335 günü Dersaadet'i terk eyledim. Samsun'da işe başladım.

İlk düşündüğüm, memleketimizde asayişin istikrarına kendi vesaitimiz ile muktedir bulunduğumuzu görmek oldu. Esasen Canik livasının vaziyeti hususiyesi de bu bapta en seri davranmayı müstelzim bulunmakta idi. Filhakika Rumların hâkimiyetini ve İslâm unsurunun esaretini istihdaf eden ve Atina ve Dersaadet komiteleri tarafından idare olunan Pontus hükümeti âmali, Karadeniz sahili ile kısmen Amasya ve Tokat'ın şimal kazalarında mukim Osmanlı Rumlarının hayalhanelerini çılgınca bürümüşü.

İttihaz olunan tedabir sayesinde muvaffakiyetli netayic istih-sal edildi. Fakat ittihaz olunan tedabir ve muvaffakiyet, yalnız Pontus havalisine ait ve mevziî idi. Halbuki hergün haksızlıklarını arttıran İtilâf Devletlerine mevcudiyeti milliyemizi siyaseten isbat etmek ve fiilî tecavüzler karşısında milletin namus ve istiklâlini bilfiil müdafaa etmek pek mühimdi. Esasen, şarkta ve garpta, hemen memleketimizin her tarafında müdafaa ve muhafazai hukukî millet ve memleket için cemiyetler teşkil edilmişti. Bu cemiyetler düşmanların esaret boyunduruğuna girmekle kastıyla millî vicdanın azim ve iradesinden doğmuş yegâne teşkilât idi.

Bu sıralarda idi ki, umum belediye riyasetlerine, Dersaadet'te İngiliz Muhipler Cemiyeti teşekkül ettiği ve her tarafta bu Cemiyete iştirak ile İngiltere müzaheretinin talep edilmesi lüzumu hakkında Sait Molla imzasıyla bir telgraf geldi. Bu meselede hükümetin alâkasının derecesini anlamak için sadrazam olan Ferit Paşa'dan keyfiyeti istilâm ettim, hiç bir cevap alamadım.

Kendisinin eşhası meçhule tarafından böyle gayrı muttarit ve muhtelif siyasî maceralara teveccühündeki teşebbüsün azîm felâketlere sebep olacağını takdir eden millet, Sait Molla'nın tebliğine havalei sem'i itibar etmedi.

Binlerce tecavüz ve haksızlıklar altında inleyen ve İzmir vakayı feciâsi karşısında kan ağlayan millet, hükümeti merkeziye ve İtilâf Devletleri mümessillerinden ağlayarak istimdat ve istidayı hak ederken, müteaddit belediye riyasetleri ve birçok Müdafaa-i Hukukî Millîye cemiyetleri marifetiyle aldığım telgraf-namelerde hakkımda itimat beyan olunarak benden bu hususta hizmet ve fedakârlık talep ediliyordu.

Hayat ve şahsiyetim kendi malı olan necip ve mazlum milletimizin bu haklı talebi üzerine artık benim için en mukaddes vazife, iradei milliyeye mutavaatı her şeyin fevkinde görmektir. Bunun üzerine yaptığım bir tamimle kat'i sözümü verdim. İşbu tamimin son cümleleri şuydu :

'Geçirdiğimiz şu hayat ve memat günlerinde umum milletçe her taraftaki âmal ve tezahürat ile temine azmedilen istiklâli millimiz uğrunda bütün mevcudiyetimle çalıştığımı temin eylerim. Bu emeli mukaddes uğrunda milletle beraber nihayete kadar çalışacağıma da mukaddesatım namına söz veririm.'

Bu heyecanlı nutuk, meclis üzerinde büyük bir tesir bıraktı. Uzun olan bu hitabenin zabıtlardan aranılması icap eder.

Şunu da söyleyeyim ki, ikinci kısım olan Erzurum kongresinden İstanbul'un işgaline kadar olan vekayı zaten evvelce bütün teferruatıyla nakledilmiş ve üçüncü, 16 Mart'tan bu dakikaya kadar denilen kısım ise bu sayfalarda peyderpey yazılmakta bulunmuştur.

**Mecliste İlk
Kabul Edilen
Mühim
Maddeler**

Meclis'te hemen ilk gün'leri, Mustafa Kemal Paşa'nın teklif ettiği mühim kanunlar şunlardı: Hiyaneti Vataniye Kanunu, İstiklâl Mahkemeleri Kanunu, İcra Vekilleri Heyeti Kanunu... Bunlardan başka, siyasetimizin tayini.

Evvelâ Hiyaneti Vataniye ve İstiklâl Mahkemeleri kanunlarının, Mustafa Kemal Paşa, inkılâbın icabatı tabiiyesinden olduğunu dermeyan etti. Bu kanunlar kabul olundu (29 Nisan 1336). İcra Vekilleri Kanunu Meclis'te büyük münakaşaları mucip oldu. Bu kanundan evvel bazı umdeler hakkındaki Paşa'nın takriri mevzuubahs oldu. Umdeler şunlardı:

1 — Hükümet teşkili zaruridir.

2 — Muvakkat kaydiyle bir hükümet reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek kabili tecviz değildir.

3 — Meclis'te mütekâsif iradei milliyeyi, bilfiil mukadderatı vatana vazıulyed tanımak umdei esasiyedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir.

4 — Türkiye Büyük Millet Meclisi teşriî ve icraî salâhiyetleri câmidir. Meclis'ten tefrik edilecek bir heyet umuru hükümeti rüyet eder, Meclis reisi bu heyetin reisidir."

Bu esasat, vazıh bir surette artık padişahın yeri kalmadığını ve hükümetin "Cumhuriyet" olduğunu anlatıyordu. Bu cihetle uzun münakaşalar oldu; hafî ve alenî celselerde birkaç gün müzakere devam etti.

Bu umdelerin kabulünden sonra, İcra Vekilleri Heyeti Kanunu da yine büyük münakaşalar ile kabul edildi. İcra vekilleri onbir vekilden teşekkül ediyordu. Erkânıharbiyei Umumiye Reisi de vekiller meyanında idi. Artık Osmanlı saltanatının ve hilâfetin inkırız bulduğu meydanda idi.

Yeni esaslara müstenit yeni bir hükümet kurulması tabii idi. Fakat bu vaziyeti açıklamak güçtü. Çünkü bu gibi hususatta

efkârı umumiye pek hassas olup, hâlâ Padişah'ın mağdur bir mevkide olduğunu kabul edenler çoktu.

Makamı saltanat ve hilâfetle ve binnetice İstanbul hükümeti ile bir anlaşma aramak fikri de vardı. Paşa bu fikir ve zihniyeti izale için çok çalıştı. Bunun içindir ki, umdeleri teklif etti. Umdeler biraz düşünce ile okunursa neticenin ne olduğu anlaşılmağa beraber, biraz da kapalı idi.

Fakat esas maksadı anlayan mebuslar da çoktu. Bu cihetle bunların ve İcra Vekilleri Heyeti Kanununun müzakeresi aleni ve hafî iki gün ve gece sürdü.

Bu günlerde ilk siyasi heyetimiz, yani Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin haricî mesailinde ilk kararımız Moskova'ya bir heyet izamı idi. Vazifesi yeni Rusya ile irtibat tesis etmekte. Buna Hariciye Vekili Bekir Sami Bey ve İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey memur edildi.

Aktedilecek muahedenin bazı esaslı maddeleri parafe edilmiş ise de (24 Ağustos 1336) her neden ise itilâf mümkün olmayan bazı cihetlerden dolayı tatbiki geri kalmıştı. Moskova Muahedesi ismi verilen mukavele ancak 16 Mart 1337 de imza edilebilmiştir. Rusya ile aramız çok dostane idi. Hattâ bir aralık Rusya'dan gelen külliyyetli Rus altınları ile memurin maaşatı verilmişti.

Meclis'te büyük bir galeyana ve fevranı mucip olan mesailden biri de Bursa hâdisesi idi. Bu, meclis'in kırkıbirinci içtimaında, yani 13 Temmuz 1336 günü verilen bir taksir ile vukua geldi. Taksirde taksirat ve idaresizliklerinden dolayı Bursa kumandanı Bekir Sami (miralay) ve valisi Hâcîm Muhittin ve Alaşehir kumandanı Âşîr Beylerin ne için divanı harbe verilmedikleri, Erkâniharbiyei Umumiye Riyaseti ile Dahiliye Vekâletinden istizah olunuyordu.

O zaman, herhangi bir mebus istediği mesele hakkında istizah taksiri verebilirdi. Şimdiki gibi istizah için grupun kararına ihtiyaç yoktu.

Taksiri veren, Afyon Karahisar Mebusu Ahmet Şükrü Bey'di, ve Sinop Mebusu Hakkı Hamî Bey de destekliyordu. Şükrü Bey, taksiri üzerine "Bunların mesul edildiğini görmek istiyoruz!" diye bağırırmaktaydı. Hâmi Bey de, serian tecziyelerini

Bursa
Hâdisesi

ısrarla talep ediyor, Meclis de alkışlarla, “bravo” sesleriyle bunları karşılıyordu. Bu suretle istizah heyeti umumiyece kabul edildi ve 14 Ağustos 1336'da Erkânıharbiyei Umumiye Reisinin cevap vermesi de takarrür etti.

Gerçi o gün Erkânıharbiyei Umumiye Reisi cevap verdi ise de mebuslar bunu kanaatbahş bulmadılar. Gürültü artıyor, sükûnet hasıl olmuyordu. Hattâ, sahibi takrir Karahisar Mebusu Şükrü Bey “anket” istiyor, her mebus bir fikir dermeyan ediyor, bazı zabitan ve kumandanların cezalandırılması isteniyor ve ricat esnasında bir kumandanın 36 deve eşyayı götürmüş olduğu iddia olunuyor; Yunanlıların süratle ilerlemekte olması ile Anadolu müdafaasının bir lâftan ibaret kaldığı belirtilerek, binaenaleyh bu hezimet mesullerinin hemen tecziyeleri isteniyordu. Mebuslar, bu feci vaziyetten bu derece sinirlenmekte haklı idiler. Hattâ Mustafa Kemal Paşa da bu zevatı haklı görüyor ve bunları tatmin için beyanatta bulunuyordu. Nihayet Mustafa Kemal Paşa'nın sükûnet bahşeden sözleri üzerine izahat kâfi görüldü.

25 Temmuz 1336 akşamı İstasyonda bir akşam yemeğinde buldum. Yemekten sonra Mustafa Kemal Paşa: “Mağlûbiyet meselesi yarın yine tazelenecek. Ne gariptir ki, İstanbul hükümetinin ordumuzu zaafa uğratacak birçok maniâlar husule getirdiğini, Yunan ordusunun İzmir'e yerleşerek daima hazırlanmakta olduğunu, harekâtı askeriyeye ve icabatı hale vakıf olmayarak ve bir teessüre kapılarak yapılan bu hücumların yersiz olduğunu, ve en fenası, söz söyleyenlerin içinde, pek az ise de, akidei esasiyeye ve milliyeye merbutiyetleri meşkûk olanlar da bulunduğunu maattessüf görür gibi oluyorum. Bakalım yarın ne olacak” dedi ve ilâve olarak: “Siz bari az çok ahvale vâkıfsınızdır. Niye söz söylemiyorsunuz? diye sordu. Orada hazır bulunan Mahmut Esat Bey: “Paşam, bu hezimet hakikaten zaafı kalb eseri değil, bir sinir buhranı, bir galeyana husule getirdi.” dedi. Ben de buna iştirak ettim. Yalnız hazır bulunanlardan Necati Bey: “Hiç meyus değilim, elbette Yunandan intikam alacağız.” diyerek Paşa'yı destekledi.

Ertesi gün bir hafî celsede bu mesele mevzuu bahis oldu. Paşa pek uzun beyaniyle ortalığı teskin etti. Bu beyanat çok mühimdi. Nutuk'ta mufassalan yazılmıştır. O zaman hafî celselerin zaptını mebuslar tutuyordu. Ne yazık ki bu hafî celseler zabıtları

toplanıp basılmamıştır. Fakat Meclis Kâtibi Umumisi Veysel Bey'in, karma karışık duran bu zabıtları toplamakta ve tanzim etmekte himmet gösterdiğini biliyorum. Bunlar tabediliyorsa tarihe büyük bir hizmet edilmiş olur. Benim münhasıran not ettiğim Paşa'nın beyanatını Nutuk'taki mufassal kısım ile birleştirerek hulâsasını arz edeyim.

Paşa dedi ki: “Bir felâketin vukua gelmesinden evvel onun müdafaa ve men'i esbabını düşünmek lâzım gelir, yoksa felâket vukua geldikten sonra yeis ve tefehhümün hiç faydası yoktur. Çünkü testi kırılmıştır. Evet, Yunan cephesinden bazı kuvvetleri aldık. Mecburduk. Adapazarı, Hendek'te, Yenihan mıntakasındaki isyanların tenkiline sevkettik, hattâ millî müfrezelerimizi bile oralara gönderdik; çünkü dahilî bir isyan varken, onu bastırmadan düşmanla uğraşmak bir fayda vermez. Evvel emirde dahilde sükûn ve birlik hasıl olmalı; ondan sonra düşmana karşı gidilir. Nihayet düşman bazı memleketleri işgal edebilir. Fakat dahilde sükûn hasıl olunca düşmanı atmak kolay olur. Hulâsa, dahilî isyanları bastırmak Yunan taarruzunu tevkif etmekten daha mühimdir. Düşman üç fırka ile, şimal cephesinden hücum etti. Şurada veya buradaki kuvvetlerimiz orada bulunsaydı bu felâket başımıza gelmezdi, diye feryada mahal yoktur. Yarılmamış ve yarılmayan cephe yoktur. Bir cephe yarılabilir, çaresi derhal o kısmı kapatmaktır. Bu ise cephedeki kuvvetten başka ihtiyatta kuvvet bulunmasına mütevakıftır. Halbuki bizim cephedeki kuvvetimiz buna muktedir miydi? Böyle bir ihtiyat kuvveti var mıydı? Acaba bütün memlekette kuvvet denilecek bir cüz'ütam kalmış mıydı? Bizi İstanbul ve Padişah rahat bırakıyor mıydı? Hendek, Düzce yolunda Yirmi Dördüncü Fırkamızı Hilâfet Ordusu ve kuvvetli âsi grupları iğfal ile dağıtmış ve kumandanı Mahmut Bey de iğfal edilerek, pusuya düşürülerek şehit edilmemiş miydi? Birbirimizi aldatmıyalım. Vaziyeti ve cephelerin hal ve ihtiyacını bilmiyor değildik. Her taraf, kuvayı muntazama sevk ediniz, cephe gönderiniz, diye feryad ediyor. Bu haklı heyecana iştirâkle kuvvei maneviyeyi kırmadık. Onlara metanet ve ümit verecek surette hareket ettik. Bundan sonra o ümit ve emniyeti verecek tedbirler alacağız ve tatbik edeceğiz.”

Bubeyanat Mecliste de kısmen olsun heyecanı teskin etti.

VIII

CUMHURİYETİN İLÂNI

Bir gün Anadolu lokantasında yemek yiyordum. Ankara'da o zaman en iyi, tek bir lokanta vardı. O da bu idi. Orada Neue Freie Presse adlı Avusturya gazetesinin Ankara'ya gelen bir muhabiri de yemek yiyordu. Bu zatla bir gün evvel Mecliste riyaset odasında tanışmıştım. Yanıma geldi, aramızda şöyle bir muhavere geçti:

— Haberiniz olsa gerek, sizi tebrik ederim.

— Nedir acaba?

— Mustafa Kemal Paşa beni Meclisin riyaset odasında kabul etti ve dedi ki: “Alenî olarak ilk defa size söylüyorum, Cumhuriyet ilân edeceğiz”. “Ne zaman?” dedim. Başını salladı ve: “Çok yakında” dedi.

Bu havadis İstanbul ve Ankara gazetelerinde de neşredildi.

Mustafa Kemal Paşa'nın günlerdenberi Cumhuriyet ilânı için İsmet Paşa ve arkadaşları ile müzakerelerde bulunduğunu biliyorduk. Gününü tayin bizce mümkün değildi.

Bir gece evvel beraberdik. Necati Bey, Vasıf Bey, Yunus Nadi Bey, Mahmut Esat Bey ve sair arkadaşlar da vardı. Mustafa Kemal Paşa gülererek: “Ey, çocuklar, yarın Cumhuriyet ilân edeceğiz.” dedi. Ve bana döndü: “Erzurum'dan beri ağzından çıkarmanın Cumhuriyetin işte zamanı geldi, Yarın istediğin kadar Cumhuriyet diye alenen artık bahsedebilirsin.” Tabiidir ki hepimiz son derece memnun olduk.

Büyük Millet Meclisi hükümeti artık tarihe karışıyor, Cumhuriyet hükümeti teşekkül ediyordu.

Fakat Cumhuriyet ilân edebilmek için evvel emirde Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı maddelerinin tadili lâzım geliyordu. Bu da kararlaştı: “Türkiye devletinin hükümet şekli Cumhuriyettir” cümlesinin ilâvesi lâzım geliyordu. Bu Meclis'e arzedilecekti.

İkinci bir tadil de heyeti vekilenin sureti intihabı meselesi idi. Zira vekiller birer birer Meclis'in intihabıyla oluyordu. Artık

bu usul terkedilecek ve şöyle bir şekil alacaktı: “Reisicumhur Büyük Millet Meclisi tarafından seçilecek ve başvekilî reisicumhur intihap edecek, başvekil de diğer vekilleri, meclis âzasından olmak üzere seçecek ve kabine bu suretle teşekkül edecekti.” Bu usul hâlâ caridir.

29 Teşrinievvel 1923 pazartesi sabahı saat onda Meclis, birinci içtimanı yaptı. Öğleden sonra yine toplandı, Meclis'in karşısındaki Millet bahçesinde binlerce halk sabahtan beri toplanmış, bugün mühim karar verilecektir, diye beklemekte idi.

Zira “Bugün mühim kararlar veriliyor” sözü, dışarıya aksetmişti. Akşam olmuştu. Saat 18'de bir parti toplantısı oldu ve bunu müteakip meclis alenî celsesini açtı.

Çorum Mebusu İsmet Bey riyaset makamında idi. İsmet Bey, meclisin sükûn ve sükûtu arasında, Meclis'in beklediği teklifisöyledi, dedi ki: “Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun tadil edilen yeni maddeleri hakkındaki lâyihanın müstacelen müzakeresi teklif ediliyor”. Bu teklif “kabul” sesleriyle karşılandı ve Kanunu Esasi Encümeninin bu baptaki mazbatasını okundu.

MAZBATA SURETİ

Milletimizi refahiyet ve saadete isal ve istiklâli tâtme mazhar eden mücadelei hudapesendanede hâkimiyeti milliye esasî sureti kat'iyede kabul edilmiş ve daima buna riayet edilegelmişti. Bu usulün Türk milleti necibesine ne azîm muvaffakiyat temin ettiği aşikârdır. Hâkimiyetin bilâkaydû şart millete aidiyeti ve idare usulünün mukadderatı milleti bizzat ve bilfiil idare etmek esasına müstenit bulunması zaten “Cumhuriyet” demek olduğundan saltanatı ferdîyeyi kat'iyen dâfi olan bu kelimenin istimali ve Türkiye devletinin şekli hükümeti cumhurî olması hakkında Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun maddei mahsusasının bir fıkra ile tavzih edilmesi hukukan ve maslahaten münasip görülmüştür.

Bir cumhuriyet tesis kılındıktan sonra bu cumhuriyetin mümessili olacak bir riyaset makamının da ihdası tabiidir.

Bundan başka, hükümeti teşkil edecek olan başvekilin reisi-cumhur tarafından tayini mesuliyetin tesbiti noktaî nazarından umurı zaruriyedendir.

Binaenaleyh, eylevm mevcut olan şekli devlet tesbit edilmek üzere Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun buna ait bir, üç, sekiz ve dokuzuncu maddeleri berveçhi âti tâdil ve tavzih ve devletimizin dini, dini İslâm ve lisanı Türkçe olduğuna dair bir maddei mahsusa tedvin edilmiştir. Mevaddı mezkûreyi kanuniyet iktisap etmek üzere heyeti celileye arz ve teklif ve derakap müzakeresini istirham ederiz.

Bu teklif kabul edilerek kanunun birinci maddesi şu şeklide aldı : “Hâkimiyet bilâkaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye devletinin şekli hükümeti Cumhuriyettir.” Bundan başka tadil edilen birinci, onuncu, onikinci ve diğer bazı maddeler de tâdilen kabul edildi. Ve bu esnada Kanunu Esasi Encümeni Reisi Yunus Nadi Bey şöyle bir hitabeye başladı :

“Arkadaşlar;

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, teşkilâtı esasiye ile şarkta yeni ve mühim bir devlet kurmuştur. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hangi ahval ve şerait içinde içtima ettiği malûmdur. Harbi Umumî hitamından sonra, Mondros Mütarekesi'yle devlet bir mütareke safhasına geçmiş, fakat devletlerin mütareke şeraiti olarak bazı esasat kararlaştırılmıştı. Mütarekeyi bizimle imza edenler, daha mütarekenin imzası kurumadan bütün ahitlerini pâyınal ederek bizi parçalamağa teşebbüs ettiler. Memleket taraf taraf işgallere uğradı, İstanbul'un işgaliyle de suikastin hitam bulduğu kanaatinde idiler.

Türk devleti bu suikastlara karşı Ankara'da bu Meclisi âliyi kurdu. Ve, Türk milleti olarak, “ben varım” diye dünyaya ilân etti. Teşkilâtı esasiye de Türk milletinin, hareketinin bir vesikasıdır. Ve bugünkü zaferi temin eden heyet de T. B. M. M.'ne vücüt veren Türk milletidir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, tarihinde eşi nadir görülür bir harika ibda etmiştir. Kendisinin masdarı olan milletinin azmiyle . . . Teşkilâtı esasiyeye merbutuz. Fakat İkinci Meclis, şimdiki tâdilâtı ile o esasatı teyit ve takviye edecektir.

Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun aslının şerefi Birinci Meclise ait ise, İkinci Meclis de takviye ile şeref bulacaktır.

Tadilâtın birincisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin beynelmilel unvanını tesbittir. Meclis, hâkimiyeti bilâ kaydü şart millete veren bir şekli hükümet kabul etmiştir ve onun için yaşamaktadır. Bu şekli hükümetin adı, Cumhuriyettir...”

Yunus Nadi Bey'den sonra, bazı hatipler de heyecanlı ve vatanperverane nutuklar söylediler.

Nihayet, Rasih Kaplan da söz alarak Kürsüden: “Yaşasın Cumhuriyet!” diye bağırды. Bu hitabe üzerine mebuslar ayağa kalkarak müttefikan ve canü gönülden üç defa “Yaşasın Cumhuriyet,” diye bağırдыlar.

Maddeler okundu, müttefikan kabul edildi. Şimdi Türkiye devletinin Türkiye Cumhuriyeti olduğu takarrür ve tahakkuk etti. Bundan sonra reisicumhur intihabına geçildi.

Mustafa Kemal Paşa, müttefikan reisicumhur intihap edildi. Reylerin tasnifi bunu gösterdi. Meclis'in önünde sabahtan beri bekleyen halka tebliğ edildi. “Yaşasın Cumhuriyet, Yaşasın Reisicumhur!” sadaları Ankara âfakında çalkalandı.

Cumhuriyeti tebcil için 101 pare top atılması yolunda bir karar verildi ve bu da kabul edildiğinden derhal lâzım gelenlere takrir tebliğ edilerek toplar atılmağa başlandı.

Ankara o gece bayram yapıyordu; bütün memleket şenlik içinde idi.

Riyaset mevkiinde bulunan İsmet Bey (Çorum) tasnif neticesini Meclise arzedince, bir alkış tufanı başlamıştı. O vakte kadar Meclis'te bulunmayan Mustafa Kemal Paşa, keyfiyet kendisine tebliğ olununca, Meclis salonuna girdi ve kürsüye çıktı. Şu tarihî nutku söyledi. Aynen zabıtlarda vardır:

“Muhterem arkadaşlar!

Mühim ve cihânşümûl hadisatı fevkalâde karşısında muhterem milletimizin teyakkuz ve intibahı hakikisine bir vesikayı kıymettar olan Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun bazı maddelerini tavzih için encümeni mahsus tarafından heyeti celilenize teklif olunan kanun lâyihasının kabulü münasebetiyle Türkiye devletinin, zaten cihânca malûm olan, malûm olması lâzım gelen mahiyeti beynelmilel maruf unvaniyle yâd edildi. Bunun icabı tabiîsi olmak üzere, bugüne kadar doğrudan doğruya Meclis'in

riyasetinde bulundurduğunuz arkadaşınıza ifa ettirdiğiniz vazifeyi Reisicumhur unvaniyle yine aynı arkadaşınıza, bu âciz arkadaşınıza tevcih ediyorsunuz (Estağfurullah hakkınızdır sesleri). Bu münasebetle, şimdiye kadar hakkımda izhar buyurduğunuz muhabbet ve samimiyet ve itimadı bir defa daha göstermekle yüksek kadirşinaslığınızı isbat etmiş oluyorsunuz. Bundan dolayı heyeti celilenize bütün samimiyeti ruhiyem ile arzı teşekkürat ederim.

Efendiler, asırlardan beri şarkta mağdur ve mazlum olan milletimiz, Türk milleti, hakikatte meftur olduğu hasailden muarra telâkki ediliyordu.

Son senelerde milletimizin fiilen gösterdiği kabiliyet, istidat, idrâk, kendi hakkında sui zanda bulunanların ne kadar gafil ve ne kadar tetkikten uzak zevahirperest insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz hâiz olduğu evsaf ve liyakatini hükümetinin yeni ismiyle, cihanı medeniyetine daha çok sühuletle izhara muvaffak olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti, cihanda işgal ettiği mevkie lâyük olduğunu âsariyle isbat edecektir.

Arkadaşlar, bu müessesesi âliyeyi vücuda getiren Türk milletinin son dört sene zarfında ihraz ettiği zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere tecelliyatını gösterecektir. Âcizleri mazhar olduğum bu emniyet ve itimada kesbi liyakat etmek için pek mühim gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı arzetmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç, heyeti aliyenizin şahsım hakkımdaki teveccüh ve itimadının ve müzaheretinin devamıdır. Ancak bu sayede ve Allahın inayetiyle şahsıma tevcih buyurduğunuz ve buyuracağınız vezâifi hüsni ifaya muvaffak olabileceğimi ümit ederim.

Daima muhterem arkadaşlarımla ellerine çok samimî ve sıkı bir surette yapışarak onların şahıslarından kendimi bir an bile müstağni görmiyerek çalışacağım. Milletin teveccühünü daima noktâi istinat telâkki ederek hep beraber ileri gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır.,,

Bu nutuk da çok alkışlandı. Artık Cumhuriyet ilân, reisicumhur intihap edilmiş olduğundan İsmet Bey de gece saat dokuzda celseyi kapadı (29/30 Teşrinievvel 1923).

Bittabi heyeti vekile maddesi de kabul edildiğinden buna göre yeni kabine de şu veçhile teşekkül etti :

Başvekil ve Hariciye Vekili : Malatya Mebusu İsmet Paşa; Şer'îye Vekili : Saruhan Mebusu Mustafa Fevzi Efendi; Erkânı-harbiye-i Umumiye Vekili : İstanbul Mebusu Fevzi Paşa (Çakmak); Dahiliye Vekili: Kütahya Mebusu Ferit Bey (Tek); Maliye Vekili : Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey; Müdafaai Milliye Vekili : Karesi Mebusu Kâzım Paşa (Özalp); İktisat Vekili : Trabzon Mebusu Hasan (Saka); Adliye Vekili : İzmir Mebusu Seyit Bey; Maarif Vekili : Adana Mebusu Safa Bey; Nafia Vekili: Trabzon Mebusu Mühendis Muhtar Bey; Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili: İstanbul Mebusu Dr. Refik Bey (Saydam); Mübadele, İmar ve İskân Vekili : İzmir Mebusu Necati Bey.

Cumhuriyet ilânının ertesi günü bu heyeti vekile de ilân edildi. Halk bu kabineden memnun kaldı.

Mustafa Kemal Paşa'nın Reiscumhur olduğunu, Başvekil İsmet Paşa vilâyetlere vesair lâzım gelen makamata tebliğ etti.

Bütün memlekette büyük bir sevinç ile ilânı şadümanî edildi ve Cumhuriyet Bayramı gece ve gündüz devam etti.

S O N

D İ Z İ N

1. Romen rakamlı sayfalarla 1-342. sayfalar 1. ciltte, 343. sayfadan sonrası 2. cilttedir.

2. Kişilerin adları o günlerde kullandıkları şekilde alfabe sırasına alınmış, varsa soyadları da eklenmiştir.

A

- Abaza çerkezleri, 436, 575.
Abbas (Erzurum Kongresi üyesi), 79.
Abdullah (Erzurum Kongresi üyesi), 79.
Abdullah (Sinop milletvekili), 573.
Abdullah Azmi (Torun), 572.
Abdullah Faik (Adana milletvekili), 571.
Abdullah Sabri (Bolu milletvekili), 571.
Abdurrahman (âsi), 577.
Abdurrahman (Sivas Kongresi üyesi), 252.
Abdurrahman (Şırnaklı), 139.
Abdurrahman (Teğmen), 459.
Abdurrahman Lâmi (Gaziyıntap milletvekili), 572.
Abdurrahman Şeref, 142, 144, 550.
Abdülaziz Mecdi (Tolun), 529.
Abdülğafur (Karesi milletvekili), 572.
Abdülğani (Ensari), 573.
Abdülğani (Muş milletvekili), 573.
Abdülhak Tevfik (Gençtürk), 572.
Abdülhalim Çelebi, 570, 573.
Abdülhamid II, 70, 383.
Abdülkadir (Kürt İstiklâl Cemiyeti başkanı), 28, 29.
Abdülkadir Kemali (Öğütçü), 573.
Abdülkerim Paşa, 322-325, 331-334, 336-338, 352-354.
Abdülvehap (Malatya milletvekili), 574.
Abdür-rauf (Sivas Müftüsü), 208.
Abidin (Niğde milletvekili), 573.
Abidin, Dr. (Lâzistan milletvekili), 537.
Abuk Paşa, 376, 378.
Acemi Sadun Paşa, 424.
Adana, 4, 81, 114, 187, 213, 399, 414, 461, 462, 525, 571, 574 579, 580.
Adana milletvekilleri, 571, 574.
Adapazarı, 360, 434-438, 441, 457, 474, 575, 577.
“Ademi Merkezîyet” cemiyeti, 28.
Âdil (Dahiliye Nazırı), 145, 268, 276, 322, 327, 328, 348, 350, 351, 357, 361, 367, 374, 437, 441, 451, 473, 474.
Adnan, Dr. (-Adivar), 572, 584, 585.
Adventures in the Near East 1918-1922 (Rawlinson'un kitabı), XIV.
Afganistan, 83.
Afrika, 81.
Afyonkarahisar, 198, 234, 252, 253, 312, 467, 532, 577, 591. Karahisarı-sahip'e de bakınız.
Ahmet (Âdemzade), 498.
Ahmet (Ertuğrul milletvekili), 572.
Ahmet (Erzurum Kongresi üyesi, Çiftçi) 79.
Ahmet (Erzurum Kongresi üyesi, Tüccar), 79.
Ahmet (Toygazade), 498.
Ahmet (Trabzon belediye üyesi), 285.
Ahmet (Yozgat milletvekili), 574.
Ahmet Bahaî, 584.

- Ahmet Cevdet (13. Kolordu kumandan vekili), 259, 260, 278, 279, 286.
- Ahmet Ferit (Tek), 572, 600.
- Ahmet Fevzi (Batum milletvekili), 571.
- Ahmet Fevzi Paşa, 450, 511-515, 518, 519, 525, 533, 536.
- Ahmet Hilmi (Kalaç), 573.
- Ahmet İzzet Paşa (Furgaç), 7, 142, 161, 182, 186, 245, 279, 280, 283-285, 393, 394, 424, 426, 517, 587.
- Ahmet Kemal (İlyaszade), 429, 430-433.
- Ahmet Mazhar (Akifoğlu), 572.
- Ahmet Muhtar, 572.
- Ahmet Nafiz (Canik milletvekili), 571.
- Ahmet Necati (Binbaşı), 453-456.
- Ahmet Nuri (Batum milletvekili), 571.
- Ahmet Nuri (Sivas Kongresi üyesi), 245, 247, 252.
- Ahmet Rasim, 206.
- Ahmet Rıza, 142, 182, 186, 476, 479.
- Ahmet Rüstem (Alfred), 325, 341, 442, 446, 461, 482, 494-498, 501, 502, 509, 510, 571, 584, 585.
- Ahmet Şükrü (Afyonkarahisar mebusu), 591, 592.
- Ahmet Şükrü (Ayдын milletvekili), 571.
- Ahmet Şükrü (Yenibahçeli), 572.
- Ahmetzade Tevfik (Erzurum Kongresi üyesi), 78.
- Akdeniz, 541.
- Akhisar, 578.
- Akif (Batum milletvekili), 571.
- Akşam (gazetesi), 407, 409.
- Akyazı, 434.
- Alaşehir, 532.
- Albayrak (gazetesi), 191.
- Alemdar (gazetesi), 8, 9, 218, 586.
- Aleviler, 492.
- Ali (Amasya milletvekili), 571.
- Ali (Çetinkaya), 301, 558, 572, 578.
- Ali (Emirber), 44, 45, 66, 107, 127, 130, 150, 232, 269, 317, 346, 348, 389, 390, 449.
- Ali (Erzurum Kongresi üyesi), 80.
- Ali (Kütükçüoğlu), 488, 498.
- Ali Cenani, 572.
- Ali Fethi (Okyar), 572.
- Ali Fuat (Cebesoy), 52, 149, 176, 177, 186, 191, 209, 253, 254, 295, 308, 312, 314, 323, 324, 326, 353, 362, 368, 369, 415, 416, 427-429, 435, 442-446, 448, 488, 498, 499, 506, 511-513, 515, 518, 519, 533, 573, 575, 576, 584, 585.
- Ali Galip (Elâziz valisi), 78, 201, 253, 255, 257, 260-262, 265, 266, 268-272, 276, 280, 286, 287, 293, 295, 297, 300-302, 315, 327, 338-340, 349-354, 357, 358, 361, 367, 575.
- Ali Haydar, Dr. (Genç milletvekili), 572.
- Ali Kemal, 144-147, 218, 367, 374, 415, 417, 436, 437, 475-477, 480, 548.
- Ali Naci, Dr. (Erzurum Kongresi üyesi) 79.
- Âli Osman, 417.
- Ali Rıza (Acara), 571.
- Ali Rıza (Amasya milletvekili), 571.
- Ali Rıza (Atatürk'ün babası), 584.
- Ali Rıza (Bahriye Miralayı), 424.
- Ali Rıza (İçel milletvekili), 572.
- Ali Rıza (İstanbul milletvekili), 572.
- Ali Rıza (Kars milletvekili), 573.
- Ali Rıza (Kastamonu valisi), 252, 307-309, 311, 315, 327, 367.
- Ali Rıza (Urfa mutasarrıfı), 298, 299.
- Ali Rıza Paşa, 70, 365, 366, 370, 376, 379, 383, 385, 387, 426, 427, 440, 471, 478, 480, 516, 519, 521, 532, 533, 546, 547, 550.
- Ali Saip (Ursavaş), 573.
- Ali Seydi (Elâziz valisi), 15, 17, 538.
- Ali Süruri (Karahisarşarkî milletvekili), 572.
- Ali Şefik (Ergani milletvekili), 574.
- Ali Şefik (Sivas Jandarma komutanı), 209.
- Ali Şevket (Subay), 47, 78.
- Ali Şükrü, 573.
- Ali Ulvi (Burdur milletvekili), 451, 571.
- Ali Vasıf (Genç milletvekili), 572.

- Ali Vefa (Antalya milletvekili), 571.
 Âlim (Kayseri milletvekili), 573.
 Alman(lar), 63, 413, 420, 443, 554, 576.
 Amasya, 12, 60, 64, 65, 68, 178, 181, 182, 184, 401, 414, 415, 418, 423, 424, 427, 429, 431, 432, 434, 436, 437, 439, 440, 478, 489, 534, 571, 588.
 Amasya milletvekilleri, 571.
 Amerika, 144, 164, 165, 184, 187-190, 192, 239, 240, 244-246, 249, 250, 288, 292, 294, 328, 396, 438, 477, 479, 484, 487, 502, 525.
 Amerikan Mektebi (Sivas'ta), 483, 491.
 Âmetçi, 371.
 Anafartalar, 11, 413.
 Andiryadis (Mavri Mira üyesi), 29.
 Anadolu, 39, 51, 56, 57, 63, 68, 81, 82, 84, 86, 114, 115, 118, 143, 144, 146, 148, 149, 157, 163, 182, 189, 192, 196, 214, 215, 222, 223, 225, 229, 240, 245, 273, 278-281, 283, 285-288, 292-294, 328, 329, 331, 342, 353, 360, 364, 372, 374, 395, 396, 414, 428, 441-444, 450, 469, 473, 478, 492, 532-534, 540, 549, 550, 552, 554, 557, 588, 592, 595.
 Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, XIII, 215, 221, 225, 231, 251, 283, 323-325, 343-345, 365, 375, 382, 387, 400, 410, 421, 431, 469, 488, 545, 556.
 Ankara, 10, 13, 52, 132, 144, 149, 173, 177, 231, 253, 295, 312, 322, 341, 362, 364, 370, 427, 439-442, 445, 451, 459, 460, 462-469, 472-476, 478, 481-483, 486-489, 497, 498, 500-504, 511, 512, 517-519, 527, 530, 534-536, 546, 551, 553, 562-567, 569, 570, 576, 579, 581.
 Ankara milletvekilleri, 571.
 Antalya, 114, 213, 249, 451, 556.
 Antalya milletvekilleri, 571.
 Anzavur isyanı, 452, 513, 575, 581.
 Arabistan, 83, 182, 184, 417.
 Ardahan milletvekilleri, 571.
 Ardahan ve Ahıska Kıtali, 302, 305.
 Ardas, 354.
 Arıburnu, 413.
 Arif (Beşinci Fırka kumandan vekili, Albay, Ayıcı), 68, 184, 576.
 Arif (Bitlis milletvekili), 571.
 Arif (Konya milletvekili), 573.
 Arif Paşa, 70, 71, 296, 384, 534.
 Arnavut Bakkal, 558.
 Arslan (Toğuz), 573.
 Asaf (Bey). Bak. : Kılıç Ali.
 Asaf (Sivas Kongresi üyesi), 284.
 Asım (Mustafa, Miralay 1. Fırka kumandanı), 358, 361, 363, 364, 435.
 Asım, Dr. (Amasya milletvekili), 571.
 Asım Vasfi (Mühürdaroğlu), 572.
 Aş Dede, 494, 495.
 Âşir (Alaşehir kumandanı), 591.
 Ata (Niğde milletvekili), 573.
 Atatürk. Bak. : Mustafa Kemal Paşa.
 Atıf (Bayezit milletvekili), 571.
 Atıf (Çorum milletvekili), 574.
 Atıf (Fırka kumandan vekili), 305, 306, 312.
 Atıf (Tüzün), 573.
 Atina, 588.
 Atinafora (Mavri Mira üyesi), 29.
 Avni (Saruhan milletvekili), 573.
 Avrupa, 82, 97, 188, 189, 266, 289, 292, 332, 361, 392, 396, 409, 410, 534, 396, 582.
 Avsar köyü, 434.
 Avusturya, 417, 595.
 Ayasofya, 19.
 Aydede (gazetesi), 218.
 Aydın, 81, 82, 95, 114, 421, 450, 451, 462, 465, 511, 514, 518, 519, 542, 547, 571,
 Aydın milletvekilleri, 571.
 Aydın Kuvayı Milliyesi, 424.
 Ayıntap (Gaziantep), 213, 312, 342, 461, 479, 563, 579.
 Ayıntap milletvekilleri, 572.

Aynacıoğulları, 577.

Ayvalık, 578.

Azerbaycan, 26, 83, 341.

Aziziye, 263.

Azmi, 558.

B

Bâbüâlî, 9, 97, 371, 397, 398, 474, 538.

Bağdat, 83.

Bahri (Sivas Kongresi üyesi), 284.

Bahri (Yozgat milletvekili), 574.

Bahrisefit İngiliz donanması, 545.

Bakırköy, 560.

Balkan Muharebesi, 413.

Balıkesir, XII, 13, 429, 438, 442, 444,
467, 479, 513, 575, 578, 581.

Balıkesir Kuvayı Milliyesi, 576.

Bandırma, 429, 436, 462, 465, 575.

Battal (Erzurum Kongresi üyesi), 78.

Batum, 83, 157.

Batum milletvekilleri, 571.

Bayburt, 485.

Bayezit (Ağrı), 19, 28.

Bayezit milletvekilleri, 571.

Bayramî (tarikati), 497.

Bedirağa aşireti, 262.

Bedri (Yüzbaşı), 460, 482, 487, 490, 496.

Behçet (Çankırı milletvekili), 571.

Behçet (Niğde mutasarrıfı), 297, 315.

Bekir (Kerebineli), 169.

Bekir (Kırşehir milletvekili), 573.

Bekir (Manyaslı), 434-436.

Bekir Sami, 112, 161, 168, 178, 179, 180,
182, 183, 185, 204, 208, 209, 211,
212, 233, 242-244, 251, 252, 284,
325, 338, 345, 347, 362, 369, 400,
414, 418, 427, 429, 437, 443, 446,
460-462, 534, 559, 571, 591.

Bekir Sıtkı (Siverek milletvekili), 436,
573.

Bekirağa Bölüğü, 340.

Bektaşiler, 497.

Belgrad, 413.

Belişra (İngiliz miralay), 282.

Benice, Ethem İzzet, IX.

Bergama, 82.

Besim (Kastamonu milletvekili), 573.

Besim Atalay, 573.

Beslân (Avşar köyünde tahsildar), 434,
435.

Beşiktaş, 552.

Beyoğlu, 553.

Beypazarı, 296, 575, 576.

Beyrut, 19, 344, 558, 562-565, 579.

Biga milletvekilleri, 571.

Bilâl (Tahsildar), 435.

Bilecik, 394.

Birinci Cihan Harbi, 3.

Birinci Büyük Millet Meclisi, 567, 569-
574, 578-581, 583, 586, 587, 590,
591, 595-598.

Birinci Büyük Millet Meclisi üyeleri,
571-574.

Bitlis, XIII, 3, 4,5, 7, 13, 14, 16, 89,
94, 102, 114, 117, 221, 312, 325,
345, 413, 440, 487, 538, 582.

Bitlis milletvekilleri, 571.

Block, Adam, 475, 476.

Boğaziçi, 444.

Boğazlar, 392.

Boğazlıyan, 575, 577.

Bolayır, 413.

Bolşeviklik, 103, 392, 581.

Bolu, 297, 314, 331, 370, 575-577, 580.

Bolu milletvekilleri, 571.

Bordeaux, 443.

Bozkır hâdisesi, 354, 357, 451, 474, 478,
575.

Brown (Amerikalı gazeteci), 239, 240.

Briand, 461.

Bruno (Fransız jandarma müfettişi),
152, 153, 156-159, 205.

Bulgarlar, 83, 84, 413.

Burdur, 451.

Burdur milletvekilleri, 571, 574.

Bursa, 231, 245, 362, 400, 427, 429, 437,
438, 442, 530, 532, 536, 539, 540,
571, 582, 591.

Bursa milletvekilleri, 571.

Buvazo (Fransız yüzbaşı), 551.

Bülent (Takma ad), 557, 558.

C

- Cabir Paşa (İtilâfçıların reisi), 489.
 Cafer Tayyar Paşa (Eğilmez), 427, 429, 442, 572.
 Calthorpe (Amiral), 523.
 Cami (Baykurt), 142, 144, 182, 186, 189, 209, 571.
 Canik milletvekilleri, 57.
 Cavit Paşa (Kars milletvekili), 450, 451, 573.
 Cazım (Erzurum Kongre üyesi), 79.
 Cebelibereket milletvekilleri, 571.
 Celâdet (Bedirhani), 253, 255-259.
 Celâl (Genç milletvekili), 572.
 Celâl (Erzurum Kongresi üyesi), 78.
 Celâl (Zaralızade), 429-433, 478.
 Celâl Nuri (İleri), 572.
 Celâlettin (Trabzon milletvekili), 492-494, 573.
 Celâliiler, 102, 135, 136, 141, 270, 390, 394, 408.
 Celâlettin Arif, 470, 525, 549, 550, 567 572.
 Cemal (Ankara Polis Müdürü), 488.
 Cemal (Binbaşı, Suvari 12-(15). Alay kumandanı), 259, 262.
 Cemal (Bitlis İstinaf Müddeiummisi), 10.
 Cemal (Erzurum Kongresi üyesi), 78.
 Cemal (İstanbul'da), 550.
 Cemal (Konya valisi), 51, 70, 71, 252, 312, 316, 318, 319, 321, 322, 327, 357, 367, 518.
 Cemal (Yüzbaşı), 437.
 Cemal Paşa (Mersinli), 50-52, 55, 69, 70-72, 366, 367, 368, 370, 375, 376, 378, 380-384, 391, 393, 394, 400-403, 405, 414, 415, 425, 427, 435, 438, 440, 450, 451, 462, 468-471, 511-515, 517, 519-521, 524, 526, 531, 532, 572.
 Cemalettin Çelebi, 502, 573.
 Cemil (Bedirhani), 253.
 Cemil (Kütahya milletvekili), 573.
 Cemil Çeto Ağa, 139.
 Cemil, Dr. (Erzurum Kongresi üyesi), 79.
 Cemil Cahit (Toydemir), 427, 433, 577.
 Cemilpaşazade Ekrem, 255, 256, 258, 259, 293, 351.
 Cemiyetler Kanunu, 112.
 Cemşit (Eskişehir'de), 312.
 Cenup cephesi, 579.
 Cevat (Dursunoğlu), 18, 19, 76, 77, 105, 173, 176.
 Cevat (Mucur Kaymakamı), 493.
 Cevat Abbas (Gürer), 40, 47, 51, 66, 68, 78, 99, 151, 163, 170, 182, 186, 194, 306, 409, 412, 456, 482, 486, 528, 531, 571.
 Cevat Paşa (Çobanlı), 57, 62, 368, 401, 402.
 Cevat Rifat (Atilhan), 376.
 Cevdet (Kırşehir milletvekili), 573.
 Cevdet (13. Kolordu Kumandan vekili), 416, 427, 429.
 Cevdet (Siirt Mutasarrıfı), 5.
 Cevdet İzrap, 570, 573, 586.
 Cevizlik, 303.
 Cirenaica mınt'kası, 413.
 Cisri-Ergene XII, 346.
 Clemeceau, 392.
 Cumalı Ordugâhı, 576.
 Cumhuriyet, XIII, 130, 131, 590, 595-600.

Ç

- Çanakkale, X, 17, 415, 436, 443, 560 581.
 Çankaya, 132, 470, 497, 498.
 Çankırı milletvekilleri, 571 .
 Çapanoğlu Celâl, 577.
 Çapanoğlu Edip, 577.
 Çapanoğlu Halit, 577.
 Çapanoğlu Salih, 577.
 Çatalca, 413.
 Çaykarye deresi (Erzurum), 98.
 Çerkes çeteleri, 488.
 Çerkes Ethem, 576, 577.
 Çerkes Kara Mustafa, 577.

Çetine, 413.
 Çiftehan, 331.
 Çocuk Esirgeme Kurumu, 174.
 Çolak İbrahim, 576, 577.
 Çopur Musa, 578.
 Çopur Yusuf, 577.
 Çorlu, XII.
 Çoruh, XIII.
 Çorum, 295, 300, 327, 338, 339.
 Çorum milletvekilleri, 571, 574.

D

Dahiliye Nezareti, 3, 404.
 Damat Ferit Paşa, XIII, 7-12, 14, 15
 36, 39, 54, 62, 86, 88, 94, 95, 102,
 103 134-136, 141, 142, 144, 145,
 184, 201, 215, 234, 272, 273-275, 278,
 283, 285, 286, 287, 289-295, 299,
 300, 310, 312, 313, 315, 316, 318,
 319, 322, 326-330, 332-334, 336,
 338, 340, 353, 358-361, 364, 365,
 Atatürk'le Beraber 10
 373-376, 385, 389, 391, 392, 394,
 395, 403, 404, 406, 408, 414, 437,
 439, 440, 450, 451, 464, 473, 474,
 477, 511, 512, 513, 516, 518, 521,
 536, 546-550, 554, 574, 575, 579,
 580, 589.
 Danimarka, 294.
 Darıca, 455.
 Debus (Yüzbaşı), 559-562.
 Değirmendere, 437.
 Deli Hacı, 577.
 Deli Ömer, 577.
 Demirci Efe, 519, 579.
 Denizli, XI, XII, 231, 234, 238, 247,
 312, 350, 531.
 Denizli milletvekilleri, 571-572, 574.
 Derne, 110.
 Dersaadet. Bak. : İstanbul.
 Dersim, 297, 300, 312, 325.
 Dersim milletvekilleri, 572.
 Dersimli çeteler, 199-202.
 Derviş (Bitlis milletvekili), 571.
 Derviş (Mardin milletvekili), 573.

Devleti Aliyei Osmaniye, 223, 231, 372,
 390, 416, 548, 584, 585.
 Dikmen, 497, 498.
 Dimetoka, 413.
 Divanı Harbi Örfi, 583, 586.
 Diyar Ağa, 572.
 Diyanet İşleri Reisi (Rifat Börekçi).
 Bak. : Rifat (Börekçi).
 Diyarbakir, 4, 15, 71, 78, 114, 117, 214,
 221, 255-258, 264, 286, 309, 312,
 321, 326, 370, 384, 413, 416, 427,
 429, 442, 561.
 Diyarbakir milletvekilleri, 572.
 Doburazo (Fransız yüzbaşı), 489, 499.
 DoImabahçe Sarayı, 448.
 Donanma Cemiyeti, 20, 424.
 Dörtler Konferansı, 185, 186.
 Droneüs (Mavri Mira üyesi), 29.
 Duke, 579.
 Dursun (Çorum milletvekili), 571.
 Dürrizade Abdullah (Şeyhülislâm), 141
 580.
 Düveli İtilâfiye, 53, 114, 123, 137, 164,
 213, 221, 223, 236, 366, 375, 391,
 392, 416, 417, 420, 440, 443, 448,
 462-464, 471, 477, 503, 512, 513,
 515, 519-523, 525, 547, 531, 536,
 Atatürk'le Beraber 11
 541, 543, 552-557, 559, 566, 579-
 581, 589.
 Düzce, 435, 488, 567, 575.

E

E dip (Dinç), 571.
 Edirne, XII, 70, 168, 295, 346, 369, 383,
 384, 413, 421, 427, 429, 440, 442,
 444, 445, 472, 481, 530, 539, 572,
 576.
 Edirne milletvekilleri, 572.
 Ekrem (Ankara Müdafaa Hukuk Ce-
 miyeti azası), 488.
 Ekrem (Mazhar Müfit Kansu'nun Çan-
 nakkale'de şehit olan oğlu), X.

- Elâziz (Elâziğ), XII, 15, 17, 78, 117, 121, 253, 258, 276, 286, 339, 349, 370, 374, 384.
- Elâziz milletvekilleri, 572.
- Elbistan, 256, 270.
- Emin (Aydın milletvekili), 571.
- Emin (Erkul Seyitoğlu, Operatör), 571.
- Emin (Erzincan milletvekili), 572.
- Emin (Gevecioğlu), 571.
- Emin (Mersin milletvekili), 574.
- Emin (Sazak), 498, 572.
- Emin (Van milletvekili), 574.
- Emin Ağa (Serdenceği ve Mustafaoğullarından), XII.
- Emin Kâmil (Menteşe milletvekili), 573.
- Emir Gölü, 498.
- Emir Paşa, 208, 424, 573.
- Enderunî Hafız Hüsnü (Besteci), 195.
- Enver (İzmir milletvekili), 572.
- Enver Paşa, 341.
- Erbaa, 575, 577.
- Erenköy, 371.
- Ergani milletvekilleri, 572, 574.
- Erkânî Harbiyei Umumiye, 368.
- Ermeni (ler), 7, 15, 24, 81, 84, 101, 102, 114, 117, 118, 182, 189, 191, 213, 222, 231, 256, 391, 417, 418, 436, 479, 492, 562, 582.
- Ermenistan, 10, 12, 18, 81, 83, 189, 374, 392, 408, 410, 411.
- Ertuğrul milletvekilleri, 572.
- Erzincan, 155, 168, 198-200, 202, 287, 312, 325, 369.
- Erzincan milletvekilleri, 572, 574.
- Erzurum, XIII, XIV, 13, 15-20, 23, 26-30, 36-39, 43, 44, 46, 47, 49, 54, 58, 59, 61, 64, 65, 67-69, 72-76, 87-89, 97, 98, 102, 107, 112, 117, 130, 132-136, 150, 152, 154, 163, 164, 167, 168, 172-174, 176, 178, 181, 190, 191, 193-195, 197, 205, 206, 208, 212, 221, 222, 230, 232, 236, 238, 239, 245, 249, 250, 254, 264, 266, 272, 312, 325, 347, 357, 371, 383, 417, 418, 421, 427, 440, 442, 444, 450, 485, 488, 502, 503, 506, 566, 572, 595.
- Erzurum milletvekilleri, 572.
- Erzurum Faal Komitesi, 37.
- Erzurum Kongresi, 112, 113, 114, 128, 129, 132, 133, 135, 139-141, 148, 158, 165, 167, 173, 177, 179, 182, 192, 194, 214-217, 220, 221, 245, 279, 280, 283, 284, 286, 316, 343, 365, 366, 369, 370, 406, 408, 587.
- Erzurum Kongresi delegeleri listesi, 78-80.
- Esat (İleri, Aydın milletvekili), 571.
- Esat (Mardin milletvekili), 573.
- Esat (Özoğuz), 573.
- Esat (Urfa milletvekili), 574.
- Esat Paşa (Göz tabibi), 182, 186, 426, 475.
- Eskişehir, 252, 253, 312, 314, 329, 394, 441, 444, 445, 462-466.
- Eskişehir milletvekilleri, 572.
- d'Esperey, Franchet (General), 153, 313 473, 474, 559.
- Eşref (İstanbul'da), 427.
- Eşref, Dr. (Adana milletvekili), 571.
- Ethem Fehmi (Menteşe milletvekili), 573.
- Eyup Sabri (Akgöl), 220, 572.

F

- Fahrettin (Burdur milletvekili), 571.
- Fahrettin (Hariciye memuru), 499.
- Fahrettin (Kars milletvekili), 573.
- Fahrettin Paşa (Altay), 427, 511-513, 515, 518, 519, 523.
- Fahri (Sivas Kısmıadlı Müdürü), 344, 355.
- Faik (Kaltakkıran), 572.
- Faik (Öztrak), 571.
- Faik (Trabzon milletvekili), 573.
- Faik (Üsküdar Mahkemesi üyesi), 102.
- Faik Âlî (Ozansoy), 417, 536, 538.
- Falkenhayn (General), 413.
- Fatih, 557.

Fatih Rüşdiyesi, 439.
 Fazlullah (Erzurum Kongresi üyesi), 79.
 Fehmi (Tokat milletvekili), 572.
 Felâhı Vatan Grubu, 506, 534, 536, 537, 540, 542-546.
 Felemenk, 294.
 Ferda (gazetesi), 462.
 Ferit (Defterdar, Kastamonu vali vekili, Çorum milletvekili), 309, 310, 311, 571.
 Ferit (Erzurum Jandarma komutanı), 18, 92, 93, 95, 97.
 Ferit Paşa (Damat). Bak. : Damat Ferit Paşa.
 Ferit Paşa (Sulh ve Selâmet Fırkası lideri), 142, 144.
 Fermanı Hümayun, 135, 136.
 Fetvalar, 580.
 Fevzi (1. Fırka Kumandan vekili), 458.
 Fevzi Paşa (Çakmak), 368, 573, 581, 582, 600.
 Feyyaz Âlî (Yozgat milletvekili), 574.
 Feyzi (Diyarbakır milletvekili), 572.
 Feyzi (Malatya milletvekili), 573.
 Fındıklı Sarayı, 545.
 Fikret, Dr. (Kozan milletvekili), 573.
 Fikri Faik (Güngörür), 572.
 Filipin(ler), 188.
 Filistin, 17, 184, 399.
 Fincanyan, Dr., 561.
 Fokinidis (Mavri Mira üyesi), 29.
 Franmason (teşkilâtı), 475.
 Fransız(lar), 152, 153, 155-157, 162, 164, 187, 244, 294, 313, 328, 347, 412, 438, 443, 457, 459, 461, 462, 465, 473, 476, 477, 499, 523, 525, 556, 558, 559-562, 564, 566, 567, 579-581.
 Frew (Rahip), 145, 451, 452, 471-474, 476-478, 480, 548.
 Fuat (Binbaşı), 458.
 Fuat (Carım), 572.
 Fuat (Çorum milletvekili), 571, 581.
 Fuat (Mülkiye müfettişi), 102.

Fuat, Dr. (Umay), 571.
 Fuat Paşa türbesi, 474.
 Fulon (Fransız elçiliğinden), 313.

G

Galip (Trabzon Valisi), 367, 476.
 Garbî Anadolu, 213, 215, 369.
 Gaziantep (Gaziayıntap). Bak. : Ayıntap.
 Garbî Trakya, 84, 424, 541.
 Gebze, 454, 458, 459.
 Gelibolu X, XII, 413.
 Gelibolu milletvekilleri, 572.
 Genç, 5.
 Genç milletvekilleri, 572.
 Gerede, 575.
 Geyve, 437.
 Geyve Boğazı, 575, 576.
 Giresun, 104.
 Gouraud (General), 558-560, 562-566, 579.
 Gölbaşı, 498.
 Gönen, 513, 575.
 Gülek Boğazı, 562, 564.
 Gümölcine, XII, 308, 437.
 Gümüşane milletvekilleri, 572, 574.
 Gürcistan, 83.
 Gürcü meselesi, 305, 418.

H

Hacı Abdülvahap (Bolu milletvekili), 571.
 Hacı Ahmet (Menteşe milletvekili), 574.
 Hacı Ahmet (Muş milletvekili), 573.
 Hacı Ali Sabri (İçel milletvekili), 572.
 Hacı Arif (İstanbul milletvekili), 572.
 Hacı Atıf (Ankara milletvekili), 571.
 Hacı Bayram Veli Camii, 497, 567.
 Hacı Bedir Ağa, 573.
 Hacı Bekir (Konya milletvekili), 573.
 Hacı Feyzi (Elâziz milletvekili), 572.

- Hacı Hafız (Vilâyatı Şarkıye Müdafaa-i Hukukî Milliye Erzurum şubesinde), 18, 20, 78.
- Hacı Hayalî (Urfa milletvekili), 573.
- Hacı İbrahim (Erzurum Kongresi üyesi, Müftü). 80.
- Hacı Karip Ağa, 573.
- Hacı Mehmet (Bayezit milletvekili), 571.
- Hacı Mehmet (Maraş milletvekili), 574.
- Hacı Musa (Mutki aşireti reisi), 112, 139, 161, 345, 369.
- Hacı Mustafa (Ankara milletvekili), 571.
- Hacı Mustafa (Malatya milletvekili), 574.
- Hacı Mustafa (Urfa milletvekili), 574.
- Hacı Mustafa Sabri (Siirt milletvekili), 573.
- Hacı Nuri (Siirt milletvekili), 573.
- Hacı Süleyman (İzmir milletvekili), 572.
- Hacı Şükrü (Binbaşı), 579.
- Hacı Şükrü (Diyarbakir milletvekili), 572.
- Hacı Tahir (Isparta milletvekili), 572.
- Hacı Veli (Eskişehir milletvekili), 572.
- Hacı Ziya (Ankara Belediye Reisi), 488.
- Hacıbektaş, 487, 492-494, 502.
- Hacim Muhittin (Çarıklı), 572, 591.
- Hadi Paşa, 323, 337, 353.
- Hâdisat (gazetesi), 20.
- Hafız Abdullah (İzmit milletvekili), 572.
- Hafız Cemil (Erzurum Kongresi üyesi), 78.
- Hafız Hamdi (Biga milletvekili), 571.
- Hafız İbrahim (Demiralay), 572.
- Hafız Mehmet (Trabzon milletvekili), 573.
- Hafız Mehmet Şahin, 572.
- Hafik, 209, 575.
- Hâkimiyeti Milliye (gazetesi), 503, 504, 582.
- Hakkâri, XIII.
- Hakkâri milletvekilleri, 572, 574.
- Hakkı (Binbaşı), 401, 402.
- Hakkı (Binbaşı, Topçu kumandanı), 579.
- Hakkı (Bitlis Vali vekili), 3.
- Hakkı (Erzurum Kongresi üyesi, avukat), 79.
- Hakkı (Erzurum Kongresi üyesi, çiftçi) 79.
- Hakkı (Sadrazamın tanıdığı), 470.
- Hakkı (Ungan), 573.
- Hakkı Behiç (Bayıç), 25, 252, 284, 345, 369, 446, 482, 483, 487, 496, 501, 530, 531, 571, 578, 580.
- Hakkı Hami, 563, 573, 591.
- Hakkı Paşa (Niğde milletvekili), 573.
- Halâskâr (Cemiyeti), 400, 402.
- Halep, 4, 6, 271, 272, 413, 414.
- Hâlet (Ankara Mektupçusu), 488.
- Halide Edip (-Adivar), 142, 144, 177, 178, 183, 184, 186, 190, 191, 240, 584, 585.
- Halil (âsi), 577.
- Halil (Bedirhanî), 253, 257, 351.
- Halil (Ertuğrul milletvekili), 572.
- Halil Hilmi (Karahisarısahip milletvekili), 574.
- Halil Hulki (Aydın), 6, 573.
- Halil Hulûsi (Burdur milletvekili), 574.
- Halil İbrahim (Eskişehir milletvekili), 572.
- Halil İbrahim (İzmit milletvekili), 572.
- Halil İbrahim (Özkaya), 571.
- Halil İbrahim (Sivas Kongresi üyesi), 252, 284.
- Halil Paşa, 340, 341.
- Halil Rami (Malatya Mutasarrıfı), 260, 261, 270, 293, 367, 417.
- Halis Paşa (Bıyıktaş), 278, 488.
- Halit (âsi), 577.
- Halit (Paşa), 67, 357, 366, 427, 447, 450.
- Halit Hami (Sivas Kongresi üyesi), 252, 284.
- Hamdi (Amasya milletvekili), 571.
- Hamdi (Diyarbakir milletvekili), 572.
- Hamdi (Efendi), 478.
- Hamdi (Genç milletvekili), 572.

- Hamdi (Tokat milletvekili), 573.
 Hamdi (Yalman), 571.
 Hamdi Namık (Göç), 572.
 Hamdi Paşa, 368.
 Hamdullah Suphi (Tanrıöver), 571.
 Hamidiye (Savaş gemisi), 26.
 Hamit (Karaosmanoğlu), 571.
 Hamit (Samsun Mutasarrıfı), 56-60 63, 67, 424, 470.
 Hamit (Trabzon milletvekili), 573.
 Hamza Hayati (Menteşe milletvekili), 573.
 Harbi Umumi, 390, 392, 393, 554, 585, 597.
 Harbiye Nazırı. Bak. : Cemal Paşa (Mersinli).
 Harbiye Nezareti, 402.
 Harbord (General), 313, 345-347, 411 412.
 Harput, 27, 253, 257, 259-265, 286, 327.
 Hars kariyesi, 485, 486.
 Hasan (Bitlis Jandarma kumandanı), 9, 14, 15, 102.
 Hasan (Denizli milletvekili), 572.
 Hasan (Erzurum Kongresi üyesi, avukat), 79.
 Hasan (Erzurum Kongresi üyesi, müf-tü), 79, 112.
 Hasan (Erzurum Kongresi üyesi, tüccar), 79.
 Hasan (Fetva Emini), 450.
 Hasan (2. Ordu Müfettişliği şifre müdürü) 51.
 Hasan (Saka), 573, 600.
 Hasan Basri (Çantay), 573.
 Hasan Çavuş (âsi), 435.
 Hasan Fehmi (Ataç), 572, 600.
 Hasan Fehmi (Bursa milletvekili), 571.
 Hasan Fehmi (Canik milletvekili), 571.
 Hasan Hayri (Dersim milletvekili), 572.
 Hasan Sıddık (Haydarı), 573.
 Hasan Tahsin (Antalya milletvekili), 571.
 Hasan Tahsin (Mardin milletvekili), 573.
 Hasbî (Sivas kadısı), 161, 163, 165.
 Hasip (Maraş milletvekili), 573.
 Haşim (Çorum milletvekili), 571.
 Hatip Ahmet, 498.
 Havza, XII.
 Hayati, 50, 58, 68, 77, 139, 151, 159, 170, 176, 177, 191, 194, 348, 358, 569.
 Haydar (Bolu Mutasarrıfı), 436, 437.
 Haydar (İstanbul Valisi), 102, 133, 447.
 Haydar (Kütahya milletvekili), 573.
 Haydar (Vaner), 558-563, 565, 573, 579.
 Haydar Lûtfi (Arslan), 572.
 Haydarpaşa, 4.
 Hayrettin (Kaymakam), 576.
 Hayri (Erkânıharp binbaşısı), 576.
 Hayri (Sivas milletvekili), 573.
 Hazretiaktap, 353.
 Hazretievvel, 353.
 Henedek, 575.
 Hendek - Düzce yolu, 576.
 Heyeti Temsiliye, XII, 103, 106-112, 116, 117, 119, 122-124, 158-168, 173, 192, 193, 202, 215, 221, 223-231, 250-253, 255, 260, 262, 263, 265, 269, 272, 274, 278, 279, 281-287, 290, 291, 294-302, 306, 307, 309-311, 316, 320, 322, 325, 326, 336-339, 341, 343-345, 347, 348, 353, 354, 357, 358, 361, 364, 365, 367, 369, 371, 373, 375, 377, 378, 379, 381, 382, 385, 387, 388, 390, 391, 399, 400, 403-409, 411, 414, 415, 418, 419, 422, 427-429, 438, 441-443, 445, 446, 448, 452, 454, 456, 458, 463, 465-469, 474, 481, 482, 500, 502, 504, 514, 518, 519, 527, 528, 530, 532, 533, 536, 539, 540, 542-546, 552, 575, 580, 581.
 Hıyaneti Vataniye Kanunu, 590.
 Hicaz, 413.
 Hidayet (Jandarma yüzbaşısı), 456.
 Hikmet (Maslup Kâzım'ın kardeşi), 436-438, 473, 474, 477.

- Hikmet (Sivas Kongresi üyesi), 247, 248, 252.
 Hilâfet Ordusu, 576, 577.
 Hilâfeti İslâmiye, 223.
 Hilmi (Ardahan milletvekili), 571.
 Hilmi (Çayırloğlu), 488, 571.
 Hilmi (Jandarma Umum Kumandan Muavini), 456, 457.
 Hindistan, 81, 82.
 Hintli müslüman(lar), 65.
 Hoca Atıf, 488.
 Hoca Necati (Erzurum Kongresi üyesi), 79.
 Hoca Raif (Heyeti Temsiliye üyesi), 18, 20, 23, 24, 28, 29, 43, 72, 75, 76, 102, 154, 157, 158, 161, 166-168, 170, 193, 242, 243, 251, 252, 284, 325, 344, 347, 369, 439.
 Hoca Vehbi (Şer'îye Vekili). Bak. : Mehmet Vehbi.
 Hopa, 28.
 Hotel Basor, 562, 563.
 Hulûsi (Karahisarısahip milletvekili), 572.
 Hulûsi (Kastamonu milletvekili), 573.
 Hulûsi (Konya milletvekili), 573.
 Hurrem (56. Fırka Kumandanı), 578.
 Hurşit (Kadı), 88-95, 98, 101, 133.
 Hürriyet ve İtilâf Fırkası, 8, 62, 207, 208, 308, 399, 415, 426, 431, 436, 526, 551.
 Hüseyin (Aksu), 572.
 Hüseyin (Elâziz milletvekili), 572.
 Hüseyin (Erzurum Kongresi üyesi, emekli memur), 79.
 Hüseyin (Erzurum Kongresi üyesi, Trabzon'dan), 79.
 Hüseyin (Kozan milletvekili), 573.
 Hüseyin (Pektaş), 424.
 Hüseyin (Sivas Kongresi üyesi), 236, 252.
 Hüseyin A'vni (Ulaş), 79, 95, 572.
 Hüseyin Hamdi (Trabzon Belediye Reisi), 284, 285, 355.
 Hüseyin Hüsnü (Bâbüâlî telefon memuru) 371.
 Hüseyin Hüsnü (Bitlis milletvekili), 571.
 Hüseyin Hüsnü (Işık), 572.
 Hüseyin Hüsnü (Mersin milletvekili), 574.
 Hüseyin Hüsnü (Özdamar), 572.
 Hüseyin Kâzım (Kadri), 467-470, 529.
 Hüseyin Rauf. Bak. : Rauf (Orbay).
 Hüseyin Selâhattin, 446.
 Hüsnü (Trabzon Belediye üyesi), 285.
 Hüsvrev (Gerede), 30, 40, 99, 107, 111, 169, 170, 176, 194, 197, 206, 355, 489-491, 573.
 Hüsvrev Sami (Kızıldoğan), 211, 220, 232-238, 240, 245, 251, 252, 269, 270, 273, 284, 316-321, 326, 338, 345, 346, 348, 352, 353, 369, 389, 418, 432, 446, 449, 462, 463, 472, 473, 480, 482, 483, 486, 487, 572.
- I**
- Irak, 83, 182, 184, 399, 479.
 Islâhiye, 579.
 Isparta milletvekilleri, 572.
- İ**
- İbrahim (Adana milletvekili), 574.
 İbrahim (Arvas), 572.
 İbrahim (İngiliz İbrahim), 435.
 İbrahim (Sivas Karakol Kumandanı), 209.
 İbrahim (Yanyalı, Kastamonu valisi), 307, 308, 367.
 İbrahim (Yörük), 573.
 İbrahim Ağa (Maraş milletvekili), 574.
 İbrahim Ethem (Samsun mutasarrıfı), 56, 57, 60.
 İbrahim Hakkı (Ergani milletvekili), 572.
 İbrahim Süreyya (Yiğit), 26, 30, 76, 77, 79, 80, 99, 107, 108, 110, 111, 112, 127, 128, 130-132, 150, 151, 159, 170, 175-177, 194, 196, 197, 202,

- 206, 232, 244, 252, 345, 348, 352, 353, 397, 398, 446, 447, 449, 551, 573.
- İbrahim Şevki (Lâzistan milletvekili), 573.
- İbrahim Tali (Öngören), 64, 107, 111, 355.
- İbrahim (Turhan), 573.
- İcra Vekilleri Kanunu, 590, 591.
- İçel milletvekilleri, 572.
- İhsan (âsi), 435.
- İhsan (Eryavuz), 557, 571.
- İhsan Hamit (Sivas Kongresi üyesi), 326.
- İkdam (gazetesi), 39, 133, 401.
- İlhami (Temyiz âzası), 450.
- İleri (gazetesi), 538.
- İlyas (15. Alay Kumandanı), 257-263, 265, 270-272, 339.
- İlyas Sami (Muş), 573.
- İlyaszade Ahmet, 478.
- İmamzade Raşit, 490, 491.
- İnebolu, 29, 311, 445.
- İngiliz Muhipler Cemiyeti, 399, 416, 423, 436, 440, 441, 475, 520, 589.
- İngiliz(ler), XIV, 44, 46, 48, 49, 61-65, 67, 83, 187, 189, 199, 299, 303, 305, 312, 362, 392, 403, 404, 407, 413, 414, 435, 438, 440, 447, 449, 457, 473-476, 479, 480, 515, 523, 525, 526, 531, 532, 534, 535, 545, 548, 551, 553, 554, 556-558, 560, 581.
- İradei Milliye (gazetesi), 401-404, 409, 483.
- İran, 101, 102.
- İskeçe, XII, 59.
- İsmail (âsi), 577.
- İsmail (Erzurum Kongresi üyesi), 79.
- İsmail (Erzurum milletvekili), 572.
- İsmail (Gümölcine), 437.
- İsmail Fazıl Paşa, 209, 217, 233, 242-244, 246, 252, 325, 574, 584.
- İsmail Hakkı (Beyrut eski valisi), 19.
- İsmail Hakkı (Burdur milletvekili), 574.
- İsmail Hakkı (Mühürdar), 538.
- İsmail Hakkı (Saruhan milletvekili), 574.
- İsmail Hami (Danişmend), 242, 243, 245, 252.
- İsmail Remzi (Isparta milletvekili), 572.
- İsmail Safa (Özler), 573, 600.
- İsmail Suphi (Soysallıoğlu), 571.
- İsmail Şükrü (Çelikalay), 572.
- İsmet (Eker), 558, 571, 596, 598, 599.
- İsmet (Malatya milletvekili), 574.
- İsmet Paşa (İnönü), 368, 530, 531, 534, 535, 573, 575, 582, 595, 600.
- İspanya, 294.
- İstanbul, XI, XIII, 15, 26, 27, 36-38, 40, 47, 50, 51, 52, 54-57, 59, 60, 62, 64, 66, 68, 69, 70, 71, 76, 88, 91, 101, 102, 109, 132, 133, 135-138, 140-142, 145, 148, 152, 157, 158, 160, 164, 165, 171, 177-179, 181-187, 189-192, 196, 204, 205, 207, 209, 216-218, 233-235, 240, 241, 245-247, 255, 256, 258, 265, 267, 270, 273, 278, 280, 282, 287, 292-294, 297, 398, 300, 301, 307, 309-311, 313-315, 318, 319, 322, 327, 330, 338, 340, 341, 342, 343, 354-357, 359-362, 364, 368-371, 375, 392, 401, 407, 408, 412-417, 422, 423, 425, 430, 434, 436, 439-446, 448, 450, 451, 455-458, 463, 464, 466-468, 470-474, 477, 488, 502, 505, 510-514, 517, 522, 523, 526-530, 532, 534, 535, 539, 541, 542, 550, 551-553, 555-557, 560, 564, 566, 579-582, 586, 588, 589, 590-592, 595.
- İstanbul milletvekilleri, 572.
- İstasyon caddesi (Ankara), 498.
- İstihzaratı Sulhiye Komisyonu, 526.
- İstiklâl (gazetesi), 407, 409.
- İstiklâl Mahkemeleri, 590.
- İstiklâl Mücadelesi, 104.
- İstilyanos, 455.

- İsveç, 294.
 İsyanlar, 575-578.
 İtalyan (lar), 83, 133, 187, 244, 294, 328, 412, 479, 523, 545, 556, 561.
 İtilâf Devletleri. Bak. : Düveli İtilâfiye.
 İttihat ve Terakki, X, 8, 12, 13, 20, 58, 205, 208, 218-220, 340, 347, 384, 388, 389, 391, 411, 419, 422, 488, 554, 555, 584.
 İzmir, 81, 82, 114, 187, 287, 288, 395, 399, 423, 465, 520, 523, 545, 560, 572, 578, 589, 592.
 İzmir cephesi, 578.
 İzmir milletvekilleri, 572.
 İzmit, XII, 331, 354, 357-362, 366, 370, 434-438, 452, 456, 457, 535, 572, 575, 576.
 İzmit milletvekilleri, 572.
 İzzet (Erzurum Kongresi üyesi), 79, 355.
 İzzet (Genç, Tokat milletvekili), 573.
 İzzet (Trabzon milletvekili), 344, 369, 574.
- K**
- Kadri (Diyarbakir milletvekili), 572.
 Kadri (Ergani milletvekili), 572.
 Kadri (Siirt milletvekili), 573.
 Kadri Ahmet (Diyarbakir milletvekili), 458, 572.
 Kafkasya, 83, 114.
 Kahraman (Erzurum Kongresi üyesi), 78.
 Kâhte, 270, 351.
 Kaman köyü, 496, 577.
 Kâmil (Binbaşı, Halil Paşa), 341.
 Kâmil (Sivasta tacir), 208.
 Kâmil (Talustan Bey'in yeğeni), 435.
 Kâmil (Van milletvekili), 572.
 Kâmuran Âli (Bedirhani), 253, 255-259, 293, 351.
 Kanunu Esası, 86, 96, 101, 367, 372, 396, 583, 584, 597.
 Kansu, Şevket Aziz, XII, XIII.
 Kapek (Mareşal d'Esperey'nin Erkânı Harbiyesine mensup miralay), 559.
 Kara Vasıf, 142, 177, 182, 186, 190, 191, 209, 240, 241, 245, 246, 251, 252, 254, 284, 325, 336, 345, 354, 369, 412, 426, 428, 442, 443, 446, 455-457, 474, 551, 552, 573, 584, 585.
 Karabet, 101, 102, 103.
 Karacabey, 437, 451, 474, 575.
 Karadağ, 502.
 Karadeniz, 81, 114, 219, 541, 588.
 Karahisar, 63.
 Karahisarısahip milletvekilleri, 572, 574.
 Karahisarısarkı milletvekilleri, 572.
 Karakol cemiyeti, 137-141, 254.
 Karaman, 312, 479, 564, 565.
 Karesi milletvekilleri, 572-573.
 Kars, 48, 49.
 Kars milletvekilleri, 573.
 Kartal (İstanbul'da), 452, 456, 458.
 Kartal Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti, 453, 454.
 Kasapoğlu Agop, 570.
 Kasım (Muş milletvekili), 573.
 Kasım Nuri (Menteşe milletvekili), 574.
 Kastamonu, XII, 29, 132, 227, 253, 300, 301, 307-311, 313-315, 370, 393, 418, 559.
 Kastamonu milletvekilleri, 573.
 Katehaksi (Yunan kaymakamı), 29.
 Kavak (İstanbul'da), 62.
 Kayalarbaşı Mahallesi (Maraş), 435, 582.
 Kayseri, 312, 475, 476, 478, 479, 489, 490-493, 500, 583.-
 Kayseri milletvekilleri, 573.
 Kâzım (Dirik, General), 13, 26, 30, 40, 61, 77, 99, 107, 108, 110, 111, 138, 172-175, 194, 307.
 Kâzım (Erzurum Kongresi üyesi), 18, 76, 77, 105, 429, 436.
 Kâzım Hüsnü (Konya milletvekili), 573.
 Kâzım Karabekir Paşa, XIV, 16, 17, 23-28, 30, 44, 47-49, 61-63, 67, 68, 77, 87, 88, 94, 101, 112, 133, 154, 180, 256, 278, 279, 280, 283-285, 289, 294, 301-307, 321, 354, 355, 369,

- 387, 388, 417, 427, 429, 442, 443, 446-450, 466, 467, 542, 572.
 Kâzım Paşa (Diyarbakirli), 581, 582.
 Kâzım Paşa (Özalp), 400, 415, 427, 442, 573, 600.
 Kâzım Rüştü, 355.
 Kemah, 287.
 Kemal (Binbaşı), 401, 402.
 Kemal (Erzurum Kongresi üyesi), 79.
 Kemal (Kafkas Fırka Kumandanı), 368, 534.
 Kenan (General), 287, 321, 427.
 Keskin, 295, 478.
 Keşfi (Dahiliye Vekâleti Müsteşarı), 441, 451, 536.
 Kılıç Ali (Kılıç), 341, 342, 571, 572.
 Kınacızade Şakir (Kınacı), 498, 571.
 Kırkkilise (Kırklareli), 295, 296.
 Kırım, 243.
 Kırşehir, 495, 496.
 Kırşehir milletvekilleri, 573.
 Kısıklı, 552, 558.
 Kızıl Hançerciler, 399.
 Kızılbaşlar, 497.
 Kızılırmak, 213, 249.
 Kızılyokuş (Ankara), 498.
 Kızkulesi, 559.
 Kilikya, 81, 214, 421.
 Kilis, 88.
 Kiraz Hamdi Paşa, 11, 401, 402, 427.
 Kirmasti, 575.
 Kisarna, 198.
 Koç Apartmanı (Ankara'da), 571.
 Konya, 50-52, 56, 63, 69, 70, 213, 252, 253, 300, 307, 309, 312, 316, 318-322, 327, 331, 368-370, 400, 427, 438, 441, 451, 477, 512, 519, 564, 565, 573, 578, 582.
 Konya milletvekilleri, 573.
 Kozan, 81.
 Kozan milletvekilleri, 573.
 Köhne nahiyesi, 577.
 Kurtuluş Savaşı, IX.
 Kutbülaktap, 324, 353.
 Kuveyi Milliye, XII, 129, 141, 143, 147, 301, 302, 353, 358, 362, 368, 370, 375, 385, 386, 395, 409, 410, 411, 418, 428, 436, 437, 438, 444, 451, 452, 454, 456-458, 462, 466, 473, 474, 478-480, 482, 484, 488, 489, 492, 494, 503, 511, 513, 516, 518, 519, 521, 522, 524, 528, 529, 531-534, 536, 537, 539, 543-547, 549, 550, 560, 563, 583, 584, 586.
 Küçük Ağa, 577.
 Küçük Aslan çetesi, 454, 456, 458.
 Küçük Talât, 340, 341.
 Kürt Teâli Cemiyeti, 28, 417, 479.
 Kürt(ler), 101, 102, 286, 338, 421, 479.
 Kütahya, 331, 394.
 Kütahya milletvekilleri, 573.
- L**
- Lâmber (Fransızca öğretmen), 185.
 Lazikiye, 562.
 Lâzistan, XII.
 Lâzistan milletvekilleri, 573.
 Leon, 581.
 Londra, 182, 550.
 Lord Gürzon (Curzon), 43, 45, 46.
 Löbon (İstanbul'da), 470.
 Lûtfi (Malatya milletvekili), 573.
 Lûtfi (Sivas Telgraf Başmüdürü), 430.
- M**
- M. Avni (Trabzon Belediye üyesi), 285.
 M. Salih (Trabzon Belediye üyesi), 285.
 M. Şükrü (Canik milletvekili), 571.
 Maarif Vekâleti, 570, 571.
 Macar(lar), 83.
 Macaristan, 81, 417.
 Macit (Sivas Kongresi üyesi), 241, 252.
 Mahir (İstanbul'da), 427.
 Mahmut (Ergani milletvekili), 572.
 Mahmut (Kaymakam), 362, 417, 439, 488, 511, 519, 574, 575.
 Mahmut (Milli aşireti reisi), 577.
 Mahmut Celâl (Bayar), 573.
 Mahmut Esat (Bozkurt), 72-75, 572, 575, 592, 595.
 Mahmut Nedim (Hicaz eski valisi), 19.

- Mahmut Paşa (Çürüksulu), 182, 186, 278, 322, 323, 475.
- Mahmut Sait (Muş milletvekili), 573.
- Mahmut Şevket Paşa, 356, 412, 415, 426.
- Makedonya, 59, 110, 412.
- Malatya, 205, 253, 255-264, 271, 276, 282, 286, 312, 327, 328, 339, 349, 351, 361, 374, 417.
- Malatya milletvekilleri, 573, 574.
- Malta, XIV, 60, 82, 423, 554, 558.
- Maltepe Endaht Mektebi, 454.
- Mamahatun, 263-265.
- Mamuretülâziz. Bak. : Elâziz.
- Manastır, 412.
- Manda meselesi, 176-184, 186-188, 191, 192, 233, 235-237, 239-243, 246, 248-250.
- Manisa, 82.
- Manyas, 434.
- Maraş, 213, 264, 342, 461, 479, 536, 579, 582, 583.
- Maraş milletvekilleri, 573, 574.
- Marcel (Osmanlı Bankası eski müdürü), 558-562, 564, 566.
- Mardin milletvekilleri, 573.
- Marmara, 457.
- Matbuat Cemiyeti, 407.
- Mavri Mira Cemiyeti, 29.
- Maydos, 413.
- Mazhar, Dr. (Germen), 571.
- Mazhar Müfit (Kansu), IX - XIV, 8, 9, 13, 16, 25, 35, 36, 41, 45, 46, 55, 59, 71, 72, 73, 75, 80, 86, 89-94, 100, 101, 108, 130, 132, 155, 162, 172, 192, 236, 251, 252, 269, 316, 318, 325, 339, 340, 345, 362, 367, 389, 407, 446, 449, 463, 472, 482, 483, 496, 501, 507, 508, 538, 539, 544, 545, 572.
- Mazlum (Sivas Emniyet Müdürü), 206, 220.
- Mazlum Baba (Denizli milletvekili), 572.
- Mazurya Bataklığı, 179.
- Meclisi Mebusan (İstanbul), 28, 125, 134, 144, 216, 220, 310, 379, 387, 401, 408, 409, 415, 423, 426, 439, 464, 467, 533, 567, 588.
- Medine, 413.
- Mehmet (Biga milletvekili), 571.
- Mehmet (Hanifzade), 498.
- Mehmet (Taşçızade), 490, 491.
- Mehmet (Trabzon Belediye üyesi), 285.
- Mehmet Akif (Ersoy), 571.
- Mehmet Ali (Dahiliye Nazırı), 8, 145, 165, 168.
- Mehmet Ali (Malatya milletvekili), 415, 479, 548, 574.
- Mehmet Emin (Ergani milletvekili), 572.
- Mehmet Hamdi (Adana milletvekili), 571.
- Mehmet Hulûsi (Yozgat milletvekili), 574.
- Mehmet Nadir (Isparta milletvekili), 572.
- Mehmet Niyazi (Eskişehir milletvekili), 572.
- Mehmet Ragıp (Amasya milletvekili), 571.
- Mehmet Şeref (Aykut), 528-530, 572.
- Mehmet Şükrü (Gümüşane milletvekili), 572.
- Mehmet Şükrü (Koçzade, Karahisarısahip milletvekili), 572.
- Mehmet Şükrü (Sivas Kongresi üyesi), 251, 284.
- Mehmet Tevfik (Sivas Kongresi üyesi), 252.
- Mehmet Vasfi (Karahisarışarkî milletvekili), 572.
- Mehmet Vehbi (Bolak), 573.
- Mehmet Vehbi (Konya milletvekili), 322, 331, 573.
- Meis (adası), 559, 561, 562.
- Mektebi Sultanî (Sivas), 205.
- Memduh (Ergani milletvekili), 574.
- Memduh (Mazhar Müfit'in okul arkadaş), 538.
- Memduh (Subay), 170.
- Memduh Necdet (Karahisarışarkî milletvekili), 572.
- Menteşe milletvekilleri, 573, 574.

- Meriç, 421.
 Mersin, XII, 562, 564, 579.
 Mersin milletvekilleri, 573, 574.
 Merzifon, 312, 329, 375, 403.
 Mesut (Karahisarışarki milletvekili), 572.
 Mesut (Menteşe milletvekili), 574.
 Mevlevi (tarikati), 497.
 Mevlüd Ağa, 24.
 Mısır, 70, 82, 435.
 Midilli, 584.
 Millet Meclisi (İstanbul Meclisi Mebusanı). Bak. : Meclisi Mebusan.
 Milli aşireti, 577.
 Milli Eğitim Bakanlığı, X.
 Milli Mücadele, 105.
 Milne, George (General), 520-522, 524.
 Minber Matbaası, 20.
 Mirzabeyzade Hacı Musa (Sivas Kongresi üyesi), 326.
 Misakı Milli, 540, 541.
 Mithat (Ankara Polis Müdürü), 488.
 Mithat (Mardin milletvekili), 573.
 Mithat (Van Valisi), 133, 134.
 Mizan (gazetesi), 70, 71.
 Mondros Mütarekesi, 503, 587, 597.
 Mojen (Mougin, Fransız miralay), 185, 186.
 Mucur, 487, 492-495.
 Mudanya, 465, 581.
 Muhafazai Hukuku Milliye, 28, 82.
 Muhittin (Elâziz milletvekili), 572.
 Muhittin Baha (Pars), 571, 586.
 Muhittin Paşa (Ankara Valisi), 252, 295-297, 300, 314, 315, 338-340, 367, 488.
 Muhtar (Nafia Vekili), 600.
 Muhtar Fikri (Mersin milletvekili), 573.
 Mumcu-i Süflâ Mahallesi (Erzurum), 98.
 Murat (Kastamonu milletvekili), 573.
 Murat (Mizancı), 70.
 Musa Kâzım (Konya milletvekili), 573.
 Mustafa (Antalya milletvekili), 571.
 Mustafa (Denizli milletvekili), 574.
 Mustafa (Erzurum Kongresi üyesi, eski milletvekili), 79.
 Mustafa (Erzurum Kongresi üyesi, tüccar), 79.
 Mustafa (Gümüşane milletvekili), 572.
 Mustafa (Karahisarışarki milletvekili), 572.
 Mustafa (Niğde milletvekili), 573.
 Mustafa (Ratıpzade), 345, 369.
 Mustafa (Sivas Kongresi üyesi), 251, 252, 284.
 Mustafa, Dr. (Bengisu), 572.
 Mustafa, Dr. (Cantekin), 573.
 Mustafa Ağa (Dersim milletvekili), 572.
 Mustafa Akif (Diyarbakır milletvekili), 572.
 Mustafa Durak (Sakarya), 572.
 Mustafa Fehmi (Gerçekler), 571.
 Mustafa Fevzi, 600.
 Mustafa Hilmi (Niğde milletvekili), 573.
 Mustafa Hulûsi (Karahisarışahip milletvekili), 572.
 Mustafa Kemal (Ertuğrul milletvekili), 572.
 Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), XI, XII, XIV, 11-14, 16, 23-25, 27-31, 33-41, 43-45, 55, 57, 59-61, 65, 68-70, 75-78, 86, 88, 91-95, 97, 98, 105-108, 110-113, 116, 132, 133, 135-140, 142-145, 148, 149, 151-155, 159-165, 167, 168, 173-176, 178, 182, 183, 186, 187, 190, 191, 193-197, 201-206, 208, 209, 211, 212, 216-218, 232, 239, 241, 243, 244, 248-252, 254, 255, 260-262, 265, 268-275, 284, 286, 294-297, 300-307, 309-311, 315, 318, 320, 322-325, 331, 333, 335, 338, 339, 341, 343-345, 347-349, 351-354, 357-360, 363, 365, 367, 369, 375, 377, 380, 386-390, 394, 397, 399, 401-403, 405, 406, 408, 409, 412, 414, 415, 418, 423, 425, 426, 429, 430, 431, 434, 436, 438, 439, 443, 445-450, 453, 456, 458, 461, 463-466, 468, 469-471, 473, 476-478, 480-485, 489, 490, 495, 497-502, 505,

- 506, 508, 510, 512, 514, 519, 521, 523, 526-531, 533, 534, 536, 537, 539, 540, 542, 544-548, 551, 553-556, 560, 563, 565, 569, 570, 571, 575-585, 587, 590, 592, 595, 598, 600.
- Mustafa Necati, 573, 600.
- Mustafa Sabri (Şeyhülislâm), 39, 478, 573.
- Mustafa Şükrü (Elâziz milletvekili), 572.
- Mustafa Taki (Sivas milletvekili), 573.
- Mustafa Vasfi (Süsoy, Tokat milletvekili), 573.
- Mustafa Zeki (Saltuk), 572.
- Muş, 5, 28, 326, 413.
- Muş milletvekilleri, 573.
- Mutgi (aşireti), 502.
- Muvazenei Maliye Encümeni, 571.
- Muzaffer (Yaver), 40, 99, 170, 194, 197, 206, 334-336, 341, 397, 482, 486.
- Müdafaai Hukuk Cemiyeti. Bak. : Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti.
- Müdafaai Hukuk ve Reddi İlhak cemiyetleri, XI, 53, 343-346, 370, 400, 415, 498, 505, 589. Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ne de bakınız.
- Müdafaai Vatan Cemiyeti, 214.
- Müdire Hanım (Sivas Amerikan Mektebi Müdiresi), 484, 485.
- Müfit (Özdeş), 573.
- Münir (Akkaya), 16, 23, 30, 41, 77, 88, 98.
- Münir (Ertegün), 424.
- Müştaş (Çankırı milletvekili), 571.
- N**
- Nablus, 414.
- Naci (Elâziz milletvekili), 572.
- Naci (Eldeniz), 185, 429, 431.
- Naci (Sivas Kongresi üyesi), 284.
- Naci, Dr. (Erzurum Kongresi üyesi) 104.
- Nadir Paşa (Ali), 578.
- Nafi Atuf Kansu, XII.
- Nafiz (Erzurumlu), 506.
- Nahcivan, 83, 447.
- Nail (Jandarma yüzbaşısı), 454, 455, 457, 459.
- Naim (İçel milletvekili), 572.
- Nakşi (tarikati), 497.
- Nallihan, 575.
- Namıkefendizade Ahmet (Erzurum Kongresi üyesi), 78.
- Namık Kemal, 538.
- Naşit (Ankaralı), 498.
- Naşit (Yaver), 341, 342.
- Nazım (Binbaşı), 576.
- Nazım (Resmor, Dahiliye Vekili), 573.
- Nazım Paşa, 87, 88, 474.
- Nazilli, 467.
- Nazmi (Üsküdar Jandarma Kumandanı), 457.
- Nazmi, Dr., (Erzurum Kongresi üyesi), 80.
- Nebil (Karahisarısahip milletvekili), 572.
- Nebizade Hamdi (Ülkümen), 573.
- Necati (Bursa milletvekili), 571.
- Necati (Lâzistan milletvekili), 573, 595.
- Necati, Dr. (Erzurum Kongresi üyesi), 80.
- Necip (Ertuğrul milletvekili), 572.
- Necip (Mardin milletvekili), 573.
- Necip (Soydan), 572.
- Necip Ali (Küçüka), 218, 234, 238, 247, 252, 284.
- Nemrut Mustafa, 301.
- Necmettin (Siirt milletvekili), 573.
- Neologos (gazetesi), 436.
- Neşet (Akkor), 571.
- Neşet (İstanbul milletvekili), 572.
- Neue Freie Presse (gazetesi), 595.
- Niğde, 297, 300, 312, 537, 583.
- Niğde milletvekilleri, 573.
- Nigehbancılar Cemiyeti, 399, 400, 401, 436, 441, 546.
- Nihat (Bilenski), 584.
- Niksar, 69.

- Niyazi Salih Baba (Hacıbektaş Dede Postu Vekili), 492-494. 372, 395, 396, 401, 417, 522, 524, 526, 541, 549, 554-557, 584, 585, 588, 596.
- Nizamettin (Sivas Kongresi üyesi), 206. 588, 596.
- Noel (İngiliz Binbaşı, Nevil), 253, 256, 258, 259, 264, 270, 282, 293, 338, 351, 352. Osmanlı Bankası, 481, 484, 558.
- Nuh (Kayseri'de), 490. Osmanlı Meclisi. Bak. : Meclisi Mebusan.
- Numan Usta, 572. Osmanlı Ordusu, 47.
- Nurettin (İstanbul Polis Müdürü), 475. Osmanlı Reuter Ajansı, 86.
- Nurettin Paşa, 511, 512, 514, 515, 518, 525, 580-583. Osmanzade Hamdi (Aksoy), 572.
- Nuri (Bolu milletvekili), 571. Otlu (Siirt'te), 5.
- Nuri Paşa, 341.
- Nusret (Erzurum milletvekili), 572.
- Nutuk (Atatürk'ün büyük Nutuk'u), 377, 384, 388, 395, 398, 401, 404, 406, 408, 416, 434, 439, 440, 445, 542, 547, 554, 561, 575, 576, 578, 580.
- Nüzhet (Ergani milletvekili), 572.
- O**
- Of, 28.
- Oltu, 83.
- Oltu milletvekilleri, 573.
- Orhan (Paris Konferansına gidecek heyetten), 424.
- Oskar Şmit, 481, 483, 486.
- Osman (Erzurum Kongresi üyesi, Müftü) 79.
- Osman (Kayseri milletvekili), 573.
- Osman (Miralay, Kastamonu Kumandanı), 308-311, 314, 362.
- Osman (Özgen), 573.
- Osman (Sivas Kongresi üyesi), 284.
- Osman Fevzi (Erzincan milletvekili), 572.
- Osman Kadri (Muş milletvekili), 573.
- Osman Nuri (Bursa milletvekili), 571.
- Osman Nuri (Dersin mutasarrıfı), 315.
- Osman Server (Ataoglu), 571.
- Osmanlı, XIII, 30, 80, 81, 83, 114, 115, 117-120, 178-182, 188, 221-223, 225, 245, 288, 298, 299, 328, 329, 372, 395, 396, 401, 417, 522, 524, 526, 541, 549, 554-557, 584, 585, 588, 596.
- Ö**
- Ömer (Dirşevli), 139.
- Ömer (Hakkâri milletvekili), 574.
- Ömer Fevzi (Erzurum Kongresi üyesi), 79, 86, 103, 104, 129, 356.
- Ömer Hulûsi, 550.
- Ömer Lûtfi (Amasya milletvekili), 571.
- Ömer Lûtfi (Argeşo), 572.
- Ömer Lûtfi (Saruhan milletvekili), 573.
- Ömer Mümtaz (Heyeti Temsiliye üyesi), 251, 284, 325, 345, 348, 369, 446, 488, 571.
- Ömer Vehbi (Konya milletvekili), 573.
- Özbek (Dergâhı), 552, 557.
- P**
- Padişah, XIV, 31, 36, 38, 40, 50, 58, 94, 132, 134, 135, 144, 145, 146, 218, 234, 273, 275-278, 281, 283, 286, 287, 290, 293, 327, 332, 335, 337, 338, 340, 347, 351, 353, 356, 364, 365, 375, 382-384, 386, 387, 392, 397-400, 407, 413, 415, 417, 427, 428, 435, 437, 444, 449, 464, 471, 472, 478, 480, 488, 506, 517, 520, 528, 537, 538, 544, 546-549, 574, 580, 591. Vahidettin'e de bakınız.
- Paris, 82, 215, 243, 291, 392, 580.
- Paris Sulh Konferansı, 142, 429, 442, 446.
- Paşaeli, 444.
- Peşe Yakup Hamdi (Maraş milletvekili), 573.

- Peyamı Sabah (gazetesi), 8, 9, 218, 583, 586.
- Picardie manevraları, 412.
- Pil (Colonel), 271, 272.
- Poliminisi (Mavri Mira üyesi), 29.
- Pontus Cemiyeti, 29, 114, 213, 588, 589.
- Postacı Nazım, 577.
- Pozan (Urfa milletvekili), 573.
- Pozantı, 4, 562, 579.
- Polonya, 341.
- Pravişte, 59.
- R**
- Rafet (Paris Konferansına gidecek heyetten), 424.
- Ragıp (Gaziayıntap milletvekili), 572.
- Ragıp (Kütahya milletvekili), 573.
- Raif (Hoca). Bak. : Hoca Raif.
- Raka, 265, 270.
- Ramiz (Dersim milletvekili), 572.
- Rasih (Kaplan), 571, 598.
- Rasim (Aktarbaşızade), 498.
- Rasim (Başara), 156-158, 161-163, 165-167, 193, 208, 347, 573.
- Rasim (Cebelibereket milletvekili), 571.
- Rasim (Elâziz milletvekili), 572.
- Rasim Canbulat, 488.
- Rauf Ahmet (Hotinli), 186, 426.
- Rauf (Orbay), 26, 30, 75-78, 99, 100, 105, 110-112, 135, 136, 145, 161, 168, 170-180, 193, 199, 206, 211, 212, 233, 237-239, 245, 249-252, 269, 272, 284, 325, 344, 347, 349, 362, 369, 387, 414, 418, 443, 446-448, 450, 458, 461, 464, 465, 482, 490, 493, 496-498, 501, 513, 522, 528-531, 534-537, 540, 542, 543, 545, 550, 551-554, 557, 573.
- Rawlinson (Colonel), XIV, 43-45, 47-49, 65, 69, 78, 100, 133, 164.
- Recai (Trâbzon milletvekili), 573.
- Recep (Erzurum Kongresi üyesi), 79.
- Recep (Peker), 567.
- Recep Kâmil (an evlâdı Şemsettin Sivasî), 478.
- Recep Zühtü (Soyak), 78, 170, 206, 259, 261, 339, 434, 504.
- Reddi İlhak cemiyetleri. Bak. : Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak cemiyetleri.
- Refahiye, 575.
- Refet (Bele), 55-58, 60, 61, 64-66, 68, 69, 88, 159, 181, 243, 244, 246, 252, 284, 316, 320, 344, 367-369, 400, 441, 518, 519, 569, 572, 575, 576.
- Refet (Maraş milletvekili), 573.
- Ref'i Cevat (Ulunay), 427.
- Refik (Koralıtan), 573.
- Refik (Miralay), 401, 402, 576.
- Refik (Sait Molla'nın adamı), 474.
- Refik, Dr. (Saydam), 26, 30, 40, 99, 151, 159, 160, 194, 197, 198, 206, 207, 232, 234, 237, 447, 449, 482, 486, 497, 508, 571, 600.
- Refik Halit (Karay), 51, 71, 72, 133, 145, 147, 160, 238, 255, 257-260, 287, 301-307, 368, 374, 380, 417.
- Refik Şevket (İnce), 573.
- Remzi (Kayseri milletvekili), 573.
- Remzi (Sinop Jandarma Kumandanı), 310, 557.
- Resul (Bitlis milletvekili), 571.
- Resul (Misarlı), 139.
- Re'sûlayn, 578.
- Reşat (Binbaşı), 557, 558.
- Reşat (Saruhan milletvekili), 573.
- Reşat (Sultan, Mehmet V), 6, 523, 538.
- Reşat Hikmet, 182, 186, 189, 424.
- Reşit (Ahmet, Rey), 548.
- Reşit (Çerkez), 573.
- Reşit (İzmir milletvekili), 572.
- Reşit (Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Reisi), 418.
- Reşit (Paris Konferansına gidecek heyetten), 424.
- Reşit Ağa (Malatya milletvekili), 573.
- Reşit Akif Paşa, 142.

- Reşit Paşa (Erzurum Valisi), 133-136.
 Reşit Paşa (Sivas Valisi), 61, 151, 152, 154-157, 160-163, 165, 167, 193, 204, 205, 268, 346-351, 367, 397, 573.
 Reşit Sadi (Sami?), 182, 186.
 Reşit Saffet (Atabinen), 424.
 Rıza (Japon), 535.
 Rıza (Keskinli), 295, 339.
 Rıza (Kırşehir milletvekili), 573.
 Rıza (Muş milletvekili), 573.
 Rıza (Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi), 355.
 Rıza (Yozgat milletvekili), 574.
 Rıza Nur, Dr., 573.
 Rıza Vamık (Sinop milletvekili), 573.
 Rifat (Arkun, Tokat milletvekili), 573.
 Rifat (Börekeçi), 132, 440, 488, 498, 506-508, 573, 580.
 Rifat (Çalık), 573.
 Rifat (Erzurum Kongresi üyesi), 79.
 Rifat (Konya milletvekili), 573.
 Rize, 28, 296, 575.
 Rodos, 559, 560, 561.
 Ruhi (Mühendis), 206.
 Rum(lar), 29, 81, 114, 117, 118, 222, 231, 391, 415, 436, 455, 457, 474, 588.
 Rumeli, 59, 196, 215, 225, 229, 283, 292, 353, 444.
 Rus(lar), 7, 83, 114, 392, 413, 418, 591.
 Ruşen (Gümüşane milletvekili), 407, 408, 572.
 Rûfaî (tarikati), 497.
 Rüstem (Oltu milletvekili), 573.
 Rüştü (1. Fırka Kumandanı), 453-455, 458.
 Rüştü (9. Fırka Kumandanı), 303-305, 447, 450.
 Rüştü (Ergani milletvekili), 572.
 Rüştü (Kastamonu milletvekili), 573.
 Rüştü (Maraş milletvekili), 573.
- S**
- Sabah (gazetesi), 8, 9, 218, 297.
 Sabahattin (Prens), 427.
 Sabit (Kayseri milletvekili), 573.
 Sabri (Kastamonu milletvekili), 573.
 Sabri (Trabzon milletvekili), 574.
 Sadaret, Sadrazam. Bak. : Ali Rıza Paşa, Damat Ferit Paşa, Salih (Hulûsi) Paşa (Kezrak), Tefik Paşa (Okday).
 Sadettin (Menteşe milletvekili), 573.
 Sadık (Aydın milletvekili), 571.
 Sadık (Kırşehir milletvekili), 573.
 Sadık (Miralay, Hürriyet ve İtilâf Fırkası Reisi), 62, 63, 145.
 Sadık (Sait Molla'nın adamı), 474.
 Sadî (tarikati), 497.
 Sadullah (Bitlis milletvekili), 571.
 Sadullah (Heyeti Temsiliye üyesi), 112, 113, 139, 161, 345, 369.
 Saffet (Erzurum Polis Müdürü), 91, 92, 93, 95, 355.
 Sait (Çankırı milletvekili), 571.
 Sait (Erzurum Kongresi üyesi, Narman'dan), 78.
 Sait (Erzurum Kongresi üyesi, Yazıcızade), 78.
 Sait Molla, 144, 436-438, 451, 452, 456, 458, 473-475, 477-479, 480, 537, 589.
 Sait Paşa (Konya kolordu kumandanı), 354, 357, 368.
 Sakarya, 583.
 Salacak, 558, 559, 584.
 Salâhattin (Asım B.'in mektubunda adı geçen), 363.
 Salâhattin (İstanbul milletvekili), 572.
 Salâhattin (Köseoğlu), 573.
 Salâhattin (Mehmet, 12. Kolordu Kumandanı, Miralay), 52, 186.
 Salâhattin (3. Kolordu Kumandanı), 55-58, 60-64, 66, 68, 154, 159, 161, 165, 191, 208, 256, 278, 427, 442.
 Salamon (Reji memuru), 498.
 Salib-i Ahmer, 29.
 Salih (Atalay), 573.
 Salih (Ergani milletvekili), 574.
 Salih (Hulûsi) Paşa (Kezrak), 414, 418, 422, 423, 425, 429, 431-433, 478, 550.

- Salih (Omurtak), 450, 512, 514, 515, 520, 530, 531.
- Salih (Paris Konferansına gidecek heyetten), 424.
- Salih Sitki (Sivas Kongresi üyesi), 234, 252, 284.
- Salihli, 519, 578.
- Salihli Kuvayı Milliyesi, 576.
- Sami (Arkan), 572.
- Samsun, 12, 37, 55, 57, 59, 62, 64, 65, 68, 114, 117, 157, 158, 221, 260, 284, 312, 313, 329, 370, 375, 403, 404, 445, 588.
- Sapanca, 434.
- Saruhan, 444.
- Saruhan milletvekilleri, 573, 574.
- Sedat (Kolordu Kumandanı), 63.
- Selânik, 174, 353, 356, 412, 576, 584.
- Selim (Süvari Kaymakamı), 535.
- Serbestî (gazetesi), 218.
- Serez (Siroz), 346, 347.
- Servet (Heyeti Temsiliye üyesi), 79, 105, 112, 161, 279, 280, 283-285, 344, 355, 369.
- Seyit (Adliye vekili), 142, 144, 600.
- Seyit Abdülkadir, 475.
- Seyit Muslihittin Paşa (Hakkâri milletvekili), 574.
- Seyit Taha (Hakkâri milletvekili), 574.
- Seyitgazi, 444, 445.
- Siddik (Çorum milletvekili), 571.
- Sırbistan, 294.
- Sırrı (Bellioğlu), 458, 572.
- Sırrı (Ergani milletvekili), 572.
- Sırrı (Erzurum Kongresi üyesi), 79.
- Sitki (Malatya milletvekili), 573.
- Sivas, X, XIII, 56, 57, 60, 62-65, 67-69, 73, 95, 107, 109, 113, 114, 117, 128, 129, 149-157, 161-168, 170-172, 176, 181, 182, 193, 194, 198, 201, 203-205, 207-209, 211, 212, 221, 222, 232, 238, 251, 253, 257, 259, 264, 266-269, 273, 281, 286, 292, 293, 295-297, 299, 312, 317, 324, 328, 338, 340, 341, 343-345, 347, 349, 351, 354, 355, 361, 365, 366, 370, 371, 373, 374, 379, 398, 399, 401-404, 407, 418, 427-429, 431, 433, 434, 438, 439, 442, 446-448, 450, 459, 460, 461, 466, 473, 474, 477-479, 484, 486-489, 500, 502, 504, 506, 527, 566, 579.
- Sivas Kongresi, X, XIII, 113, 116, 128, 137, 138, 140, 141, 148-150, 157, 158, 164-167, 174, 179, 183, 190, 193, 194, 200, 201, 207, 211, 214-218, 221, 222, 230, 235, 247, 255, 273, 279, 281, 283, 284, 298, 343, 370, 404, 406, 408, 421.
- Sivas Kongresi delegeleri listesi, 252
- Sivas milletvekilleri, 573.
- Siirt, 3-6.
- Siirt milletvekilleri, 573.
- Silifke, 564, 565, 579.
- Sina cephesi, 413.
- Sinan Tekeli(oğlu), 579.
- Sinop, 310.
- Sinop milletvekilleri, 573.
- Siverek, 578.
- Siverek milletvekilleri, 573.
- Sofya, 413.
- Soma, 462, 578.
- Son Telgraf (gazetesi), IX.
- Suat (İzmit mutasarrıfı), 357, 358, 360, 362, 554.
- Suat, Dr. (Soyer), 561, 559, 560, 573.
- Sultantepe, 552, 557.
- Suphi (Konya valisi), 439, 554.
- Suphi Paşa, 576, 577.
- Suriye, 83, 182, 184, 187, 189, 399, 412, 459, 461, 479.
- Susurluk, 575.
- Süleyman (Canik milletvekili), 571.
- Süleyman (Emekli Binbaşı), 76, 175.
- Süleyman (Erzurum Kongresi üyesi), 78.
- Süleyman (Fereceklî, Yüzbaşı), 384.
- Süleyman (Sivas Kongresi üyesi), 252, 284.
- Süleyman Müfit (Mazhar Müfit Kan-su'nun babası), XII.

- Süleyman Nazif, 19.
 Süleyman Necati (Güneri), 18, 70, 79, 105, 173-175, 191, 572.
 Süleyman Sırrı (İçöz), 574.
 Süleyman Sudi (Bayezit milletvekili), 571.
 Süleyman Şefik Paşa, 265, 268, 327, 328, 361, 367, 374, 417, 576.
 Süreyya (Ankara Umuru Hukukiye Müdüğü), 488.
 Sürmene, 28, 103.
- Ş**
- Şadi (Subay), 340.
 Şam, 83, 413.
 Şarkî Anadolu, 215, 216, 221, 369.
 Şarkî Anadolu Müdafaa Hukuk Cemiyeti. Bak. : Vilâyatı Şarkîye Müdafaa Hukuku Millîye Cemiyeti.
 Şarkî Trakya, 148.
 Şefik (Bayezit milletvekili, İstanbul meclisi), 19.
 Şefik (Miralay), 579.
 Şefik (Trabzon Belediye üyesi), 285.
 Şehzadebaşı, 553.
 Şekercizade İsmail (Sivas'ta tüccar), 207-209.
 Şemsettin (Ankara milletvekili), 571.
 Şemsettin (Miralay), 442, 446.
 Şerif (Sinop milletvekili), 573, 586.
 Şerif Paşa (Çavdaroğlu, Damat, Dahiliye Vekili), 394, 395, 397, 399, 400, 404, 406, 440, 450, 462, 469, 516.
 Şevket (Bayezit milletvekili), 571.
 Şevket (Burdur milletvekili), 571.
 Şevket (Miralay), 368, 436-438, 443, 558.
 Şevket (Peker), 534, 573.
 Şevket Hanım (Yahya Kaptan'ın zevcesi), 459.
 Şevki (Erzurum Kongresi üyesi), 79.
 Şevki (İçel milletvekili), 572.
 Şevki (Paris Konferansına gidecek heyetten), 424.
 Şeyh Eşref, 485.
 Şeyh Fikri (Genç milletvekili), 572.
 Şeyh Hacı Fevzi (Heyeti Temsiliye üyesi), 79, 112, 168, 170, 202-204, 247, 251, 252, 284, 344, 369, 482, 572.
 Şeyh Hayalettin (Nurşinli), 139.
 Şeyh Mahmut (Nurşinli), 139.
 Şeyh Masum (Van milletvekili), 574.
 Şeyh Recep (an evladı Şemseddin Sivasî), 429, 430-434.
 Şeyh Sait, XIII.
 Şeyh Servet (Akdağ), 571.
 Şeyh Seyfi (Kütahya milletvekili), 573.
 Şeyh Şükrü (Keskin, Tokat milletvekili), 574.
 Şile, 474.
 Şiran, 112.
 Şükrü (Gülez), 571.
 Şükrü (Sivas Kongresi üyesi), 284.
- T**
- Tahir (Adapazarı Kaymakamı, İzmit milletvekili), 434, 435, 572.
 Tahir (Çankırı milletvekili), 571.
 Tahsin (Elâziz milletvekili), 572.
 Tahsin (Malatya milletvekili), 573.
 Tahsin (Maraş milletvekili), 573.
 Tahsin (Milletvekili, İstanbul Meclisi), 470.
 Tahsin (San), 571.
 Tahsin (Uzer), 572.
 Takvimi Vekayi, 39, 40.
 Talât Paşa, 3, 4, 7.
 Talustan (Bey), 434, 435.
 Tarık (Üsteğmen), 306.
 Tarsus, 4, 579.
 Tasviri Efkâr (gazetesi), 407, 409.
 Taşucu, 564, 565.
 Tavşancıl, 456, 459.
 Teâlî İslâm Cemiyeti, 537.
 Tekfurdağı (Tekirdağı), 413.
 Temel (Trabzon Belediye üyesi), 285.
 Teşkilâtı Esasiye Kanunu, 595-598.
 Tefvik (Adana milletvekili), 574.
 Tefvik (Bulğurzade), 498, 570.
 Tefvik (Çankırı milletvekili), 571.

Tevfik (Erzincan milletvekili), 572.
 Tevfik (Erzurum Kongresi üyesi), 79.
 Tevfik (İstanbul Telgraf Müdürü), 371.
 Tevfik (Malatya Jandarma Kumandanı),
 263, 271.
 Tevfik (Sivas Polis Müdürü), 344.
 Tevfik (Van milletvekili), 574.
 Tevfik Hamdi, 427.
 Tevfik Paşa (Okday, Sadrazam), 7, 182,
 184, 364, 365, 424, 550.
 Tevfik Rüştü, Dr. (Aras), 573.
 Tokat, 182, 184, 325, 338, 418, 460, 489,
 588.
 Tokat milletvekilleri, 573, 574.
 Tophane (İstanbul'da), 553.
 Toros(lar), 291, 374.
 Torul, 357, 366, 427, 447, 450.
 Trablusgarp, 110, 150, 196, 412.
 Trablusşam, 562.
 Trabzon, XIV, 28, 29, 47, 67, 114, 117,
 133, 134, 140, 161, 187, 221, 253,
 279, 283-285, 300-304, 312, 354,
 357, 358, 370, 444, 445, 447, 450.
 Trabzon milletvekilleri, 573, 574.
 Trakya, 81, 187, 214, 444, 503.
 Tufan (Hakkâri milletvekili), 572.
 Tufan (Osman), 201, 434, 579.
 Tunalı Hilmi, 571.
 Tunus, 559.
 Türk basımevi (Erzurum), 113.
 Türk Dünyası (gazetesi), 407, 409.
 Türkiye, 185, 187, 188, 190, 239, 244,
 290, 291, 479, 480, 484, 522, 541,
 544, 554, 556, 597, 598.
 Türkiye Büyük Millet Meclisi. Bak. :
 Birinci Büyük Millet Meclisi.

U

Ulucanlar (Ankara'da), 497.
 Ulukışla, 583.
 Ulus (gazetesi), XII.
 Umraniye, 575.
 Umumî Kongre, 97.
 Urfa, 270, 298-300, 461, 479, 574, 587,
 579.

Urfa milletvekilleri, 573, 574.
 Uzunköprü, 346.

Ü

Ünye, 69.
 Üsküdar, 362, 552, 557, 558.

V

Vahidettin (Mehmet VI), 6, 141, 144,
 289, 406, 539, 540. Padişah'a da
 bakınız.
 Vakit (gazetesi), 407, 409.
 Van, 28, 114, 133, 134, 221, 312, 326,
 558.
 Van milletvekilleri, 573-574.
 Vasfi (Efendi), 478.
 Vehbi (Niğde milletvekili), 573.
 Vehbi (Öztekin), 571.
 Veli (Saltık), 571.
 Velit (Ebüzziya), 407, 409, 412.
 Versay (Versaille) Konferansı, 292.
 Veysel Rıza (Gümüşane milletvekili),
 572, 593.
 Vilâyatı Şarkıye Müdafai Hukuk Ce-
 miyeti, 12, 13, 18, 19, 21, 23, 28,
 30, 43, 47, 75, 109, 114, 116, 120,
 128, 129, 139, 167, 168, 173-175,
 191, 214, 215, 224, 231, 283, 287,
 343, 355, 374.
 Vilâyet Kongresi, 122.
 Viranşehir, 575, 578.
 Vişegrad (vapur), 561.
 Vital (İstanbul'da İngiliz yüzbaşısı),
 489.
 Vize, 295, 296.

W

Washington, 325, 341, 584.
 Weimar, 443.
 Wilson (Prensipieri), 179, 192, 372, 396,
 399, 503, 526.
 Withall (Ankara'da İngiliz mümessili),
 551.

Y

- Yahya Galip (Kargı), 439, 441, 442, 488, 498, 573.
 Yahya Kaptan, 452-459.
 Yasin (Akdağ), 573.
 Yasin (Kutlu), 572.
 Yemen, 14.
 Yenihan, 575, 577.
 Yeniköy rumları, 456.
 Yenişehir, 498.
 Yıldırım Grubu, 414.
 Yıldızeli, 460.
 Yozgat, 575, 577.
 Yozgat milletvekilleri, 574.
 Yunan(lılar), 84, 114, 213, 466, 520, 521, 523, 524, 539, 542, 545, 546, 560, 578, 592.
 Yunanistan, 81, 82, 244.
 Yunus Nadi (Abaloğlu), 375-377, 380, 551, 572, 575, 597, 598.
 Yusuf (Başkaya), 238, 247, 252, 284, 572.
 Yusuf (Erzurum Kongresi üyesi), 79.
 Yusuf (Sivas Kongresi üyesi). Bak. : Yusuf (Başkaya).
 Yusuf İzzet Paşa, 368, 429, 442, 571.
 Yusuf Kemal (Tengirşenk), 573.
 Yusuf Ziya (Bitlis milletvekili), 571.
 Yusuf Ziya (Eraydın), 573.
 Yusuf Ziya (Erzurum Kongresi üyesi), 79.
 Yürük Ali Efe, 579.

Z

- Zahir (Erzurum Kongresi üyesi), 78.
 Zakir (Erzurum Belediye Reisi), 169.
 Zamir (Damar Arıkoğlu), 571.
 Zara, 575.
 Zaven (Ermeni Patriği), 436.
 Zekâi (Apaydın), 571.
 Zeki (Erzurum Kongresi üyesi), 79, 252, 279, 280, 357.
 Zeki Paşa (Müşir), 11, 64, 66, 427, 479.
 Zeynelâbidin (Hoca, Hürriyet ve İtilâf Fırkası Reisi), 145, 437, 476.
 Zihni (Orhon), 572.
 Zile, 575, 577.
 Ziraat Mektebi (Ankara), 570, 578, 582.
 Ziya (Defterdar Emni), 550.
 Ziya (Erzurum Kongresi üyesi), 79.
 Ziya (Erzurum milletvekili), 574.
 Ziya (Esen), 571.
 Ziya (Gümüşane milletvekili), 574.
 Ziya (Menteşe milletvekili), 574.
 Ziya (Sivas milletvekili), 573.
 Ziya Gevher (Etili), 479, 504.
 Ziya Hurşit, 573.
 Ziya Molla (Kasidecizade), 475, 476.
 Ziya Paşa (Niğde eski mutasarrıfı), 14, 15, 439, 441, 442, 533.
 Ziyaettin (Başara), 573.
 Zonguldak, 311, 315, 331, 532, 580.
 Zülfü (Tiğrel), 19, 572.

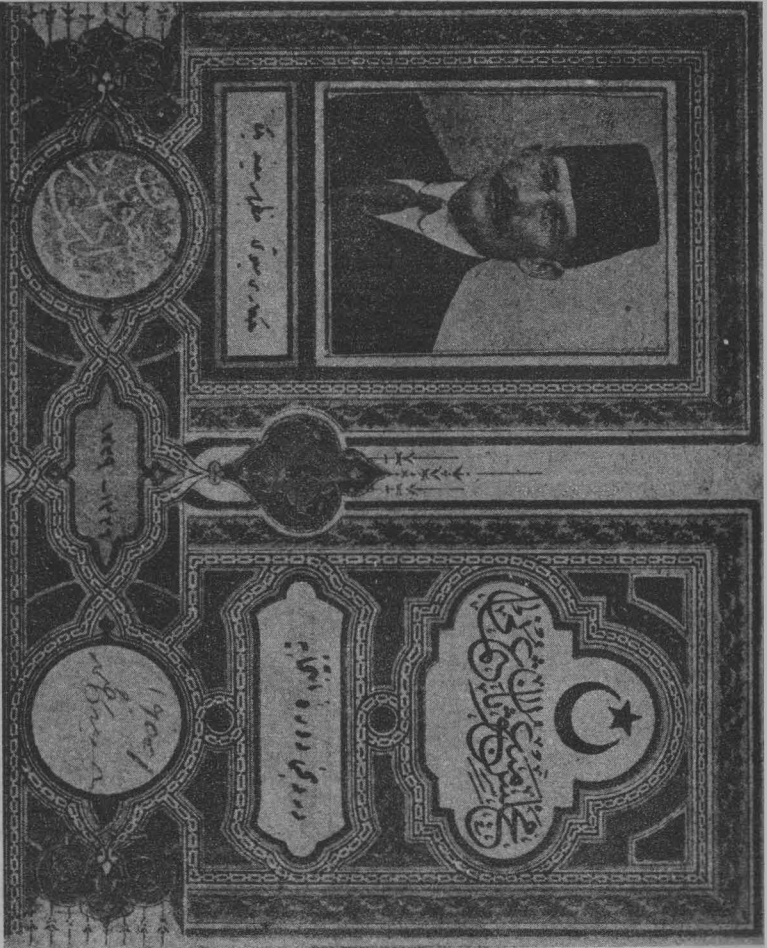
II. CİLTLE İLGİLİ BİRKAÇ DÜZELTME

1. 346. sayfanın son satırında geçen "Hüseyin Ergene" adı "Cisri Ergene" olacaktır.
2. Birinci Büyük Millet Meclisi üyelerinin 571-574. sayfalarda verilen listesinde, milletvekillerinin çeşitli kaynaklardan derlenmiş olan soyadları, Meclis kayıtlarıyla bazı farklar göstermektedir. Bunları aşağıda belirtiyoruz:

II. Cilt- Sayfa	Dizin- Sayfa	İli	Kitaptaki adı-soyadı	Meclis kayıtlarında soyadı
571	618	Ardahan	Osman Server Ataoğlu	Atabeoğlu
571	623	Burdur	Veli Saltık	Saltıkgil
572	617	Denizli	Necip Soydan	Buldanlıoğlu (Soydan, Er- tuğrul Milletvekili Necip'- in soyadıdır. Sayfa: 572, 617)
572	617	Dersim	Mustafa Zeki Saltuk	Saltık
572	624	Gaziayıntap	Yasin Kutlu	Kutluğ
572	608	Genç	Fikri Faik Güngörür	Güngören
572	610	İçel	Haydar Lûtfi Arslan	Aslan
572	602	İstanbul	Ahmet Şükrü Yeni- bahçeli	Oğuz
573	611	Karesi	İbrahim Yörük	Yürükoğlu
573	617	Kırşehir	Müfit Özdeş	Kurutluoğlu
573	603	Maraş	Arslan Toğuz	Tuğöz
573	613	Trabzon	İzzet Genç	(1923'te ölmüştür. Genç soyadını ailesinin aldığı anlaşıyor.)

Mazhar Müfit Kansu
1874 — 1948

Mazhar Müfrit Kansu'nun IV. dönem Meclis-i Meb'usan Kimlik Belgesi.
(Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivinden)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
...

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a formal declaration or report. The text is dense and covers most of the page's width. It appears to be a formal document, possibly related to the military or administrative matters mentioned in the caption.

Mazhar Müfit Kansu'nun II. Büyük Millet Meclisine Halk Fırkası adına Denizli'den Milletvekili seçildiğini bildiren Gazi Mustafa Kemal imzalı telgraf.
(Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivinden)

İzmir'de Mazhar Müfit Beye

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Halk Fırkası namına Denizli livasından irac olunan namzed listemiz ihraz-ı muvaffakiyet eylemiş ve bu meyanda bulunan zatı âlileri gibi kıymetli bir arkadaşımızın Türkiye Büyük Millet Meclisi azalığına intihap buyurulmuş olduğunu iblâğ vesilesiyle beyan-ı memnuniyet ve temenni-i muvaffakiyet eylerim.
3. 7. 339.

Gazi Mustafa Kemal

Mazhar Müfite Kansu'nun M. Kemal imzasını taşıyan II. dönem Türkiye
Büyük Millet Meclisi Kimlik Belgesi.
(Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivinden)

KANSU

K. Atatürk

3. 12. 1934

Atatürk'ün Mazhar Müfit Kansu'ya "Kansu" soyadını verdikten sonra imzaladığı belge.

(Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu'nun arşivinden)

